

МИКОЛА

КАПУСТЯНСЬКИЙ

ЄВГЕН

МАДАНЮК

1919

МИКОЛА
КАПУСТЯНСЬКИЙ

“Похід українських армій
на Київ–Одесу
в 1919 році”

ЄВГЕН
МАЛАНЮК
уривки зі спогадів

КИЇВ 2004

ВИДАВНИЦТВО
"ТЕМПОРА"

У-45 Україна. 1919 рік.: М. Капустянський “Похід Українських армій на Київ—Одесу в 1919 році”. Є. Маланюк “Уривки зі спогадів”. Документи та матеріали: Документально-наукове видання/Передм. Я. Тинченко. — К.: Темпора, 2004. — 558 с.: іл.

Книга знайомить читача з маловідомими матеріалами української військової історії 1917—1921 рр. Зокрема, праця Миколи Капустянського “Похід Українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.” представляє офіційну точку зору уряду Української народної республіки, подає детальний опис бойових дій Армії УНР навесні—влітку 1919 р. Нариси та поезії Євгена Маланюка, присвячені бойовим діям та військовим діячам Армії УНР, цікаві яскравими особистісними характеристиками українських воєначальників В. Тютюнника, Є. Мешковського та В. Сінклера.

Видання містить значний документальний додаток, куди увійшли архівні матеріали, карти та таблиці, що характеризують загальний стан та кількість як Дієвої армії УНР, так і її супротивника — Червоної армії — в 1919 р.

Книга розрахована на широкий загал читачів, на всіх, хто цікавиться вітчизняною військовою історією.

Видання підготовлене за кн.:

М. Капустянський “Похід Українських армій на Київ—Одесу в 1919 році” (кн. I та II). Мюнхен, 1946.

Є. Маланюк “Книга спостережень: проза”, т. 2. Торонто, 1966 р.

Редакція висловлює подяку О. Г. Кавтарадзе за надання двох унікальних знімків М. Капустянського.

Упорядник, автор передмови та коментарів — Я. Тинченко
Автор географічного покажчика — О. Крестьянов

Редактор — Ю. Олійник
Коректор — І. Давидко
Комп'ютерна верстка та макет — М. Койдан

ISBN 966-8201-05-1

© Передмова. Тинченко Я., 2004
© Темпора, 2004

ЗМІСТ

I. Україна, 1919-й... Джерела до історії цього часу (Я. Тинченко)	7
II. М. Капустянський. “Похід Українських армій...”	19
1. Микола Капустянський: підсумок життя за 90 років.	21
2. Перша книга (I частина, II частина).	59
3. Друга книга (III частина).	135
4. Примітки.	257
5. Іменний покажчик.	283
III. Є. Маланюк. Уривки зі спогадів.	287
1. Передмова.	289
2. Євген Мешковський.	291
3. Пам'яті Василя Тютюнника.	309
4. Василь Тютюнник.	323
5. Тютюнник і Сінклер.	331
6. Додаток: П'ята симфонія.	337
7. Балада про Василя Тютюнника.	347
8. Примітки.	351
IV. Документи та матеріали.....	355
1. Денник бойових дій Армії УНР з грудня 1918 р. по червень 1919 р.	
а) Передмова.	357
б) Денник.	359
в) Географічний покажчик.	387
2. Архівні документи з історії бойових дій Армії УНР.	397
а) Директиви командувача Холмсько-Галицького фронту отама- на О. Шаповала.	399
б) Доповідь начальника Окремого кордонного корпусу О. Жуків- ського про порушення державного кордону України.	405
в) Оперативний звіт про стан подій на фронті на 10.02.1919.	409
г) Матеріал до історії Київської групи отамана Ю. Тютюнника.	413
г) Оперативні звіти та оперативні накази командування Армії УНР, жовтень—листопад 1919 р.	419
3. Бойовий склад військ УНР у грудні 1918 — вересні 1919 років.	459
4. Червона армія в 1919 р.	481
а) Радянські документи про бойові дії проти Армії УНР у червні—серпні 1919 року.	483
б) Чисельний склад військ РСЧА, що оперували проти Армії УНР, у січні—серпні 1919 року.	507
5. Мапи.	511
6. Фотододаток.	547

Євген Маланюк — відомий український поет, прозаїк та громадський діяч — народився 1897 р. в Архангороді (тепер м. Новоархангельськ Кіровоградської області). Закінчив реальну школу в Єлисаветграді (тепер. Кіровоград). Навчався в Петербурзькому політехнічному інституті. Під час Першої світової війни був мобілізований, скінчив 1-шу Київську школу прапорщиків. У час Визвольних змагань — старшина Армії УНР. З Українською армією вийшов на еміграцію в 1920 р. Далі жив у Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині, помер у 1972 р. у США. Літературну діяльність почав збіркою "Стилет і стилос" (1925). Інші відомі літературні збірки: "Гербарій" (1926), "Земля й залізо" (1930), "Земна мадонна" (1934), "Перстень Полікрата" (1939), "Вибрані поезії" (1943), "Влада" (1951), "Поезії" (1954), "Остання весна" (1959), "П'ята симфонія" (1953), збірник есе "Нариси з історії нашої культури" (1954), "До проблеми большевизму" (1956), "Книга спостережень" (1962)* тощо.

Євген Маланюк був беззмінним ад'ютантом — з березня 1918 р. по грудень 1919 р. — спочатку полковника Євгена Мешковського, начальника оперативного відділу Генерального штабу, а згодом — Василя Тютюнника, командувача Армії УНР. Мабуть, ніхто в Українській армії не знав так добре цих двох воєначальників, як він, і тому ніхто, можливо, не зумів так високо оцінити значення цих двох особистостей, як це зробив Є. Маланюк. Вже перебуваючи на еміграції, він виявився єдиним, хто намагався зібрати дані про життєвий шлях Євгена Мешковського та Василя Тютюнника, загиблих під час Визвольної війни. Згодом ці матеріали, об'єднані в кілька статей, вийшли у виданні "Книга спостережень: проза" (Торонто, 1966, т. 2.).

У Центральному державному архіві Вищих органів влади України збереглося досить багато згадок про Євгена Маланюка — колишнього

поручика 2-го Туркестанського стрілецького полку російської армії, а згодом — сотника Української армії. Як свідчать документи, в період Української держави 1918 р. Є. Маланюк був ад'ютантом полковника Є. Мешковського, начальника оперативного відділу Генерального штабу Української держави, короткий час — з 25 грудня 1918 року — Маланюк виконував обов'язки помічника начальника оперативної частини штабу Армії УНР полковника Миколи Капустянського, а з 6 січня 1919 р. (коли до штабу Армії вже почали прибувати фахівці з освітою Генерального штабу) — перейшов на посаду ад'ютанта Василя Тютюнника, на якій перебував до останнього дня життя командарма.

Можливо, саме завдяки Євгену Маланюку ми можемо сьогодні зовсім інакше глянути на тих людей і оцінити роль та значення українського офіцера в подіях 1917–1920 рр. У його нарисах про Василя Тютюнника, Євгена Мешковського та Володимира Сінклера фактично змальовано три основні типи старшин, що служили в Армії УНР. Перший — це вихідці з українського села — селяни чи козаки з походження, діти сільських учителів, агрономів, священників тощо. Серед старшинського складу таких була переважна більшість (більше ніж дві третини). Яскравим представником цього старшинства був Василь Тютюнник — командарм Армії УНР у 1919 р. Другий тип — вихідці з “малоросійського дворянства” — нащадки козацької шляхти XVII–XVIII ст. На превеликий жаль, в Армії УНР таких було небагато (більшість із них опинилася в білих арміях), але певний відсоток вони все ж становили. Яскравим представником українського дворянства й був полковник Євген Мешковський. Нарешті, в Армії УНР сумлінно служила досить численна група офіцерів російської та австро-угорської армій, що були пов'язані з Україною або родинними стосунками, або — майновими інтересами. Саме до цієї категорії належав генерал Володимир Сінклер, чия мати була україночку, а батько — росіянином шведського походження.

Взагалі варто зазначити, що в біографіях багатьох українських офіцерів, які так яскраво проявили себе в час Визвольних змагань, досі залишається багато невідомого й навіть загадкового — деякі дати, відомості про сімейні та родинні стосунки, обставини загибелі тощо. Обмаль фотоматеріалів — наприклад, відоме лише одне фото Василя Тютюнника. Однак це вже тема іншої книги та нових пошуків в архівах.

Ярослав Тинченко

Маланюк Є.
Книга спостережень: проза.
Торонто, 1966 р., т. 2

ЄВГЕН МЕШКОВСЬКИЙ

Хтось сказав, що українці не вміють шанувати своїх героїв. А там, де немає пошани до визначних особистостей, не може витворитись традиція, що грає таку велику роль в вихованні Нації, в накресленні її історичних завдань і шляхів.

Через всю нашу історію проходить яскрава національна риса індивідуалізму, яка, на жаль, принесла більше шкоди, ніж користи, з огляду на трагічні для нас обставини. Тому-то й досі у нас немає єдиного спільного всім напрямку, єдиної спільної всім українцям української національно-державної ідеології і немає єдиного критерія для того чи іншого явища, того чи іншого вчинку наших визначних мужів.

При такому стані речей дуже трудно вести нашу справу. Ця риса вдачі і привела нас на чужину.

Отакі-то думки з'являються, коли пригадується життя й діяльність покійного Генерального штабу генерала-хорунжого Є. Мешковського.

Для одних це був “фахівець”, для других “гетьманський старшина”, для третіх “кар'єрист” і т. п. І майже самітньо пролунав, будь-що-будь, об'єктивний, голос генерала М. Капустянського про “багатиря тілом і духом” (“Похід Українських Армій на Київ—Одесу”, т. 2).

Отже, авторові цих стрічок, яко молодшому співпрацівникові Покійного ще з часів російських, хай буде дозволено привести кілька моментів з життя Покійного, як скромний дар на його передчасну могилу.

Пізня осінь 1917 року. Російський “бессмысленный и беспощадный бунт”, як геніально визначив Пушкін російські “революції”, углиблявся понікуди.

Південно-Західній фронт залишався тільки на мапах штабів, бо ж в дійсності він являв собою майже одні прориви.

В Кулеметній Команді (2-го Туркестанського стр. полку), начальником котрої мені випало бути, вже два дні йшли мітинги в справі нового начальника. Міцна, здорова частина, предмет гордості цілого полку, заховуючи до останку зовнішньо повний порядок, раптом в два дні стала руїною.

Чи треба додавати, що “революційний народ” мене “заболотірував” і на чолі команди став темний, але хитрий, з кар'єристичними нахилами

фельдфебель, якого ж я сам протегував і який завдяки мені був підвищений з ефрейторів.

Було боляче й образливо — це ж перше розчарування в близьких мені людях, які так недавно ще дивились смерті в очі, цінили мій авторитет, знання і т. і.*

На сумний вечір моїх міркувань хутко насувалася довга безсонна ніч. Ми стояли в резерві. Чеська волинська халупа, чистенька і чепурненька, була моєю кватирою. Біля телефону в моїй же кімнаті вартувало двоє “бувших” (немає іншого okreśлення) стрільців. Розмова їх, яку вони вели в найбільш мажорнім тоні, вся складалася з таких слів, як “ліворуція”, “пролітарят”, “бальшавики”, “товарищ Ленін”. Телефоном увесь час передавалися новини з Корпусу про петербурзькі події. Крім мене, був тільки один ще (молодший) старшина, але явно закоханий в фантом демократії. Було сумно, самотньо й гидко. Хотілося комусь пожалуватися, у когось просити поради...

І раптом — “Вам телефонують із штадіва”. В чім річ? “По наказу начдіва маєте завтра з’явитись в штаб дивізії, до якого Ви прикомандировані”.

Сам Бог післав цю радість!

Ранок. 8-ма година. Під до комізму здивовані погляди “народа” на чолі з трохи прив’ялим переможцем-фельдфебелем я гордо сідаю на свого бадьорого вороного мерина (“Каракола”) і “відбуваю” в штаб дивізії, що містився в селі, кілометрів за чотири. Ось і штаб. Прив’язую коня до тину й вхожу. Питаю начальника штабу. Доповідають. Зі стільця біля столу з машинкою й паперами підіймається велетенська постать з типовими українськими рисами обличчя і питає: “Ви з 2-го полку?” Я стаю струнко й рапортую. Після слів “Прибув у ваше розпорядження” обличчя начальника штабу несподівано, при зовнішньо суворім вигляді, якось внутрі освітлюється теплим батьківським усміхом і я бачу, що це — близький, рідний чоловік, що моїм стражданням кінець, що тут я серед своїх: адже ж такий явно український акцент у цього велетня-полковника... Моє серце забилося радісно. Так відбулася моя перша зустріч з Є. Мешковським.

В штабі дивізії роботи було ще досить. Правда, керувати було вже ніким, але залишалось фіксувати складну поступовість положень, які з кожним днем гіршали. Крім того, штаб дивізії був свого роду “примирительною камерою” при всіляких конфліктах стрільців з старшинами, начальників з підлеглими.

Почувалося, що машина штабу працює, хоч і на “холостому ходу”, що в штабі є “машиніст”, є керування, а душею штабу був полковник Мешковський. Міцно збудований, завжди бадьорий, з великим запасом здорового творчого оптимізму, зрівноважений і об’єктивний в найжакливіших (а таких тоді бувало досить) обставинах, полковник Мешковський був живим втіленням духу військовости в найвищій сенсі цього так пізніш стертого поняття.

В час, коли на фронті вже 3/4 начальників здезертувало з тих чи інших міркувань, переважно егоїстичного характеру, або ще залишалися пасивно, за інерцією, розгубленими, приголомшеними, здерев’янілими в непереможній послідовності подій, полковник Мешковський залишався в о я к о м, старшиною і начальником так, ніби ця гангрена, якою була охоплена російська армія, його й не торкнулася. Він був, дійсно, як “скеля серед розбурханого моря” — цей справжній запорожець, що чудом зохався до ХХ ст.

* Мій фельдфебель, до речі досить молодий віком, походив з Полтавщини (але думаю, що не з козаків), він мені сподобався, поза службою ми навіть говорили рідною мовою, і він ніби рвався до Богданівського полку в Київ, але, без сумніву, сидів у нім специфічний “черв заздрості”... І він не витримав спокуси “самому зробитись начальником”, хоч обставини були ніби так далекі від “кар’єрних” настроїв.

Цей парубок (його прізвище було трохи дивне: Бацман) став прототипом того типу військовика, що таку фатальну роль зіграв у нас в рр. 1919, 20, 21...

І отут-то я й зрозумів, що таке органічний, з крові й виховання, український організм, хай “несвідомий” політично, та проте свідомий органічно, свідомий своїм національно-діичним інстинктом, одержаним в спадщину від дідів і прадітів.

В дивізії існувала Українська Рада на чолі з надзвичайно симпатичною, енергійною і впертою людиною — старшиною Т-ком. (Потім, за часів української державности не прийшлося, мимо пошукувань покійного генерала, як і моїх, його де-небудь знайти. Боюся, що цей визначний патріот з яскравими рисами героїзму наклав головою.) Рада наша існувала в дуже несприятливих умовах оточення. Склад дивізії був в більшості чужий і ворожий українському рухові. Начальник дивізії, типовий російський інтелігент ліберальних кольорів (навіть “красний”), зовсім не розумів української справи, або, може, й розумів, та тільки ставився хоч і м’яко, та проте становчо вороже. Отже, полковник Мешковський, голова Ради Т-ко та я й невелика кількість старшин являли самотній острів серед бурхливого моря туляків, москвинів, киргизів, туркменів, сартів, татар і інш. За останніми відомостями, корпус наш мав “мусульманізуватися”. Розбещене, п’яне від демагогії й пасивного відношення начальства, солдатство спочатку не розуміло, що то таке “українці”, але потім тулякі й москвічі відчували дуже гостро, скорше московським специфічним “заднім умом”, що це для Москви небезпека, і поставились до всяких українських заходів недвозначно-вороже та навіть і войовничо. Шлях до Києва нам було відтято. Це відчувалося яскраво, це говорилося навіть і вголос. “Ішь захотелі какой-то там України, контлеволюціанери проклятіє”. А що начальник штабу — “хохол” — це з захованою злістю говорилося нижчими службовцями штабу дивізії одверто і мало характер недвозначної погрози: хай спробує, мовляв, виїхати!

Коли тепер приходиться на пам’ять те, що тоді переживалося, ті небезпечні обставини, в яких ми, українці, знайшлися в демобілізуючійся російській армії, то приходиться хіба дивуватися, що ми виїшли звідтіля цілими.

Адже ми тоді були в повній залежності від примхи того чи іншого представника “великого революційного народу”, який уже зрозумів, розагітований газетами і повідомленнями про напруження українсько-московських відносин, що таке “український сепаратизм”. Та й вже “понюхав крові”...

І тепер для мене цілком ясно, що життя тої невеликої кількості українців, яких доля примусила випити “чашу сію” до кінця в російській дивізії, — було врятоване полковником Мешковським і тільки ним одним.

Його світлий розум, його бадьорий оптимізм і віра, його чисто українська впертість в осягненні тої чи іншої мети і чисто українська сила характеру, становчість і спокій в найтяжчих, іноді безнадійних, обставинах, його уміння дисциплінуючо впливати на загаль, вносити з собою ясність, систему і силу волі — спасли нас і наше життя і довели нас до “землі обітваної” — до Києва.

Він був українським Мойсеєм 1-ої Туркестанської стрілецької дивізії.

II

Цілком природно, що між нами, українцями, й полковником Мешковським була хутко знайдена спільна мова. Лінія нашої поведінки і наша мета теж були для нас ясними. Вони були в одному слові — “Київ”.

Туди, де кується українська державність, де точиться боротьба, де

от-от заговорять гармати і зачервоніє українська кров. Але поки що ми були в'язні, за кожним кроком нашим слідували "комітети" і добровільна "охранка".

І ми, як чеховські три сестри, за вечірнім чаєм, тихо обговорюючи наші справи, зітхали: в Київ, в Київ...

Бували жахливі моменти. Бувало, що сп'янілий від безкарности, розхристаний і звільнений від усяких людських почувань солдатський мотлох вривався до помешкання штабу з тим чи іншим "ультиматумом". І коли здавалося, що в атмосфері проходив зимний подих смерті, а рука хапалася револьвера, щоб спасти свою гідність людини від останніх образ і тортур схамілого солдата, — тоді в зловісній тиші штабу голосно й сильно лунав могутній голос полковника Мешковського, що один-на-один з натовпом вмів не "умовляннями", не проханнями, не потакуванням, а суворо, лаконічними військовими наказами Начальника вернути натовп до притомности, отверезити його. І — траплялося чудо: з глухим гомоном натовп відхлинував і розходився з нічим.

Цей спосіб був секретом полковника Мешковського, який, на мою думку, лежав виключно в сфері його суто військової вдачі, підкресленої імпонуючим зовнішнім виглядом, що, безперечно, теж відігравав свою роль. Цей спосіб був надто ризиковий — гра зі смертю, але він був гідніший і поважніший від маніловської безпомічности і сентиментальної пасивности начальника дивізії.

Цей спосіб — був український, чесний, одвертий і сміливий. І тому старшини — рештки штабу, хоч і були росіянами, "обожали" полк. Мешковського, яко героя, і, здається, не тільки "вбачали" йому його українство, але навіть співчували і були вдячні долі, що начальник їх — українець, "запорожець", як вони казали.

Ці старшини сліпо підлягали полковникові Мешковському і не "за страх, а за совість", так, що деякі з них, як, напр., один рязанець Я-н потім українізувався остаточно, навчився української мови, скінчив Інструкторську Школу в Києві і був потім в українській армії.

...Одного морозного ранку на початку січня 1918 року нарешті (частин в окопах уже не було й німецькі розвідки кружляли біля самого постю штабу дивізії) вирушили ми до Луцького, де корпус наш мав остаточно демобілізуватися.

Керування зверху — жадного. Наказів Центральної Ради, інформацій, газет — не було. Вони до нас не доходили. Друга дивізія нашого корпусу вже давно була десь коло Луцького чи Рівного — там ще спочатку начальство розгубилося й відпустило віжки з рух. То була вже революційно-московська дивізія. В нашій дивізії більш-менш "незахворілих" було тільки два полки і так званий "Ударний курінь" під командою владивостоцького японця, бувшого мого "сослуживця" в полку — поручника О. (Огай), божевільно хороброї і фанатично військової людини.

За глухими чутками, в Луцькому була "советська власть" — ревком на чолі з прапорщиком, що прокрався з одного з піхотних полків сусіднього корпусу. Оповідали про грабунки, вбивства, про наближення славнозвісної "єремієвської ночі" для старшин і т. п., словом, про всі ті оздобиті життя, що характеризують собою панування специфічно російської пугачовщини...

Витягнулася довга валка штабу з дивізійним обозом. Ми, службовці штабу, не хвилювалися інформаціями з Луцького: з нами був полковник Мешковський, той, що з усякого положення находив вихід. "Знайде й

тепер" — так вірили всі, дивлячись, як він, веселий, голосно дає накази, сидючи на своїм чудовім кровнім англійським "гунтері", що, крім свого влстителя, нікого до себе не підпускав.

За кілька кілометрів перед Луцьком полковник Мешковський персонально вирушив "на розвідку ворога" в Луцьке.

Валка зупинилася на "привал". Ми довго чекали... Тисячі різних думок роїлось в голові й не давали спокою: "Може, забили?" Іноді по дорозі проходили "воїни революції", п'яні від "слабоди", розхристані, без найменшої риси військовоности й дисципліни. "Какой часті, землякі?" — "Туркестанской дівізії." — "Недавно с окопов?" — "Повоевали і будя." — "Попілі нашей кровушкі." — Це була обов'язкова фронтова розмова тоді. Нарешті — вершник, післанець від полковника: "Іхати можна. Рушайте!"

Пізній вечір. Луцьке, до краю переповнене рештками "великої армії". Кругом — озвірілі пики, гоготання і цілі потоки московського "красноречія". Зупиняємося біля ревкому. Храм революційної влади охороняється від населення двома новенькими гарматами і солідного вигляду новеньким броневиком. "Певно, і в бою не був," — промайнула думка. Вікна "храму" горять світлом... Ні, ліпше не дивитись.

Нарешті — радість. Полковник Мешковський, вже веселий, як завжди, поінформований і зорієнтований, зустрічає нас. Ну, слава Богу! Значить, живем, значить, все гаразд. І хтось із старшин говорить: "О, цей найде вихід. З ним не загинемо!"

Наше демобілізування в Луцькому — це була справжня моральна Голгота, розтягнена на півтора місяця. Містом правила група солдат, квінтесенція бандитського елемента Південно-Західнього фронту. Ця група складалася з двох частин: уряду — ревкому і ексекютиви — міліції. Біля сотні фантастично одягнених постатей, озброєних дійсно до зубів. Були серед них такі фігури, що без сміху на них не можна було глянути. Кінджали, бебути, шаблі, шашки, карабіни, револьвери й бомби — все це було навішане без системи і в незрозуміло великій кількості. Були такі, що носили по дві шаблі, були такі, що прикрашували себе ад'ютантськими аксельбантами з двох сторін, а навіть і генеральськими погонами.

Кожен ранок освітлював на вулиці трупи вночі забитих старшин. Кожен вечір чекали "єремієвської ночі".

Правда, у нас, туркестанців 1-ої дивізії, була поки що певна сила — це згаданий вище "Ударний курінь", що з першого вступу до Луцького заявив ревкомові: "Тільки торкнетесь одного туркестанця — каменя на камені не залишимо". Але "Ударний курінь" теж почав демобілізуватися і розагітовуватися. Штаб же дивізії тримався бадьоро й дуже рідко по-невір'явся: з нами був Мешковський.

Треба сказати, що у Покійного була дуже рідка для старшини генерального штабу риса: повна відсутність дипломатичности. Ця людина не знала кривих ліній, тільки — прості. І коли приходять на пам'ять луцький період нашого життя, то здається дивним, як міг полк. Мешковський протягом півтора місяця існування буквально на лежах революційних багнетів спасати не тільки свій штаб, але й усі рештки дивізії та її майно — при повній відсутності в його вдачі іменно оцих дипломатичних здібностей.

А проте, тепер ясно, що увесь секрет власне й полягав у простолінійності, в міцності, в сталевій волі поступування Покійного.

Він не знав ні прохань, ні умовлювань. Він вмів тільки наказувати і вимагати. І чудо! І ревком, і міліціонери, і кожний "власністьмущий" солдат

в Луцькому його знали, слухали і боялись. Так, так, іменно бо я л и с я , як єдиного старшини, котрий не боявся їх.

На тлі загального жаху (а тільки оцією сугестією жаху трималася купка бандитів у наповненому озброєним “населенням” місті), на тлі повної пасивності і розгубленості старшин — імпазантна фігура полковника Мешковського, який усім своїм поведженням говорив, що “я не боюся вас”, являла великий контраст. Цей контраст і впливав на відношення ревкому як до полк. Мешковського, так і до нас.

В цьому контрастові й був секрет нашої безпеки, яку завдячуємо виключно пам'яті цього славного начальника і славного старшини. Але ж скільки коштувало це Покійному! Яких же залізних нервів треба було мати, щоб в ці страшні дні і тижні бути начальником в повному значенні цього слова!

Бували моменти, коли здавалось, усе скінчено... З'являється міліціонер і “требує” полковника в ревком (нікого іншого в дивізії ревком, цілком натурально, не визнавав). І полк. Мешковський, не вагаючись ні хвилини, йшов, ризикуючи безпосередньо опинитися “під стінкою”. Що переживала в цей час його дружина (пані Мешковська була сестрою-жалібницею нашого дивізійного перев'язочного “отряда”, не покидаючи ні за яких обставин свого чоловіка, як рідко ідеальна дружина старшини), прислухаючись годинами до кожного шамотіння за дверима помешкання?

Що переживав у ці часи полковник Мешковський? Яке колосальне напруження свого залізного характеру мусів він переносити, якими іспитами були для нього такі “запрошення” в ревком! Адже ж це була справжня гра зі смертю! Але проходило дещо часу, і полковник повертався, на нашу велику радість, живим і здоровим.

Та тільки чим далі, тим частіше почали сипатись на нашу голову ці “запрошення” полк. Мешковського в ревком, тим довше затягалися “аудієнції”, тим блідіше ставало обличчя полковника по повороті...

Все ясніш і ясніш вимальовувалось наше дійсне становище в Луцькому, яке можна було охарактеризувати як існування на вістрі багнета. Про “єремієвську ніч” в місті говорилося, як про факт найближчої ночі. І з тону цих розмов можна було впевнитися, що на цей раз балачки цілком поважні. Але, заки приступити до обговорення цієї справи, рішення зробила сама дійсність.

Одного січневого ранку полк. Мешковський, на донос конюхів штабу дивізії, був запрошений до ревкому в такій формі, яка яскраво зраджувала, що це “запрошення” є просто арештом. Конюхи, бажаючи їхати додому, вимагали від начальника штабу офіційного посвідчення про демобілізацію, але начальник штабу, полковник Мешковський, казав їм, що він не має ще наказу про демобілізацію армії й тому офіційного посвідчення їм дати не може, але як вони хочуть додому, то хай їдуть самовільно. Вони ж, домагаючися посвідчення, пішли до ревкому зі скаргою на начальника штабу. Здавалось, що це останній акт цілої нашої Луцької трагедії. Не в самому акті фізичної смерті нашої був жах — ні! Бо ж для людей, які стільки років зазирали в вічі смерті, які вже своєю “старшинською” професією були до неї приготовані, смерть була таким же нормальним явищем, як і служба, як війна, як “вибитіє із строю”. Жах був у тому, що ми, українці, в момент воскресіння Української Нації, Української Держави, на своїй же рідній землі, коли життя наше так потрібне Батьківщині, можемо вмерти безсилями, полоненими, безправними, від руки навіть не ворога, а п'яного розхристаного хама, вмерти безславно, пасивно, даремно, “так собі”, тільки тому, що

п'яному озвірілому хамові захотілося нас вбити. Жах був у тому, що ми, які увесь час рвалися до Києва, до осередків національного життя, до наочно здійснюваних вікових мрій, — не побачимо вже нічого...

Полковник Мешковський, переживаючи моменти, найбільшого напруження волі під час цього “запрошення”, виказав максимум принциповості і характеру. Добре уявляючи собі, що станеться з усіма нами після його смерті, уявляючи собі увесь трагізм положення, він надзвичайно вдатно почав переговори з посланцями, які хотіли, ніби “символічно”, забрати його зброю (“Георгієвське оружжє”), але він її не віддав. Тоді “товарищі”, яких було всього двоє, ретирувалися, зазначивши, що після доповіді голові ревкому, по обіді, вони знову повернуться з його рішенням і тоді вже “треба буде виконати”.

Було ясно, що полковник Мешковський вигравав тільки кілька годин... У нас почалось напружене обмірковування ситуації... Раптом хтось з присутніх, глянувши крізь вікно на вулицю, закричав: “Панове! Дивіться, в місті щось діється!”. Всі підбігли до вікна. Дійсно, на вулиці був незвичайний рух, усе кудись поспішно втікало, хто на конях, хто на фаєтонах, навантажених понікуди, а хто й пішки, в напрямку двірця. Із штабу хтось побіг за інформаціями, а в готелі, де містився штаб, вже почулись крики: “Німці! Німці!”

Тікав, ще так недавно страшний, ревком, тікав так, як тільки вміє тікати застуканий на місці злочину — злодій. Панічно, безсистемно, кидаючи зброю, зриваючи червоні стрічки й емблеми.

Як виявилось, все тікало панічно тільки тому, що до Луцького приїхав німецький роз'їзд з 4-х людей і наказав бандитам звільнити місто. Як опісля ми почули, всі вони з наказу німців мусіли покинути місто й зібратися на полі, де й були оточені і забрані до полону.

Далі все було як сон. Одне почуття охопило всіх: врятовані! Але нерви, напружені до краю, настільки ослабли, що вже не реагували на події — була тільки якась солодка байдужість.

Була година 2—3 дня.

Німецьке військо почало входити лише вночі. При повній нашій відірваності від решти світу прихід німецького війська був для нас цілковитою несподіванкою й тільки інтуїтивно ми відчували всю важливість для України цієї події. Полковник Мешковський і ми всі в цю ніч не спали, поки німці посувалися через місто з усіма обережностями охорони.

Були й неприємності, коли приїхав штаб німецького корпусу і хотів зайняти наш готель, а нас викинути на вулицю. Полковник Мешковський за протестував, кажучи, що ми теж штаб і маємо право тут залишитися. Генерал Кнерцер кричав на увесь готель: Verfluchte Russische Bolscheviken! Становище робилося критичним, бо полковник Мешковський не уступав. Але начальник штабу німецького корпусу прийшов до дружини полковника Мешковського, яка добре говорила по-німецьки, й просив її вплинути на свого чоловіка і заспокоїти його, уговоривши його прийти до якоїсь згоди. Тоді полк. Мешковський, бачачи, що німці йдуть на уступки, і сам запропонував їм поділити помешкання: німцям віддати перший поверх, а ми залишимося на другому. Таким чином інцидент був вичерпаний і установилися “добросусідські відносини”. Так, наприклад, полк. Мешковський, побачивши, що німці не мають похідних ліжок і навіть генерал Кнерцер спав, як і всі його старшини, на соломі, наказав принести їм похідні ліжка, яких у нас в обозі було досить. Взагалі, наші відносини з німецьким штабом корпусу були не найгірші. Хутко відбулося “одділення козлиць від овець”, як з похмурою іронією казали росіяни, себто відділення українців. І ця справа

пройшла блискавично хутко тільки завдяки тому, що полк. Мешковський самого початку перебрав на себе тяжкий обов'язок начальника воєнних у Луцькому, на яку роль його самий хід подій висунув.

Ясність, точність і лаконічність його розпоряджень, невсипуща енергія (цілими днями не їв, увесь час на зимнім повітрі), уміння схопити і розібратися в ситуації — все це допомогло найскоршому закінченню реєстрації і припинило безглузду складну нерозбериху, як, напр., тримання за дротами під німецькими кулеметами цілої залози м. Луцького протягом дня й ночі.

Під керуванням полк. Мешковського були в день реєстрації пізнім вечером видані всім українцям німецькі Ausweiss'i, і всі українці мали можливість в ту ніч спати дома, а не під охороною кулеметів. Тепер з цілою певністю можна ствердити велику роль, яку відіграв у ті дні полковник Мешковський.

Не дивно отже, що пан Комірний (Головноуповноважений Центральної Ради при штабі німецького корпусу, пізніше Головноначальствующий Херсонщини, Катеринославщини і Таврії, розстріляний 1919 р. більшовиками в Одесі), який за кілька днів цієї пекельної організаційної праці мав змогу придивитися полковникові Мешковському, негайно призначив його іменем Центральної Ради — представником українського командування при німецькій корпусі ген. Кнерцера.

Маленька увага, яка характеризує полк. Мешковського як вояка в найліпшій розумінні цього слова.

Це було пізнім вечером. Полк. Мешковського раптом викликає п. Комірний. Полковник негайно з'являється до нього, ні про що не догадуючись. "Пане Полковнику! Ви призначаєтесь українським представником при німецькій корпусі, куди маєте зараз же з етапним потягом вирушити." (Штаб німецького корпусу був уже далеко). — "Слухаю, — відповів полк. Мешковський, — Накажете йти?" — "З Богом!" — Оце літерально, ціла розмова. Ні слова про те, щоб влаштувати справи як по ліквідації дивізії, так і персональні (при полковникові, як я вже зазначив, була увесь час дружина), ні слова про засоби, аванс, хоч це було таке зрозуміле.

Через півгодини ми з дружиною Полковника відправлялися його на вокзал.

Нарешті всі формальності щодо нас, "демобілізованих старшин був російської армії", а нині — громадян і вояків Української Держави — були закінчені й нам видано було документи на проїзд додому.

Дружина полковника Мешковського залишилася в Луцькому чекати телеграми від чоловіка, а ми — я і наш голова дивізійної Української Ради хорунжий Т-ко — вирушили до мого родинного села (він був родом з Таврії, яка ще не була звільнена).

Проїжджаючи через Бердичів, ми мали нагоду читати перші українські інформаційні оголошення за підписом нашого улюбленого Начальника Штабу.

III

Як не радісно було вдома, як не потребували душа й тіло відпочити по страшній європейській війні, як не вабила до себе рідна оселя, рідне містечко, могили батьків, померлих за час війни, — та не пора була сидіти в запічку. Розгортався з кривавим досвітком України її золото-лазуровий

шлях, відкривалися великі горизонти, як вірилося, світлого майбутнього. Ідесь в глибині душі народжувалася тривога, неспокій, зловісна думка, що це ще не в с е , що одвічний гнобителі не відпустить отак легко на волю свого трисотлітнього невільника.

Хорунжий Т-ко виїхав з першим листом з дому до Таврії, а я — вирушив до серця України, до Києва, де полковник Мешковський обняв визначне становище в Генеральному Штабі України. Виїзд мій попередило встановлення гетьманської влади. Може, це занадто сентиментально й пахне молодечим романтизмом, але признаюся, що тоді слово "Гетьман" було для мене синонімом слави, міці, багатства й сили Української Держави. Скажу більше: тільки з встановленням цієї форми влади я почув вповні те, що зветься н а ц і о н а л ь н о ю г о р д і с т ю . Правда, через яких півроку мрії мої розбилися без жалю, через півроку слово "Гетьман" було заплямоване і позолота його злізла. Боляче, гірко, тяжко було розпрощатися з соняшною мрією на довший час. Але тоді — тоді була весна, весна й сонце, і воскресіння. І так вірилося, і така необмежена радість розпирала серце.

Київ — старий золотoverхий Київ, ще недавно "губернский город", — столиця Самостійної Української Держави.

Мрія, недсяжна й нездійснима, як казка, — здійснилася!

Веселий, барвний натовп Хрещатика. Авта, авта, європейські обличчя, казка! Ходив, як у сні, і в с е б о я в с я п р о к и н у т и с я . Це був лямтмотив цілого життя українця в Києві 1918 року.

О, ліпше було б не просипатися осіннім ранком 14-го листопада!

Коли підіймався по сходах Банкової 11¹, то ціла істота була наелектризована одним почуттям: "Це — Генеральний Штаб України". І підіймався, як по сходах храму, і радів, що в цім храмі сидить жрецем — мій Начальник.

Перед дверима оперативного відділу завмирає серце. Стукаю — "Прошу". Заходжу. Якийсь незнайомий старшина з майже селянським, простим, привітно-симпатичним обличчям, підноситься з-за столу. Ми знайомимся. "Військовий старшина Тютюнник. Полковника Мешковського зараз немає. Я — його помічник."

Це був той самий Василь Тютюнник, який потім творив українську військову історію до кінця 1919 року. Начальник Штабу Дійової Армії, пізніше Командувач її. Це був той, безперечно, найвидатніший старшина і полководець український, який створив національну армію України, який провадив нею аж до оволодіння Києвом 1919 року, який був потім заходами "демократів" духу і розуму усунений від праці, а в трагічний момент початку останньої катастрофи 1919 року покликаний знову. То був той отаман Василь Тютюнник, що запалений духом любові до Вітчизни, згорів, як свічка, на славу історії української, — людина, про яку ще багато напишуть (мусять!) історики і поети. Людина, яка для свого часу для наших сумних днів була своєю величиною н е с п і в м і р н о ю , незрозумілою, навіть чужою, як усі видатні українці нашої трагічної історії.

Тішуся надією, що ще пощастить коли-небудь виконати обов'язок цілого життя — видати "Книгу про Тютюнника". Тому обмежуся на цім місці тільки тим, що сказав вище. Оцей-то Василь Тютюнник і був помічником полковника Мешковського. В той же день я побачився з Мешковським і був зарахований на службу в Оперативний Відділ Генерального Штабу.

Почалася моя служба під зверхництвом старого, поважного і відомого мені Начальника, тільки тепер уже у відродженій Українській Державі.

Головне Управління Генерального Штабу, коли я вже добре приїждив до нього, трохи розчарувало. Крім Оперативного Відділу, початково Розвідчого (I-го Генерал-Квартирмайстерства) та відділу Служби Генерального Штабу (II-го Генерал-Квартирмайстерства) — решта Управління робила, загалом кажучи, дуже малоросійське вражіння. Особливо це приходить на думку сказати про Дислокаційний відділ, з яким я найбільше мав до діла (як завідуючий Дислокаційною частиною Оперативного Відділу), на чолі якого стояв типово російський, явно ворожий Україні військовик (Ген. Штабу підполк. Харітонов). Але саме відділ Служби Генер. Штабу, завдяки помічникові Начальника його — підполковникові Безручкові, та оперативному Відділу, завдяки керівникам його — полковникові Мешковському та підполковникові Тютюнникові — були, власне кажучи, двома українськими оазами в пустелі малоросійської бюрократичності та російської ворожості.

Завдяки актуальному характерові праці в Оперативному Відділі та його особливому значенню для Української Держави 1918 року, він творив головний нерв не тільки військового, а навіть і політичного життя того часу. І який же щасливий збіг обставин з'єднав у цій відділі таких визначних старшин і патріотів, як Тютюнник і Мешковський!

Дуже мало було спільного в характері цих двох людей. А втім, це не перешкоджало їм з'єднатися в одноцільній гармонії активної й корисної праці.

Підп. Тютюнник — енергійний, гарячий, вмить охоплюючи найскладнішу військову ситуацію, блискавично переходив до рішення, часто парадоксально-го в своїй талановитості. У цього старшини талант завжди проявлявся яскраво і сильно, і тому переважно домінував над зимним розрахунком.

Полковник Мешковський був персоніфікацією військовості і духовної фізично. Суворі дисциплінованість чисто військового, зимного й світлого розуму, солідний науковий багаж і дійсно геніальна пам'ять — ось його найбільш яскраві прикмети, що не перешкоджали йому бути більш, ніж старшиною генерального штабу. На мій особистий погляд, полковник Мешковський був своєю вдачею скорше командиром, начальником, аніж шефом штабу — наукової лабораторії. У нього була занадто сильна, занадто нееластична для старшини Генштабу воля чисто полководческого типу.

Я не скажу, що комбінація Тютюнник—Мешковський була близькою до ідеальної. Дві сильних волі не терпять разом апарат військової установи (і я не знаю, чи була б щасливою їх праця в дійовій частині).

Але, власне, тоді, 1918 року, в Оперативному Відділі Генерального Штабу молодій Держави ця комбінація була чудовою.

Справа з'ясовується колосальною кількістю праці, що обтяжувала тоді Оперативний Відділ, і належним розподіленням, розмежуванням її між полк. Мешковським і його Помічником. А праці було так багато, що одному чоловікові провадити її не було можливості. І керування Оперативним Відділом було, як це не дивно, поділене між полковн. Мешковським і підполковником Тютюнником, зрозуміло, при цілковитій єдності системи і поглядів в обох старшин. Ця, може, й не строго військова система була вимогою самого життя. І дійсно, в Оперативному Відділі тоді були зосереджені такі справи:

- 1) Оперативне керування частинами на фронті.
- 2) Організація майбутньої Армії.
- 3) Реєстр існуючих частин.
- 4) Дислокація австро-німецьких частин.
- 5) Військові справи "мирової" конференції з Росією.

6) Контакт з німецьким командуванням.

7) Всі зносини з німецьким командуванням не тільки військового міністерства, а часто-густо й інших офіцій.

З такою кількістю праці могла справитися тільки подвійна паралельна діяльність двох енергійних, невтомних і сильних волею працівників, таких, як ними були покійні Тютюнник і Мешковський.

І дійсно, в Оперативному Відділі тоді не було ані свят, ані урядових годин. Завдяки тому, що Відділ був головним нервом тодішнього державного життя, в ньому може більш, ніж деінде, відчувалася вся важливість часу для будівництва Держави, відчувалося, що кожен день, кожна година не сміє бути прогаяною. І як боляче, що не всі тоді інституції Української Держави відчували це саме.

Сам полковник Мешковський, вічно бадьорий, вічно енергійний, рухливий і діяльний, був живим прикладом для своїх підлеглих. Він електризував усіх своєю енергією і цим, може, пояснюється, що він рідко вживав якої-будь кари для підлеглих, крім виразнішого погляду, або (дуже рідко) лаконічного зауваження. Та й склад Оперативного Відділу був напрочуд гарним. Біда була тільки з шефами канцелярії, які разів зо два мінялися, бо ж, дійсно, треба було особливих здібностей, щоб в ті часи провадити складне, в кількох мовах, листування. Але в цілому склад Оперативного відділу працював так, як тільки можна працювати в межах можливостей людини. Це була машина, пущена в максимальний рух і натхненна душею цієї машини — полковником Мешковським. Для такої праці дисциплінованості й акуратності було замало. Потрібно було мати свідомість національно-державних завдань України, потрібно було мати активний творчий патріотизм і просто кажучи — самовідданість. Як успівав полковник Мешковський і як у нього вистачало сил керувати оперативними справами, вести складне листування і підтримувати постійний зв'язок з німецьким командуванням, літерально по всіх галузях політично-державного життя: виробляти різні штати, накреслювати різні проекти, робити сотні відповідальних доповідей, заступати Військове Міністерство України на "Мировій конференції" з Москвою і заступати його бездоганно (щоденно в Оперативному Відділі готувалося автором цих рядків кілька спеціальних мап України з "варіантами" кордонів для ілюстрування доповідей полк. Мешковського на Конференції), інформуватися докладно про цю складну політичну ситуацію й бути в ній поінформованим так, як тільки один полковник Мешковський умів бути поінформованим, — це все було таємницею його зверх людської енергії й працездатності. До цього треба додати, що полк. Мешковський понадто читав лекції з політичної географії в Інституті Близького Сходу, що заснувався був тоді в Києві (він був одним з небагатьох українських викладачів цієї школи).

* * *

Натурально, що така визначна індивідуальність, як полк. Мешковський в орбіті своєї широкої діяльності не могла не придбати численних ворогів. Але вороги полк. Мешковського в той час прислужувалися тільки його славі, яко патріота, громадянина й старшини.

Пригадується такий випадок: полк. Мешковський тільки що

звідкільсь приїхав і гарячково щось пише при столі. Стук в двері: “Поруш”, — звучить голос Полковника. Входить молоденький русявий поручник явно “тонного” вигляду, з ад’ютантськими аксельбантами й починає чисто петербурзьким акцентом: “Гаспадін Палковнік! Генерал Н. приказав мені спросіть...” Але йому прийшлося увірвати свою тираду під стримано обуреним запитанням полковника: “Пане Поручнику! Дозвольте запитати — в якій Державі ми живемо?” — “Так точно, на Україні, я знаю, но ещо...” — “Так потрудітьсь розмовляти в офіційній установі державною мовою!” — “Слушаюсь! Но я, відітілє, гаспадін полковнік, ещо не научілісь і потом я із штаба Гетмана.” — “Тоді можете іти й доповісти генералові Н., що в Оперативний Відділ Генерального Штабу належить за справками присилати старшину, який володіє українською мовою.” Поручник червоніє, ніяковіє і відходить, буркнувши за дверима щось не дуже приємне на адресу “етіх щірих”.

Такі сцени, трапляючись досить часто, звичайно, спричинялися до вироблення опінії про полковника Мешковського, особливо в “сферах”, що укомплектовувалися тоді майже виключно з голодних петербурзьких урядовців, яким, зрозуміло, “ета Україна” була тільки тимчасовим засобом для “насищення” пустого шлунка.

Були й більш серйозні випадки.

Тепер уже не секрет, що серед службовців Генерального Штабу були не тільки вороже наставлені Україні російські старшини, але й просто денікінські шпигуни. Нахабним, одвертим ворогом був один з начальників відділу в Генеральнім Штабі, підполковник Х-ов, який іноді заглядав до Оперативною Відділу. А тому, що цей суб’єкт не говорив на “етой мове принципально”, то відвідини ці носили завжди дуже небезпечний характер, принаймні для цього непроханого гостя. Пам’ятаю, як гарячий підполковник Тютюнник раз не витримав і кинув Х-ову в обличчя назву його дійсної професії, на що п. Х-ов поспішив ретируватися, щось белькочучи про “дуель”. Але ні енергійні заходи полковника Мешковського, ні одверта образа, кинута Тютюнником, не захитали службового становища п. Х-ова. Він був “непреодолім”. Фундамент його був дуже міцний. Українці — старшини Генерального Штабу — мусіли, зціпивши зуби, працювати, літерально, у ворожій кублі, працювати й перемагати перешкоди до цієї праці, бо було ясно, що сидіти в цей час, склавши руки, робити веселі подорожі по Україні а Іа деякі українські соціалісти — ця роля була не гідна українця та ще й військового. І тих наших сватків, що по-малоросійському сиділи по хуторах і “не підтримували владу Гетьмана”, ласкаво уступаючи своє місце на Україні в о р о г о в і, — і полковник Мешковський, і підполковник Тютюнник з обуренням одверто ганьбили й кляли. Але у відповідь діставали іронічну усмішку й навіть журливе співчуття — мовляв, “що ви знаєте, фахівці!” В цьому, властиво, й треба шукати джерела того відношення до своїх визначних Покійників, яким їх оточував загал аж до моменту їх смерті, гідної вояка, смерті на варті, в часі виконання свого героїчного обов’язку — оборони Батьківщини. В цьому джерело тих епітетів, що повторюються деякими сліпими й досі: “зарозумілий атаманик” — для Василя Тютюнника, що весь час вів запеклу й успішну боротьбу саме з о т а м а н і є ю не на словах, а на ділі; і “гетьманський фахівець” для Євгена Мешковського, що був за часів Гетьмана пугалом для малоросів і начальником майже самотнього, одверто й активно діючого у к р а ї н с ь к о г о відділу в найважливішій гетьманській інституції...

Це найліпша ілюстрація до психології “демократичного” натовпу.

IV

Так проходило наше життя в гетьманським Києві 1918 року. Лише — за мурами будинку на Банковій 11. Праця, праця й праця в сфері виключно військової, з однією думкою про створення міцної А р м і ї у к р а ї н с ь к о ї. І багато політичних таємниць залишалось для нас, молодших старшин Головного Управління Ген. Штабу, невідомими, та й не мали ч а с у ми їх знати. А в повітрі — щось відчувалося непевне. І це непевне ніби підганяло нашу працю, ніби ми увесь час боялися, що от-от якісь події її перервуть.

Несподівано загуркотів одного ранку вибух набоїв на Звіринцю... Вістря гострого болю відбився в серці кожного українця, ніби примусив розбурхатися від соняшного сну і подивитися круг себе.

Стріл в Айхгорна остаточно збудив. І стало ясно, що поки українські “партії” торгувалися між собою, а відтак насолоджувалися блискучою ролею Пилата, пасивно віддаючи Україну на розп’яття ворогам, прийшли москалі й різні чужі Україні люди і, так би мовити, “безкровно” її завоювали. Ясно ставало, що гетьманський уряд є лише мимовільною декорацією, а країною править всеросійський Протофіс і “Союз земельних собствєнніков” — при допомозі карних експедицій.

І тоді ставало зрозумілим Шевченкове “Гірше ляха свої діти її розпинають”. Розпинають одвічним ледарством, духовою обмеженістю, хуторянством повітових робесп’єрів і марксів.

...Находила осінь. Завжди веселе обличчя полковника Мешковського ставало все сумніше, і вже рідко почувався його веселий бадьорий сміх, веселе слово... Як темна ніч, сидів за своїм столом підполковник Тютюнник, до якого останніми часами приходило все більше й більше якихось незнайомих старшин.

Далі події пішли з хуткістю руху по похилій площі. Проймаюла остання надія — кабінет есефів — і згасла в два тижні! Нарешті — рокований акт про “федерацію”, попереджений нахабно-федеративним освідченням начальника Генерального Штабу, полковника Слівінського (колишнього есера, правда, військового часу) на зібранні старшин Генерального Штабу. Це освідчення зробило гнітюче вражіння ².

Полковник Мешковський прийшов із зібрання в такому настрою, в яким ще його не приходилося бачити. Обурення, гнів, біль душили його, і він не находив слів для виразів.

Якою Голготою був цей час для кожного українця! Знати, що всякий вибух в Україні, всяка спроба повстання негайно приведе на Україну большевиків (а це було ясно для кожного військового), і в той же час вже не ставало сил терпіти далі щоденні образи, щоденне облльовування й гвалтування всього святого для українця — на Україні, на своїй рідній землі!

Все, що почувало себе на Україні “общерусским” або просто “руським”, — все це нахабно підняло голову й вивергало бруд і отрую.

Руки самі собою стискалися в кулаки, бажання крикнути цій гидоті “геть!” було велике, інстинктове, палке, але... але ж кожному було ясно, що перший чин в цьому напрямку розруйнує хиткі підвалини з такими офірами започаткованої Державности, і в першу чергу зруйнує кадри Армії. Було ясно, що повстання стане останнім зусиллям Самсона.

В Оперативному Відділі сірими сутінками висів смуток. На довершення всього — щез підполковник Тютюнник — квартира його стояла пустою.

Тільки в і й с ь к о в а людина може зрозуміти трагедію, яку тоді

переживав полковник Мешковський, цей зразок військової і... майже повної "аполітичності" — тільки патріот, тільки воїн.

Він знав, де знаходиться Тютюнник. Більше того, завдяки йому підполк. Тютюнникові, з небезпекою для їх життя, в останніх днях було одіслано останній транспорт зброї й набоїв до куреня Січових Стрільців до Білої Церкви.

Полковник Мешковський не знаходив собі місця. В Генеральному Штабі нахабно ходили люди вже в російських погонах і з погрозою кидали услід йому "щірий". В Києві були, безперечно, організації повстанці, але полк. Мешковський нікого в них не знав. Він був знайомий тільки з деякими есефами.

Пам'ятаю, як він розмірковував: "Підняти повстання тут не така трудна річ... обеззброїти гетьманський конвой... Ах, нема Тютюнника! Видно було, що сотні плянів вставали перед ним в ці чорні дні. І трудно сказати, як би скінчилося існування полк. Мешковського тоді в Києві. А що воно скінчиться, і хутко, — це для нього не було секретом. Опінія гетьманських, а вірніше російських сфер про нього була відома: "самостійник і щірий, очень опасен, может испортить всьо дело" і т. п.

Питання було тільки в тім, як вивести полковника Мешковського "в расхорд", щоб ця, будь-що-будь, відома в Києві постать щезла найбільш натурально. На цім місці хотілося б раз назавжди покінчити з дуже невдало складеною ворогами покійного Генерала казкою про "командування його Гетьманом до французів, щоб скорше привести їх на Україну" і т. п. (ніби республіканський уряд до Антанти нікого не вислав!)³. Отже, беру сміливість ствердити, що відрядження це було зовсім не для того, щоб "просити Антанти на Україну", а лише "для зустрічі Антанти", та й справа була зовсім не в тому, яке офіційне завдання було надруковане в документах полк. Мешковського. Справа полягала в самому факті командировки, командировки через повстанчий фронт, командировки, що була вибрана як найліпший засіб позбутися цього небезпечного "щірого", бо ж камарилля, яка посилала полк. Мешковського, була переконана (і не без підстав!), що посилає його на певну смерть.

Плян був хитрий і мстивий. Мовляй: загинеш від своїх же!

Вороги помилилися — і з жахом через кілька днів читали комунікати Галицької Армії за підписом полковника Мешковського як Начальника Штабу.

Залишитися ж в Києві до вступу в нього військ Директорії, випити гірку чашу до дна — випало нам, молодшим співробітникам Оперативного Відділу Генерального Штабу, самими самотнім, без улюбленого Начальника, без керування його, полишеними на власні сили...

Багато пройшло часу з тої пори, було багато й радісного, й сумного (особливо сумного!), і спіткалися ми знову з Генералом на спільній службі тільки через рік.

Багато пережив за той час Покійний, спочатку Начальник Штабу Південно-Східньої групи, потім Волинської. Але ніщо не змінило цього залізного чоловіка. Це був усе той же спокійний, дисциплінований і дисциплінуючий начальник, з тим же світлим розумом, з тією ж невичерпною енергією, з тією ж феноменальною пам'яттю.

...Був кінець страшного і рішального 1919 року. Отаман Тютюнник, пробувши в демісії несповна місяць, був знову покликаний рятувати Армію і Державність. Занадто він був патріотом і вояком, щоб одмовились від обов'язку. Україна була для нього дорожча за життя — і він переступив через свою ображену амбіцію, вибачивши тим сліпим, що кидали в нього брудом ще недавно. Але з 10 000 багнетів Наддніпрянської армії, які він передав своєму наступникові, він одержав від нього ледве 2 500, виснажених, споневіренних, перемучених, обтяжених великими транспортами ранених і тифозних хворих. Це вже була мокра солома, яку годі було запалити так, як він запалював військо в веснянім наступі того ж року. Але отаман Тютюнник знову запалав... І до останнього дня вірив, що запалить і військо. Бракувало тільки помічника в цей страшний дванадцятий час, коли довершувалися часи і реченці, коли рішалася доля України. І тоді, цілком природно, був покликаний полковник Мешковський, яко Начальник Штабу Армії.

Тільки помінялися місцями — хіба для них обох існували різниці між "посадами"? Обидва були українці і вояки. Обидва служили Україні, офіруючи їй всі свої сили, всю душу й розуміння.

Думаю, що ні світова історія, ні світова література ще не знають того, як діяли й що переживали ці два воєнноначальники-українці, даючи безприкладний зразок героїзму й відданости Батьківщині.

Отаман Тютюнник палав останньою, надлюдською енергією і родив свої блискавичні, справді наполеонівські пляни. Полковник Мешковський перетворював їх в останні трагічні накази, давав їм форму.

І який же жах, яка трагедія була в тому, що дійсність сміялася їм в обличчя. Найбільш певні, найбільш прості пляни, перетворені в наказ, були перекреслювані катастрофальними обставинами, що змінювалися з калейдоскопічною хуткістю.

...Це, здається, був один з останніх плянів. Польське військо наближалося до лінії Кам'янець-Проскурів-Шепетівка. Бувши певним, що ці три важливі пункти будуть зайняті польським військом, отаман Тютюнник рішає: зосередити рештки армії за лінією цих пунктів, дати їм короткий відпочинок, розвантажити їх від ранених і хворих, і, добре знаючи, що дні Денікіна пороховані, через кілька днів, за відступаючими росіянами, поволі займати Правобережжя. Плян до геніяльності простий, логічний і цілком легкий до виконання. Дається відповідний наказ і вимагається від уряду відповідних кроків.

Але треба ж було злої долі, щоб польське військо, зайнявши Шепетівку і Кам'янець, "чомусь" не зайняло Проскурова. І Штаб Армії, під гарматним вогнем слабенького денікінського відділу, мусів через кілька днів вирушити з Проскурова в час, коли наказ цей вже виконували війська⁴.

"Победітелі" впевнено увійшли до Проскурова, не сподіваючись, що їхня перемога була перемогою Пірра.

А Українська Армія конала... Останній акт трагедії... Останній плян, а надія на Господа Милосердного, щось подібне до того, коли, збившись зі шляху, в хуртовину, візник віддається на інстинкт коней... Плян полягав у тому, щоб прослизнути м і ж більшовиками й добровольцями і потім бити слабшого з них. Але й цей плян був закреслений любарським "переворотом", який, власне, зробився інтродукцією Зимового Походу⁵.

Страшні були два чи три дні Любара, опис яких нагадав би найжахливіші сторінки з Едгара По.

Пекельно страшна остання ніч... Тріумфірат з хитрого пів-Пугачова

Волоха, божевільного Божка і дрібного шахрая Данченка, що, бажаючи захопити владу, ограбували передовсім державну скарбницю, зайняли телеграф і телефон і виставили на дорогах свою варту.

Штаб Армії видає начальникові Юнацької Школи полковн. В. Бяв каз: негайно заарештувати Волоха, Божка й Данченка. Але Школа почала "мітингувати" й наказу не виконала.

Штаб Армії мусів вночі виїхати негайно до Чорторії.

Любарські події здавалися "великими" тільки сучасникам. В дійсності вони були останнім ударом пензля, останньою крапкою над цілого комплексу попередніх подій, цілої попередньої системи.

І тепер можна з цілою певністю сказати, що навіть заарештування внутрішніх зрадників не змінило б, а хіба тільки б загальмувало на якийсь час дальші події.

І ще одно напевно можна тепер сказати, що Любар, власне, м о р а л ь н о в б и в отамана Тютюнника, і його фізична смерть кільканадцять днів пізніше була тільки наслідком цієї моральної смерті.

Він уже був з підвищеною температурою, коли вирушали до Чорторії. Полковник Мешковський, можливо, був з температурою ще більшою, але його велетенське здоров'я дозволяло триматися майже нормально. Тільки в Чорторії його підкосило і він мусів лягти.

Останню диспозицію своєму заступникові (яко "найстаршому рангою"), отаманові Омеляновичеві-Павленкові в Зимовий Похід отаман Тютюнник писав при 40°C. І тільки зробивши всі розпорядження, здавши Армію, він вдав у непритомність, щоб уже не встати й померти після страшних терпінь, від розриву серця, що ціле життя билось для України.

Залізне здоров'я полковника Мешковського, що переніс, пролежавши лише 2—3 дні, майже цілу хворобу на ногах, дозволило йому ще доглядати останні дні свого товариша по зброї і влаштувати йому почесний похорон.

Але смерть ненадовго розлучила нерозлучних. Через півроку куля одвічного ворога, при відході з рідної землі⁷, підкосила богатирське життя полковника Мешковського, і він з'єднався з отаманом Тютюнником там, де немає "ні печалі, ні воздыхання".

Там вони обидва відпочинуть від своєї надлюдської, зверхсильної праці на землі — для Рідного Краю.

* * *

Хай вибачить пам'ять Покійного Генерала, що спомини ці не мають пляну, що вони — лише мало пов'язані уривки, схематичні й неповні. Але сподіваючися, що й по цих небагатьох рисах читач домалює собі постать Генерала-лицаря без догани, громадянина й вояка, людину, що пройшла крізь життя з гордо піднесеним чолом, просто й прямо, не хитаючись і не збочуючи — так, як дай Боже пройти всякому чесному українцеві свій від Бога определений шлях на землі.

Майбутні письменники України напишуть про таких людей, як Мешковський і Тютюнник, прекрасні книжки. Але ми, наочні свідки, занадто близько бачили їх велич на грізнім тлі недавніх подій, щоб спокійно й докладно їх змалювати.

(Писано в таборі Щипйорно, восени р. 1922)

НОТАТКА 40 ЛІТ ПІЗНІШ

Ще за час служби в штабі Галицької Армії хтось (певно, агентура) був пустив чутку, що Мешковський — "поляк". І це, розуміється, зробило в р. 1918 "своє". Але, на жаль, цю чутку було відновлено тепер в некрологах по смерті бл. п. Єлизавети Мешковської-Прокопович в Парижі, вигадавши при цім "графське" походження покійної дружини генерала.

Отже доводиться категорично заперечити ці вигадки: покійний генерал походив з шляхетської, але козацької родини Полтавщини, і його середньою школою була Православна Духовна Семінарія...

Що ж торкається бл. п. пані Єлизавети Прокопович-Мешковської, з дому Соболевської, то походила вона з славетної родини відомого петербурзького вченого, професора історії літератури, який графським титулом ніколи не користався. Серед ближчих кривних бл. п. Єлизавети були також французи, зокрема один французький адмірал, який помер відносно недавно, чи ще не за життя його племінниці — української емігрантки.

ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ ТЮТЮННИКА *

Не знаю, чи залишила нам історія ім'я будівника храму Діани Ефеської... Натомість ім'я Герострата відоме широкому загалові дуже добре.

Завше пригадується ця властивість людської психіки в зв'язку з пам'яттю (чи, вірніш, безпам'ятством) про Василя Тютюнника, 1-го помічника Начальника Генерального Штабу (оперативної частини) 1918 р., помічника Начальника Штабу Дієвої Армії і Командуючого Наддніпрянської Армії УНР 1919 р.

Химерний збіг прізвищ з розстріляним Юрком Тютюнником, анахроністична тепер, а по 1919 р. невідповідно забарвлена ранга "отамана" (а проте, р. 1918 ця ранга як ранга надана спеціальним наказом Директорії, мала свій героїчний патос і державницький стиль!), а вірніш, певно — скромність Василя Тютюнника, та шляхетна і мужня скромність воїна, що так несподівано вражала на тлі революційного хаосу, поруч з щиро-чи частіш псевдореволюційними позуваннями.

І от наслідки: жадних біографічних матеріалів, жадної згадки, жадної дати... Коли пишеться чи говориться про нашу збройну силу, її формування, її історію, її чини, то згадується всі ймення, часто такі випадкові, з примхи історії причеплені до неї, але ім'я "Отамана Василя", як з пошаною звали його зовсім не сентиментальні повстанські ватажки, — бракує.

Що ж? Ми докладніше знаємо про діяльність Брюховецького, ніж Юрія Немирича, Максим Кривоніс — більше відомий за полковника Кричевського, — отже, нащадки наші більше знатимуть про якого-будь Волоха, ніж про Василя Тютюнника.

I

В міру збудована статура високого підполковника, однаково добра для піхоти і для кінноти. Явно професійна військовість постави на тлі досить строкатої військовости р. 1918 в Києві. В поклоні, в привітанні, в стиску руки.

Підіймаєте очі — і — який контраст! — простецьке "мужицьке" обличчя, наче з сірого каменю степового витесане. Не зовсім лагідний і ледве іронічний усміх на простих устах. Очі — найхарактеристичніше в людині — не завжди беруть участь у цім успіху: вони зовсім не "карі" і не "рідні", — постійна в них глибина і та сіра сталевість, що є ознакою зовсім не

** Передруковую без змін цей нарис, написаний в 10-ту річницю смерті Василя Тютюнника (19.12.1919) і надрукованого свого часу в календарі-альманасі "Дніпро" (Львів, 1930) з підписом "сотник Е. М."*

української волі (слово, що в нашій мові, під впливом різних “земель і воль”, зовсім затратило свій природний сенс). Північні, неукраїнські і майже неслов'янські — були варязькі очі Василя Тютюнника.

Таким бачимо його у кабінеті начальника оперативного відділу Генерального Штабу, що містився р. 1918 в Києві на Банковій вулиці.

Надзвичайно природна українська мова і при тім культурна (весна р. 1918!), цебто чиста і — навіть — стилева.

А пору тут же — бігає якийсь брюнет досить цивільного вигляду, хоч і з сотницькими відзнаками, і три кожнім спітканню з кимсь звикло, видно вже довгий час, кидає:

— Прабачаюсь!

Зміст цього слова довелося взнати значно пізніше, хоч мене просто перекорює цікавість. Брюнет, страшенно здивований запитанням, відповів обурено:

— “Ах, Боже ж мой, подівітесь в словник: ізвініть — прабачіть, значить ізвіняюсь — прабачаюсь. Ясно!?”

Треба, правда, зазначити, що в I-му генералквартирмейстерстві українська мова не “вразала” так, як в інших відділах Ген. Штабу, де все владно лунала по-тодішньому “федеративна”, а по-теперішньому “всеросійська”. Начальники відділів — оперативного — бл. п. полк. Мешковський і розвідочного — підполк. Колосовський, як і сам генерал-квартирмейстер ген. пор. Дроздовський — вільно володіли державною мовою і завжди вживали, що приводило інших часто до шалу (Ведь рускій офіцер, рускаво генеральново штаба — і подумайте! — така щірость!). Тільки в Відділі Зв'язку, на радість явних і тайних агентів російських, уперто “гвардійонствував” якийсь джиджикуватий і мало військовий “льотчик”.

В мові Василя Тютюнника вразили нові для мене вирази: “бігме” і “прошу я вас”. Уживав він їх особливо, коли хвилювався.

Запам'яталася також акцентована виразність титулювання ним інших старшин (а тоді деякі ранги були не дуже короткі):

— Пане військовий старшина!

— Пане генеральний хорунжий!

Рідко трапляється таке “припасування” начальника і помічника один одному, як це було між — тоді ще полковником — Є. Мешковським (героїчно вмер р. 1920, поцілений російською кулею, в нерівному бою) і тоді підполк. В. Тютюнником.

Не пригадую жадного моменту незгоди, “тертя”, чи, боронь Боже, фатально-української заздрости, ба навіть хвилевого незадоволення. Секрет цього простий: обидва військовики (вірніші — воїни, вживаючи старовинного, але до обох дуже влучного означення) — з покликання, а не з “обставин життя”; обидва походженням з козацької Полтавщини, обидва видатні старшини; нарешті, обидва психологічно — “командири”, а не “начальники штабів” (два основні типи вищої старшини), цебто люди не “кабінету”, а — “поля” і здібности працювати в “бойовому” (отже, й революційному) ритмі.

Дивна доля зробила так, що на початку їх спільної служби начальником був В. Тютюнник (за Центральної Ради), а помічником його Є. Мешковський, пізніше, аж до повстання проти російсько-німецької окупації р. 1918 — навпаки — начальником В. Тютюнника був Є. Мешковський.

Але за місяць до своєї смерті В. Тютюнник, Командувач Армії, знову запросив Є. Мешковського на посаду начальника штабу Армії до себе, і вони з нелюдською енергією кермували здесяткованою тифом Армією, що не мала запілля і була щільно стиснута зачарованим колом суцільного фронту радіусом яких 10 кілометрів, аж поки обох їх по черзі не звалив з ніг плямистий тиф.

Їх спільна служба — це була гармонійна співпраця двох видатних людей. Навіть для сторонньої людини, як видовисько, — рідка і прекрасна картина напружено-доцільної чинности двох сполучених спільною волею інтелектуальних енергій.

Ніби сьогодні, чую виразний голос В. Тютюнника:

— Слухаю, пане полковнику, — точнісінько так, як у листопаді р. 1919, в протилежних ролях:

— Пане отамане! Генерального штабу полковник Мешковський прибув згідно вашого наказу.

І пан отаман струнко стоїть під час рапорту “на позір”.

Це “обряд” — може, дивний для цивільної психології, але істотний для війська.

А за вікном — брудний листопадовий Проскурів — фатальне місто, де російські есери спровокували відомий виступ жидів в початку р. 1919⁸, що приліпив до нашої Армії провокаційну етикету “погромництва” і відіграв ролю фальшивого документа в паризькій суді р. 1927.

Тифозна сльота; розпаношена волоховщиною гайдамацька анархія; за дві станції — денікінський “офіцерський Симферопольський полк”; кілька кілометрів на північ — “незалежна пашковецька республіка”⁹. А в резерві штабу Армії — ...Спільна Юнацька Школа... остання ставка.

— Доброго здоров'я, пане полковнику! Ситуація така... — і обидва схиляються над мапою.

II

Дар передбачення. Власне дар, а не набута здібність. В грудні р. 1918-го — точна прогноза щодо “соборності” й стратегії, точний термін евакуації Галицькою Армією рідної її території: “до квітня провоюють, поки набоїв вистане”. В грудні ж р. 1918 в Києві — пророче передбачення неминучости воєнного союзу з Польщею: “Пошліть у Варшаву — за 2-3 тижні матимемо почесний мир, а за місяць-два очищення України від російських банд.” Це, звичайно, тоді, в “трудова-конгресовій” атмосфері псевдо патріотичної, а то й просто пораженьської — щодо Росії — демагогії було психологічно гласом вопіючого в пустині.

Порожні історичні ремінісценції на тему “ляхів” і далеко не порожні, бо свідомі нацькування московських і місцевих росіян власне в цей бік — робили своє.

В квітні р. 1919 пророкування про неминуче спіткання з військами Денікіна, ще тоді, коли Денікін щойно почав кільчитися. “Весна пригріє, і Денікін ще розпухне, — треба вже тепер знати, чи ми б'ємося з ним, чи ні”, тому треба негайно вислати нашого генерала (мав він на оці поважного й шляхетного ген. Янушевського) до Букарешту, щоб з'ясувати там, куди вітер віє. Бо, — додав, — не можна допустити ані на хвилину, прошу я вас, щоб наша армія стала проти другої і не знала, властиво, що їй робити. Одна година такого стану може загубити нас. А, бігме, так може трапитися.”

* Сам В. Тютюнник був певен, що битися будемо, але він у вищій мірі був аполітичний, звичайно, не в демагогічній значінні цього слова, й засадничо ніколи не хотів робити натиску стратегією на політику уряду. Слова в наведенню — точна реконструкція мови В. Тютюнника.

Історія дальших наших відносин з денікінщиною, немов історія старовинних Мідян — темна й малозрозуміла. Кульмінаційний момент цих відносин — трагічний контреданс у зайнятому нашими військами Києві р. 1919, що чекає на своє висвітлення... Одне ясно, що, послухавши в свій час Тютюнника, мали б перед собою простішу й яснішу путь, хоч серед причин непростимої неконсеквентности щодо денікінщини були такі головні:

1) Приспаний російським режимом національний інстинкт вкупі з ледчою хитрістю лукавого хахла: і вони, мовляв, проти большевиків, і ми проти, отже... (Точнісінько так, як р. 1918, — і ми “ліві”, і вони “ліві”, отже...)

2) Несмертельне — “якось-то буде”, бо “що там гадати сьогодні? — коли наблизимось, — тоді й розжуємо” і

3) Об'єктивні труднощі (а коли їх не було і коли їх не буде?) і загальна скомплікованість становища, що, розуміється, погіршувала все в кілька разів.

Результати відомі:

1) Спіткання з денікінськими відділами притрапилося само собою, “несподівано”.

2) Революційне первородство наше, національний дух нашої Армії заламалися на проклятих “демаркаційних лініях” з денікінськими військами і Армія наша, дійсно, “не знаючи, властиво, чи їй треба битися, чи ні”, простояла на них значно більше, ніж годину.

Це і був той “опортунізм”, той брак принциповости, що тяжко карає всякий неконсеквентний рух і за який завжди мститься історія.

Найменше вагання щодо денікінщини було б, взагалі, ознакою, що не промовляла б за міцність свідомости нашої. Якою ж страшною ознакою для нас було те довге й огидне вагання, що мало місце р. 1919. Навіть ще й тепер не всім з наших людей ясно, що денікінщина — державно-політично — була більшовизмом другого сорту, “білим” ерзацом всеросійсько-босаяцької “червоної” армії, яка разом з большевиками нищила в першу чергу “український сепаратизм”, і що Антон Іванович Денікін допоміг лише Льву Давідовічу Бронштейн-Троцькому “собірати рускую землю”.

Один з видатних російських емігрантів, Мілюков, обговорюючи історію і значення денікінщини, підносить як найголовнішу заслугу ген. Денікіна те, що він, “всупереч вимогам стратегії”, — не тільки не скординував своєї чинності з “петлюрівцями”, а, навпаки, прислужився до нищення Української Армії і “боротьбу з большевиками” приніс в жертву “цілості Росії”, цебто свої “соціальні” інтереси занехав в ім'я інтересів імперіалістичних ¹⁰.

Варто над цим зупинитися кожному українцеві. Бо в цім розгадка того, чому “большевики досі не збанкрутували” і чому Росія досі держиться, як казав Герцен, “чорт знаєт на чом”. Ми знаємо на чому: на стихійному великодержавницькому інстинкті Москви.

Всілякі розумування на тему “чи справились би ми з силами Денікіна”, що така боротьба була б “проти Антант” і т. п., і т. п. — це вигадки, подиктовані, в кожнім разі, не надміром хоробрости, бо, насамперед, ми напевно змели б денікінщину з нашого шляху, як зайве сміття, змели б її нашою революційністю і нашою державницькою волею. “Антант” залишилося б хіба оплескувати переможця, а в кожнім разі “прийняти факт до відома”.

Що це не безпідставні фантазії пост фактум, яскравою ілюстрацією служить блискучий удар кавалерії полковника М. Аркаса, який з дозволу, даного на власну руку бл. пам'яті Є. Мешковського, на той час начальником штабу Південної нашої групи, так стусонув денікінських героїв, що вони, не

оглядаючись, в рекордовому часі опинилися з-під Бірзули аж у Роздільній. Натурально, що таке “самоуправство” скінчилося для полковника Аркаса офіційною доганою в наказі, для полковника Мешковського, що поступив в данім разі лише як військовий, — військово-польовим судом (шкода, що той суд не відбувся і справа була припинена, — може б, ця справа своєчасно освітлила фатальну помилку нашої “політики”, але ці видатні наші старшини залишили нам солідний аргумент щодо того, “чи справимося ми з силами Денікіна”).

В. Тютюнника не послухали весною, не послухали й пізніш. І ото одного приємного літнього вечора штаб Юрка Тютюнника повідомив “несподівано” Штаб Армії, що передові наші частини спіткалися з роз'їздами Денікіна і “жадають директив”.

Цілу ніч тяглися наради... А на другий день Штаб Головного Отамана видав наказ про “демаркаційні лінії”.

Формальна відповідальність за цей нещасливий наказ лежить на бл. пам'яті Головним Отамані Петлюрі, але було б помилкою складати його лише на того, хто, безперечно, мав живий національний інстинкт і жадних ілюзій щодо реставраційно-імперіалістичних (хоч і “псевдо антибольшевицьких”) і убійних для України інтенцій денікінщини — не плекав. Можу посвідчити, що бл. п. Петлюра належав до тих дуже небагатьох українців, що вже тоді не відчували субтельної різниці між “червоними” і “білими” росіянами. Без цієї властивости він не був би Національним Вождем. Але, на жаль, він був, повторюю, один з дуже небагатьох.

Мимоволі пригадалося пророцтво В. Тютюнника зовсім в іншій справі. Коли ген. Греків вів в Одесі “переговори з Антантою”, Тютюнник по апарату Юза з Жмеринки продиктував йому: “Будьте певні, що за 1-2 тижні банди Григор'єва скинуть антантський десант у море”. В оригіналі було менше дипломатично, бо Тютюнник щодо тодішних і в тих обставинах, і з тією “антантою” переговорів — був великим скептиком.

За тиждень ген. Греков по телеграфу (але вже не з Одеси) відповів: “А ведь Ви, пане атамане, білі прави”.

Покійний Головний Отаман був Вождем занадто “одержимого” типу; істота його була наповнена горінням ідеологічного порядку, частина ж “технологічна” часто вислизала йому з рук. Зокрема, йому бракувало хисту оцінювати людей взагалі, а тим більше з так мало знайомої йому сфери військової (як певної породи людей). Він часто приймав на віру думку того чи іншого, в данім моменті присутнього, хоч би й цілком випадкового старшини. Персонал його штабу далеко не був таким, якого вимагав той відповідальний період нашої революції. В штабі тім було більше “виконавців”, ніж “порадників”. Серед цього персоналу був і представник Галицької Армії на дуже відповідальній, можна сказати, керуючій ролі. Морально ця людина цілком відповідала своєму призначенню, фахова кваліфікація її була достатня, але, як представник Армії, що нею безпосередньо керувала цілком самостійна, специфічно-галицька і в ґрунті речі зовсім і зовсім не антиросійська й антисхідня політика (чим далі — тим яскравіш), — людина ця на такий час була нонсенсом. Ця людина виконувала директиви свого зверхника (д-ра Петрушевича), що через свого окремого посла в Парижі (відомого політичного русофіла Панейка) тоді, власне, в той героїчний час останньої виразности, останнього оформлення нашої боротьби з Росією, — провадив на паризькім ґрунті переговори з... російськими колами ¹¹.

Ця людина, крім того, дуже слабо уявляла собі, що, властиво, твориться на території України, а що найгірше, ця людина (як зрештою,

більшість командного складу Галицької Армії) не могла не дивитися на всяку російську озброєну силу очима бувшого старшини австрійської армії. Є підстави думати, що саме ця людина була автором “демаркаційних ліній” з Денікіним.

Справедливість вимагає додати ще один, не менш характерний чинник: малоросійські ремінісценції частини наддніпрянського старшинства. Вони відіграли свою фатальну роль сприятливої “атмосфери”, в якій ідея “демаркаційних ліній” з’явилася й стала дійсністю. (“Денікін — сила”, “Денікін — знаряддя Антанти”, “воювати з ним — воювати з Антантою” і т. п. словесний реквізит, під яким ховалася малоросійська співзвучність денікінськими малоросіянами, що творили більшу частину “Вооруженных сил Юга Росії”).

Отже, як і завжди буває в історії, була ціла низка причин, що змусили бл. п. С. Петлюру дати своє ім’я під цей наказ. Майбутньому історикові буде зручніше опрацювати тему про “кам’янецький період нашої історії”, — для нас вона ще досить темна. Ясно одне: національний дух нашої Армії переломився на проклятих “демаркаційних лініях”. Це був кульмінаційний момент у напруженні національної революції нашої — літо р. 1919. Потім крива цього напруження починає невблаганно йти додолу... А у Василя Тютюнника була хіба найяскравіша і — на ті часи — либонь трохи контрреволюційна риса він був занадто дисциплінований старшина.

3

Але було таке убійне явище р. 1919 в історії нашого війська, коли й дисциплінованість В. Тютюнника не витримала.

Це явище — язва т. з. “державної інспектури” — інституту, що, без сумніву, остаточно донищив нашу Армію разом з її командувачем — В. Тютюнником.

Не знаю, хто був автором цього найприємнішого для нашого ворога і найфатальнішого для нас проекту про утворення “державної інспектури”.

Ідея, як і кожна теоретична ідея, — була чудова. Постала вона в зв’язку з проявами денікінської небезпеки — психологічної (вістки про денікінські війська дійсно викликали серед частини старшинства помітну “реакцію на малоросіянство”). Отже, мовляв, потрібним стає “помічне око” в частині, яке б контролювало й пильнувало моральний (в дійсності — більш національний, ніж державний) стан військових. На тодішнім жаргоні це називалося “охороняти від контрреволюції правих фахівців” — ніби ця контрреволюція була гірша за контрреволюцію політичних військових кустарів з числа т. зв. “лівих”, а частіш псевдо лівих, партійців.

В ті часи чомусь страшенно відрізняли “лівизну” советських банд від “правизни” денікінських: тупа винниченківська політ. глупота, що покутувала ще довго в різних “укапізмах”, “боротьбізмах”, “незалежництві”, ба й нині ще догниває в “радянстві”, “українізації”, “укрмові” й “укркультурі”...

Але ідею “державної інспектури” яко-таким чином можна було прийняти. Та автори її, ідучи (як завжди) по лінії “перелицьовування на малоросійський язик”, опрацювали закон про “державну інспектуру” так, що інститут цей, будучи природою своєю інститутом політичного комісаріату, — при реалізації у нас — обернувся в інститут партійного інспекторату.

Такий “держінспектор” наділявся: 1) максимумом прав і ...утримання, 2) мінімумом обов’язків — примітивно-донощицького характеру і 3) повною безвідповідальністю. Великої трагедії в цій малоросійській комедії не було б — навіть шкідливий паразит на тілі нашої Армії не дуже пошкодив би в тих часах, — страшно було те, що цей паразит силою закону ставав рівноправним командиром, другим господарем військової частини та ще й з правом вета в ділянці військово-оперативній. Приймаючи на увагу суцільну неграмотність “держ. інспекторського” персоналу у військовому ділі (головним “держінспектором” був земський статистик, а його заступником народній учитель), — можна собі уявити, які гомеричні розміри прибирала в дійсності ця “державна”, законодавчим шляхом введена в Армію анархія і заперечення основної аксіоми військової адміністрації.

Знаючи ж добре, що, крім того, являє собою “держінспекторський” персонал морально * (чесних людей в нім можна було перерахувати на пальцях однієї руки!), Василь Тютюнник жахнувся наслідків майбутньої діяльності цього інституту й відразу зайняв непримириме до нього позицію. А треба додати, що утворення його остаточно сталося в часі переведення В. Тютюнником весняного наступу т. зв. “З’єднаних груп” р. 1919 з Кременця (що було єдиним тоді містом на нашій території) в напрямі на Старокостянтинів і Проскурів (одна з блискучих операцій Покійного, переведена ним особисто на фронті, неймовірно-оригінальна стратегічно, бо ж наші сили вели наступ замкнутим рухомим колом, оточені з усіх боків ворогом, але ця сторінка біографії Покійного вимагала б окремої праці).

Василь Тютюнник був поставлений перед цим страшним фактом і апелювати було запізно: хитрий і в таких випадках завжди “безсловесний” ген. Осецький — тоді “наказний отаман”, фігура оперетково-парадна, для якої українство було лише формою без змісту, звичайно аж ніяк не заперестував проти утворення “інспектури”, а скорше навпаки — підтримав і прискорив її появу.

Та цього було вже забагато і для дисциплінованого В. Тютюнника: він об’явив “держінспектурі” боротьбу до переможного кінця. А що цієї боротьби не можна було вести просто, — він повів підкоп під найбезпечніше місце ворога: почав підбирати чисто кадровий матеріал про діяльність агентів “держінспектури”, а матеріал цей щоденно прибував.

Звичайно, що це не було секретом — і з того часу особа В. Тютюнника стає центром лютої ненависти цілого складу “державної інспектури”, всесильної організації, що наводила жах на цілий командний склад нашої Армії, який був запідозрений в “непевності”. Тільки один Тютюнник, котрому етикету “непевності” приліпити було занадто трудно, — міг відважитися виступити проти цієї жадної влади, безграмотної і в більшості аморальної партійної черні що в своїй простоті, здається, не віддала, що творила.

І в цій боротьбі він мав повну підтримку з боку всього чесного, що було в Армії, що стала раптом виграшкою в руках небезпечних невігласів, озброєних цілою повнотою влади і здеморалізованих безправністю командного складу, права котрого “витіснила” своїми правами “державна інспектура”.

Про боротьбу іншими, простішими й більш військовими засобами — і думати не можна було: справа стояла так, що кожний виступ проти “держінспектури” уважався б нашим урядом за устремління до “військового перевороту” — предмету вічної підозрливості нашого уряду до війська, причім ці “переворотні евентуальності” з глибоким незнанням Тютюнника і непошаною до нього завжди зв’язувалося з його ім’ям.

* Досить назвати прізвище хоча б одного Гавришки, нині сов. підданого, що безпосередньо спровокував нещасного полковника Болбочана і в головній мірі спричинився до його розстрілу. Цей індивідуум досягнув максимум підлоти, виступаючи на паризькій процесі р. 1927 як “свідок” з боку Шварцбарта, присланий більшовиками 12.

Чи думав коли В. Тютюнник про військову диктатуру — не знаю. Знаю лише, що ніколи жадним словом не промовився про неї, навіть в ті страшенні моменти свого життя, коли проклинав “день і годину, коли я зв’язався з цими каліками”, — а такі моменти бували, здається, двічі — “коли б знав, краще було вмерти нині, аніж підписувати перший генералквартирмейстерський наказ 1-го листопада...”¹³

В. Тютюнник був занадто вояком і занадто здисциплінованим старшиною, щоб піти на “переворот”... А, може, ще й занадто добре знав якісь матеріялу, що з нього треба було конструювати апарат диктатури...

Характеристична подробиця: поки В. Тютюнник був Командувачем Армії — єдине місце для цілої Армії, куди не відважився з’явитись “держінспектор”, був — Штаб Армії, хоч “закон” передбачав “держінспектора Штабу Армії”, — занадто знала “державна інспектура”, ким є В. Тютюнник!

І от коли портфель з судово-слідчим матеріялом про чисто кримінальну діяльність окремих агентів “держінспектури” був повен, — підступно, негідно і лукаво спала “кара” на єдиного легального представника цілої Армії в боротьбі цілої Армії проти явно руїницької “держінспектури”. Командувач Армії дістає від свих зверхників навіть не відставку, а усунення з посади, майже “виповідження”, як наймит, як слуга, хоч і з слугою не кожний господар поступив би таким способом. А спосіб був дійсно оригінальний. Без жадної розмови, попередження чи повідомлення! Пімста “держінспектури”, очевидно, упрянована була зі смаком і насолодою.

Пригадується той вересневий день, коли Штаб Генерального Отамана викликав до апарату ген. В. Сінклера, Шефа Штабу Армії і безпосередньо йому ознайомив: “До приїзду нового командуючого на Вас покладається командування Армією”.

То був грім з ясного неба, а для ген. Сінклера несподівані моральні тортури, бо ж, буди найближчим помічником В. Тютюнника, не мав ніколи з ним жадної розбіжності в думках і звик льояльно поділяти з ним відповідальність за всю роботу командування Армією. Пам’ятаю, що першим його рухом по цім телеграфічній звідомленні було рішення податися до демісії разом з своїм начальником, але В. Тютюнник рішуче стримав його від цього, вказуючи на необхідність зістатися на своїм становищі — тому, що замінити генерала Сінклера було ніким, і його демісія внесла б повну дезорганізацію в працю Штабу Армії, що працював під начальством ген. Сінклера, як добре налагоджена машина.

Єдиною сатисфакцією для В. Тютюнника була кепсько замаскована ніяковість Штабу Головного Отамана: “усунення з посади” прийшло не як військовий наказ безпосередньо Командувачеві, а як “півприватне” повідомлення через людину, далеку від закулісових махінацій “держінспекторської” пімсти. Штаб Головного Отамана не мав духу одверто заявити В. Тютюнникові, що його усуває з командування Армією, бо усунення мусіло б бути наслідком якогось переступства, а “винайти” це переступство було неможливо.

В. Тютюнник з гірким усміхом презирливої поблажливості для людської сліпоті прийняв цей — як на його лицарську гордість — тяжкий удар, удар незаслужений і недоцільний. Та особисто був для нього цей акт “усунення” скорше комічний, ніж трагічний. Засмутило ж його те, що цей, особисто проти нього спрямований удар, був насамперед і найголовніше ударом по Армії: хвороба “держінспектури” цілковито опанувала організм нашого війська, — усунення Тютюнника розпаношило “держінспектуру” остаточно.

Випадок хотів, щоб саме в переддень “демісії” В. Тютюнник опрацював, як звичайно, лаконічну, але історичну своїм змістом доповідь про стан Армії¹⁴, оперту як на ілюстративнім матеріялі на доповіді начальника свого штабу ген. Сінклера, що обіймала точний підрахунок наших бойових ресурсів і живих, і матеріяльних. Шкода, що немає змоги навести цю доповідь (в свій час не прийшло на думку скопіювати хоч два-три такого значіння документів), та проте, пам’ятаю добре її зміст і початок можу процитувати літерально:

“Стан обмундирування, кількість амуніційних і санітарних засобів, детально показані в долученій до цього доповіді Начальника Штабу, виразно вказують на те, що за один-півтора місяці наша Армія обернеться в похідний шпиталь. Потрібні негайні радикальні заходи”... (Був теплий кінець погожого вересня, сонце хоч і не палило, але й гріло, і світило так, що коли я читав це моторошне речення, — промайнула думка: “Ну, тут, здається, пан отаман згустив фарби”. З яким же жахом я на власні очі побачив, як нещадно-жорстоко за один лишень місяць здійснилися ці пророчі слова!). Вихід з цього становища В. Тютюнник бачив єдино в тім, щоб в цей “критичний момент політика нашого уряду прийшла на поміч стратегії” (так було в оригіналі) — це був перший випадок, що “аполітичний” Тютюнник (до речі, дуже добре орієнтований політично й озброєний конструктивним політичним світоглядом) звернувся до політики за поміччю. У доповіді конкретно вказувався вихід: військовий союз. З ким? — це цілковито виразно полишалось компетенції уряду: “Належить вибрати одну з діючих сил на терені східньої Європи”, — вірний своїм вояцьким засадом, він пропонував нашому урядові самому розв’язати проблему Європи — Росії — Сходу — Заходу, постійна нерозв’язаність якої є — була й, на жаль, буде найлютішим прокляттям української визвольної боротьби, почавши з 16-го в. нашої історії. Що більше, він конкретно перераховував державно-політичні планети, між орбітами яких ми вовтузилися тоді без жадних перспектив щодо витворення власної орбіти.

Але для кожного письменного українця в вересні 1919 р. було ясно, що військовий союз є неминучість, як неминучістю був і той, з ким цей союз належало негайно утворити.

І коли б ця історична й дійсно остання доповідь вже “демісіонованого” Вождя наших збройних сил (а доповідь цю, з наказу В. Тютюнника — вже не Командувача Армії, автор цих рядків відвіз паротягом в ту ж ніч до Кам’янця) була прийнята уважно, а не як виплід, мовляв, “ображеної амбіції”, “вічний песимізм вашого отамана” й “бажання настрашити”, — то військовий союз був би створений на півроку скоріш і то в таких об’єктивних умовах, які радикально різнилися б від безтериторіально-капітуляційних умов сім місяців пізніше (вже не кажучи про те, що в квітні 1920 з альтернативної формули В. Тютюнника — увійти в орбіту антиросійської політики Польщі-Румунії — Румунія випала).

Після демісії — більше місяця — брудний номер жидівського “готелю” в Кам’янці, де бувший зверхник Армії харчувався огірками й хлібом (не було гроша ламаного) і, мов лев в клітці, бігав по покою. То була найстрашніша мука його: знати і не могти. Той місяць був місяцем моральної в’язниці.

А в вікно вже дивилася тифозна, кам’янецько-проскурівська слота чорної осени р. 1919.

„Хмельницький і Дорошенко хоч Турцію мали в резерві, а ми тепер її не маємо”, — гірко всміхався Отаман.

Без кінця шамотів дощ, одноманітним подолом звисаючи між болотом землі і тим, що мало бути небом, — здавало, що неба тоді взагалі не було. Була порожнеча, тифозний туман, сіра вільгота і безнадія. Фронт обернувся в фантастику, в тифозне маячіння. Жмеринський двірець став армійською трупарнею, дивізії — похідними шпиталями... Галицька Армія десь блукала “поза межами болю” — між червоними й чорними, і намагалася в той ірраціональний час розв’язувати свою окрему долю при допомозі теорії імовірності.

Дух горів у тифозній гарячці і намагався маячити про щось оптимістичне. Мозок глухо казав: кінець. Але було якось “не страшно”: “катастрофальність насичувала імлісте повітря. Все хутко зсувалося по високо-похилій площині вниз, в туман, в дощову порожнечу.

...Якось особливо сірого дня стук у двері.

“Головний Отаман Вас шукає зранку, — не знали Вашої адреси. Прочитайте негайно прибути.”

В. Тютюнник одягає свою славнозвісну ще “сибірську” шинелю (служив в Сибірським полку у великій війні). Довго не повертається... Нарешті! — Будьте готові: вночі виїздимо до Штабу Армії... Ні, де-там! — вже в Проскуріві... Запитав, скільки залишились багнетів? — каже — п’ять тисяч. Не вірю, певно, менше... А коли “демісіонували”, — залишив їм десять тисяч. Кажіть — рятуйте Армію, — на всі Ваші умови згоджуюсь. Еге. Кажу — умова одна, та, що й була: знищення державної інспектури. — Робіть, що хочете, — каже. Я просив дозволу наказати зараз же по телеграфу. — Ні-ні, не пишіть, вже післав. Сам. А цікавий кінець наказу: з бувших державних інспекторів сформувати ударний курінь *. Побачимо, хто з них дійсно патріот!

Нікчеми! Одягнути Армії не могли. А “державний інспектор постачання” з правами диктатора... якийсь “кооперател”ь”. Козаки без чобіт. А кричав же, вимагав, попереджував. Що-що, а одягнути ще можна було. Тепер он — на вулицях ревізії роблять, коли Армія в тифу!... Спробую. Плян такий: відірватися від Денікіна, від шакала. Хай поляки стануть на лінії Кам’янець—Проскурів—Старокостянтинів. Армію стягнути за залізницею. Відділити хворих — решту вимити в лазні, продезінфікувати, вичистити від вошей. Хай виспляться. Шутка сказати — докотитися до Проскурова! Жмеринка, певно, вже залишена. І хто ж жене? — Денікін, що здохне за тиждень-два найбільше. Вже здох... Хай виспляться. Дві-три доби дати відпочити. Взяти в руки. І потім — Денікіна вже нема, розумієте? — потім, по хвостах Денікіна, займаємо Правобережжя. Одеса, прошу я Вас, розумієте? — Медикаменти і набої. А потім — весна. Повстання... Отакий плян. Бігме. Сробую. Мешковського — на Начальника Штабу... Спробую.

Спробував. З поляками якісь непорозуміння: Кам’янець зайнятий, Шепетівка — теж, Проскурів ні, — і ні, аж до взяття його “Сімферопольським офіцерським полком”.

Гайдамацька згряя п’яного анархією й самогонкою Волоха, — Проскурів фактично в його руках. Роззброїть! “Ні, Пане Отамане, я Вас дуже прошу не мішатися там, де Ви не розумієте. Гайдамацький полк — це демократичне військо! Ви цього ніколи не хотіли зрозуміти. Ви не знаєте, як з ними поводитися. Це ж непорозуміння”, — гарячий, обурений, “ідеалістично”-вібруючий голос Головного Отамана... ні — милого Симона Васильовича, якому так трудно попроситися з дорогою ілюзією ¹⁵.

Це “непорозуміння” тягнулося аж до Любара. Там — “розвіялося”: Волох зробив “державний переворот”, украв скарбницю і втік до “радянської України”, щоб відпочивати на скромній посаді “смотрителя харьковського селянського дома.”

“Пашковецька самостійна, ні від кого незалежна республіка” — що несподівано вибухнула саме в районі уплянованого “випочинку” і дезінфекції Армії.

“Корпус Січових Стрільців” — самодемобілізувався з гаслом: “куди хто хоче” ¹⁶.

Армії вже не було.

Але ні! Він сказав “спробую”. Він так легко не скапітулює! Він покидає ешелон Штабу Армії, бере Начальника Штабу і двох старшин і їде автотом по снігу до Війська, яке ж мусить бути, чорт побори!

...Славнозвісний “передпарламент” у Старокостянтиніві... Гидкий сміх Волоха. (До речі, — постать цього “унтерафіцера із малоросов” до ілюзії нагадувала Пугачова. Віспувата пика, московська “бородіща” лопатою, висока шапка з червоним верхом і перестуджений пугачовський бас). Промова Головного Отамана — “не ті слова, що треба”, занадто “ораторська”, не для цієї аудиторії. Коротко — В. Тютюнник: “Тільки тиждень-два протриматися і Правобережжя наше”, але у відповідь — олов’яна втома очей, чавунна тяжкість замордованих безсонницею тіл і душ, незбагненна, глуха, непевна, двозначна мовчанка... Тільки Волох грюкнув дверима.

Війська вже не було. Ні “п’яти тисяч багнетів”, ні “двох” (як потім “додатково” вияснилося), ні навіть “одного багнета”.

Душа війська спала тяжким, безвладним тифозним півсном утоми — “хоч годинку, хоч п’ять хвилин — впасти — заснути — де б не було: на шляху, під копицею, в хліву, на снігу... тільки б заснути... спочити.

— Нема терену. От біда. Переформуватися на марші. Один вихід — витягнути здорове, збить у купу і перекинутися на Україну вглиб. Там заховати ядро Армії. Врятували. Це ж.. це ж.. прошу я Вас... Це ж кінець. Врятувати Армію!

Гарячково опрацьовує диспозицію Зимового Походу.

...Мешковський — в тифу. Залізний організм полковника бореться з хворобою, як з ворогом, — героїчно й мужньо.

“Щось у мене голова тріщить. От глупство!”

Беру руку Отамана. Еге: він горить. Дістав десь термометра — ставимо, 39,8 ст. Для мене ясно, що з ним, але мовчу. Отаман ставить діагнозу: інфлюенція (елястичне слово!) і на цім переходить до порядку денного, себто — голова тріщить, а він сидить над мапою і вперто трасує шлях Зимового Походу.

Так він, на годину-дві прилягши на ліжку, — знову на ногах. Вночі — ходить по покою тремтячим кроком... Потім звалюється непритомний. В наказі про Зимовий Похід (наказі Штабу Армії, бо був ще короткий окремий наказ Головного Отамана — пізніше) в кінці стоїть: “З огляду на хворобу мою, командування обіймає старший з командирів груп”.

— Нам допоможе Святий Юрій,

Ще й Пречиста Мати, —

співають за вікном відділи, виходячи в похід. Отаман пробує підвестись... Безсило падає з лютою злістю на слабкість людського тіла.

Подають підводи. Зносять троє палаючих тифозною пропасницею тіл: Мешковського, Тютюнника, Мельника (пом. командира Січової групи) ¹⁷ —

* До цього куріня зголосився один-єдиний державний інспектор, на жаль, прізвища цього дисциплінованого українця не пам’ятаю. Знаю лише, що він був військовий. Решта ж “держінспекторів” повтікала, з них більшість до ворога — навіть і до Денікіна.

найкраще, що Армія наша мала у вищій командуванні. Станція Миколаївська 18. Той самий вагон, яким виїхали з Києва, — це був дійсно таємничий збіг обставин! Страшна ніч подорожі з маячінням трьох хворих, з нервовою тривою ще здорових, з більшою безнадією, ніж братів, що пішли в непевне на сході.

* * *

Рівенський шпиталь. Мешковський одужує, — виявляється, що всю хворобу він пробув на ногах і в подорожі, — дійсно залізний організм! — З Тютюнником — зле. "Ваш Отаман, видно, працював, вже будучи хворим, — у нього переpracьоване серце. А тиф, знаєте, така річ, що все залежить від витривалости серця. Нічого не можу пророкувати". — Так каже ординатор-лікар. Наближається криза. Два дні шукаю по Рівнім "дігале-ну". Знаходжу. Отаман — непритомний увесь час. Раз заходжу лише. Пізнав. Говорити не може. Тремтячою висохлою рукою намагається показати мені криву своєї температури на стіні — страшний спад кризи: з 40 на 35,5. Але свідомість того, що кризу перебув, — наповнює всіх надією, хоч вигляд хворого — невимовно жахливий. Це, дійсно, тільки тінь людини.

* * *

За два дні — ранком 19 грудня 1919 — несподівано (завжди смерть — несподівано) повідомляють: вмер. "Розрив серця" після кризи!

...Одягли в той самий френч (темно-зелений), єдиний (у Командувача Армії), який всі пам'ятають, в якому був за Центральної Ради, за Гетьмана, за Директорії, за Головного Отамана. На труні — крива шабля в сріблі, — єдиний люксус * в Отамана — і славнозвісна сіра смушкова шашка, — також подарунок (здається, від повстанців).

Чота Польського Війська. Ляфету не можна було в Рівнім дістати, отже — звичайна чорна карета, — зовсім не для генерала.

Вохка сальва в морознім повітрі.

Потім — простий дубовий хрест...

* * *

Біографії ніде нема. Рік народження невідомий (на запитання про свій вік — завжди посміхався і мовчав). Знаю, що скінчив Роменську Реальну школу й Тифліську Військову — за рік чи за два до Великої Війни. Колись р. 1918 до Києва приїздила мати (про неї згадував в маячній весь час), але до Генерального Штабу, де працював син, — не пустив її полевий жандарм при дверях ("Іди, іди, старушка, — ніякого тут твого сина немає").

Кажуть, що на могилу Отамана ходять учні Рівенської гімназії. Гімназистки щороку садять квіти. Що ж? Може, це — символ. Може, нове покоління серцем чує в нім Свого.

В. Тютюнник — повний, нескалічений Українець в нашій революції.

Хиба його одна — завчасність: і народився — завчасно і завчасно ж, дуже завчасно, нас залишив.

1929.

З НОТАТНИКА.

Ця несамоविта осінь — гнила, гнилосно-тепла, зовсім не "золота" і навіть не жовта, а якось дико і страшно — з е л е н а! Літо — в цій осені — якби заживо розкладається. І пахне від неї не блаженним тлінням природної смерті, а якимись кислотами й тинктурами, якоюсь яскинею альхіміка, таємною лабораторією, де виготовляються яди і отрути...

І так хочеться — наперекір! — згадувати те і тих, що носили в собі вогонь вічної весни і жар вічного літа. Згадуються вояки нашої Армії, воїни і поети Визвольної Війни, творці нашої Історії й Нації, майстри ще нездійсненої Дійсности Державного Майбутнього.

Їх не так мало, як здається нашій змалілій, здрібнілій, здрібничкованій пам'яті. Вони не лише люди шаблі, пера й пензля, але й люди світляної волі, негасимого полуменю серця, всепроникливої ясности розуму, надхненної напруги невичерпальних сил життя.

Коли їх згадуєш, зникає не лише смерть, — навіть саме поняття смерті легко щезає, як марна мара, як останні привиди ночі в передранковій імлі. В світлі їх незабутніх постатей як утікаючі тіні корчаться і зникають біси і бісики цієї диявольської доби: побічний витвір хворої уяви, молитвою непросвітленого, перевтомленого мозку, наджертого сумнівами — нашого м а л о г о д у х у.

В нестерпнім сяєві їх постатей — все демаскується. І оголюється замасковане Зло. Бо, остаточно, що ж таке сам диявол, як не Н і щ о, що стає чимсь л и ш е наслідком нашої малодушности, нашого нездужання, нашої охлялости. Бо ж це Ніщо — лише вічний плагіатор, вічний удавач і містифікатор, нездарний (хоч і нахабний) імітатор речей, які — в дійсності — просто не існують. Бо ж він — Ніщо, отже, не спроможний створити нічого. Творчість і переможна радість творчости — для нього відвіку недоступні. І в цій яловості — його прокляття й призначення. Він бо — дух порожнечі. Він — тільки заперечення Суцього.

Дух пустелі й неплодія — він би хотів всю родючу силу життя, всі багатства виплеканих творчістю людини садів і нив землі — накрити вічним листопадом, згасити гнилою вологою отакої ядовито-зеленої, розкладової осені. І ядучими кислотами її трупного яду — вижертити на лиці землі одну, єдино-неподільну, суцільну лисину пустелі.

...Оповідали, що коли безбожна акція часів т. зв. воєнного комунізму осягала свого апогею, — церкви були пустошені, а священики — нищені, тоді старий і мудрий православний священик, в хвилині прощання з парафіянами, Служби Божої вже не мігши правити, а проповіді — казати, — вийшов на солею храму і виголосив лише ці два слова:

Христос Воскрес!

І відповідь вірних була:

Воістину!

27.10.1959.

ВАСИЛЬ ТЮТЮННИК

Читаць, для якого ім'я Василь Тютюнник — хоч би з чужого голосу — щось становить, має усвідомити собі, що пони́жчі спогади-розва́жання не претендують ані на повноту, ані на академічність, ані на так звані (й так набридлі) літературні вправи земляків, що хотіли б, причепившись до людини більшого формату, уникнути, мовляв Горацій, тління. Зичливий читаць має повірити на слово авторові, що Василь Тютюнник в нашій новітній історії таки був, якщо й не великою, то, в кожному разі, д у ж е видатною людиною. За досить багате враженнями життя автор цих рядків мав нагоду бачити і так званих Великих, і справді Великих, — отже, порівнювати мав змогу, незалежно від т. зв. особистих відношень. Додам лише, що о с о б и с т и х відношень не було (й не могло бути), бо було відношення с л у ж б о в е: поручника до генерала. Для особистих відношень — в тій добі — бракувало часу.

I

Він був високий на зріст, доброї, типово військової статури. Жадне цивільне убрання не приховало б його військової, яка, остаточно, була його натурою. Справжній-бо військовик р о д и т ь с я, так само, як і мистець.

Але найбільш прикметним було обличчя. При всій своїй — на перший погляд — простоті, навіть “простецькості”. Вистачало лише раптовної усмішки (рідко веселої, частіш іронічної, часом не без сарказму), щоб наświetлити всю його скомплікованість. Тоді на немов з каменя витесаній тьмяній поверхні того обличчя несподівано загорялись синьо-сірі очі, перед тим непомітні і немовби теж кам'яні. І іскристо з'являлися: бистрість, дотеп, розум, серце, мудрість — все яскраве багатство різноманітних, аж до бігуновости, складників неповторної людської особистості.

І заскочений співбесідник чи відвідувач мусів нашвидку касувати т. зв. перше враження і мимоволі підтягатися (військовий же — “витагався”, ц. т. ставав за відповідним параграфом муштрового статуту).

II

Біографічних відомостей, властиво, немає. Вони загинули у вирі нашої

революційної війни, коли про архіви й музеї гадки не було ("Це що горить? Архів? Музей? А підкладіть-но хмизу! З прокляттям в небо устає новий псалом залізу", — як співав тоді П. Тичина). І коли р. 1920 М. Капустянський почав збирати (— ловити на вітри —) обгорілі й пошматовані рештки документів, то на біографічні дані В. Тютюнника було вже запізно. Наше велике щастя і наша велика дяка М. Капустянському хоча б за такі два томики, як його "Похід з'єднаних Армії".

Василь Тютюнник народився на Полтавщині, либонь, Роменського повіту, бо в Ромні скінчив Реальну Школу. Коли? Якщо Тбіліську Воєнну Школу він абсолював р. 1913 (дата певна на 90%), а курс там був дворічний, то можна припускати, що датою його матури був рік 1910 (1911?). Тоді — так само імовірний — рік його народження був би 1892(3?). Отже, в день своєї смерті 19 грудня 1919 року Василь Тютюнник міг мати всього 26—27 літ.

Коли тепер перебігаєш пам'яттю місяці, дні й години судьбоносних 1917—19 рр., так нерозривно зв'язаних з ним, коли встає з минулого його особистість, його чини і вчинки, його скупі жести й ощадно-безпомилкові слова — дозрілого воєначальника великого мірила, не боюся нині висловити — дозрілого державного мужа, то повища невесела арифметика видається фантастичною.

Т а к чинити й поступати могла б людина, щонайменше, сорок (якщо й не п'ятдесят)-літня, але ніколи 26—27-літній старшина. І тоді мимоволі виникають в уяві голосні історичні імена подібної категорії з воєнно-політичної історії світу...

Це той елемент геніяльності, що, безперечно, Василь Тютюнник в собі носив.

...Ні біографії, ні згадок, ні спогадів, ні (на щастя) академії на пошану (з ревичими хорами, трафаретними промовама і всім заялосеним ревізитом того роду "імпрез"). Може, так і ліпше: важка плита мовчання, що лягла на могилу сина "неісторичної" країни з без сумніву історичним ім'ям.

А все ж цей парадокс до веселих не належить. Якимось зловісним подихом тхне від нього. За довгий неісторичний антракт нашого національного існування ми відвикли творити історію і навіть як писати її — забули. У сусіднього народу в обох Тютюнників * ще за їх життя були б створені потужні легенди, які електризували б цілий ряд прийдешніх поколінь.

У нас їх імена поруч інших (напр., висміюваного в Центральній Раді др. Луценка, лікаря з Одеси, сивого дідуся, — що рядовиком з рушницею впав на полі слави р. 1919) ¹⁹ — залишаються якимись прикрими павзами або й просто гинуть безслідно... за рахунок фігур "в масштабі повітовім", що їх нагвалт роздмухується переважно з "особистих" міркувань...

Занепад інстинкту ієрархії речей, брак критеріїв і мірил, повітові-сільські виднокруги і т. д. — все таке притаманне національному каліцтву за кількаторіт "традиційної" неволі.

1917—20 рр. тієї недоброї традиції не знищили, лише переривали.

III

Ще трохи біографічних — скоріше уривків з випадкових розмов, аніж даних. Підпоручик Василь Тютюнник вибирає один з сибірських стрілецьких полків (20? 22?) і одразу ж починає готуватися до Академії Генерального Штабу, до якої доступ був утруднений — поза багатьма умовинами —

аж двома конкурсними іспитами: при штабі округи і вже при самій академії. Є підстави припускати, що перший конкурсний іспит Тютюнник вспів скласти. Світову війну р. 1914 він стрічає на становищі командира кінної розвідки полку.

Далі — нічого, або майже нічого не відомо. Знаю напевно — з його випадкової й короткої згадки в розмові, — що в тягу I Світової війни він виконував якийсь час обов'язки старшого ад'ютанта штабу корпусу; (посада — капітана Генерального Штабу). Це, очевидно, було часове відрядження з полку в період гострої нестачі старшин Генерального Штабу (1915? 1916?). Але т. зв. штабова техніка, яку блискуче знав В. Тютюнник, була тоді набута фронтовим старшиною назавжди, і час відрядження був використаний вповні.

Революція р. 1917 застає Василя Тютюнника бойовим підполковником і командиром свого полку (про нагороди він сам не згадував, в нашій Армії, очевидно, їх не носив, але серед них були, напевно, найвищі відзначення).

Коли саме починається служба в нашій війську? Думаю, що вже в літі 1917 року, бо ще за часу Центральної Ради Василь Тютюнник був на відповідальній становищі Начальника Оперативного Відділу нашого Генерального Штабу. І коли наступило відродження нашої історичної влади — Гетьманство, що було сполучене з досить радикальними (і не завжди щасливими) змінами в особовому окладі старшинського корпусу, то нова влада лише пересунула Василя Тютюнника зі становища начальника відділу на становище помічника. Начальником став інший видатний старшина наш — бл. п. Євген Мешковський, імперського Ген. Штабу підполковник, відтак полковник нашого (впав смертю хоробрих яко генерал р. 1920). До речі: такої гармонійної співчинності поміж начальником і помічником, і то у Відділі, що був центральним нервом нашого Ген. Штабу, мені ніколи ніде бачити не довелося. Взаємна пошана, повне довір'я, автоматичне доповнювання себе взаємно, відповідальність, мужність, відвага, органічний патріотизм, розуміння себе з півслова (обидва — полтавці) і — характеристична дрібниця — цілковитий брак яких-будь "особистих" відношень (поза службою ніяких зустрічей і гостювань — обидва не вживали "чарки").

Дальші етапи служби В. Тютюнника є досить знані багатьом б. військовикам: І-й Генерал-квартирмейстер військ Директорії, Помічник Начальника Генерального Штабу (згодом Штабу Дійової Армії), від весни 1919 р. Командуючий Армією — з місячною перервою — до смерті.

IV

Його девізом було: гаряче серце, зимний розум. Згадуючи це в трудні хвилини, він завжди гірко додавав: "У нас — переважно навпаки..."

Тепер справа з т. зв. протигетьманським повстанням більш-менш ясна, розуміється, для тих, хто ознайомлений з відповідною літературою, на жаль, досить бідною.

З кінцем весни р. 1918 до Києва з Москви прибула т. зв. Мирова Делегація РСФСР на чолі з відомим Х. Раковським, що легально складалася з кількаторіт осіб. Пам'ятаю, що для її приміщення прийшлося зарекувати величезний фешенебельно-модерний готель Splendid (бульвар Шевченка біля Хрещатика). Річ ясна, якими саме справами — під захистом дипломатичної недоторканості — займалися пп. Раковські, Мануїльські і Ко., розпоряджаючи кількаторітним апаратом агентури легальної, кількатисячним

* Юрко Тютюнник родом з Київщини (Звенигородщина), зовнішньо й психічно повна протилежність Василеві, не був його навіть далеким кривним. Просто — збіг однакових прізвищ. Вони особисто бачилися лише один раз, в грудні 1919 р., в Мирополі, вночі: Василь Тютюнник, вже тяжко хворий, до глибокої ночі давав Юркові директиви на Зимовий Похід.

апаратом нелегальної і величезними грішми (в тім — фальшованими нацистами). Та й Х. Раковський, з властивим йому цинізмом, навіть не дуже крився з дійсними цілями своєї “мирової” місії, про що мені оповідав Є. Мешковський, який виконував додаткові обов’язки військового експерта при мирових пертрактаціях (як старшина в оперативнім відділі Генерального Штабу, я кілька разів рисував йому мапи дискутованої при переговорах границі з РСФСР).

Сучасною мовою кажучи, ота московська “мирова делегація” була потужною “п’ятою колоною”, що її легально й врочисто впустили до своєї столиці наївні державні мужі молодшої держави. З досвіду останніх 30-ти літ справа та представляється тепер надто простою навіть для дитини. І єдиною гіркою потіхою для нас є свідомість, що ми були першою офірою так часто пізніше практикованої советської штучки, на яку попадалися (і попадаються) часом зовсім не наївні державні мужі і то в зовсім не молодих державах. Та не так просто це представлялося 34 роки тому у нас в цій, часами дещо малоросійській, комедії корінилася велика наша національна трагедія.

Взяти хоча б лише місце “переговорів”. Якби наші прекраснодушні центральнорадянці вибрали були Чернігів, Гомель, навіть Ніжин або, ще ліпше, якийсь закутковий Панмунджон, то, може б, тодішні події пішли дещо інакше. Але ними був вибраний саме Київ і це тоді — о вершину наївності! — навіть уважалось за щось дуже почесне (“Ми їм диктуємо мир в нашої столиці”). А вже ж наш (тоді ще золотоверхий) Київ, опріч киян мав (мав і матиме) поважний відсоток “кієвлян”, що, традиційно достачаючи солідні кадри добровільної московської агентури, одночасно, цілою своєю масою, творили згубну атмосферу національного дефетизму. В цім відношенні Київ для такого роду “мирової делегації” був справді вимірним місцем. Навіть Одеса, формально так далека українськості (дійсність пізніш парадоксально заперечила цю ніби “аксіому”), була б для нас значно догіднішою, ніж “серце України”.

Київ 1918 року був майже затоплений мутною хвилею втікачів з бюрократичного Петербурга, пронизаний і отруєний тією хвилею наскрізь.

В нашім столичнім Києві р. 1918 поруч нелегального комуністичного осередку червоного мільйонера П’ятакова²⁰ легально існувала традиційна твердиня войовничого єдинородства на чолі з відомим чемпіоном чорносотенства Василем Шульгіним, що розпоряджав зручно редагованим, дуже почитним щоденником. Газета Шульгіна разом з рожево-“демократичною” газетою “Кієвская Мисль” (якої сталим співробітником був перед тим сам т. зв. Лев Троцький) згідним дуєтом підкопували молоду державу нахабно й систематично.

Що тут багато говорити? Ми — ц. т. наш уряд, установи, національно-суспільне життя, — були в своєрідних умовах Києва 1918 р., як у ворожій гнізді, як в осередку всеросійського Ульстеру, який день і ніч розбудовували там чорні і червоні, білі і рожеві, кирпаті і носаті “росіяне”. Мілюкова чи Пурішкевіча можна було тоді зустріти в Києві на вулиці значно легше, аніж якого-будь видатнішого нашого співгромадянина чи військовика.

Врешті, що найважливіше, в самім Генеральнім Штабі нашім (ц. т. найважливішій частині мозку молодшої держави) ворожа агентура займала поважні становища, і то як агентура обох родів: 1. легенда “біла” і 2. замаскована — “червона”. Серед цієї останньої був на посаді з а с т у п н и к а Начальника Ген. Штабу (!) такий Какурін, полковник Генерального Штабу, один з чільних організаторів Червоної Армії 1919 р., а тоді — свідомий

і далекозорий руїнник зародку нашої національно-збройної сили (значимий наказ про звільнення з Армії старшин воєнного часу, себто національно свідомого ядра Армії, — під хитрим пре-текстом їх “некваліфікованости”)²¹.

Об’єктивно — на нашій Батьківщині року 1918 розгортався добре зорганізований і централізовано керований процес типового московського “освоєння” чужої країни, завоювання її знутри, “мирно”, так, щоб “жителі” й не зчулися, як опинитися б “в общем кателке”... Не треба було мати за надто буйної уяви, щоб бачити неunikнимий кінець того процесу, процесу, що йому перешкодити офіційна національна влада — Гетьман — була, властиво, безсила (не з своєї тільки, очевидно, вини). Евентуальні ж кандидати до влади (винниченківська керенщина) були вже — фактично — шаховими фігурками під зручними пальцями Х. Раковського.

Той процес треба було — за всяку ціну — перервати. В цім — і лише в цім — полягав справжній, історичний сенс того, що наступило восени 1918 р.

Кожен притомний українець здавав собі справу — з цілої пекельної ризиковності так званого тоді “повстання проти Гетьмана”. Це було балансування вже не на вістрі ножа, лише бритви. Але й “не повстати” дедалі було для такого українця психічною (а то й фізичною) неможливістю.

Це була справжня, в клясичнім розумінні цього слова, “національна трагедія осени 1918 р. *

* Але завдяки цій трагедії ми нарешті мали Армію, яку за Гетьмана не дозволяла організувати Німеччина Вільгельма II.

V

Одного похмурого листопадового ранку Василь Тютюнник, карний і обов’язковий старшина, що не спізнявся на службу ані на секунду, в Генеральний Штаб (Банкова 11) — не з’явився.

Це всіх нас і здивувало, і стурбувало. Хвороба була виключена (він про це повідомив би без проволочки). Неясні ж чутки про початок повстання вже лунали в повітрі. Пешковський — таким стурбованим і поденервованим я його ще не бачив за всю мою службу з ним (ще від імперської армії почавши) — носився по поверхах і відділах Ген. Штабу, як говорить, майже не при собі. Всіх питатися було б, очевидно, необережно. Отже, лише “втаємничених” — Безручка, Удовиченка, Колосовського, тих, що склали оточене ворожою агентурою національне ядро Ген. Штабу.

Так проходив той тяжкий осінній день. І протягом його все ясніше ставало чому саме Тютюнника немає і де саме він зараз є. Стурбованість Мешковського переходила в розпач. Його мучило й пекло неминуче р і ш е н н я — яке в страшнім змаганні присяги, сумління й патріотизму мало, бо мусіло зродитися: визначення свого місця в розпочатих історичних подіях. Для “кадрового” старшини (та ще й Ген. Штабу), що політикою “не займався” та й з нашими горе-політиками не знався, це був, властиво, перехід Рубікону.

“Де наше місце?” — голосно зрадив він свої думки, коли я службово зайшов до його кабінету. Я більш жахнувся, аніж зрадив його довір’ям, хоч ми знали давно і мені судилось — разом з головою дивізійної ради ще в був. російській армії — бути при його “національнім самовизначенні” р. 1917 (що, до речі, надто легким чи ідилічним не було).

Треба хоч трохи уявити собі психіку професійного, ще в імперській армії, т. зв. кадрового старшини в такого роду моменти.

Мені недавно нагодилося читати в неопублікованих спогадах про наступний епізод²².

Року Божого 1918 (і либонь, вже під осінь) група молодих наших старшин цісарсько-королівської армії Австро-Угорщини, бачачи, що наддунайська імперія тріщить і що всі національності її вже енергійно ведуть внутрі національну мобілізацію й організацію своїх сил, звернулися в цій справі за вказівками до відомого й заслуженого нашого національного діяча-науковця (нині покійного), що як резервовий — (не “кадровий”!) старшина, служив при міністерстві у Відні і мав, отже, розгляд і значення в столиці. Але на перший же дипломатичний натяк, про що ходить, професор в мундирі ц. к. майора гвалтовно перервав розмову і не без урочистости проголосив більш-менш так: “Як син одного з вами народу, я не зроблю ужитку з вашої візити у мене. Вважайте, що її не було. Я нікого з вас не бачив і нічого від вас не чув. Але попереджую: при повторенні такої візити, я, як карний ц. к. старшина, вважатиму за свій прями́й обов’язок подати все до відома моєму зверхникові”. Бідні молоді старшини, по такій недвозначній відповіді, мусіли, очевидно, чимскорше “вицофатися”.

Цей епізод переповідаю не як дотепний, хоч і невеселий, анекдот, але як ілюстрацію (зокрема, як ілюстрацію політичного чуття у нашого професійного політика, б. члена австро-угорського парламента).

Треба знати, чим для кожного військовика, для старшини ж зокрема й особливо, є такі речі, як присяга, прапор, честь, традиція. Треба уявляти собі автоматичність сили, що зветься військова дисципліна. Так — донедавна — було в усіх старих арміях світу. Тільки тоді можна собі уявити, як переживав у нас ту добу кожен професійний старшина, понадто добре уявляючи собі, що те “повстання” (чи “переворот”) допіру розпочне найважливіше: трагічно-нерівну одверту в і й ну з РСФСР і — одночасно — ще трагічнішу боротьбу з величезною “п’ятою колоною”, майже по всіх міських осередках неприготованої, нескріпленої, беззбройної і але до основ повстанням потрясеної держави.

Але іншого (як тепер кажуть “третього”) виходу не було. І відповідальність за т. зв. “повстання проти Гетьмана” треба було національним — хоч як нечисленним — чинникам взяти на свої рамена. Складання-бо рук і пасивне вичікування, себто своєрідна “неутральність” — були тоді смертельні для Нації, що кільканадцять місяців перед тим воскресла для державного життя. Неспаралізований національний інстинкт владно кликав:

1. перервати процес національного вмирання мобілізацією народного материка,
2. явно стати проти здемаскованого історичного ворога, що підступно крився за яскраві декорації соціалізму, щастя трудящих, раю на землі і т. д., або й впрост радив перекреслити Національне Відродження, повернутися “под царя восточного” і історично — “спускатися на дно”,
3. хоч спізнено — творити Армію.

Одним з тих трьох, може чотирьох, Мужів, які на себе цю страшну відповідальність свідомо взяли, — був Василь Тютюнник.

Не маю настільки необмеженої уяви, щоб твердити, що полковник Василь Тютюнник легко перейшов Рубікон “повстання проти Гетьмана” (хоч Гетьманська Влада в листопаді 1918 року була вже фактично номінальна).

Першорядний військовий фахівець, співкерівник Відділу Ген. Штабу, в яким концентрувалися всі істотні для молодого держави справи (навіть зносини з окупаційним військом Німеччини йшли саме через цей відділ),

чудово поінформований про закулісову механіку “повстання”, — Василь Тютюнник не міг не здавати собі справи з наших реальних спроможностей, передовсім політичних. Він-бо прекрасно орієнтувався в політиці і в цім відношенні був щасливим винятком серед нашої вищої фахової старшини*.

Дуже яскраво пригадую собі, що геть-геть згодом, в одну з дуже трудних хвилин нашої війни за Державність р. 1919 у Василя Тютюнника вирвалось з несподіваним боєм дослівно: “Будь проклята хвилинка, коли я підписував свій перший повстанський наказ! Будь проклятий день, коли я зв’язався з цими каліками!”

Можливо, що в цім одним-єдиним вибуху був елемент чисто національної емоційности, але Василь Тютюнник мав, окрім гарячого серця, ще й зимний розум, може, навіть в більшій мірі зимний, аніж серце було гаряче...

...В короткому часі з газет стало загально відомо, що оперативні звіти Штабу Військ Директорії підписані ім’ям Василя Тютюнника, як І Генерал-Квартирмайстра. Непомітно зник Удовиченко. Є. Мешковський не без труду видумав собі якесь фантастичне “службове відрядження до Одеси” і — “по дорозі” перейняв становище шефа штабу Начальної Команди Галицької Армії²⁴.

Примара неунікненої в і й н и з а Д е р ж а в н і с т ь — стала дійсністю.

Почалась безсмертна епопея Дев’ятнадцятого.

* На початку 1 т. “Походу З’єднаних Армій...” ген. М. Капустянського не без іронії наведено політично-стратегічний меморіал автора Начальної Команди Ген. Штабу з резолюцією “до діла”²³. Ця резолюція була покладена В. Тютюнником, фактичним Начальником Ген. Штабу (номінальним був Осецький, фігура лише репрезентативна). Думаю, що ген. М. Капустянський уже давно перестав іронізувати над цією резолюцією або мати спізнений жаль до її автора. Доповідь-меморіал був дуже докладний і логічний. Ідеєю його були: 1) “Консолідація всіх антибольшевицьких сил на сході Європи”, 2) Переговори з “переможною Антантою”. Що і те, і друге було цілком нереальне і “безперспективне” — тепер, з перспективи більш як чверть століття, ясне для всіх. Але тоді це бачив лише оди́н В. Тютюнник. Звідсіля і коротка резолюція “до діла”. До речі, прикладенні тієї резолюції був присутній автор цих рядків і може посвідчити, що первісна форма резолюції мала б більш прикрий і драстичний для автора меморіалу зміст.

ТЮТЮННИК І СІНКЛЕР.

УРИВОК ЗІ СПОГАДІВ.

Передріздвяні дні в Києві р. б. 1918.

Офіційно-українські урядово-військові чинники все ще тріюмфували "перемогу повстання". Уряд РСФСР прислав заспокоючі ноти: Москва зовсім не є в стані війни з Україною, ті (військові!) акції, що йдуть на кордоні, — це є внутрішня справа України, бо то формації чисто українські (Богунська і Таращанська дивізії) і т. п.

Правда, розвідчий відділ Ген. Штабу, дістаючи сов. пресу, читав, напр., в "Ізвестіях" статтю, підписану Христіяном Раковським, де чорне на білім стояло, що "ми (?) не оддамо свого первородства на Україні навіть за ціну торговельних договорів про пшеницю і цукор". Та й обивательський Київ, який мав неабияку інтуїцію, вже підраховував, коли приблизно вмаршрутують до Золотоверхого большевики...

Але, як мудро кажуть німці, — *der Wunsch ist Vater des Gedanken* ²⁵. Для наївних державних мужів, та ще й в атмосфері недалекого вже Трудового Конгресу, ноти Чічерина були приводом заспокоєння та збирання оплесків на різних нарадах і спектаклях, яких, на жаль, не бракувало. Запрошення на ці імпрези купчилися на письмовім столі Василя Тютюника кучугурами, і я мусів щоденно кидати до коша ту бібулу фунтами. Не бракувало й телефонів, де навіть погрожувано, що "без Отамана не сядемо за стіл" і т. д. На щастя "революційний порив" посадив на чоло Генерального Штабу отамана (генерала) О. Осецького, постать, що якби самою долею була призначена для фігурувань на спектаклях. Отже, в Ген. Штабі цього опереткового Наполеона сливе ніколи не було. Залишалося лише двоє його помічників: Генштабу ген.-хор. Бронський — по частині інтендантсько-інспекційній (т. зв. II Генерал-Квартирмайстерство) і підполковник (тоді вже отаман, себто генерал) Василь Тютюник — по частині оперативній (т. зв. I Генерал-Квартирмайстерство). Та горе було в тім, що ані Бронський, ані Тютюник сливе зовсім не мали апарату — вищий особовий склад обох Ген.-Квартирмайстерств повтікав (зрештою, II Ген.-Кварт-во складалося було на 75—85% з російської агентури — справжньої, або фактичної).

В I Ген.-Кварт-ві залишився симпатичний Генштабу хорунжий Рябінін, був. доцент Ніколаєвської Академії Генер. Штабу, справді — таки типовий доцент та ще й виразний російський інтелігент, та ще й на додаток — ліберал і либонь "народнік". Від нього просто аж тхнуло героями творів Чехова.

В. Тютюник — двоївся і троївся по всіх відділах Ген. Штабу. Більшу

частину дня “висів на дротах” телеграфу (друкового) в розмовах з прикордонниками і лівобережними начальниками. Розуміється, і советська агентура, і київська Малоросія — не спали. Навпаки, вони саме в цей час розвинули несамовиту енергію. Напр., одного дня в Генштабі раптом “попсулися дроти” і апарати перестали діяти. Отже, прийшлося удатися через місто до телеграфічної станції Залізничної Централі (залізничники були “наші”), яка містилася за Театром Опер. Пригадую, що, проходячи повз Оперу вночі, ми побачили величезний паркінг урядових авт, а з-за стін Театру лунали музика і оплески. Тютюнник криво посміхнувся і сказав: “Все ще святкують”. Всі авта, навіть Генер. Штабу (!), були в розгоні і фактичний шеф цієї найважливішої і найістотнішої в державі інституції мусів вночі іти пішки на невідкладні оперативні телеграфні розмови... з фактичним фронтом вже цілком розгорненої війни, як фактичний керівник збройними силами Держави. Держави, що була, властиво, польовим наметом серед поля бою, де вже наочно групувався і скупчувався ворог — на “фронтах” кордонів, на “тилах” і — в самій середині — в Києві.

Ми розійшлися по кількох телеграфних розмовах з Ніжином, Полтавою, Січеславом (Катеринославом) ²⁶ досить пізно. А на ранок — завжди пунктуальний мій начальник не з’явився: він лише протелефонував, що почуває себе зле.

З Ніжина прибув повітовий староста: місто вже зайняте ворогом. З Січеслава доносять про спроби форсування Дніпра. Операції ворога набирають виразності недвозначної, а в апараті Генштабу, властиво, тиша внутрішньої пустки. В І Генерал-Квартирмейстерстві, за столом з розстеленою мапою сидить уже згаданий ген. Рябінін, дивитися своїми мрійно-блакитними очима перед себе і — щось думає. Тоді, змобілізувавши в собі поручницьку відвагу, перестрибую через ієрархічну перешкоду і, ставши відповідно статутіві, рапортую: “Пане отамане (тоді генерали звалися отаманами)! Дозвольте доповісти: отаман. Тютюнник хворий, але дії ідуть і мені здається, що тими діями треба керувати в заступництві його”.

Аж піт мене вдарив з зухвальства. Але у відповідь, кризь постать Генерального Штабу генерала і доцента військової академії, просіяв типовий російський інтелігент і з легким народницьким патосом лагідно прозвучало:

“Що ж, голубчику, подіємо? І військо, і стратегія тепер безсилі. Ось збереться Трудовий Конгрес — на нього вся надія: там народ сам скаже своє велике Слово. А що ж ми? Ми мусимо лише слухати.”

Я був приголомшений такого роду мовою з уст людини в мундирі, бо вперше в житті почув таку сентенцію від старшини та ще й генерала. Але відчув також, що відповідати, аргументувати чи навіть обзиватися тільки — річ даремна. Пробурмотівши щось якби “слухаю”, чимскорше натягнув шинелю, стрілою перерізав Банкову вулицю і кулею скотився вниз до “Континенталу”, де мав кімнату В. Тютюнник.

Він — лежав у ліжку майже сірий на обличчі (це обличчя пригадалося мені рік пізніше в рівенській шпиталі, коли я востаннє бачив Начальника за кілька годин до його смерті). Говорити йому було тяжко. Він лише згадав, що від т. зв. повстання проти Гетьмана (отже, понад місяць часу!) він майже одної ночі не переспав, отже — дуже вичерпаний. Але я був настільки дисципліновано-немилосердний, що розповів про сентенцію Рябініна, хоч старався їй надати гумористичного оформлення. Та почувши про надії на Трудовий Конгрес і на “слово народа”, Тютюнник, перемагаючись, майже тоном звичайного наказу сказав: “Там в кутку хтось мені приніс коньяк, наляйте

чверть склянки”. Я знав, що Начальник, алкоголю не вживав, але не здивувався. Він випив, тяжко обіперся об моє плече і встав. Я викликав авто, поміг одягнути френч і натягнути шинелю. За кілька хвилин ми були в Ген. Штабі.

Ген. Штаб тхнув пустою по-старому. Лише в кутку порожнього кабінету сумно бовванів самотній, нешкідливий, але й безужиточний Рябінін.

Тютюнник закликав ген. Бронського і, коли цей увійшов (він мав дивно циганське обличчя, якесь осмалене, з довгими висячими вусами, і борідкою клином; приблизно через місяць він умер на тиф у Вінниці), між ними відбувся такий діалог:

— Немає ким працювати. Наші генштабісти розбіглися. Може, ви кого зустрічаєте? Порекомендуйте мені доброго оператора, але з досвідом.

— Де ж їх зустрінеш? Ви ж самі знаєте їх ситуацію. Все переодягнулося і або втікло, або поховалося.

— Розумію. Але, може, хоч когось бачили?

— Бачив і то випадково, на Хрещатику, але, смішно сказати, — генерала Сінклера.

Ген. Володимир Сінклер, Ген. Штабу генерал-майор Світової війни, мирного часу — старший ад’ютант Петербурзької Військової Округи (під вел. Князем Ніколаєм Ніколаєвичем), за Гетьмана — генеральний хорунжий і І Генерал-Квартирмейстер нашого Ген. Штабу, отже, бувший ближчий (через Є. Мешковського) зверхник Тютюнника. Але заклопотаність Бронського пояснювалась ще й тим фактом, що в часі повстання — саме Сінклер керував операціями проти військ Директорії, а що найгірше, підписував звідомлення для преси своїм ім’ям. Отже, така кандидатура відпадала б з місця.

Але Тютюнник напружено думає і, — по короткій мовчанці, — якби продовжуючи мислити вслух: “Сінклер... Сінклер... Все одно: я не маю виходу. Мені потрібен хоч який, але оператор. Кличте Сінклера!”

Бронський явно настрашений:

— Пане Отамане! Це ж... Це ж... парадокс... Вибачте, абсурд: Сінклер тут, у нас, в нашому Ген. Штабі, де навіть його ім’я не можна голосно назвати? А потім, хто ж згодиться на його? Ані Осецький, ані Головний Отаман, ані жаден з свідомих українців. Ви себе такою аферою лише скомпромітуєте! А зрештою, де я Вам того Сінклера знайду? Я й адреси його не маю...

Тютюнник несподівано усміхнувся.

— Ну, щодо адреси, то я вас — “моментів” * — добре знаю. Ви ж, генштабісти, як жиди... І адресу знайдете. Я не маю іншого виходу. А то є один з найвидатніших старшин російського Ген. Штабу. Немає ані хвилини зайвої: знайдіть і покличте!

Це було сказане так “по-тютюнськи”, що Бронський “повернувся кругом” з елегантністю майже підпоручика і вийшов.

...Наступного ранку блідий і перестрашений, в чорнім цивільнім убранні, з’явився в супроводі Бронського Сінклер. Він навіть спробував вимовити статутарну формулу рапорту, але Тютюнник перервав, простягаючи руку, і майже “відрапортував”:

— Ви підписували комунікати — тут, я підписував — там. Але моя Батьківщина не мала змоги підготувати військових фахівців. Знаю вас, як доброго старшину і вірю вам як людині. Я не маю багато часу ні на розмови, ні на реченці. Я можу дати вам, на жаль, лише 24 години. І якщо ви завтра рано дасте мені слово чести, що Ви вірно працюватимете для моєї Батьківщини, то — прошу, ось вам стіл, мапа і олівці. Коли ж ні, то... ну ви самі знаєте, що тоді маєте зникнути так само, як оце з’явилися.

* Згірдіва кличка старшин Генштабу в б. російській армії, які там творили замкнуту касту (аналогічно — до б. германської армії).

Сінклер, блідіший ще більше, вклонивсь якомсь по-цивільному і — без жадного слова — вийшов.

...А на другий день, десь коло 9-ої год. ранку він увійшов і, ставши перед Тютюнником, “струнко”, з вояцькою простотою доповів:

— Я даю вам честное — він поправився і твердо по-українськи вимовив “с л о в о ч е с т и”.

Тютюнник так само просто відповів:

— Спасибі.

І вони разом підійшли до великої стінної стратегічної мапи України.

...Таким чином Штаб Армії (в який зараз же перетворився бувший Генеральний Штаб) одержав першорядного майстра, що майже з нічого zorganizував був оперативний апарат Армії. І той апарат, мимо скісних поглядів і заплечного сичання (“царський генерал”, “гетьманський фахівець” і “москаль”) під адресою його керівника і, розуміється, самого Тютюнника в першу чергу, — запрацював як годинник.

Усе “одіум” і всю відповідальність за Сінклера Тютюнник взяв на свої плечі. Пам’ятаю — довгий час — невдоволене обличчя Петлюри, який “ледве помічав” Сінклера під час чергових генеральних доповідей у Штабі, але й Петлюра за якийсь місяць набрався пошани і довір’я. Та й національний авторитет Василя Тютюнника, помимо симпатій і антипатій, стояв в цілій Армії (та й уряді) на такій незрушій височині, що підкопати його не було способу: можна було лише повільно “підкопувати”, що й було виконано при допомозі партійної черні протягом довгих наступних місяців.

Справді, призначення Сінклера носило занадто вже революційний характер, понадто в вайлуватій opinii земляків, завжди спізненій і формалістичній. Але мушу признатися з соромом, що й для мене, тоді звичайного політично наївного поручика, присутність Сінклера в Штабі видавалася дивною і, либонь, не зовсім нормальною, чомусь в більшій мірі, аніж присутність генерала Сергія Дельвіга (на той час інспектора артилерії), до якого Петлюра одразу ж відчув симпатію, нерідко голосно підкреслювану (Петлюра при тім цитував вірші Пушкіна, звернені до предка Дельвіга).

Та видно було, що Тютюнник з н а в, що робить.

Сухуватий, невисокого росту, типу скорше кіннотника, маломовний, хоч завжди привітний, генерал Сінклер зразково точно виконував свої складні і нелегкі обов’язки І-го Генерал-квартирмейстра — незадовго — Начальника Штабу Армії. Виконував до кінця. А коли той кінець прийшов (в грудні року 1919), генерал опинився в Польщі. В кампанії року 1920-го він уже чинної служби не виконував (здається, був при Військовім Міністерстві).

Але знаю напевне, що, коли з кінцем року 1920-го наша Армія була в Польщі інтернована, генерал одразу ж дістав дуже поважні пропозиції від польських військових кіл. Справа йшла про високе становище в Міністерстві військових справ. І от що мені пізніш, у Варшаві, оповідали добре поінформовані люди: на всі польські пропозиції генерал Сінклер мав одну відповідь:

— Бачте, я нічого не мав би проти того, але ж я д а в покійному Тютюнникові с л о в о ч е с т и. Ні, не можу.

І генерал Сінклер дістав скромну посаду кондуктора шахтової залізнички в Сосновіцах на Шлезьку. І там, в Сосновіцах, його й досягла р. 1944 “доблесная Красная”... І про дальшу долю генерала ²⁷ можна легко домислити. Він, здається, був замордований одразу...

Так Тютюнник, приймаючи на службу Сінклера, знав що робить, але

знав не знанням, лише отим підсвідомим знанням-“спогадом”. Тютюнник напевно-бо не знав того історичного факту, що зв’язковим старшиною Швеції при особі Гетьмана Пилипа Орлика був саме майор Сінклер, якого московські агенти замордували двісті літ перед замордуванням т а м же — на Шлезьку — його пізнього і останнього нащадка *.

А ще кажуть, що історія не повторюється. Наша — напевно.

13.5.1959.

* Шведський майор Сінклер — інтимний приятель гетьмана П. Орлика — був замордований 28 червня ст. ст. 1739 року на Шлезьку, в дорозі з Царгорода до Стокгольма, везучи важливі шведсько-турецькі політичні документи ще часів короля Карла XII. Морд був організований високим політико-дипломатичним достойником Москви — Михайлом Бестужевим-Рюїном, що був саме в той час послом новоспеченої імперії в Стокгольмі! Ця “дипломатична” діяльність Бестужева викликала була в Швеції таке загальне обурення, що стокгольмці атакували будинок посольства, повибивали в нім вікна, а сам Бестужев ледве врятувався від розлюченої людної своє дорогоцінне життя... для дальшої ролі в тім же роді “дипломатичної” діяльності: він послувався потім у Варшаві, Берліні й Парижі, де і вмер.

П'ята симфонія

*Пам'яті Василя Тютюнника,
Воїна і громадянина.*

*So pocht das Schicksal an
die Pforte.*
(Напис Л. ван Бетховена
на партитурі П'ятої симфонії)*

I. Тернопіль, 31 травня 1919 р.

...Так стукає судьба у браму серця,
І треба вміть почути віщій стук...

** І доля стукає у двері (нім.).*

То мить була, коли скалками терцій
Дробило час.

Нервово бгав п'ястук

Пустий наказ — безсилу смугу друку.
Чекать? Розпорозитися? О, ні! —
Ось стукає судьба, і криця стуку
Скресає в іскрах вже нестримний гнів.

Чекать, аж хвилі зйдуться над нами,
Чи закликать лякливих просвітян?
...Штабний вагон у тужаві нестями,
А обр'яями — смертоносний тан...

Вагон мовчав. Втопивши в мапу очі,
Чекав на вислід Сінклер. Щось лічив
Рухливий Капустянський. Мельник крочив.
Темнів Тютюнник.

Всіх тягар чавив:

Уява, відвічальність, обов'язок.
І лиш Наказний згублено блукав
Блудливим зором, де мольба й образа
Лучились з голим ляком пацюка.

І умлівіч спадали реквізити —
Опереткова надма, штучний пал,
Плащ Бонапарта, хитрістю підшитий,
Проблематична ранга "генерал".
Тоді Тютюнник, зовсім потемнілий
З глухого стриму, стиснувши уста:
"Пробачте, наше місце там, де сили
Чекають керівництва. Хай і так,

Що розтіч, що розшарпано бригади,
Що Запорозжці в маршу і що зник
Так званий Ф р о н т . Дозвольте нагадати —
Ще є м а н е в р !”

І то був майже крик
Обурення й погорди. Мов прошито
Осецького тим криком. Та за мить
Він розмірком гнучкого пасожита
Для себе вихід вже здолав схопить.
І, стримавши злорадність, він облесно,
Замішуючи в сахарині яд,
Промовив: “Все складається чудесно.
Ви горите відвагою. І я,
Яко Наказний, взяв би гріх на плечі,
Коли б почав затримувати Вас.
Ви хочете? — Будь ласка — молодечі
Пориви ушляхетнювали й нас.
То ж прошу, їдьте з власного почину,
Всю повновласть даю Вам н а т о й ч а с .
Хай Біг хоронить. Зараз, за хвилину,
Полковнику, зготуєте наказ!”

Так паперова душечка зраділа
Нагоді відштовхнути мить і чин,
І знов затріпотіло жирне тіло
Дрібним життям украдених годин.
Лиш усміхом лицарсько-поблажливим
Подякував Тютюнник за “наказ”
Чи пак “ласкавий дозвіл”. В лютій зливі
Подій нестримних, у заглади час,
Коли дробився він скалками терцій
Й крізь шкло вагону ріс червневий гук...

Так стукає судьба у двері серця,
І треба вмить схопити віщій звук.
Шкода часу і на найменші жести:
Перед явірцем вже миготів мотор,
Щоб, як на крилах пристрасті, понести
В страсного дня розіскрений прозор.

II. Автом.

*Для безпосереднього керування
північними групами (С. С., Волинською та
Запорізькою), з огляду на те, що з ними
важко держати зв'язок, з Тернополя в
Крем'янець виїхав помічник Наштадарма
от. Тютюнник.*

*М. Капустянський.
“Похід Українських армій...
Т. 1., стор. 97.*

Він сидів затоплений в собі.
Очі і дивились, і не бачили,
Як пливли долини голубі,
Як стовпи подільську віддаль значили,
Що переливалась у Волинь.

День імлистий був. Лиш сонце плямами
Обсипало сизу далечінь,
Криючи за голубими брамами
Променисті золоті мечі.

І на мить майнуло в хвилі сьєва,
Десь за сугою тонких борів,
Несказанне видиво Почаєва
На віками вибраній горі.

Тут що миля, то стопа історії —
Адже ж ген за обріями знать:
Берестечко волиняк заорює
І ніяк не може заорать.

Все, що десь Данило твердо витичив,
Витерла злочинная рука,
І незрячий край віками дідичів
Рвали очодоли Василька.

От і йде ночами невидющими,
Спотикаючися на горбах,
Тягнучи поліссями та пущами
Чорні злидні і червоний жах.

Ані притому, ані вислову —
Все завмерло й лукаво жде:
Може, доля мудрість Осмомислові
На дулібів бідних наведе.

III. У Запорозців.

Західне сонце вдарило в лісок,
Мов золота граната. І на схилі,
Де заіскривсь протоптаний пісок,
Штаб Запорозців заживав дозвілля:

Полковник Воскобійник друкував,
Скоцюрбившись на коробі набоїв,
А Сільський в телефон спокійно кляв
Всіх "лежнів, невігласів і героїв".

А що "герой" була в той час хіба
Чи не найгірша лайка, — виглядало
На певне подратовання... Та ба,
Тому важних причин було немало:
Румунами обдертий до кісток,
Це вже не був колишній гордий Корпус, —
Беззбройний, без чобіт і сорочок, —
Обдертий запорожець тільки торбу
Приніс з собою. (Місяцем пізніш
Набої наші ж — прокляті цигани! —
Нам продавали за великий гріш).

Тютюнник перервав терпкі догани:
"Панове — прошу — стан у нас такий:
Поляки в Краснім, з розвідкою в Бродах,
На Дубно ріжуть нас большевики,
І перстень замикається.

Пригода

Ось розрослась в потвору, що як гад
Нас стискує й, бігме, злама хребта нам,
Якщо не кинемось. Вперед — назад —
Не важно. Найважлише бути паном
Своїї долі. І тому, як стій,
Все підтягнуть і на світанку — в наступ".
— "Дозвольте (— Сільський). Це слова — пусті.
Де ж база? Тил? Де кулемети? Вкрасти?
А де ж гарматний той дивізіон,
Що нам його обіцюють тижнями?
Ні, вибачте: закон війни — закон.
То треба знать. Інакше межі нами
Не буде мови спільної..."
— "Чому?" —

Камінно відповів Тютюнник зразу:
"Допоки військо — військом, то йому
Старчає мови ладу і наказу". —
"Так це наказ?.. А хто ж його..."
— "Папір?"

О, прошу, — ось, печатка, підпис, дата —
Час утікає — вужчає простір:
Закон війни — що теж не шкода знати.

Та балачки залишимо до пори.
Дивізіон надходить. Кулемети
У Манівцях.

Великі наші мети, —

Та Вам одна лиш: сфорсувать Горинь".
І Воскобійник мапу розіслав,
І Сальському вже чоло у задумі,
І телефон бадьоро заспівав,
І ординарці почвалали. В шумі
Мотору падали вже на кінець
Останні вказівки: зв'язок з Стрільцями,
Що тимчасовий постій — Крем'янець,
Що напрям — Миколаїв.

...І вже плями

Низького заходу пливли тихцем,
Й на тлі, що сьв, мов золота запона,
Вершина Бони — черню й багрецем —
Різьбилась, як надщерблена корона.

IV. Крем'янець

Захід сіяв золотавий попіл
Над цим містом сторожевим —
То на згарищах дальніх Європи
Не зникав ні вогонь, на дим.

То конала Війна Велика
І ніяк не могла сконать —
Розкуйовджена, багрянолика,
Многозначно-таємна стать.

То конала війна й перед сконом
Засівала свій засів знов,
Щоб землі животворче лоно
Обаграла родильна кров.

І в новій купались Каялі •
Воскресли із мертвих полки,
І підносилися охлялі
Нової війни вояки.

V. Крем'янець

"Штаб С. С.? Говорить Тютюнник.
Попросіть начальника штабу".
Польові телефонні струни
Проспівали (...осібну забу
Мали ті телефонні розмови...)
"Поважання, пане Полковнику.
Що то там Ваш Отаман робить?"

Так. О шостій. Треба — тактовно.
А зараз зайдіть для подробиць”.

І за кілька хвилин короткий
Стук у двері і точний крок.
То — Безручко: крицеві нотки й
Глухуватий спокійний басок. —
“Нас притисли і тиснуть знову.
Досить вузько, але невтомно.
Розуміється — настрої нервовий:
Крем’янець може стати мішком нам.
А позначилась тільки загроза,
Постягалися горизонти, —
Зростать почали обози
За рахунок фронту.

І — найвищий час...”

— “Отже зрана
Запорожці рвуть на Проскурів.
Ви — уступом — за лівим крилом,
І я певен, вже в першій турі,
Переведеній бездоганно,
Доконаємо наш пролом.
А пролом — це вже щось. Це вихід
З мишоловки. Деражня і Гречани
Зліквідують ворожий тил.
Удовиченко ударить стиха —
Залізниця і постачання —
І вже гра буде вільних сил.
Як з набоями?” —

— “Решта є ще”. —
“Влийте вишкіл. Тил прикрутіть.
Пам’ятайте — стискаються клещі,
Губить кожна згублена мить”. —

“Я тут питання дозволю”. —
“Прошу”. —

“Наш лівий фланг
Є цілковито заголений”.
— “Як?

А волинці?”
— “На ранок
Будуть вже тут”.
— “Ви поважно?
Що ж це — розвал?.. Утома?...
Добре — тепер вже не страшно.
Добре, хоч Вас повідомили.

Не сподівався переляку...
Отже виходить — ва-банк:
Так глибоко не підуть Поляки —
Ви за гнете свій лівий фланг.

Надпсували мені мій задум:
Я хотів в нашім стиснутім колі
Урухомити тільки півколо,
А виходить — взірець позаду
У Богдановім “гуляй-полі”...
Що ж — підемо р у х о м и м к о л о м.

Тільки хуткість — наша надія,
Не втопитись у власнім виварі.
Хай історики потім потіють
Про ці “Канни — навиворіт”.

VI. Крем’янець

Директиву розіслано заздалегідь
Ще з Збаражу. Накази пішли додатково.
“Особистий зв’язок” — це одне з верховіть
У мистецтві війни — о, живучеє слово!
Неприємність з Волинською... Спад і зник
Волевої напруги і — “втрачене серце” —
(О, який же він влучний, військовий словник
Без аттицької солі й пікантного перцю).

Генерала “розважного” враз замінив
Більш відважний полковник.
І сталося чудо,
Бо замість ешелонів — біваци і спів,
І частини — замість подорожнього люду.

Повінь паніки, що затопила була
Вулички Крем’янецькі (багато-багато
Вони бачили), ось прогула й перейшла
І зникла.

І ніч урочиста, як свято,
Ніч червнева осяяла всевіт без меж,
Землю й небо молитвою тиші з’єднала
Аж до ранку.

А ранком — ізнову навала
І війни клетотіння, і хмари пожеж.

VII. Ноктюрн

*Drzy Ukraina bodiakem
Pod kotującym zodiakem
Panna Wagi podnosi...*

Польська поетка.

Під розсипом зор перлистих
Виситься Бона над містом,
Над тихою річкою вулиці,
Де домик до домика тупиться.

І людський труд згасило,
І бруд щоденний змило,
І місто — таємна влоговина,
Де — чуєш? — хтось грає Бетховена.

То пані Словацька, може,
Про мертвого сина ворожить
В сонати місячним сяві.
Можливо, і сам тут блукає він,
Шукаючи Батьківщини.

І лине музика... лине...
Зливаючись з тишею, горами
Й міжзоряними просторами.

VIII. Tertia Vigilia

А десь вже готують батальний день
Під глухим накривалом ночі.

Самотній патруль іде,
У півтімі напружує очі
І тягне предовгий дріт
Польового телефону,
І тягнеться в ніч безсонну
За ними росяний слід.

Ведуть той дріт до узлісся,
Де влаштується обсерватор,
Де лунатиме стислий наказ.
І у відповідь гратимуть гармати,
Раз-по-раз,
Симфонію, а не пісню.

Скреготатиме крицеве скерцо —
Вогонь! Вогонь!
І гук
Буде стуком судьби у серце.
І всі зрозуміють той стук.

Балада про Василя Тютюнника

Складім приречення, братове,
І спрагу радісну, і біль
Там, де надгробок бетоновий
Застиг в трикутнику топіль.

І де в бетон навіки вжерлась
Розжевленим тризубом мідь.
Бо, справді, там не все померло
З отих неспіваних політь.

Там віють бурі і століття, —
Лиш вслухайтесь в високий гуд,
Що ним співає верховіття
Про славу і военний труд.

На цвинтарі, в липні 1936 р.

I

Отамане, генерале, — цвинтар, спокій, сон,
Тільки дзвони вечорові грають в унісон,

Тільки місто непривітне між волинських піль
Гомонить про вбогу радість та постійний біль.

Все, як було — шорстка шоса, тополі, шпиталь,
За будинками співає синім вітром даль.

За будинками туркоче знана широчінь,
Що ночами вабить, кличе незабутню тіль.

І встає, встає з могили нестерпний прах,
В тім же френчі й шинельчині на крутих плечах,

І прудким широким кроком міряє на схід...
Причалась тиша мовчки. Місяць аж поблід.

І в нестерпно білім світлі, в сьайній тишині —
Кам'яне твоє обличчя й очі кам'яні.

II

Причалась тиша. Тільки — що се? подивись! —
Справа, зліва поспішають постаті якісь:

Шелестять тифозні лахи на худих плечах,
І горить гарячка люта в неживих очах.

Ось — шикуються на марші в чоти й куріні —
То наказ дають залізний очі кам'яні.

Отамане, генерале, що се знову? Глянь —
Що се котиться назустріч і дуднить земля,

Лунко, чітко відбиває копитами чвал?
То кіннота наша буйна, мов за валом вал.

Стали. Сотники шикують сотні у полки.
Отаману рапортують жовті кістяки.

Розіславши на колінах мапу лютих Крут,
Він диктує директиви стислі, як салют.

В млі спалахують команди. Іскрометний пруг
Напинає ребра й руки на велику гру.

Тиша. Гостро крають очі стиснуті серця,
Оглядають, протинають серце до кінця.

Все — гаразд. Такі не зрадять і не продадуть,
Лиш ножами душ поріжуть всеросійську муть.

Хором руш! І рівний наступ крила розгорта —
Загартованих безсмертям знов веде мета

Здовж окропленого кров'ю знаного шляху,
Де стрічали чорну осінь і зиму лиху.

III

Шепетівка шулить ухо. Жмеринка гуде.
То устав Василь Тютюнник і полки веде.

Стука телеграф: Тютюнник. Плаче телефон:
Йдуть — ідуть. З повік тікає підсоветський сон.

Далі й далі йде дротами смертоносна вість.
Радієве коливання зимним змістом їсть.

І тремтить, і опадає вся жовтнева ржа,
І в штабах танцює жидом комісарський жах.

Загудів знайомий простір, обудилась ніч
Тисячма облич воскреслих, міліоном віч.

Весь гуде знайомий простір. В димних вирах вись.
Очі вікон в кожній хаті кров'ю налились.

Кожне тіло сухоребре пружить сітка жил,
Налива п'ястук залізом невблаганних сил.

Без вагань. Ти — є, ти — будеш. Встань,
бо ти — не раб.
Се тобі лише здавалось, що воно — гора.

Просто в чоло. Межи очі. В той кирпатий ніс —
І балван ось розлетиться на струхлілий хмиз.

Ти повірив, що скінчилось і що нас нема,
Що пожерли тиф і мука та ще й рідна тьма, —

Ні! Живуть, живуть безсмертні і гримить їх чин,
І живим, що стали мертві, знов несуть мечі.

.

* * *

Генерале, генерале — пестить очі даль.
Вже твоє роздерте серце злютувала сталь.

Синя пляма щезла з грудей, загорівся зір,
Мускулясті кроки знову міряють простір.

Над тобою тяжкотканий плеще-б'ється стяг,
Ніби птах державний крила широко простяг:

Ти — орел старого Риму, вісник вражих згуб.
Він несе в залізних кігтях золотий тризуб.

20. 10. 1930.

ПРИМІТКИ

Мешковський

1. У двоповерховій будівлі на вул. Банковій, буд. №11 з 1896 року містився штаб Київської військової округи. У березні 1918 р. тут розмістився Український Генеральний штаб. У 30-і роки ХХ століття приміщення штабу було перебудовано, зокрема надбудовано ще п'ять поверхів. Тепер це – Адміністрація Президента України.

2. Підполковник О. Сливінський з березня 1918 р. обіймав посаду начальника Українського Генерального штабу. На цю посаду він потрапив ще за часів Центральної Ради – як член партії українських есерів. Після приходу до влади П. Скоропадського гетьман з не до кінця зрозумілих причин залишив підполковника Сливінського на цій посаді (у той час на обліку українського Генерального штабу генералів і полковників було 140 осіб). 14 листопада 1918 року, майже одночасно з проголошенням Універсалу про федерацію з майбутньою оновленою Росією, Олександр Сливінський на нараді офіцерів Генерального штабу заявив: "Теперь настал момент, когда необходимо говорить откровенно и прямо. Уже шесть месяцев на Украине идет работа по созданию армии под руководством 300 офицеров Генерального штаба. За их и вашу работу моральная ответственность падает на меня, почему я и считаю необходимым высказаться. Настал час возрождения России, в каких формах это совершится, решать не нам, но что она будет, не подлежит никакому сомнению. И в этом смысле работа Генерального штаба не может не быть ни односторонней, ни неопределенной. Каждому из здесь присутствующих совершенно ясно, что только единство воли и действий обеспечит успех в борьбе, потому я считаю нужным ясно определить наше отношение к разнородным формированиям на территории бывшей России. Я знаю, что оно может быть никаким, кроме братского. Против большевиков должен быть создан единый фронт. На этом фронте Украина должна занять подобающее место. Прошу вас считать, что впредь вы работаете в этом смысле и в этом направлении, и что ваша работа имеет целью участие наше в процессе возрождения России в тесном контакте со всеми силами, идущими к той же цели." (Голос Киева, Киев, 1918, №155).

3. Аж до часу залишення Києва (6.02.1919) члени Директорії влаштували гоніння на всіх, хто так чи інакше служив у гетьмана П. Скоропадського. Не минув цього й полковник Євген Мешковський, якому члени Директорії (за винятком Симона Петлюри) відверто висловили недовіру.

4. Станом на жовтень—листопад 1919 р. між УНР та Польщею діяло перемир'я. Становище Української армії на той час було вкрай тяжке — більшість вояків хворіла на тиф. Медикаменти, що їх придбав Український Червоний Хрест у Данії, Антанта відмовилась пропускати на Україну. Василь Тютюнник сподівався, що Польська армія просунеться далі на схід та займе всі ті території, на яких скупчилися хворі на тиф рештки Армії УНР. Саме під захистом поляків Тютюнник і сподівався оновити армію — вилікувати від тифу, поповнити її та наново озброїти. Але поляки уникали зустрічей з Добровольчою армією — саме тому вони зайняли Проскурів.

5. Останній план командарма Армії УНР Василя Тютюнника саме й був планом майбутнього Зимового походу — по тилах спочатку білих, а потім — червоних. Так званий Любарський переворот — бунт отаманів Волоха, Божка та Данченка, які з незначною частиною Армії УНР прагнули приєднатися до РСЧА — для створення в її складі української націонал-комуністичної армії, — лише прискорив початок Зимового походу.

6. Житомирська юнацька школа займалася підготовкою старшин для Армії УНР (аналог юнкерських училищ російської армії), начальником її був полковник Вержбицький.

7. Євген Мешковський був важко поранений 6 липня 1920 року — під час відбиття нападу ворожої кінноти на потяг штабу Армії УНР. Помер 9 липня 1920 року в лікарні від гангрени.

Пам'яті Василя Тютюнника.

8. У ніч з 14 на 15 лютого 1919 р. у Проскуріві спалахнуло повстання проти УНР. Його очолили місцеві більшовики та ліві есери — євреї за національністю. У повстанні також брала участь частина озброєної українською владою Єврейської самооборони (вона виступила під назвою "червоної гвардії"). Повстанці приєднали до себе частину вояків місцевої української залоги та викликали на допомогу єврейську самооборону (вона ж — "червона гвардія") з м. Фельштин (тепер с. Гвардійське Хмельницького району Хмельницької області). Повною несподіванкою для повстанців була наявність на вокзалі міста 3-го Гайдамацького полку, який прибув напередодні на відпочинок. Гайдамаки швидко зліквідували повстання, а потім влаштували криваву розправу над його учасниками: частина вояків української залоги була розстріляна, а єврейські квартали Проскурова та Фельштина розгромлені. Загалом, за різними оцінками, загинуло від 1,5 до 2,5 тисяч людей.

9. "Незалежна Пашковецька республіка" виникла у Пашковецькій волості Подільської губернії (тепер с. Пашківці Хмельницького району Хмельницької області) у другій половині листопада 1919 р. Поголовно озброєне місцеве населення роззброювало всі військові частини, що потрапляли на територію волості. Армія УНР, виходячи з національно-демократичних принципів, не стала роззброювати цю волость. Однак це зробили більшовики — вони жорстоко розправилися з організаторами "республіки". Вже у другій половині 1920 р. мешканці Пашковецької волості вважалися одними з найкращих вояків Армії УНР.

10. Йдеться про історико-публіцистичні праці Мілюкова, написані ним в еміграції.

11. Представником УГА в Армії УНР був полковник Гнат Стефанів — відомий військовий діяч ЗУНР. Він дійсно мусив репрезентувати русофільську

політику уряду ЗУНР та виправдовувати перед військовим керівництвом УНР з'єднання УГА з Добровольчою армією. Як доктор Євген Петрушевич, диктатор ЗУНР, так і найвизначніші воєначальники УГА — генерали Тарнавський та Курманович — в 1919 р. дійсно щиро дотримувалися русофільської політики; спрямованої на зближення з білогвардійцями (правда, вже в 1920 році вони якісно змінили своє ставлення до білих). Що ж до полковника Гната Стефаніва, то варто віддати належне цьому шляхетному старшині — він не пішов з УГА до білих, а залишився в складі Армії УНР, з якою на посаді командира 3-го кінного полку взяв участь у Першому Зимовому поході.

12. Отаман Гавришко був українським еседеком та одним із наближених до Володимира Винниченка. З грудня 1918 р. він очолював полк ім. В. Винниченка (доки той наприкінці січня не перейшов на бік більшовиків). Згодом обіймав посаду інспектора національно-культурних справ Запорізького корпусу. Дійсно намовляв полковника Петра Болбочана обійняти посаду начальника корпусу замість полковника Івана Дубового. Коли саме і за яких обставин опинився в СРСР — невідомо. В 1927 р. виїздив до Парижа як свідок від радянської сторони, де підтвердив факт єврейських погромів у 1919 році (зокрема — Проскурівського).

13. Швидше за все, йдеться про наказ від 15 листопада 1918 року про початок повстання проти гетьмана П. Скоропадського, який Василь Тютюнник дійсно підписав, обіймаючи посаду 1-го генерал-квартирмейстера (тоді ще — отаман-квартирмейстера) військ Директорії.

14. На превеликий жаль, цю доповідь досі не віднайдено і змісту її ми не знаємо.

15. На початку листопада 1919 р. Симон Петлюра віддав наказ про розгортання 17-го (3-го) Гайдамацького полку в Гайдамацьку бригаду. Це було дітище Головного отамана, яке він створив ще у січні 1918 р. під назвою Гайдамацький кіш Слобідської України і на чолі якого брав штурмом повсталий більшовицький завод "Арсенал". Петлюра розраховував, що його старі бойові побратими, і, зокрема, — їхній командир отаман Омелян Волох, стануть непорушною силою в загальному розпаді армії. Але виявилось все навпаки: армія вціліла, проте Гайдамацька бригада проголосила так звану Волинську революційну раду на чолі з отаманами Волохом, Божком і Данченком, що стояла на націонал-комуністичних засадах (події в Любарі). Ця рада намагалася вести з більшовиками переговори, але марно. Незабаром вона розпалася: Божка вбили, Данченко зник, а Волох, покрутившись зі своїми гайдамаками по Київщині, змушений був влитись до Червоної армії. Заради справедливості слід все ж зазначити, що отаман Омелян Волох не вживав алкоголь та не палив тютюн.

16. Прихильники ОУН і особисто Євгена Коновальця не схильні розглядати так категорично факт розпуску Корпусу Січових Стрільців на нараді старшин-січовиків 6 грудня 1919 року. Проте Євген Маланюк все ж має рацію: з усіх формацій Армії УНР лише січовики відмовилися від подальшої збройної боротьби, решта ж з'єднань вирушила у Перший Зимовий похід.

17. Як відомо, Андрій Мельник тривалий час обіймав посаду начальника штабу Армії УНР, а з червня 1919 р. був помічником командувача Корпусу Січових Стрільців (Групи Січових Стрільців). Безперечно, є цікавим, що в час, коли Корпус Січових Стрільців з наказу Коновальця був розпущений, Мельник залишився не з січовиками, а зі штабом Армії УНР.

18. Ст. Миропіль — тепер залізнична станція в с. Миропіль Дзержинського району Житомирської області.

Василій Тютюнник

19. Відомий одеський лікар Іван Луценко був одним із керівників українського національного руху в Одесі ще з початку ХХ століття. У 1917–1918 рр. був одним із керівників Одеської ради, членом Центральної Ради. Докладно про його загибель нічого невідомо. Існують не підтвержені дані, що в 1920 р. він начебто перебував у Криму, де відіграв певну роль у житті місцевої Української громади.

20. Йдеться про київського багатія Леоніда П'ятова, чиї сини — Георгій та Леонід — були відомі більшовицькі діячі та одні з керівників київської більшовицької організації.

21. Гетьман П. Скоропадський дійсно видав наказ про звільнення з армії всіх старшин, що під час Першої світової війни скінчили школи прапорщиків та прискорені курси військових училищ. Але всім їм надавалося право вступу до Інструкторської школи старшин, після 4-місячного навчання в якій ці старшини отримували всі права кадрового офіцерства (тобто тих, хто скінчив військові училища за програмами мирного часу). Крім того, цей наказ не стосувався Георгіївських кавалерів, офіцерів, що отримали підвищення за бойові відзначення, а також тих, за кого поручалися їхні начальники. Наприклад, Євген Маланюк згідно з цим наказом мусив бути звільнений з армії, але за нього поручився його начальник — Євген Мешковський, і він залишився на своїй посаді в Українському Генеральному штабі. Цей наказ був викликаний об'єктивними вимогами моменту (підвищенням теоретичного рівня знань офіцерства) та мав спонукати офіцерів військового часу до вступу в Інструкторську школу.

22. Про які саме спогади йдеться — невідомо.

23. Йдеться про доповідь Миколи Капустянського від 30 грудня 1918 р., що публікується у ч. 1 "Походу українських армій..."

24. У гетьманському Генеральному штабі Василь Тютюнник обіймав посаду помічника начальника оперативного відділу. Приблизно з 9 листопада 1918 р. він перестав ходити на військову службу. 15 листопада 1918 р. наказ за його підписом про всеукраїнське повстання проти Скоропадського було видруковане на листівках. Що ж до Олександра Удовиченка та Євгена Мешковського, то вони дійсно отримали в Генеральному штабі П. Скоропадського доручення проїхати в Одесу та на місці розібратися: коли будуть надіслані на допомогу гетьману війська Антанти. В дорозі обидва офіцери були зняті з потягу військами Директорії та посаджені під арешт. За кілька днів Головний отаман Симон Петлюра "уступив" їх Українській Галицькій Армії.

Тютюнник і Сінклер

25. Бажання породжує розмисли (нім.).

26. У листопаді — грудні 1917 року провідні діячі Катеринославської "Просвіти" В. Біднов, І. Труба, Є. Вировий, А. Кащенко, І. Мазепа, П. Феденко, Сергій і Олександр Єфремови ініціювали з'їзд учителів Катеринославщини, на якому було запропоновано перейменувати Катеринослав на Січеслав. Пропозицію підтримали одностійно. Назва "Січеслав" проіснувала до кінця 1919 р. Від 1920 р. до 1926 р. місто називалося Катеринослав. З 1926 р. — м. Дніпропетровськ.

27. Генерал-хорунжий Володимир Сінклер помер у лікарні в'язниці КДБ УРСР у Києві 16 березня 1946 року.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Бойові дії армії УНР у грудні 1918 — травні 1919 років

В Центральному державному архіві Вищих органів влади України зберігається понад шістдесят справ з телеграмами, рукописними записками, офіційними звітами, наказами та ін., що висвітлюють бойові дії армії Української Народної Республіки проти більшовиків — за грудень 1918 — червень 1919 років. В 1991—1994 роках ми опрацювали всі ці справи та склали конспект бойових дій армії УНР у першій половині 1919 р. До конспекту ввійшли найбільш лаконічні та повні повідомлення про перебіг тих чи інших боїв. На превеликий жаль, звіти та повідомлення рясніють помилками, неправильним переданням географічних назв та прізвищ, або просто є шматками розмов, відтворювати які дослівно — немає ніякого сенсу. Саме тому конспект бойових дій доводиться подавати вже в авторській конспекції, але — з ретельною звіткою всіх географічних назв та прізвищ. Для дослідників, які цікавляться більш детальним перебігом бойових дій армії УНР, подаємо список справ, на підставі яких було складено цей конспект. ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, № справ:

15. Звіти та повідомлення Генерального штабу про події на фронті, 13.03 - 22.05.1919 (77 стор.)
16. Радіозвіти про події на фронтах, 24.04—24.05.1919 (307 стор.)
17. Оперативні звіти звіти штабу Дієвої армії, 30.12—20.06.1919 (294 стор.)
18. Розвідчі звіти штабу Дієвої армії, 07.12—17.06.1919 (225 стор.)
21. Телеграми, повідомлення штабів корпусів про положення на Правобережному фронті, 01.02—14.02.1919 (632 стор.)
22. Телеграми та повідомлення бригад, полків, корпусів, про положення на Правобережному фронті, 15.01—31.01.1919 (402 стор.)
23. Телеграми, оголошення отаманів полків, бригад, корпусів про положення на Правобережному фронті, 14.02—28.02.1919 (381 стор.)
24. Телеграми, повідомлення штабу Східного фронту про положення на місцях, 03.03—30.03.1919 (270 стор.)
25. Телеграми отаманів армії УНР про стан подій на Східному фронті 3.04 - 05.1919 (585 стор.)
26. Телеграми отаманів Дієвої армії УНР про події на Східному фронті, 01.06—19.06.1919 (320 стор.)
27. Телеграми отаманів Дієвої армії УНР про події на Східному фронті, 20.06—24.06.1919 (417 стор.)
28. Телеграми отаманів Дієвої армії УНР про події на Східному фронті, 27.06—02.07.1919 (313 стор.)

29. Телеграми наштакорів Дієвої армії УНР про події на Правобережному фронті, 11.02—15.03.1919 (269 стор.)
30. Телеграми, листи, повідомлення штабів Дієвої армії УНР про події на Правобережному фронті, 16.03—24.04.1919 (301 стор.)
31. Телеграми, листи, повідомлення штабів Дієвої армії УНР про події на Правобережному фронті, 01.05—12.05.1919 (б.с.)
32. Листування з Головним управлінням українських республіканських військ про взаємовідносини з німецьким командуванням та ін., 17.11.1918—15.01.1919 (330 стор.)
33. Телеграми, листи, повідомлення штабів Дієвої армії УНР про події на Південно-Східному фронті, 18.03—14.04.1919 (265 стор.)
34. Телеграми, листи, повідомлення штабів Дієвої армії УНР про події на Південно-Східному фронті, 15.04—30.04.1919 (233 стор.)
35. Телеграми штабу Дієвої армії УНР до штабу Північної групи про події на фронті, 15—30.04.1919 (170 стор.)
36. Телеграми штабу Дієвої армії УНР до штабу Північної групи про події на фронті, 01.05—25.05.1919 (285 стор.)
37. Листування з управлінням військових комунікацій про перевезення українських військ, 2.02—31.03.1919 (388 стор.)
38. Листування з управлінням військових комунікацій про перевезення українських військ, 2.02—31.03.1919 (624 стор.)
39. Телеграми про стан подій на фронтах, 1—31.03.1919 (171 стор.)
40. Телеграми про стан подій на фронтах, 14—31.01.1919 (233 стор.)
41. Телеграми про стан подій на фронтах, 1—28.02.1919 (493 стор.)
42. Телеграми про стан подій на фронтах, 1.04—15.06.1919 (501 стор.)
44. Телеграми про перевезення та переміщення українських військ, 4.01—13.04.1919 (566 стор.)
45. Телеграми про перевезення та переміщення українських військ, 20.02—11.04.1919 (501 стор.)
46. Оперативні повідомлення отаманів про стан подій на фронтах, 8.12.1918—31.01.1919 (367 стор.)
47. Телеграми про стан подій на фронтах, 1.02—11.05.1919 (346 стор.)
48. Звіти Інформбюро армії УНР, 20.12.1918—1.07.1919 (483 стор.)
53. Листування про стан подій на фронтах, 25.12.1918—15.04.1919 (353 стор.)
54. Телеграми про стан подій на фронтах, 16.04—6.06.1919 (457 стор.)
58. Оперативні звіти, 23.12.1918—19.12.1919 (231 стор.)

Хроніка бойових дій армії УНР проти більшовиків у грудні 1918 — травні 1919 рр.

19 грудня

Радянські війська, що знаходились у Нейтральній зоні, перетнули українсько-російський кордон та атакували українські залоги у Волчанську¹ та Білгороді. Після п'ятигодинного бою курінь імені Кармелюка під тиском РСЧА облишив місто Волчанськ. Почалася 2-га українсько-більшовицька війна.

У зв'язку з цим на Лівобережній Україні було створено штаб Лівобережного фронту на чолі з командиром Запорізького корпусу полковником Болбочаном. Увечері того ж дня полк Болбочан віддав наказ про боротьбу з більшовиками на Лівобережній Україні, зміст якого був такий:

Параграф 1. Командувачеві військ Харківщини полковнику Загородському:

1. Відіслати до Білгорода 1-й Запорізький імені Дорошенка полк та оборонити це місто від радянських військ.

2. Туди ж відправити Запорізьку гарматну батарею імені Савицького.

3. У Харкові як залог залишити Харківський Слобідський полк, 3-й імені Наливайка полк, кінно-гірську батарею.

4. 4-му Запорізькому імені Хмельницького полкові тримати Куп'янськ² та після влиття поповнень відбити Волчанськ.

5. Куреню імені Кармелюка розташуватись на позиціях між 1-м та 4-м Запорізькими полками (тобто — між Білгородом та Куп'янськом), і після влиття поповнення відбити Волчанськ.

6. Добровольчому загону м. Харкова (отамана Панченка-Криворотченка)^{*} з'єднатися у сл. Непокрита³ з куренем імені Кармелюка, відбити Волчанськ, після чого зайняти позиції на фронті Білгород—Куп'янськ.

7. 3-му Гайдамацькому полку наступати на схід та південь Донецького басейну, вийти на лінію Луганськ—Дебельцево⁴ та звільнити її від білих військ.

Параграф 2. Командувачеві 6-го кадрового корпусу полковнику Кудрявцеву:

1. Полковник Кудрявцев призначається командувачем групи військ на Полтавщині у такому складі: 33-й кадровий полк у Ромнах, 34-й кадровий полк у Лубнах, 35-й та 36-й кадрові полки у Кременчуці⁵, 28-й та 29-й кадрові полки у Прилуках. Йому наказано звільнити полтавські казарми від частин 6-го корпусу — для військ Запорізького корпусу.

2. Залози міст Костянтиноград⁶ і Лозова⁷ мають скласти частини 6-го кадрового корпусу.

3. Допомогти сформуватись 20-му Павлоградському кінному полку (полковника Чорниці).

** Загин генерал-майора Панченка-Криворотченка (колишнього начальника штабу 7-го Харківського корпусу) склався з офіцерів та добровольців білогвардійської орієнтації і прагнув з'єднатися з Добровольчою армією. Сам Панченко-Криворотченко, хоча й був українського походження і служив в армії Української держави, вкрай вороже ставився до ідеї незалежності України. Незважаючи на це, командувач Лівобережного фронту полковник Болбочан дав йому дозвіл на формування у Харкові білогвардійських частин. Парадокс ситуації полягав у тому, що в той час у Донецькому басейні 3-й Гайдамацький полк отамана Волоха вже вступив у бій з частинами Добровольчої армії. Хоча в наказі командувача Лівобережного фронту полковника Болбочана від 19 грудня 1918 р. і вимагалось від Панченка-Криворотченка з'єднатися з куренем Кармелюка, однак він покинув український фронт і приєднався до білогвардійських військ.*

Параграф 3. Командувачеві військ на Чернігівщині полковнику Палію
1. Тримати залоги у Чернігові, на лініях Гомель⁸—Бахмач⁹; Київ—Бах-
мач—Конотоп¹⁰—Ворожба¹¹.

2. Передати 3-и гармати отаману Гавришку до Прилук¹², 4-и —
до Полтави.

3. Тримати зв'язок з командувачем Білгородсько-Сумського фронту
полковником Давидовичем (підлягає Загородському).

Параграф 4. Виконуючому обов'язки начальника Республіканської
дивізії полковнику Сільванському.

1. 1-му Республіканському та 2-у Мазепинському полкам з батареями
полковника Лощенка перейти до Полтави.

2. 3-му Наливайківському полку залишитись у Полтаві.

4. Іншим підрозділам дивізії — залишитись у Полтаві.

Параграф 5. Склад всіх піших полків довести до 1000 багнетів.

21 грудня

Лівобережний фронт. 4-й Запорізький імені Хмельницького полк під
тиском червоних залишив Куп'янськ та відступив на Чугуїв¹³. Біля Сум та
Білгорода точаться криваві бої проти більшовиків.

Чернігівщина. Залога міста Гродно¹⁴ оточена більшовиками.

Волинь. Із Мозиря¹⁵ на Україну наступає радянський полк.

Поділля. У Меджибожі¹⁶ та Летичеві¹⁷ роззброєно збільшовичені залоги.

Полтавщина. У місті Прилуках залога оголосила себе більшовицькою.

22 грудня

Після триденних боїв з українськими частинами радянські війська
зайняли Білгород.

Наказ по Осадному корпусу (полковника Коновальця):

а) Чорноморська дивізія відбула на захист фронту Глухів¹⁸—Шост-
ка¹⁹—Новгород-Сіверський²⁰. Вона виключається зі складу корпусу.

б) 3-й полк 1-ї Дніпровської дивізії розформовується. 2-й його курінь
входить разом з важкою батареєю до 1-ї дивізії Січових Стрільців (С.С.).

в) Усі вояки Сердюцької дивізії формування гетьмана П. Скоропадсь-
кого зобов'язані негайно перейти до 1-ї дивізії С.С.

г) До складу Осадного корпусу входять: 1-ша дивізія С.С., 1-ша та
2-га Дніпровські дивізії.

23 грудня

До Овруча²¹ прибув Могилівський кіш, який відмовився вирушити на
більшовицький фронт. Чисельний склад Запасних військ УНР:

Фастівський полк — 1796 озброєних, 5949 неозброєних,

Черкаський полк — близько 2500 вояків,

Уманський та Канівський полки — 600 озброєних, 3589 неозброєних.

Бердичівський полк — озброєних немає, 1280 неозброєних.

Білоцерківський полк — 3250 озброєних, 8137 неозброєних.

4-й Сердюцький полк (Мотовилівка²²) — 1500 неозброєних.

Полковнику Вирченку в Черкасах та Корсуні наказано сформувати
Київський запасний полк.

24 грудня

Петлюрівський полк направлено через Лунинець²³ на Сарни²⁴. В Ов-
ручі знаходиться український партизанський загін *.

* Український Кінно-
партизанський полк Січових
Стрільців отамана Козиря-
Зірки був сформований у
складі Осадного корпусу в
ході антигетьманського
повстання. В подальшому не
раз змінював свою назву.

27 грудня

У Луцьку українські війська здійснили спробу роззброєння німецьких
військ, але німці самі перейшли в наступ та роззброїли 1-й Луцький кад-
ровий полк.

28 грудня

На Канівщині роззброєно гетьманський загін, який пробивався до
Криму з Чернігівщини.

29 грудня

Лівобережний фронт. У районі Бахмут²⁴—Дебельцево йде бій з
донськими козаками. На зайнятий червоними Білгород наступають ук-
раїнські війська.

Цього ж дня, у зв'язку з поновленням активних бойових дій на
більшовицькому фронті, командувач військ Лівобережної України полков-
ник Болбочан віддав такий наказ:

1. Командувачеві Північної групи отаману Пелешуку, якому підлягають
Чорноморська дивізія, "Курінь Смерті" сотника Ангела та 5-й кадровий корпус:

а) зайняти фронт Гомель—Новозибків²⁶—Стародуб²⁷—Новгород-
Сіверський—станція Михайлівка²⁸—станція Коренево²⁹.

б) продовжити формування 5-го кадрового корпусу полковника Янченка.

в) Дивізії Сірожупанників полковника Палія * відійти до Гадяча³⁰, де
увійти до складу Полтавської групи полковника Кудрявцева.

2. Командиру Харківської групи полковнику Загородському, якому
підпорядковується загін полковника Давидовича, Запорізька та Рес-
публіканська дивізії, частини 7-го кадрового корпусу, зайняти фронт:
станція Коренево—Суджа³¹—станція Томарівка³²—Білгород—Вол-
чанськ—Куп'янськ.

3. Командиру Східної групи військовому старшині Крату **, якому
підпорядковуються 3-й Гайдамацький, 33-й, 36-й, 28-й та 29-й кадрові пол-
ки, зосередитись у районі Слов'янська та зайняти фронт Свато-
во³³—Кремінна³⁴, Попасна³⁵—Нікітовка³⁶—Алмазна³⁷—Дебельцево.

4. Командиру Південної групи отаману Гулію, якому підпорядковують-
ся Катеринославський кіш та частини, що формуються, зайняти фронт
Олександрівськ³⁸—Синельникове³⁹—Ясиновата⁴⁰.

5. Резерву, 5-му кадровому корпусу полковника Кудрявцева та дивізії
Сірожупанників знаходитись у тилу.

Волинь. В Ізяславі⁴¹ загін отамана Біденка роззброїв загін отамана
Золотаренка ***.

На Чигиринщині 1-м куренем Червоних козаків отамана Тихенка
роззброєно ешелон німців ****.

31 грудня

Розвідувальні дані з Одеси. У місті 6500 осіб ворожого війська (з них
білогвардійців — 1500) *****, загін "Білого диявола", сотника Грекова,
гордість білої армії, за чутками розформовано. В Одесі є 20 гармат, зали-
шених українськими військами. Польських вояків — 1200. Є 4-и французь-
ких танки (один на 3-х осіб). Французькі полки № 632 та № 638 розташо-
вані у казармах 13-го та 59-го полків старої російської армії.

3 січня

Лівобережний фронт. У Харкові спалахнуло більшовицьке повстання,

* Отаман Палій обіймав дві
посади: начальника Сірожу-
панної дивізії та командува-
ча військ Чернігівщини, основ-
ну частину яких, властиво, й
склали Сірожупанники.

** Звання військового стар-
шини дорівнювало званню
підполковника. В першій поло-
вині 1919 р. в Українській
армії використовувалися
обидва варіанти цього звання.

*** І отаман Біденко, і ота-
ман Золотаренко досить ак-
тивно відзначилися в 1917 р.
на ниві українізації

34-го армійського корпусу.
Саме тому під час антиге-
тманського повстання
обидва отамани одержали
від С. Петлюри письмові по-
вноваження на формування
власних бойових загонів. Хо-
ча обидва загоны були мало-
чисельні, однак отамани
постійно конфліктували між
собою, звинувачуючи один
одного в погромній
агітації і т.п. Невдовзі після
роззброєння Золотаренка
було роззброєно також
і загін Біденка.

**** Червоними козаками ча-
сто називали себе вояки 1-ї
та 2-ї Дніпровських дивізій.
Отаман Тихенко командував
1-м Дніпровським полком (він
же — курінь Червоних ко-
заків) 1-ї Дніпровської дивізії
отамана Зеленого. Така чер-
вона орієнтація стала однією
з причин, що невдовзі
штотвхнула обидві Дніпровські
дивізії на зраду УНР.

***** На той час в Одесі
знаходилися французькі,
грецькі, польські та білогвар-
дійські війська. Кінноту — 250
шабель — склали фран-
цузькі колоніальні частини
(африканські кінні стрільці).
Білогвардійський загін "Білого
диявола" — загін сотника
Грекова — мав також фор-
муватися в Одесі, але цього
не сталося — перш за все
через постійні бешкети та
погану славу самого Грекова.

на допомогу якому прискореним маршем вирушили радянські війська. Частини Запорізького корпусу змушені були залишити місто.

1-й Чорноморський полк б'ється на північ від Кролевеця ⁴². 2-й Чорноморський полк звільняє від місцевих більшовицьких загонів залізницю Бахмач—Гомель.

Цього дня полковник Болбочан віддав своїм військам такий наказ:

1. Правому крилу Харківської групи відійти на фронт Зміїв ⁴³—Мерефа ⁴⁴—Пісочна ⁴⁵—Максимівка ⁴⁶—Богодухів ⁴⁷.

2. Командувачу Північної (Чернігівської) групи:

а) зайняти Ворожбу, після чого розвинути наступ на Коренево та Суми, б) 4-й Сірожупанний полк відвести до Кобеляк ⁴⁸.

3. Командиру Харківської групи:

а) Прикривати напрямки Харків—Полтава, Харків—Лозова—Костянтинград—Полтава. Після зайняття Сум Північною групою тримати з нею зв'язок, б) Лозівський загін підпорядкувати начальнику Харківської групи.

в) Зайняти Богодухів, Ольшани ⁴⁹—Люботин ⁵⁰, Мерефу, Зміїв, Лозову.

4. Командувачем Східної групи призначається командир 3-го Гайдамацького полку, у розпорядження якого передається 36-й кадровий полк. Йому наказано негайно вирушити на білогвардійський та махновський фронт в район Слов'янська ⁵¹.

5. Для розташування 7-го кадрового корпусу, евакуйованого з Харківщини, призначено такі райони: Ромни ⁵²—Прилуки—Пирятин ⁵³, Золотоноша ⁵⁴—Хорол ⁵⁵—Ромодан ⁵⁶—Лубни ⁵⁷—Лохвиця ⁵⁸—Миргород ⁵⁹.

6. Розподільчі смуги між групами: а) Північною та Харківською; Курськ—Лохвиця—Золотоноша, б) Харківською та Східною: Куп'янськ—Лозова—Новомосковськ ⁶⁰, в) Східною та Південною: Нікітівка—Павлоград ⁶¹.

Катеринославщина. Під Катеринославом ⁶² точиться бій між українськими частинами та махновцями.

4 січня

Лівобережний фронт. У районі села Коротичі ⁶³, біля перехрестя Богодухівської та Полтавської залізниць, відбувся бій кінно-гірської батареї та 2-го Мазепинського полку, що відступили під тиском червоних з Харкова, з радянськими військами.

6 січня

Лівобережний фронт. Окрема Дніпровська дивізія (командувач отаман Зелений, начальник штабу отаман Данченко) саморозпустилася. Залишилися: 1-й Дніпровський полк, Дніпровська гарматна бригада (обидві частини згодом направлені до Галичини), Червоний кінний курінь (згодом вліто до Осадного корпусу) *. З решток Дніпровської дивізії формується курінь Леонтовича.

8 січня

Курінь отамана Палієнка штурмом взяв Житомир, де ще 6 січня спалахнуло більшовицьке повстання. Житомирський та Левківський полки, що брали участь у повстанні, роззброєно. Черняхівський полк залишився вірним Директорії.

9 січня

Лівобережний фронт. Осадному корпусу наказано надіслати до Полтави полк С.С., батарею С.С. та 2 Дніпровські батареї.

Волинь. У підпорядкуванні командувача військ на Волині отамана Оскілка знаходяться такі частини: Луцьк — Коростишівський полк, Ківерці ⁶⁴ — полк імені Франка, Сарни — полк імені Винниченка та полк імені Петлюри, Ізяслав — загін отамана Біденка, Острог ⁶⁵ — Наливайківський курінь отамана Сумчука *, Житомир — загін отамана Палієнка.

10 січня

Розвідувальні відомості з Одеси.

Під містом українська 5-та кадрова дивізія: штаб — станція Дачна ⁶⁶ (в резерві Янівський загін **). Фронт: хутір Софронівка ⁶⁷—х. Іжицького ⁶⁸—м. Куяльник ⁶⁹ займає загін 1-го Одеського полку з 1/2 кінної сотні. Дальник ⁷⁰ займає 2-й Одеський полк, 3-й Одеський полк — Татарку ⁷¹, хутір Сухий Лиман ⁷² — 2-га кінна сотня. В Одесі 7 військових пароплавів чекають на грецький крейсер. В Одесі стоять французькі полки №№ 242, 147, 175, 176, та мішані №№ 1, 2, 7. У Бендерах 5-а сотня 39-го румунського полку, в селах 38-й румунський полк.

Житомир, після придушення більшовицького повстання. З місцевої залоги в місті залишилися такі українські війська: 1) частина Черняхівського полку; 2) частина Ольвіопольського полку; 3) дуже мала частина Житомирського та Левківського полків. Більшість вояків розбіглась по домівках.

У Житомирі перебувають прибулі з інших міст:

1) 1-й Залізничний полк (150 чоловік); 2) панцерний потяг "Сух"; 3) Ударний піший курінь; 4) кулеметний загін С.С.; 5) 2-га батарея С.С.; 6) кулеметна команда Ударного куреня; 7) кінна сотня Ударного куреня; 8) Окремий загін С.С.; 9) Інженерний загін Ударного куреня; 10) панцерний самохід Ударного куреня; 11) сотня 2-го полку С.С.; 12) батарея Ударного куреня.

У місті другий день триває єврейський погром.

11 січня

Лівобережний фронт. 2-й Одеський полк відправлено на Полтавщину — на допомогу українським військам. До Лохвиці прибув Шевченківський полк.

Волинь. Через Коростень ⁷³ на Сарни вирушив Звягельський полк.

Катеринославщина. Під Вознесенськом ⁷⁴ йде бій з махновцями. Херсон зайнято білим добровольчим десантом.

В Одесі зосереджено 5—6 тисяч французів та 13-й польський полк.

12 січня

Лівобережний фронт. Під тиском червоних українські війська залишили Чернігів. З Чернігова до Козельця ⁷⁵ відійшли такі частини: 2-й та 3-й Сірожупанні полки (300 чоловік), кадри 9-ї дивізії (100 чоловік), гарматники (45 чоловік з 3-ма гарматами), кіннотники (10 чоловік).

Фронт українських військ на Лівобережній Україні такий: 2-й Мазепинський полк — Валки ⁷⁶, 3-й Наливайківський полк — хутір Барановський ⁷⁷ та село Бойтенків ⁷⁸, 1-й Дорошенківський — хутори Олександрійський ⁷⁹ та Журавлевин ⁸⁰. Харківському Слобідському полку наказано зайняти Краснокутськ ⁸¹.

Житомир. Остаточо припинено єврейський погром. Ударний курінь отамана Палієнка демобілізовано. З його загону залишилося всього 9 козаків.

Волинь. На станції Сарни висадилися два курені полку імені Винниченка.

* *Отаман Сумчук — колишній студент, завзятий прихильник незалежності України, був командиром сотні ім. Наливайка, незабаром розгорнутої в курінь, а потім - в 51-й полк. Загинув у боях з червоними влітку 1919 року.*

** *Загін отамана Трифона Янова, колишнього старшого десятника Легіону Українських Січових Стрільців, склався з гімназистів та студентів Одеси. Сам Янів загинув влітку 1919 р. в Одесі, коли пробивався до своєї нареченої.*

* *Дніпровська дивізія (зведена з полків 1-ї та 2-ї Дніпровських дивізії, що були двополкового складу) повернулася додому — в район Холодного Яру. 1-й Дніпровський полк розбігся по дорозі до Галичини (куди прямував на допомогу УГА), а Червоний кінний курінь розпався ще по дорозі до Києва. Лише Дніпровська гарматна бригада, сформована з батареї 2-го Подільського кадрового корпусу, прибула в ЗУНР, брала участь в усіх боях з поляками, відзначилася під час облоги м. Львова, а в червні 1919 р. знов повернулася до Армії УНР і була включена до Запорізького корпусу.*

Дві сотні цього ж полку зайняли станцію Маневичі⁸², одна сотня — станцію Антонівка⁸³. Полк імені Франка розташувався на станції Ківерці.

У Меджибожі роззброєно та розпущено Охтирський кінний полк, у якому викрито більшовицький комітет.

13 січня

Лівобережний фронт. Більшовики наступали на станцію Коломак⁸⁴, але були відкинуті до станції Новоіванівці⁸⁵. О 17-й годині українським військам довелося відступити на лінію: Черкасівка⁸⁶—Чернишевка⁸⁷ (на схід від станції Божків⁸⁸). На Чернігівському напрямку — більшовцька кіннота захопила Красне⁸⁹, українські частини відійшли до Козельця.

Тараща зайнята українськими вояками з червоними стрічками на шапках — колишніми вояками Дніпровської дивізії, що повернулися додому.

Волинь. До Рівного прибув 3-й кадровий полк з батареєю. У місті Пінську⁹⁰ порядок підтримує гетьманська дружина *. Коростишівський та Бердичівський полки (700 багнетів, 24 кулемети, 7 гармат) від Торчина⁹¹ повели наступ на Володимир-Волинський⁹² — проти поляків.

14 січня

Лівобережний фронт. Катеринославщина. У напрямку на Павлоград і Олександрівськ станції Зайцева⁹³ та Руднева⁹⁴ відбиті у більшовиків. На північ від Лозової біля станції Краснопавлівка⁹⁵ був бій між більшовиками та Богданівським полком, Богданівці відійшли до роз'їзду Герчевановського⁹⁶.

Полки Чорноморської дивізії залишили Кролевець та Ворожбу. Сіро-жупанники, штаб Палія, "Курінь Смерті" отамана Ангела мітинують, відмовляються воювати, знімаються з фронту та збираються їхати на Київ.

Волинський кіш, що формувався у Дубно, розбігся.

Повідомлення від командира 5-го корпусу полковника Янченка. Склад його частин: 21-й кадровий полк — 208 козаків, 3-й Сірожупанний — 85 чоловік, кадрів 5-го корпусу — 226 чоловік, чота інженерного куреня — 25 чоловік, гарматників — 40 чоловік, кіннотників — 50 чоловік, 3 гармати, 15 кулеметів.

15 січня

Лівобережний фронт. 1-й Чорноморський, 3-й Сірожупанний полки та "Курінь Смерті" під тиском червоних відступили на лінію Тростяни⁹⁷—Батурин⁹⁸—Гути⁹⁹—Грузьке¹⁰⁰—Юріївка¹⁰¹. Начальник фронту — полковник Царенко (командир 1-го Чорноморського полку). Резерв — одна частина 3-го Чорноморського полку в Прилуках, друга в Бахмачі, там же 80 кіннотників сотника Колосовського (з 4-го Чорноморського полку).

Кіннота з охоронних сотень та 2-го Чортотликського кінного полку полковника Чорниці, гармати 5-го полку займають район Верес¹⁰²—Горлівка¹⁰³—Красилівка¹⁰⁴ на північ від Ніжина.

Катеринославщина. На станції Явкіно¹⁰⁵ німці роззброїли Олександрівський полк. Курінь "Вільних козаків" зайняв Новомосковськ і просувається на Синельникове—Олександрівськ.

Волинь. Під тиском червоних з Овруча на Коростень відступив 1-й полк Низових Запорозжців.

16 січня

Лівобережний фронт. У напрямку на Ворожбу 1-му Чорноморському полку та куреню "Смерті" наказано зайняти лінію Чути¹⁰⁶—Козаць-

ке¹⁰⁷—Грузьке—Сміла¹⁰⁸—Недригайлів¹⁰⁹. На Конотоп рухається відбірний курінь 3-го Чорноморського полку. У напрямку Чернігова фронт: Дремаївка¹¹⁰—Горлівка—Красилівка. 1-й курінь 2-го Чорноморського полку наступає на Британи¹¹¹, 2-й та 3-й курені йдуть з Бахмача на Крути¹¹². У напрямку Чернігова оперує кіннота 1-го та 2-го Чорноморських полків з гарматами.

Поділля. У Кам'янці-Подільському 7-й кадровий полк імені Мазепи та 4-й кінно-гарматний полк виступили на підтримку бессарабських повстанців, що по той бік Дністра підняли повстання проти румунів.

Волинь. Полковник Палієнко з частинами Іченського та Звягельського полків зайняв Домбровиці¹¹³. З Торчина на Володимир-Волинський з приходом Кременецького полку планується наступ українських військ. До Дубно вислано курінь наливаївківців.

17 січня

Лівобережний фронт. На лінії Полтава—Харків—Лозова у напрямку Мерефа—Лозова веде наступ 6-й Радянський полк. На Полтаву ведеться наступ радянських військ з обходом лівого флангу в напрямку на Диканьку¹¹⁴. Прибулі частини 28-го та інших кадрових полків відмовляються битися та відправляються до Ромодана, де полковник Величковський з них формує частини для прикриття залізниці Полтава—Ромодан. На відрізок від місця дислокації Полтавської групи до Лебедина¹¹⁵ перебувають дуже слабкі частини.

Чернігівська група з боку Ворожби та з південно-східного напрямку збирається атакувати Чернігів. У Козельці сформовано невеликий загін для оборони Києва. Ударна група пробувала наступати на Чернігів, але більшовики перейшли в контрнаступ з метою відрізати Чорноморську групу отамана Поліщука. В Ромодані — група С.С.

Рух ешелонів. Козятин¹¹⁶: з Житомира прибув бронепотяг С.С.; 1-й Дніпровський полк (500 чоловік) відправився на Київ; прибув Партизанський кінний полк С.С. Козиря-Зірки та дивізіон С.С. *Бобринська*¹¹⁷: прибуло 230 козаків Білоцерківського полку. *Дарниця*¹¹⁸: з Бахмача рухається 5 ешелонів Чорноморського коша, з Конотопа йде ешелон "Куреня смерті".

Ківерці. До Луцька виїхав 3-й Франківський полк (530 чоловік, 15 кулеметів). 3-й полк з батареєю з Рівного відправлений до Луцька. У місті є Особливий Пінський загін (100 чоловік).

18 січня

Українські війська залишили Полтаву.

Командиром Окремого Дніпровського полку, що залишився від двох Дніпровських дивізій, призначено Миколу Шаповала.

19 січня

Лівобережний фронт. Після залишення Полтави частини української армії відступають в такі райони:

1) ударна група Січових Стрільців (С.С.) — на Кременчук—Миргород—Лохвицю;

2) Чорноморська дивізія отамана Поліщука — на Лохвицю—Ічню¹¹⁹—Крути—Ніжин—Носівку¹²⁰.

Курінь 4-го полку Січових Стрільців (С.С.) з Ромодана відбуд до Лохвиці.

Катеринославщина. Отаман Григор'єв з 20 повстанськими загонами

* У м. Пінську ще на початку листопада 1918 р. з місцевих офіцерів та добровольців було створено Офіцерську дружину. Під час антигетьманського повстання ця дружина не була роззброєна та незабаром на особливих правах увійшла до складу Армії УНР — під назвою Пінського куреня. В середині травня 1919 р. Пінський курінь потрапив до польського полону, перейшов на службу до поляків та діяв на фронті проти більшовиків під назвою Пінсько-Волинського батальйону. Влітку 1920 р. цей батальйон було перекинуто в Крим, де він влився до складу білогвардійських військ генерала Врангеля.

розташовується у місті Олешки ¹²¹. Загони Махна у силі 800 чоловік зайняли місто Бобринець ¹²² (тут було 2-і кінні сотні). В Кременчуці ¹²³ стоїть 36-й кадровий полк.

20 січня

Рух ешелонів. Київ-Пасажирський: відправлено на фронт ешелон Білоцерківського полку. *Київ-Вантажний:* з Овруча на Полтаву відправлена 2-га батарея С.С.; з Ніжина на Вінницю вирушив легкий гарматний полк (51 чоловік, 6 гармат); з Фастова до ст. Носівка відправлено Київський кінно-піший полк (416 чоловік, 16 кулеметів); з Полтави прибув 3-й Гайдамацький полк; з Одеси прибув Білоцерківський полк (816 чоловік). *Дарниця — ст. Гребінка* ¹²⁴ — частина Корсунського полку. В *Бобровицях* ¹²⁵ 2 ешелони 2-го Чорноморського полку. В *Гребінці* 1-й гарматний полк. *Ромодан:* 4-й ешелон Мазепинського полку та ешелон 3-го Гайдамацького полку направлені до Кременчука. *Козятин:* з Фастова прибув 4-й Сірожупанний полк (27 старшин, 298 козаків, 6 кулеметів).

Вінниця. 4-й курінь 1-го Подільського полку імені Петлюри (630 чоловік) відправлено до Козятина. *Коростень.* З Житомира прибув 1-й Сірожупанний полк. *Рівне.* Від Коваги ¹²⁶ прибув 39-й полк (16 старшин, 33 козака). До Кривіна ¹²⁷ направлено курінь імені Наливайка (50 козаків). З Умані до Вінниці відправлено 145 козаків Уманського запасного полку.

Поділля. 7-й піший та 4-й кінно-гарматний полки, що підтримали бесарабських повстанців у Кам'янці, демобілізовано за наказом С. Петлюри, що не хотів псувати стосунки з Румунією.

21 січня

Лівобережний фронт. За розвідувальними даними, на українців наступає до 3000 чоловік регулярних червоних військ, 600 махновців та 1-а Українська Радянська дивізія під командуванням Яковлева та начальника штабу генерала Гутора (колишній командувач VI-го корпусу російської армії).

Розташування військ на фронті: Ударна група: курінь піхоти (320 чоловік), 120 кіннотників, легка батарея та потяг біля станції Єрики ¹²⁸. Проти Миргорода діють 200 чоловік (з них 150 на Зінківському напрямку). Лохвиця — 300 чоловік. На Гадяцькому напрямку — Гадяцький кінний полк (75 чоловік), який розбігся. Під Полтавою курінь в 230 чоловік, 70 кіннотників з потягом, цей загін на деякий час захоплював місто. 4-й полк С.С., що складається з сердюків (разом 400 чоловік), бився біля Лохвиці, 200 чоловік полку з полковником Захарчуком направлено на напрямку Зіньків ¹²⁹—Миргород *.

Катеринославщина. Залишилися такі українські частини: Катеринослав: 1-й Катеринославський полк, полк С.С. Вільних козаків **, окрема кінна сотня, залишки Богданівського та 36-го Полтавського кадрового полків.; Олександрівськ: Олександрівський полк, сотня окремого куреня Вільних козаків; Верхньодніпровськ ¹³⁰: Верхньодніпровський полк; Нижньодніпровськ ¹³¹: курінь Самарської паланки. На позиціях біля мосту: окремих курінь Донецького кряжу. В резерві: інші сотні куреня Вільних козаків. Людей у частинах дуже мало.

Волинь. 1-й та 3-й полки Сірожупанної дивізії прибули у розпорядження Оскілка та прямують до Коростеня. 2-й та 4-й полки мають бути розташовані в Бердичеві та Волочиську.

22 січня

Лівобережний фронт. Розташування ударної групи військ УНР: Єреськи ¹³² (на південь від Миргорода)—Кобеляки (між Кременчуком та Полтавою): 2-й курінь 1-го полку С.С. та панцерний потяг (командир — полковник Гейденрайх).

Миргород — 1-й курінь С.С.

Лохвиця—Єреськи: 4-й полк С.С., Лубенський кінний полк, бронепотяг, 6-а батарея (командир полковник Захарчук).

Ромодан: кадровий склад 28-го пішого полку, 4-а батарея, інженерна сотня, панцерний потяг.

Золотоноша: 30-й кадровий піший полк розформовується і складає 5-й Чорноморський полк (має 50 багнетів, 2 кулемети).

Пирятин: 1-й Чорноморський полк (500 багнетів, 12 кулеметів), 1-ша батарея (4 гармати).

Фронт Прилуки—Крути: 3-й Чорноморський полк (800 багнетів, 6 кулеметів), 3-тя батарея (4 гармати).

Ніжин—Носівка: 2-й Чорноморський полк (950 багнетів, 14 кулеметів), 2-га батарея (4 гармати).

Прилуки—Лохвиця: військових частин немає. У Прилуках формується 4-й Чорноморський полк (є 150 багнетів, 4 кулемети) та Чорноморський кінний полк (40 козаків). На Бахмач наступає "Курінь смерті" (200 багнетів, 12 кулеметів).

Кобеляки — курінь імені Кармелюка (300 багнетів).

Білики ¹³³ — 3-й Гайдамацький полк.

Лещинівка ¹³⁴ — 1-й Запорізький полк імені Дорошенка (320 багнетів) та панцерний потяг.

Санжари ¹³⁵ — окрема кінна сотня.

Кременчук — Республіканська дивізія (1200 багнетів).

Катеринославщина. Склад Катеринославського коша: Верхньодніпровський полк (350 багнетів), сотня окремого куреня Вільних козаків — 100 багнетів, Олександрівський полк — 300 багнетів.

Згідно з наказу штабу Армії УНР усі війська розподіляються на такі групи:

а) *Південно-Східна група:* Катеринославський кіш отамана Гулія (на правах окремого корпусу) у складі загонів Григор'єва і полків Гулія. Штаб — Єлисаветград ¹³⁶.

б) *Східний фронт* у складі: корпусу С.С., корпусу Волоха (запорожці), загону Поліщука (чорноморці) та Арґаса (на правах окремої дивізії). Штаб — Київ.

в) *Правобережний фронт:* війська полковника Оскілка (на правах окремого корпусу), отамана Омеляновича-Павленка (на правах командувача армії), отамана Степури (на правах окремої дивізії). Штаб — Волочиськ ¹³⁷.

Командувач Східного фронту — отаман Коновалець.

Командувач Правобережного фронту — отаман Олександр Шаповал.

Смуги між фронтами:

Між Південно-Східною групою та Східним фронтом: Костянтиноград—Верхньодніпровськ—Олександрія ¹³⁸—Шпола ¹³⁹—Балта ¹⁴⁰—Рибниця ¹⁴¹. Між Східним та Правобережним фронтами: Річиця ¹⁴²—ріка Дніпро—західний кордон Київщини.

У Ніжині знаходяться три, у Носівці — три та у Бобровицях — дві сотні 2-го Чорноморського полку. У Прилуках розташовано штаб Чорноморського коша.

* 3-й та 4-й полки Січових Стрільців було сформовано з решток Сердюцької дивізії гетьмана П. Скоропадського.

** У Катеринославі існував полк Січових Стрільців — Вільних Козаків, сформований колишнім австро-угорським унтер-офіцером, українцем отаманом Самокішем (Самокішином). Цей полк складався як з галичан, так і з місцевих жителів, чому й мав подвійну назву.

З Південного фронту (з району Білої Церкви) до Козельця вирушив Білоцерківський полк (1800 вояків).

Командира Запорізького корпусу Болбочана заарештовано гайдамаками, в обов'язки начальника корпусу вступив отаман Волох.

23 січня

Волинь. Група отамана Оскілка має такий склад:

Коростень: Запорізький полк (500 чоловік), 3-й Сірожупанний полк (500 чоловік), Галицький полк (800 чоловік).

Луницький напрямок: полк імені Винниченка, Звягельський полк (1000 чоловік).

Володимир-Волинський напрямок: Коростишівський полк, Кременецький полк, Бердичівський полк, Ямпільський полк (2500 чоловік). Володимир-Волинський захоплено поляками.

Фронт групи Оскілка проти поляків: Дюбровиця—Володимир-Волинський—Сокаль ¹⁴³.

Фронт Омеляновича-Павленка: Сокаль—Рава Руська ¹⁴⁴—Жолків ¹⁴⁵—Львів—Перемишль ¹⁴⁶—Хирів ¹⁴⁷—Дрогобич ¹⁴⁸.

Охорона кордону з Румунією: Х кадровий корпус у Кам'янці-Подільському, 60-й полк (Могилів-Подільський), 58-й та 59-й полки (Кам'янець-Подільський).

За залишення Овруча передано до суду командира полку Низових козаків полковника Нурського.

1-й Сірожупанний полк (45 старшин, 211 козаків, 6 кулеметів) відправлено до Коростеня.

Лівобережний фронт. У районі Ічні зосереджено 2 курені та 4 гармати. У Крутах бій: тут залишилась надійна частина чорноморців. Розпропагандований більшовиками 2-й Чорноморський полк разом з партизанським полком Козиря-Зірки з Ніжина відійшов на Носівку (частина чорноморців перейшла до ворога). На лінії Ічня—Бахмач залишились загони "Вільних козаків" та розформований "Курінь Смерті" отамана Ангела. Більшовицький наступ на Носівку та Бобровицю стримується залишками партизанського полку та броньовиком. На фронт прибув Білоцерківський полк. На схід від Бобровиці зайняв фронт Київський полк та 3 броньовики.

2-й Чорноморський полк та партизанський полк відійшли до Ніжина. Фронт тримає 1-й Запорізький пластунський курінь.

24 січня

Лівобережний фронт. Залізничні шляхи Носівка—Бобровиця підірвані. На станції Бобровиця залишилось 3 броньовики, станція Завари ¹⁵⁰ — частина Київського полку.

Склад Київської бригади, що боронить підступи до Києва: Ніжинський загін, 1-й Київський запасний полк, полк Козиря-Зірки.

Черкаси. Відомості про Корсунську бригаду: Корсунський запасний полк — 1410 озброєних козаків, загальна кількість — 2733 козаки, 106 старшин, 43 кулемети; 23-й Черкаський полк — 471 озброєний козак, в наявності — 571 козак, за списком 1854 козака, 72 старшини, 34 кулемети. Резервний полк — в наявності 817 козаків, 45 старшин, за списком 1677 вояків. Штаб бригади, 2-й та 3-й курені Корсунського полку — у Черкасах. Розташування 23-го полку: 10 сотень — Черкаси, 1 сотня — Бобринська—Цвітково ¹⁵¹. 1-й курінь Корсунського полку та Резервний полк — на станціях Драбово ¹⁵² та Гребінка.

Катеринославщина. В Олешках тримається 2-й полк С.С. полковника Пилькевича. Олександрівськ захоплено махновцями, решта Олександрівського полку перейшла на інший лівий берег.

Волинь. Отаман Оскілко з Житомира перекинув на фронт 2 полки Сірожупанників — 360 багнетів. У Коростені такі сили: Звягельський полк (500 козаків, 6 гармат), Галицький полк С.С. (800 козаків, 6 кулеметів), 1-й Сірожупанний полк (200 козаків), 3-й Сірожупанний полк (160 козаків), окрема кінна сотня Улітки, панцерний потяг без гармат.

Запорізький полк виїхав з Коростеня до Києва. На Овруцькому напрямку залишилось мало сил. На Овруч перекинута 55-й полк (500 багнетів, 2 гармати) та курінь 59-го полку (500 багнетів, 2 гармати). Уманський полк переведено в околиці Вінниці.

Південний фронт. Балтський полк не може бути відправлений на Лівобережжя (у ньому 2000 непевних козаків), тому вислано 1-й Одеський полк (600 чоловік, настрій гарний), а через декілька днів буде відправлено 2-й Одеський полк.

25 січня

Лівобережний фронт. Розташування Ударної групи таке: штаб, 2-га батарея, 1-ша гаубична батарея в Ромодані. 4-й полк С.С. у Миргороді. 6-та батарея — станція Гоголево ¹⁵³, Лубенський кінний полк — Миргород. Інженерна сотня С.С. — у Лубнах. На відпочинку — кадри 28-го полку. Ніжин зайнято більшовиками. 3-й Чорноморський полк з батареєю — у Прилуках та Ічні. 2-й Чорноморський полк — у Носівці.

Волинь. Для дій на Овруцькому напрямку отаману Оскілку (Рівне) передано 55-й полк (500 чоловік, 2 гармати) та курінь 59-го полку (500 чоловік, 2 гармати). З Рівного до Сарн вирушив Черняхівський полк та штаб 1-ї Дійової дивізії.

Курінь Волинця у Старокостянтинові ¹⁵⁴ переформовано у 61-й полк.

26 січня

Лівобережний фронт. На фронті під Києвом на бік РСЧА перейшла більша частина Білоцерківського та майже весь Київський резервні полки. У Черкасах та Золотоноші підняла повстання проти Директорії Корсунська резервна бригада.

З Лохвиці на Ромни вели наступ більшовицькі частини, але були відбиті 4-м полком С.С. На фронті біля Кобеляк залишився лише полк імені Дорошенка. У Кременчуці сконцентровано частини Республіканської дивізії.

Радянські війська зайняли Катеринослав. Рештки катеринославської залоги відступили у бік Кременчука та ст. Бобринець.

27 січня

З боку Фастова проти повсталого в Черкасах резервної бригади на фронт кинуто 1-й полк імені Петлюри полковника Хіменка.

28 січня

Лівобережний фронт. Через те, що Черкаси та Золотоноша зайняті (в результаті повстання резервної бригади 26 січня) більшовицькими військами, почався загальний відступ українських військ на Правобережну Україну. Полтавська група Сушка відступила з Кобеляк. Чернігівська група Рогульського веде наступ проти РСЧА на фронті та повстанців в тилу трьома колонами: а) ліва — Загаєвича — зайняла лінію Новоселки ¹⁵⁵—Пуховка ¹⁵⁶—Рожовка ¹⁵⁷,

б) середня — Аркаса — зайняла Димерку ¹⁵⁸, 2 потяги на станції Бобринь ¹⁵⁹.
в) права — Мозиря — зайняла Гоголів ¹⁶⁰ — Дударково ¹⁶¹ — Сеньковку ¹⁶².
У Борисполі ¹⁶³ як резерв залишено 4-й полк С.С. та 1-й Лубенський кінний полк. Гребінка — 6-та сотня 4-го полку С.С. та гарматна батарея, 3-й курінь 1-го полку С.С., 1-й Чорноморський полк, Штаб групи полковника Сушка. Пирятинський полк вирушив на Пирятин—Прилуки. 28-й кадровий полк — у напрямку Драбово—Золотоноша.

Між Черкасами, Бобринською та Знаменкою ¹⁶⁴ курсують три броньовики Армії УНР: “Гайдамака”, “Республіканець” та “Самостійник”.

Українська Директорія облишила Київ та переїхала до Вінниці.

29 січня

Запорізький корпус підпорядковано начальнику Осадного корпусу полковнику Коновальцю. Січовики Романа Сушка відійшли на Лубни. Фронт проти більшовиків тягнеться між Кобеляками та Кременчуком. Українськими військами ведеться наступ на Бобринь. Богданівський полк наступає на Користовку ¹⁶⁵ та П'ятихатки ¹⁶⁶.

30 січня

З Києва почалася евакуація державних установ УНР, штабних та військово-навчальних закладів. До Жмеринки евакуйовано Київську гарматну школу (15 старшин, 40 юнаків), яка має бути відправлена далі на Кам'янець. У Бердичів переведено кадри 4-го Київського кадрового корпусу отамана Мартинюка в такому складі: штаб, 7-а дивізія (19-й, 20-й та 21-й полки, 1-й та 3-й піші курені), 4-й інженерний курінь, окрема самокатна сотня, 3-й повітроплавний дивізіон, 7-а легка гарматна бригада, 4-а важка гарматна бригада; 4-й гірський гарматний полк.

Лівобережний фронт. Січові Стрільці відступають з Ромодана на Лубни. Запорізький корпус веде наступ на Бобринську. 4-й Запорізький полк імені Хмельницького наступає на Користівку та П'ятихатки.

31 січня

1-й Петлюрівський полк наступає проти повстанців Корсунської бригади на Шполу та Цвітково.

1 лютого

Лівобережний фронт. Полтавська група С.С. полковника Сушка переходить до Борисполя.

Чернігівська група С.С. полковника Рогульського відходить за Красилівку ¹⁶⁷ та Княжичі ¹⁶⁸, на лівому крилі Загаєвич відступає на Погреби ¹⁶⁹. Бровари ще в руках українських частин. Лубенський кінний полк йде на Олександрівку ¹⁷⁰—Бориспіль.

Волинь. На станції Коростень мітингує ешелон 55-го полку, який вимагає вислати його до Вінниці. На станції Коростень—Житомирський стоїть ешелон “Чорного куреня Смерті”, що вимагає відправити його до Житомира. 55-й та 59-й полки намагаються відбити у більшовиків Овруч.

3 лютого

Українське командування остаточно прийняло рішення про здачу Києва. З Лівобережного фронту до Фастова відступили 4-й полк С.С. та рештки Білоцерківського полку.

5 лютого

Увечері українські війська залишили Київ та відступили в район Фастова та Василькова.

6 лютого

Станція Бобринська зайнята Слобідським полком отамана Кобзи, який веде бій з червоними повстанцями Корсунської бригади.

8 лютого

Розташування військ УНР після здачі Києва:
Гостомисль ¹⁷¹ — група Сушка, Білгородка ¹⁷² — група Рогульського. Жуляни ¹⁷³ — група Кучабського. Є частини у Василькові ¹⁷⁴. Ударний корпус — Біла Церква—Корсунь. Полк С.С. — Козятин, 5-й полк С.С. та бронепотяг — Коростень. Зі Шполи на Христинівку ¹⁷⁵ відступає Слобідський полк.

10 лютого

Курінь гайдамаків Холодного Яру два тижні успішно боронить Калнівку ¹⁷⁶ (у курені залишилось 200 козаків з 3 кулеметами).

11 лютого

Гайдамаки Холодного Яру отримали наказ влитися в 3-й Наливайківський полк (який втричі менше куреня гайдамаків), але курінь не виконав наказ та попрямував до Жмеринки, де об'єднався з 3-м Гайдамацьким полком.

12 лютого

Командира 20-го Павлоградського полку полковника Булаха звільнено з посади за симпатії до білогвардійців.

13 лютого

Розташування окремих частин військ УНР: Проскурів ¹⁷⁷ — 3-й Гайдамацький полк, 2-а батарея кінно-гірського дивізіону Запорізького корпусу. Бирзула ¹⁷⁸ — 34-й кадровий полк, Бирзула—Помошна ¹⁷⁹ — 1-й Дорошенківський полк, Жмеринка — 1-й Фастівський резервний полк. Бердичів — 2-й полк С.С.

14 лютого

До Козятина відступили 2-й полк С.С. (54 старшини, 540 стрільців, 360 багнетів, 16 кулеметів) та 1-й курінь 56-го полку (24 старшини, 500 козаків).

15 лютого

На ст. Тальне ¹⁸⁰ зосереджені Звенигородський полк отамана Павловського, Канівський та Уманський полки 8-ї дивізії, полк імені Петлюри. Шпола зайнята більшовиками. 56-му полку наказано разом з 19-ю дивізією вирушити до Рівного. 55-й полк зупинився у Вінниці. Частина 58-го та 59-го полків перейшли до більшовиків.

У Проскуріві проти влади Директорії підняла повстання місцева залога та більшовики.

16 лютого

61-й полк вирушив з фронту до Старокостянтинова.

У 57-й полку залишилось 800 чоловік.
56-й полк (у Вінниці) — 600 чоловік, 55-й полк — 1000 чоловік.
У Жмеринці — заколот проти УНР 2-го Одеського полку.

17 лютого

55-й полк у Вінниці. 56-й полк (1-й курінь — 400 чоловік) та 57-й полк (900 чоловік) у Рівному. Наказ 1-му куреню 56-го полку роззброїти у Шепетівці¹⁸¹ 2-й полк С.С., особовий склад якого остаточно деморалізований.

19 лютого

На позиціях біля Коростеня залишки 1-го та 4-го Сірожупанних полків стоять вже два місяці. 2-й та 3-й Сірожупанні полки знаходяться у резерві групи Рогульського.

20 лютого

1-й та 3-й полки С.С. з кіннотою С.С. сотника Бориса та куренем імені Залізняка йдуть на Козятин. 2-й та 3-й Сірожупанні полки відведено до резерву в Бердичів. 1-й та 4-й Сірожупанні полки відведено в Новоград-Волинський¹⁸². 2-й полк С.С. обеззброєно в Бердичеві.

21 лютого

Ворог, зайнявши Коростень, Фастів, Білу Церкву, наступає на Житомир. Частина колишньої групи полковника Чайківського займають фронт: Сквиря¹⁸³—Попельня¹⁸⁴; фронт колишньої групи полковника Сушка: Турчинка¹⁸⁵—Бобрик¹⁸⁶—Рудня¹⁸⁷—Калинівка¹⁸⁸.

Наказ штабу Армії УНР:

1. Південній групі отамана Данильчука у складі: а) Чорноморського коша; б) охоронної сотні з гарматами; в) частин групи полковника Чайківського — боронити лінію Корнін¹⁸⁹—Сквира—Андрушевка¹⁹⁰—Вчорайше¹⁹¹—Ружин¹⁹².

2. Центральній групі отамана Беня у складі технічно-залізничного корпусу зайняти лінію Андрушевка—Коростишів¹⁹³—Радомишль¹⁹⁴.

3. Північній групі полковника Сулківського (Коростенська група) боронити Житомир по річці Ірша¹⁹⁵.

4. Лубенський кінний полк та кінний дивізіон Аркаса мають бути у Калинівці.

5. 1-й, 3-й, 4-й, 5-й полки С.С. з кіннотою переходять у район Проскурова. 55-й полк (1100 чоловік) відправлено до Коростеня — на заміну 5-го полку С.С.

Ананіїв¹⁹⁶. Ананіївський курінь перейшов до більшовиків.

22 лютого

У Могилеві-Подільському зосереджується 20-а дивізія. Полки С.С. (окрім 5-го у Житомирі) вирушили до Шепетівки. Південна група (що фактично не становить ніякої сили) розташована в районі: Сквиря—Паволоч¹⁹⁷—Попельня—Ходорів¹⁹⁸. У районі Вчорайше зосереджено Чорноморський кіш.

24 лютого

Корпусу С.С. для відпочинку виділено район Старокостянтинів—Красилів¹⁹⁹—Меджибіж—Шепетівка. На Коростенському напрямку залишається 5-й полк С.С., якого має змінити 55-й полк. З фронту відійшли

Сірожупанники і залізничники (з 2-х тисяч Сірожупанників залишилося 520 чоловік). У Бирзулі — 5-а кадрова дивізія полковника Самокіша. Північна група. Костопіль²⁰⁰ — загін отамана Добрянського. Торчин — загін полковника Порохівського. Порицьк²⁰¹ — загін полковника Цивірко. Рожицьк²⁰² — загін полковника Купрійчука.

25 лютого

2 кінних полки Чорноморського коша підняли бунт у Кочерові²⁰³, але були роззброєні та зведені в один надійний кінний полк.

Рух ешелонів. З Жмеринки на Проскурів відбула 11-та батарея С.С. у Могилеві знаходиться 20-та дивізія. З Бердичева на Проскурів відбув 22-й Канівський полк (40 старшин, 30 козаків, 12 кулеметів). Козятин: окремий ударний курінь, панцерник "Свобода". Рівне: відправлено ешелон 2-го полку С.С. (44 старшини, 560 козаків, 7 кулеметів). Христинівка: штаб Харківського Слобідського полку. 3-й Наливайківський полк, панцерний потяг, 1-й ешелон 1-го Дорошенківського полку (2-й ешелон відправлено на Тальне). Вапнярка²⁰⁴: кінний полк, залізничний запорізький курінь, 2-й Кармелюцький полк. Проскурів: ешелон 8-ї дивізії, авіазагін Запорізького корпусу, 2 ешелони Янівського загону.

26 лютого

Південна група зайняла фронт по річці Ірша. До міста Песчанки²⁰⁵ прибув 22-й Гродненський кінний полк у складі 100 козаків при 74 конях.

27 лютого

До Житомира відведено 4-й і 5-й полки С.С.

28 лютого

Південна група. На Білоцерківському напрямку українські частини відійшли на Сквиру. На Фастівському напрямку українські частини відійшли на лінію: Строків²⁰⁶—Кам'янка²⁰⁷—ст. Попільна—м. Соколяча²⁰⁸.

3 березня

Східний фронт: Спичинці²⁰⁹ (55-й полк)—Полустанок²¹⁰ (1-й синьожупанний полк)—Лебединці²¹¹ (1-й Чорноморський полк)—Городище²¹² (чорноморці).

Кіннота у резерві (кінний полк сотника Афнера).

Резерви: На південь-схід від ст. Вчорайше — 59-й полк (200 чол.), туди ж прямують частини Уманського полку, 2 гармати чорноморців; біля залізниці 3 гармати. На схід від Вчорайше — 2 гармати.

Резерв Південної групи: курінь чорноморців, що має вирушити до Спичинців, ще один курінь чорноморців у Чорнорудках²¹³ поповнюється кадрами 22-го полку. Кадри 7-ї дивізії у Малій Черняхівці²¹⁴.

Резерв штабу фронту: 60-й полк (у Жмеринці, дуже ненадійний).

З Сквирською групою зв'язку немає.

У Центральній та Північній групах спокійно. Кількість військ у цих групах: 55-й полк — 300—400 багнетів, 59-й полк — 900 багнетів, 1-й синьожупанний полк — близько 200 багнетів, чорноморці — не більше 500 багнетів, 60-й полк — близько 1000 багнетів, 7-ма дивізія — 500 багнетів, 8-ма дивізія — 300 багнетів, кіннота — 200 шабель, гармат — 7, на підході — ще 4. Панцерників — 3 (1-й — в Бердичеві, 2-й — на ремонті, 3-й — "Гайдамака" — розбитий у Жмеринці).

Середня група — 2000 залізничників, 3 автопанцерники, одна батарея.
Північна група — 1000 багнетів, 8 гармат, 2 панцерники. 5-й полк С. С. знаходиться на придушенні повстання у р-ні Чуднов—Волинськ²¹⁵. 55-й та 59-й полки розбігаються.

4 березня

Південна група перейшла в наступ проти РСЧА на Київському напрямку. Залізничний корпус перейшов у наступ у напрямку Коростишева. Сірожупанники перейшли Іршу і вирушили вздовж залізниці на Коростень. Більшовики здійснили контратаку в напрямку на Ружин—Сквиру. Сквира зайнята більшовиками. З Ружина відступає 3-й Чорноморський полк.

Центральна група: ворог повів наступ на Іваницю²¹⁶—Котельну²¹⁷. 3-й Залізничний полк відійшов на Збараж. По Житомирському шосе 2-й Залізничний полк зайняв м. Кошарище²¹⁸.

60-й полк має бути відправлений на відпочинок до Жмеринки. На фронт вирушає 58-й полк (настрій гарний).

5 березня

Середня група Бєня: 2-й Залізничний полк наступає по житомирському шосе, 3-й Залізничний полк з лінії Котельня—Андрушівка відійшов до лінії Хмелище²¹⁹—Чехи²²⁰—м. Гадомці²²¹. На підтримку наступаючих військ має прибути Житомирська юнацька школа.

Південна група під тиском ворога біжить. Лише ввечері вдалося зупинити 2-й Чорноморський полк та 7-му дивізію на лінії Білопілля²²²—Радзивилівка²²³—Мала Чернявка—Дерганівка²²⁴. Склалася загроза Козятину. На фронт їде 58-й полк (1200 багнетів).

У Рівному, як резерв Північної групи, зосереджено 4-й та 5-й кадрові полки, які розгортаються у 53-й та 54-й полки трьохтисячного складу.

Українські війська взяли Сарни.

6 березня

Більшовики почали наступ на Чорнорудку.

55-й полк розбігся, більшість перейшла на бік більшовиків.

У 59-му полку також вибухнуло повстання. За неперевіреними відомостями, у ньому перебито 10 старшин.

60-й полк відмовився наступати і був обеззброєний.

Надійні частини зосереджено на лінії Дерганівка—М. Чернявка—Радзивилівка—Білопілля.

Центральна група: 2-й Залізничний полк відійшов на лінію Сигнаєвка²²⁵—Чехи—Хмелище.

8 березня

Запорізька бригада імені Петлюри полковника Семосенка вирушає у напрямку Шепетівка—Бердичів.

Українські війська взяли Овруч та Коростень силами Сарненського загону та колони отамана Білинського (4-й, 41-й, 51-й, 2-й Сірожупанний полки, 16-а гарматна батарея, Запорізька батарея).

9 березня

Ворог займає таке становище: Бердичів — Богунський полк з 4-ма гарматами, Люнетів — полк тарашанців з 4 гарматами, бронепотяг “Тарашанець”; на лінії Голяндри²²⁶—Самгородок²²⁷ — 5-й Радянський полк з 6 гарматами.

Штаб Північної групи Армії УНР віддав наказ: з метою розбити богунців та тарашанців та вийти на лінію Бердичів—Козятин Середній групі з 58-м полком, загоном Ковенка та юнацькою школою розгорнутися на лінії Черепашенці²²⁸—Чернятин²²⁹ та 12. III. захопити Козятин.

Південний фронт. 1-й, 2-й, 4-й Запорізькі полки, 3-й Гайдамацький, 1-й республіканський, 2-й Мазепинський полки наступають на Христинівку. Підходять: 3-й Наливайківський полк та загін повстанців міста Гайворон²³⁰. У резерві: 4-й Богунський полк, звенигородці та 2 курені гайдамаків.

11 березня

Оперативний звіт Східної групи отамана Колодія.

Південна група — все спокійно. 1-й Залізничний полк після боїв під Бердичевом відступив до Хмельника²³¹, звідки самовільно пішов до Новокосянтинова²³².

Центральна група. Частини залізничників, що вирушили в напрямку Шепетівки, залишилися на ст. Печанівка²³³. Частина Сірожупанників, що була в Романові²³⁴, самовільно відійшла в Печанівку. На ст. Чуднів²³⁵ прибув ешелон Запорізької бригади. На Коростишівському напрямку — вперті бої. У курені Низових козаків вбито командира і 20 козаків. Гранатами розбито автопанцерник “Чорноморець”. 2-й Залізничний полк відтягнуто до Житомира.

12 березня

На Коростенському напрямку ворог скупив близько 2 полків, кінний гарматний дивізіон, 2 ескадрони. Українська 19-та дивізія має бути переуккомплектована. Її склад: 57-й полк — 1100 чоловік, 56-й полк — 500 чоловік, 61-й полк — 450 чоловік.

Південний фронт. На Голтівському напрямку діє Рибницький загін (350 багнетів), кінний полк С.С. Самокіша (330 шабель) та 2 потяги.

14 березня

Наказ штабу Північної групи Армії УНР:

1. Ударна група отамана М. Шаповала, 60-й полк та гарматна батарея при ньому мають наступати на Флоріанівку²³⁶, Малишівку²³⁷.

2. Середня група отамана Ковенка рухатиметься у напрямку: Морковці²³⁸—Куманівка²³⁹, маючи кінноту у напрямку на Вовчинець²⁴⁰ (2 курені: 800 багнетів, 500 шабель, 2 батареї).

3. Резерв Ударної групи — кадри 7-ї дивізії, полк імені Винниченка.

4. Ліва ділянка полковника Павлюка: Чорноморці наступають по вузькоколійці у напрямку Кустивці²⁴¹—М. Кути²⁴²—Кути²⁴³.

5. Загальний резерв: Житомирська юнацька школа, 1-й Синьожупанний полк, 1-ша Чорноморська батарея, 2-й Чорноморський полк з батареєю.

16 березня

На лінії Янів²⁴⁴—Калинівка зосереджено такі війська: інженерна Чорноморська сотня, 3-й Чорноморський полк, загін отамана Ковенка.

Сальник²⁴⁵ — Синьожупанники та кадри 7-ї дивізії.

17 березня

У напрямку Вапнярки, Жмеринки, Браїлова²⁴⁶ проти українських військ діють: праворуч залізниці — Тарашанський полк, за ним ще праворуч — Богунський полк; ліворуч залізниці на південь — 1-й Радянський полк з кіннотою на флангах.

На Літин ²⁴⁷ рухаються червоні війська: 9-й та 21-й Радянські полки Волинський кінний полк.

18 березня

В Романові — розбігся 2-й курінь Запорізької бригади.

19 березня

Літин захоплено більшовиками, батарея чорноморців перейшла до ворога. 3-й Чорноморський полк відступає на Летичів.

Запорізький корпус узяв Христинівку.

7-ма та 8-ма дивізії відходять на Шполу. Туди ж висилається 1-й та 3-й полки С.С. з кіннотою С.С.

У Жмеринці: курінь Таврійського загону Зелінського, бронепотяг, 2 автопанцерники, кадри 28-го полку.

Коростень та Овруч взято українськими військами. Наступ продовжується.

З Жмеринки на Східний фронт вирушило 3500 стрільців для наступу на Христинівку.

На Східному фронті діє Запорізький корпус (6000 чоловік), проти нього оперують 3 Радянські полки (4500 чоловік).

Харківський Слобідський загін Кобзи має бути відправлений до ст. Поташ ²⁴⁸.

20 березня

У напрямку на Київ переходять у наступ 4-й полк С.С. з куренем 2-го полку С.С., бронепотяг "Стрілець" та 1-ша гарматна батарея, що стоять на ст. Малин ²⁴⁹.

З боку Коростеня на Житомир наступає 51-й полк, бронепотяг, півбатарея.

На Мозир рухається Збаразький загін, кінна сотня та захоплений у більшовиків бронепотяг.

У Жмеринці становище складне. З району Літина мусив відійти 3-й Чорноморський полк.

Корпус С.С. скупчується на лінії Шепетівка—Бердичів. Проти українців оперує 7—8 піших та 2 кінних полки.

На південь від Гайсина ²⁵⁰ Запорізький корпус веде бій з наступаючим ворогом.

Умань та Христинівка в руках Української армії.

Наказ Чортківському полку (412 чоловік, 6 кулеметів, 2 гармати) з Кам'янця-Подільського вирушити до Проскурова.

Склад Кам'янець-Подільської залози:

а) 4-й запасний полк — 123 старшини, 1200 козаків (полк складається з кадрів 1-го та 12-го полків, непевний),

б) формується 4-й кінно-гарматний полк,

в) Інструкторська школа старшин (більш 200 чоловік),

г) Чугуївська юнацька школа (біля 100 чоловік),

д) Інженерна школа (200 чоловік),

є) Гарматна школа (80 чоловік),

ж) повітова сотня (певна),

з) охоронна сотня (непевна),

и) Студентський курінь (60 чоловік, певний),

і) галицькі жандарми (350 чоловік).

Увечері українські війська під тиском червоних змушені були облишити Жмеринку.

24 березня

Старокостянтинів. Виникло більшовицьке повстання, яке зліквідували сотня Запорізької бригади імені Петлюри та 2-га кінна сотня Біденка. Волинський полк розбігся (залишилося лише 200 чоловік).

Володимир-Волинський напрямок без змін.

Війська Ковельського напрямку стоять на р. Стохід.

На Лунинецькому напрямку українські війська дійшли до ст. Горинь ²⁵¹.

На Мозирському напрямку українцями зайнято ст. Словач ²⁵².

На Київському напрямку армією УНР зайнято ст. Тетерів ²⁵³. На Житомирському напрямку більшовики з боку Бердичева намагаються наступати.

26 березня

У Кремінці ²⁵⁴ формується 6-й запасний полк (1500 чоловік). 300 чоловік з цього полку за кілька днів мають відправитися до Дубна, а Дубенська залоза до Шепетівки.

28 березня

Звіт Північної групи. У напрямку Житомир—Бердичів йде бій за оволодіння залізницею та містами. У напрямку Києва триває бій на станції Малин. У напрямку Коростень—Мозир вивантажена біля Березівського переїзду українська права колона. На лунинецькому напрямку без змін. Ліва колона зупинилась біля залізничного мосту через р. Прип'ять. На Ковельському напрямку бій біля річки Стоход. На Володимир-Волинському напрямку без змін.

29 березня

1-й та 3-й полки С.С., кінний дивізіон С.С. зайняли Бердичів.

5-й полк С.С. зайняв Романів.

На станції Шепетівка розмістився штаб Залізнично-Технічного коша та 3-й і 4-й Залізничні полки кількістю 400 багнетів.

Більшовики наступають на Коростень, 51-й полк, вибитий з Коростишева, відійшов до Кмитів ²⁵⁵.

Для захисту Коростеня наказано одному полку 17-ї дивізії перейти до міста негайно, а другому перейти туди ж не пізніше 31 березня.

Отаману Беню категорично наказано взяти назад Коростишів.

Для наступу на Меджибіж штабом Армії УНР наказано:

а) 1-му залізничному полку з 4 гарматами зайняти село Пархомівці ²⁵⁶;

б) Чортківському куреню з 4 гарматами зайняти село Голоскове ²⁵⁷;

в) Подільському куреню імені Петлюри зайняти лінію Гатна ²⁵⁸—Деражня ²⁵⁹;

г) Єнастівський окремий залізничний курінь має зайняти село Коржовці ²⁶⁰.

30 березня

Залізнично-Технічний кіш Беня зайняв місто та ст. Кодня ²⁶¹.

Ворог з району Бердичева обходить Коростень у напрямку Ігнатполя ²⁶².

31 березня

Наказ залізничникам отамана Беня боронити Житомир, на який наступають 10-й, 16-й, 22-й Радянські полки.

Для наступу на Бердичів з Житомира викликано Наливайківський полк, але він по дорозі став розбігатись.

На Бердичівському напрямкові зосереджено такі сили: 2-й Залізничний полк, Житомирська юнацька школа, особливий Запорізький кіш Низових козаків, 4-й полк С.С., окрема батарея. Усі частини знаходяться на лінії: Татариновка ²⁶³—Раскопна могила ²⁶⁴—Троянів ²⁶⁵—Кодня. Залізничні полки відправлено до Шепетівки.

На Меджибіж наступати неможливо, оскільки у начальника групи Омеляновича-Павленка залишилися тільки: 2 батареийний гарматний полк та Інструкторська школа.

1 квітня

До Домбровиці прибув 56-й полк, в Олександрію ²⁶⁶ — 61-й полк.

4 квітня

Бердичівська група у складі: 3-го Залізничного полку і одного пішого полку під тиском червоних залишила Бердичів і відійшла в напрямку на Демчин ²⁶⁷.

2 Сірожупанних полки (350 багнетів) розбіглись.

58-й полк зупинився у Гулявцях ²⁶⁸.

Загін Ковенка виїхав з Вінниці.

Запорізька бригада (1800 багнетів, 80 кулеметів, 12 гармат) у Проскуріві.

На 5.IV планується вислати на Вінницю курінь Трудового люду (800 багнетів, кулеметна сотня).

Тепер Північна група займає фронт: Троянів—Кодня—Лещинівка ²⁶⁹—Левків ²⁷⁰—Коростишів—Старосельці ²⁷¹—річка Ірша.

7 квітня

Житомир. Отаману Беню знов наказано взяти Коростишів та енергійно наступати на Бердичів.

Коростень. Загону Єрошевича наказано тримати місто.

У Сарнах зосереджено 10-й Липовецький полк.

8 квітня

Із Кременця до Рівного перекинута 18-у гарматну бригаду.

9 квітня

1-й Залізничний полк прибув до Житомира.

У район Коростеня та Житомира стягуються 17-а, 18-а та 19-а дивізії (всі — для наступу на Бердичів).

10 квітня

Ізяслав зайнятий більшовиками.

Запорізька бригада, що прикривала Шепетівку та Старокостянтинів, втратила зв'язок з сусідами та відступає до Шепетівки.

На лінію Онежин ²⁷²—Шепетівка вислана 5-та кінна дивізія (280 кіннотників, 1000 піхотинців) та бронепотяг.

12 квітня

3-й Залізничний полк рухається до Ізяслава (який вже у руках ворога), щоб з'єднатися з іншими частинами. Дорогою одержана телеграма від інспектора залізнично-технічних військ полковника Капкана про те, щоб

полк прямував до Здолбунова ²⁷³. Склад полку 154 чоловіки: 18 старшин, 1 лікар, 19 кінних розвідників, 9 кулеметів. Боєздатних — 32.

Для боротьби проти поляків в районі Луцька наказано сформувати Холмську групу у такому складі (командувач — отаман Осецький):

- 1) 1-ша Сірожупанна дивізія (4 полки, гарматний полк, кінна сотня).
- 2) Піший курінь імені Полуботка.
- 3) Загін Володимир-Волинського повітового коменданта.
- 4) Частини при 1-й Сірожупанній дивізії.

13 квітня

Наказ групі отамана Беня тримати Березівку ²⁷⁴, а далі, після зайняття ворогом Житомира, відходити на Черняхів ²⁷⁵.

14 квітня

Українські війська залишили Житомир. Групі Беня наказано виставити заслон від наступу з боку Житомира, а більшість загону відправити на Коростень.

15 квітня

З Бердичева на позиції Армії УНР ведуть наступ 5-й та 14-й Радянські полки (1500 чоловік), загопи латишів, мадярів.

На Проскурів наступає Чигиринський радянський полк.

16 квітня

Отаман Беня зі своїми військами знов увірвався до Житомира, але, оскільки йому на допомогу не прибули обіцяні панцерник "Стрілець" та 2-й Тульський полк, змушений був відійти на Гоголівку ²⁷⁶. З доповіді начальника 5-ї кінної дивізії: особовий склад дивізії 1632 чоловіки, 98 коней, 436 рушниць. Наказ Тульському загоні вирушити з Рівного до Шепетівки, до складу Запорізької бригади.

17 квітня

Група отамана Беня зосереджена в районі Топорище ²⁷⁷—Городище ²⁷⁸ на північ від Житомира.

18 квітня

У 14-му Радянському полку — заколот проти більшовиків. Полк оголосив себе українським та під Шепетівкою атакував 5-й Радянський полк.

19 квітня

14-й Миргородський Радянський полк перейшов на бік Армії УНР.

Радянські війська перейшли в наступ на Шепетівку. Місто тримається 2 слабкими полками С.С.

Під Коростенем іде завзятий бій.

20 квітня

Конфлікт між штабом Північної групи та Корпусом Січових Стрільців. Штаб Північної групи вимагає у корпусу С.С. відправити на зайняття Звягеля ²⁷⁹ бронепотяг "Стрілець", 2 гармати Запорізької бригади та 2-й Тульський полк. Отаман Коновалець наказав 4-му полку С.С. вийти з-під команди Північної групи (полк біля Звягельської залізниці).

21 квітня

Тульський загін планується влити до Запорізької бригади Північної групи 14-й Радянський полк, який щойно перейшов на український бік, передається до корпусу С.С.

2-й Тульський полк знаходиться під Звягелем.

1-й Тульський, 1-й Луцький, 3-й Брест-Литовський полки формуються у Рівному.

На Новоград-Волинському напрямку українські частини просунулися до станції Клочки ²⁸⁰.

22 квітня

Прохання командування Північної групи передати кадри 2-го Волинського полку, що знаходяться у Холмській групі біля Торчина, до 1-ї дивізії у Рівному.

23 квітня

Наказ штабу Армії УНР:

1. Вислати бронепотяг та загопи для наступу на Звягель. 2-й Тульський полк має наступати зі сторони Шепетівки, загін отамана Єрошевича — зі сторони Корця ²⁸¹.

2. Склад загону отамана Бєня: 1-й та 2-й Залізничні полки, Збаразький загін, частина Холмського полку, курінь Низових козаків, школа підстаршин залізничного корпусу, Житомирська юнацька школа, 1-й повстанський Селянський полк, сотня повстанців Соколовського, Охо-чекомонний полк, 1-й Залізничний легкий гарматний полк, батарея С.С., частина 4-го полку С.С., панцерний потяг "Слава" та потяг, захоплений у ворога.

Отаман Бєнь відмовився виконувати наказ штабу Північної групи та зі своїм загonom у 750 чоловік відійшов з району Топорище через ст. Рафаїлівку ²⁸² та Бондарівку ²⁸³ на Олевськ ²⁸⁴.

24 квітня

До Північної групи повернуто 1-шу Російську Тульську бригаду та наказано повернути потяг "Сух". Штаб Армії УНР віддав наказ: загону Сірожупанників полковника Шеллера, партизанському загону полковника Нечаєва, загону отамана Єрошевича — взяти Звягель; отаману Бєню на лінії Лугин ²⁸⁵ прикрити Сарненську колію (ліве крило отамана Добрянського); Добрянському (19-та дивізія) — не дати перекинути більшовицькі резерви з Коростеня на Звягель; полковнику Жахневичу — залишатися на місці.

Отамана Гусаренка призначено командиром Звягельської групи.

600 чоловік отамана Бєня відійшли від Житомира на Березівку, 3000 чоловік отамана Єрошевича відійшли зі Звягеля на Черняхів. З району Коростеня на Олевськ відходить отаман Добрянський. Замість Гусаренка командиром ділянки призначено Шеллера.

25 квітня

Батареї Запорізької бригади вислано до корпусу С.С.

26 квітня

З Рівного на Шепетівку вирушив 1-й Тульський полк. Отаману Бєню з 18-ю дивізією наказано йти до Рівного на переформування.

27 квітня

На фронті під Звягелем — загін отаманів Гусаренка та Пузицького (17-та дивізія). З 3-х гармат 17-ї дивізії залишилось дві.

Проти Армії УНР — Таращанський та Черняхівський полки (в кожному 16 сотень по 200 чоловік).

5-та кінна дивізія надіслана до Кривіна.

Кінні частини 27-го, 28-го та 29-го кінних полків розташовано під Коростенем та Житомиром.

Захоплені більшовицькі панцерні потяги "Грім" та "імені Троцького" передаються до 2-ї дивізії.

29 квітня

Ворог обійшов залізницею 17-у дивізію, яка через це кинула фронт і яку ледве зупинили у Шитово ²⁸⁶.

17-та, 18-та, 19-та дивізії зовсім знекровлені.

Галицький полк слабкий.

1-ша дивізія: 1-й полк відправлено до Сарн, 3-й полк, що склався з залишків кадрів 2-го полку, зовсім перестав існувати.

Отаман Оскілка у Рівному підняв повстання проти Директорії. О 17-й годині він влаштував парад, у якому мали взяти участь такі частини: 1) Житомирська юнацька школа; 2) Окрема наукова школа підстаршин; 3) 3-й Берестейський полк; 4) 1-й Галицький полк; 5) Окрема наукова кулеметна сотня; 6) Московський кінний загін; 7) гарматники Тульської бригади; 8) Комендантська сотня; 9) 1-й Луцький полк; 10) 52-й Збаразький полк; 11) 53-й Холмський полк; 12) 54-й Український полк; 15) 51-й гарматний полк; 16) 3-тя батарея 52-го гаубичного полку; 17) 17-та гарматна бригада; 18) 27-й кінний Чортомлицький полк; 19) комендантська кінна команда; 20) кіннота 18-ї дивізії; 21) кіннота штабу 9-го корпусу; 22) кіннота 52-го Збаразького полку.

Увечері повстання отамана Оскілка було зліквідовано.

30 квітня

У Новоград-Волинському розташовані більшовицькі: 2-й Звягельський Радянський полк, дві кулеметні сотні, ескадрон кінноти, дві 4 гарматні батареї.

Червоні займають фронт: село Ярунь ²⁸⁷—Юрковщина ²⁸⁸—Новоград-Волинський. 29.IV. туди ж прибув 3-й Радянський полк.

У районі Кіково ²⁸⁹—Киянка ²⁹⁰ збито Тульську бригаду, 17-та дивізія відійшла з Дідовичів ²⁹¹ до Корця, до неї надсилається 3 сотні галичан полковника Васильєва, легка батарея (4 гармати), Золочівський курінь (600 чоловік).

З Рівного до Здолбунова вирушили українські панцерні потяги: захоплений у ворога "Товариш Ворошилов", "Дорошенко".

Потяг "Сагайдачний" з Луцька перейшов до Рівного та повертається до Холмської групи.

У Рівному залишається не відремонтований бронепотяг "Воля".

На Сарненському напрямку стоїть панцерник "Запорожець".

2-й полк С.С. відправлено на з'єднання з корпусом С.С.

1 травня

Повідомлення з Галичини: 1-ша Дніпровська гарматна бригада, яка була сформована у Фастові як полк особливого призначення, знаходиться у

* Це була та сама бригада, яка лишилася від двох Дніпровських дивізій. Саме в той час українське командування поставило питання про повернення бригади до Армії УНР, через що й виникла переписка з цього приводу.

Бродах²⁹². Бригада була сформована наприкінці грудня 1918 р., відправлена до Києва, а звідти — до Галичини. У бригаді немає достатньої кількості старшин, отаман — Білокриницький *.

2 травня

56-й піший полк, який планувалося відправити до Шепетівки на допомогу полк. Шеллеру може відправитись лише через 4–5 днів.

3-й полк вирушає на Корець (лише 1-й курінь, оскільки 2-й курінь — небоєздатний).

1-й полк захопив Олевськ, але потім відійшов (з 500 козаків залишилось 300, решта розбіглась), до 1-го полку надіслано 2-й полк С.С.

3 травня

1500 чоловік отамана Беня під тиском ворога відходять з Дубна та Кременця.

Від 19-ї дивізії залишилось 200–300 чоловік.

Більшовицький полк ім. Богуна зайняв Білокоровичі²⁹³.

4 травня

3-й полк стоїть під Корцем, змінити його нема ким.

Ситуація під Острогом: Вельбівне²⁹⁴ і Кургани²⁹⁵ зайняті 4-м полком С.С., Хорів²⁹⁶ і Плоске²⁹⁷ — 2-м полком С.С.

Кіннота Філіповича просунулась на Верхів²⁹⁸—Угольці²⁹⁹.

Залізничники Бойчука з гарматою “Запорізької Січі” перейшли до Гутиска³⁰⁰. Стародубці (28-й полк) вже вивантажені на позиції у Шепетівці. Шлях Здолбунів—Дубно охороняється лише одним залізничним куренем.

6 травня

1-й курінь 10-го полку (120 козаків, 5 кулеметів) розташований на напрямку Лунинець—Домбровиця; на Ковельському напрямку у р-ні Антонівки — 2-й курінь 1-го полку (180 козаків, 3 кулемети).

7 травня

1-й курінь 10-го полку на ст. Антонівка, 2-й курінь — ст. Домбровиця (по залізниці Сарни—Лунинець), 1-ша сотня полку — біля підірваного моста через р. Случ, 3-й курінь у Сарнах.

Склад Гуцульського коша, який тимчасово входить до 16-го загону отамана М. Шаповала (командир — О. Удовиченко): курінь 15-го загону (колишній 1-й Чорноморський полк) — 350 чоловік; окремий курінь Лівобережної України — 75 чоловік; запасний курінь “Запорізької Січі” — 60 чоловік; проскурівський партизанський загін Киверчука — 27 чоловік. 3-тя батарея 4-го гарматного полку С.С. — 4 гармати; кінно-гірський дивізіон Алмазова — 6 гармат.

Кінно-гірський дивізіон Алмазова, озброєний тридюймовими гарматами, виводиться з 16-го загону отамана М. Шаповала і передається до Запорізького корпусу.

9 травня

16-й загін має у своєму складі 1800 чоловік і 700 коней, стоїть по р. Збруч.

10 травня

1-ша дивізія знаходиться у с. Бабине³⁰¹.

57-й полк: Бугри³⁰²—Вільгорів³⁰³.

61-й полк: Томахів³⁰⁴—Шкаров³⁰⁵.

56-й полк в Болковкуті³⁰⁶. З його складу на позиції вирушило лише 200 чоловік.

Наливайківський полк йде до ст. Омелистик³⁰⁷.

11 травня

1-ша дивізія займає праву бойову ділянку.

Галицький полк — 1 1/2 куреня, 1-ша гарм. батарея 51-го гарматного полку, 2 гармати 3-ї гаубичної батареї 52-го гарматного полку — захищає плацдарм Гощинської переправи по смузі: Гоща³⁰⁸—Янівка. Гармати на лівому березі р. Горині, застави по лінії Хренувка³⁰⁹—Вітков³¹⁰, штаб полку — Горбаків³¹¹.

Ліва бойова ділянка — 1 1/2 куреня 3-го полку, 1-ша легка батарея 51-го гарм. полку — 2 гармати. Боронять плацдарм Турчинської переправи по смузі: південна окраїна м. Тучин³¹². Гармати на лівому березі р. Горинь. Штаб полку біля Тучинського мосту, штаб дивізії — Рясники³¹³. Резерв: 2 сотні Галицького полку ім. Богуна (кол. ім. Оскілка) — Горбаків, 1 сотня — Мнішин³¹⁴, 3-го полку 2 сотні — Рясники, 2 сотні — Гориньград³¹⁵, 3 сотні — Шубково³¹⁶, обоз — Бабине.

Позиція Залізничного корпусу:

1-й Залізничний полк — дивізійний резерв у с. Болотковці³¹⁷.

2-й Залізничний полк — с. Мала Боровиця³¹⁸—с. Корніловка³¹⁹—Великі Радогощі³²⁰.

Загін “Запорізької Січі” — ліва ділянка: с. Каменки³²¹—Межиріч³²², лінія: Ядвина³²³, Слобідка³²⁴ з розвідкою на Хотін³²⁵.

13 травня

На Сарненському напрямку українські війська перейшли у наступ на Корець та Олевськ.

Залишки 17-ї, 18-ї та 19-ї дивізій прибули до Рівного.

Галицький полк і 3-й полк розбігаються. В 3-му полку під загрозою розстрілу зупинено 150 чоловік. До нього вислано 40 кінних партизанів, 270 піших партизанів, сотню 3-го полку, декілька сотень галичан. Кулеметів у Галицькому полку — 10, в 3-му — 5.

Зараз у більшовицькому резерві 3 Таращанські полки, наступу яких можна чекати в напрямку: Городніца³²⁶—Костопіль або Корець—Костопіль чи через Аннопіль³²⁷ на південь.

В Аннополі українські війська мають кінний дивізіон С.С.

План такий:

19-та дивізія (1300 чоловік) боронить ділянку: с. Вільгорів—с. Шкаров і скупчується в р-ні Олександрівка³²⁸—Посягва³²⁹—Михайлівка³³⁰—Сергіївка³³¹ з заставами по той бік Горині. До 19-ї дивізії придається легка батарея — 4 гармати.

1-ша дивізія: с. Горбаків — м. Тучин.

Школа підстаршин — напрямком: Людвиполь³³²—Костопіль.

Чорноморська сотня (60 шабель) — містечко Межиріч³³³.

Житомирська повітова сотня — вліта до 1-го полку.

Тульська бригада — з району Шепетівки прибула до Клевани³³⁴ (2 полки, батарея).

Червоні 13-й Радянський прикордонний та 12-й Радянський полки ведуть наступ на Олевськ.

Вечір: українські війська відійшли з Олевська до Олики ³³⁵.
 53-й полк вирушив на фронт Сарни—Олевськ.
 1-й Галицький полк імені Богуна прибув до Здолбунова.
 Запорізька бригада імені Петлюри отамана Семосенка — після 2-х місячних боїв відійшла до ст. Клевань.

14 травня

53-й полк (250 багнетів) направлено в Охотниково ³³⁶.
 2 курені 1-го полку — Сновидовичі ³³⁷, один курінь — роз'їзд Остки ³³⁸.
 1-ша батарея 50-го гарматного полку (2 гармати) — в Сновидовичах.
 До ст. Клевань відправлено скорострільний курінь Запорізької бригади.
 Наказ: 53-му полку обходити по шляху с. Косоричі ³³⁹—Лопатиці ³⁴⁰ з півдня, 1-му полку — наступати по залізниці через с. Сновидовичі на Суцани ³⁴¹.
 Штаб Наддніпрянської та Наддністрянської армій — Ходорів ³⁴².
 Штакор СС — Здолбунів.
 Штагрупи Холмської — Дубно.
 Північна група, штаб — Сарни.
 1-ша дивізія — Рясники.
 19-та дивізія — Бабине.
 Запорізька бригада — Клевань.

15 травня

Окрема школа підстаршин — м. Рівне: 14 старшин, 103 козаки.
 Житомирська юнацька школа — м. Рівне: 36 старшин, 220 юнаків.
 Наказ: переформувати 5-ту кінну дивізію в 2 кінні бригади (для корпусу С.С. та Північної групи); 29-й і 30-й кінні полки направити до Рівного.
 17-та дивізія — 300 багнетів.
 2 полки 18-ї дивізії — 400—500 багнетів.
 Розподіл гармат по дивізіях: гармати Руднева — до 1-ї дивізії, Волинська гарматна бригада — до 2-ї дивізії, гарматну Запорізьку бригаду — до 3-ї дивізії.
 2-й Чорноморський полк — у м. Радзивилів ³⁴³. Полк вирушив на позицію в р-н Щурович ³⁴⁴.

16 травня

Луцьк несподівано зайнято поляками. Холмська група цілком розбита.
 Через загрозу польського наступу з Луцька на Сарни 1-й полк направлено на ст. Волошки ³⁴⁵.
 58-й полк через Косоричі — на Корнилівку—Бобровську Рудню ³⁴⁶ відступає до Михалика ³⁴⁷—Білашова ³⁴⁸, забезпечуючи шляхи зі сходу до залізниці Сарни—Рівне.
 В Березно ³⁴⁹ — школа підстаршин залізничного корпусу.
 Полковнику Жаханевичу з 10-м полком, однією батареєю і потягом наказано боронити Сарненський вузол і Ковельський напрямок.
 У Ківерцях 2 потяги і Сірожупанний полк, який відступив з Пересипа ³⁵⁰.
 У Луцьку поляки захопили штаб Сірожупанної дивізії та Залізничний курінь.

17 травня

Наказ по Північній групі:
 19-й дивізії боронити р. Горинь від Вільгова ³⁵¹ до с. Біла Криниця ³⁵²;

1-й дивізії боронити р. Горинь від Горбакова до с. Кемель ³⁵³,
 Сарненській групі — 1-й Луцький полк відправити до 1-ї дивізії, 53-й Холмський полк з батареєю — до 18-ї дивізії;
 10-му Липовецькому полку боронити р. Горинь на ділянці від м. Олександрія до с. Ходоси ³⁵⁴;
 17-й дивізії боронити р. Горинь від с. Ходоси далі по р. Путіловці ³⁵⁵ до м. Цумані ³⁵⁶;
 18-й дивізії тримати бойові позиції по р. Путіловці від Цумані до Олики; школі підстаршин залізнично-технічного корпусу бути в Рівному; від Вільговичей — позиції групи С.С.; від Олеська ³⁵⁷ — позиції Холмської групи.
 Житомирська юнацька школа виїхала до Клевані.
 Тульський загін вирушив у Ківерці.
 У напрямку Цумань—Олика направлено 18-у дивізію, замість комдива Купрійчука призначено полковника Душенка.
 Ранком 2 українські потяги були на ст. Ківерці, а рештки Сірої бригади (200 чоловік полковника Ганжі) — на ст. Олика, де були оточені 6-ма ескадронами поляків та відійшли до ст. Клевань.
 Тульський загін у Клевані тримає себе нейтрально і з поляками битися не буде. Начальник загону Стрекопитов залишився в Олиці.
 Тульський загін перейшов в м. Олика на бік поляків.
 Залишки сірих в Клевані зайняли ешелон та відправились на Рівне.
 Наказ спрямувати їх до Дубна.

18 травня

Житомирська школа на позиції по р. Стубель ³⁵⁸ від Клевані до с. Руда Красна ³⁵⁹.
 18-та дивізія з батареєю вирушила на Ковель, щоб зайняти позицію від гирла р. Стубель до с. Голишева ³⁶⁰.
 Наказ полковнику Гришкові: сформувати в р-ні Чеських колоній ³⁶¹ Дубенського повіту Українсько-Чеський курінь.

19 травня

56-й і 57-й полки перебили штаб 19-ї дивізії і перейшли на бік більшовиків та відкрили шлях на Рівне.
 1-ша дивізія відійшла від Тучина на лівий берег Горині.
 Більшовики зайняли Рівне.
 Війська Північної групи хаотично відступають у бік Кременця.

Сталася Рівненська катастрофа, яка спричинилася до розгрому найчисельнішого об'єднання Армії УНР — Північної групи. Після цього всі українські війська були скупчені в районі Кременця, де почалася їх реорганізація.

(Складено Ярославом Тинченком за матеріалами ЦДАВОУ)

Географічний покажчик

1. **Волчанськ** — м. Волчанськ, районний центр Харківської області.
2. **Куп'янськ** — м. Куп'янськ, районний центр Харківської області.
3. **Непокрита**, сл. — тепер село Шестакове Вовчанського району Харківської області.
4. **Дебельцево** — м. Дебальцево Артемівського району Донецької області.
5. **Кременчук** — м. Кременчук, районний центр Полтавської області.
6. **Костянтиноград** — тепер м. Красноград, районний центр Харківської області.
7. **Лозова** — м. Лозова, районний центр Харківської області.
8. **Гомель** — м. Гомель, Білорусь.
9. **Бахмач** — м. Бахмач, районний центр Чернігівської області.
10. **Конотоп** — м. Конотоп, районний центр Сумської області.
11. **Ворожба** — ст. Ворожба Білопільського району Сумської області.
12. **Прилуки** — м. Прилуки, районний центр Чернігівської області.
13. **Чугуїв** — м. Чугуїв, районний центр Харківської області.
14. **Гродно** — м. Гродно, Білорусь.
15. **Мозир** — м. Мозир, Гомельська область, Білорусь.
16. **Меджибіж** — м. Меджибіж Летичівського району Хмельницької області.
17. **Летичів** — м. Летичів, районний центр Хмельницької області.
18. **Глухів** — м. Глухів, районний центр Сумської області.
19. **Шостка** — м. Шостка, районний центр Сумської області.
20. **Новгород-Сіверський** — м. Новгород-Сіверський, районний центр Чернігівської області.
21. **Овруч** — м. Овруч, районний центр Житомирської області.
22. **Мотовилівка** — с. Мотовилівка Фастівського району Київської області.
23. **Лунинець** — м. Лунінець, районний центр Брестської області, Білорусь.
24. **Сарни** — м. Сарни, районний центр Рівненської області.
25. **Бахмут** — тепер м. Артемівськ, районний центр Донецької області, важливий залізничний вузол.
26. **Новозибків** — м. Новозибков, районний центр Брянської області, Росія.
27. **Стародуб** — м. Стародуб, районний центр Брянської області, Росія.
28. **Михайлівка**, ст. — залізнична станція, пізніше станція хутір Михайлівський, тепер станція Дружба Ямпільського району Сумської області.
29. **Коренево** — м. Коренево, районний центр Курської області, Росія.
30. **Гадяч** — м. Гадяч, районний центр Полтавської області.
31. **Суджа** — м. Суджа, районний центр Курської області, Росія.

32. **Томарівка** — с. Томарівка Валуйківського району Білгородської області, Росія.
33. **Сватово** — м. Сватово, районний центр Луганської області.
34. **Кремінна** — м. Кремінна, районний центр Луганської області.
35. **Попасна** — м. Попасна, районний центр Луганської області.
36. **Нікітовка** — тепер у складі м. Горлівка, Донецька область.
37. **Алмазна** — тепер входить до м. Стаханова Луганської області.
38. **Олександрівськ** — тепер м. Запоріжжя.
39. **Синельникове** — м. Синельникове, районний центр Дніпропетровської області.
40. **Ясиновата** — м. Ясиновата, районний центр Донецької області.
41. **Ізяслав** — м. Ізяслав, районний центр Хмельницької області.
42. **Кролевець** — м. Кролевець, районний центр Сумської області.
43. **Зміїв** — м. Зміїв, районний центр Харківської області.
44. **Мерефа** — ст. Мерефа, залізничний вузол Харківського району Харківської області.
45. **Пісочна** — ст. Пісочна, тепер передмістя Харкова.
46. **Максимівка** — ст. Максимівка Богодухівського району Харківської області.
47. **Богодухів** — м. Богодухів, районний центр Харківської області.
48. **Кобеляки** — м. Кобеляки, районний центр Полтавської області.
49. **Ольшани** — с. Ольшани Дергачівського району Харківської області.
50. **Люботин** — м. Люботин Харківського району Харківської області.
51. **Слов'янськ** — м. Слов'янськ, районний центр Донецької області.
52. **Ромни** — м. Ромни, районний центр Сумської області.
53. **Пирятин** — м. Пирятин, районний центр Полтавської області.
54. **Золотоноша** — м. Золотоноша, районний центр Черкаської області.
55. **Хорол** — м. Хорол, районний центр Полтавської області.
56. **Ромодан** — м. Ромодан Миргородського району Полтавської області.
57. **Лубни** — м. Лубни, районний центр Полтавської області.
58. **Лохвиця** — м. Лохвиця, районний центр Полтавської області.
59. **Миргород** — м. Миргород, районний центр Полтавської області.
60. **Новомосковськ** — м. Новомосковськ, районний центр Дніпропетровської області.
61. **Павлоград** — м. Павлоград, районний центр Дніпропетровської області.
62. **Катеринослав** — тепер м. Дніпропетровськ.
63. **Коротичі** — тепер у складі Харкова.
64. **Ківерці** — м. Ківерці, районний центр Волинської області.
65. **Острог** — м. Острог, районний центр Рівненської області.
66. **Дачна** — ст. Дачна Біляївського району Одеської області.
67. **Софронівка**, х. — тепер с. Більшовик Біляївського району Одеської області.
68. **Іжицького**, х. — тепер с. Набережне, на березі Хаджибейського лиману, Комінтернівського району Одеської області.
69. **Куяльник** — тепер с. Куяльник у приміській зоні м. Одеси.
70. **Дальник** — тепер с. Великий Дальник Біляївського району Одеської області.
71. **Татарка** — тепер с. Прилиманське Овідіопольського району Одеської області.
72. **Сухий Лиман**, х. — с. Сухий Лиман Овідіопольського району Одеської області.
73. **Коростень** — м. Коростень, районний центр Житомирської області.

74. **Вознесенськ** — м. Вознесенськ, районний центр Миколаївської області.
75. **Козелець** — м. Козелець, районний центр Чернігівської області.
76. **Валки** — м. Валки, районний центр Харківської області.
77. **Барановський**, х. — тепер с. Баранівка Валківського району Харківської області.
78. **Бойтенків** — тепер с. Війтенки Валківського району Харківської області.
79. **Олександрійський**, х. — тепер не існує, знаходився на території Валківського району Харківської області.
80. **Журавлевин**, х. — тепер с. Журавлі Валківського району Харківської області.
81. **Краснокутськ** — м. Краснокутськ, районний центр Харківської області.
82. **Маневичі** — м. Маневичі, районний центр Волинської області.
83. **Антонівка** — ст. Антонівка, залізнична станція на лінії Сарни—Ковель, Володимирецький район, Рівненська область.
84. **Коломак** — м. Коломак, районний центр Харківської області.
85. **Новоіванівці** — тепер у складі м. Коломак Харківської області.
86. **Черкасівка** — с. Черкасівка Полтавського району Полтавської області.
87. **Чернишевка** — тепер у складі с. Вільхівщина Полтавського району Полтавської області.
88. **Божків** — ст. Божків на лінії Полтава — Харків Полтавського району Полтавської області.
89. **Красне** — с. Красне Чернігівського району Чернігівської області.
90. **Пінськ** — м. Пінськ, районний центр Брестської області, Білорусь.
91. **Торчин** — м. Торчин Луцького району Волинської області.
92. **Володимир-Волинський** — м. Володимир-Волинський, районний центр Волинської області.
93. **Зайцева**, ст. — тепер с. Зайцево Синельниківського району Дніпропетровської області.
94. **Руднева**, ст. — тепер с. Руднево-Миколаївка Синельниківського району Дніпропетровської області.
95. **Краснопавлівка**, ст. — тепер на території Лозівського району Харківської області.
96. **Герчевановський роз'їзд** — залізничний роз'їзд на території Лозівського району Харківської області.
97. **Тростяни** — очевидно, мова йде про м. Тростянець, районний центр Сумської області.
98. **Батурин** — м. Батурин Бахмацького району Чернігівської області.
99. **Гути** — м. Гути Богодухівського району Харківської області.
100. **Грузке** — с. Грузке Конотопського району Сумської області.
101. **Юр'ївка** — с. Юр'ївка Конотопського району Сумської області.
102. **Верес** — с. Верес Куликівського району Чернігівської області.
103. **Горлівка** — с. Горлівка Куликівського району Чернігівської області.
104. **Красилівка** — с. Красилівка Куликівського району Чернігівської області.
105. **Явкіно** — с. Явкіно Баштанського району Миколаївської області.
106. **Чути** — с. Чути Конотопського району Сумської області.
107. **Козацьке** — с. Козацьке Конотопського району Сумської області.
108. **Сміла** — с. Сміла Роменського району Сумської області.
109. **Недригайлів** — м. Недригайлів, районний центр Сумської області.
110. **Дремаївка** — с. Дремаївка Козелецького району Чернігівської області.
111. **Британи** — тепер с. Дуболугівка Борзнянського району Чернігівської області.
112. **Крути** — ст. Крути, Ніжинський район Чернігівської області.

113. **Домбровиця** — тепер м. Дубровиця, районний центр Рівненської області.
114. **Диканька** — м. Диканька, районний центр Полтавської області.
115. **Лебедин** — м. Лебедин, районний центр Сумської області.
116. **Козятин** — м. Козятин, районний центр Вінницької області.
117. **Бобринська** — селище та залізнична станція, тепер входить до складу м. Сміла.
118. **Дарниця** — залізнична станція на лівому березі р. Дніпро, тепер входить до складу Києва.
119. **Ічня** — м. Ічня, районний центр Чернігівської області.
120. **Носівка** — м. Носівка, районний центр Чернігівської області.
121. **Олешки** — тепер м. Цюрупинськ, районний центр Херсонської області.
122. **Бобринець** — м. Бобринець, районний центр Кіровоградської області.
123. **Кременчук** — м. Кременчук, районний центр Полтавської області.
124. **Гребінка, ст.** — м. Гребінка, районний центр Полтавської області.
125. **Бобровиця** — м. Бобровиця, районний центр Чернігівської області.
126. **Коваги** — м. Ков'яги Валківського району Харківської області.
127. **Кривін** — с. Кривін Ковельського району Волинської області.
128. **Єрики** — с. Єрки Миргородського району Полтавської області.
129. **Зіньків** — м. Зіньків, районний центр Полтавської області.
130. **Верхньодніпровськ** — м. Верхньодніпровськ, районний центр Дніпропетровської області.
131. **Нижньодніпровськ** — тепер у складі м. Дніпропетровська.
132. **Єреськи** — с. Яреськи Шишацького району Полтавської області.
133. **Білики** — с. Білики Кобеляцького району Полтавської області.
134. **Лещинівка** — ст. Лещинівка біля с. Білики Кобеляцького району Полтавської області.
135. **Санжари** — м. Нові Санжари, районний центр Полтавської області; с. Старі Санжари — село на р. Ворскла, 13 км на північ від м. Нові Санжари.
136. **Єлисаветград** — тепер м. Кіровоград.
137. **Волочиськ** — м. Волочиськ, районний центр Хмельницької області.
138. **Олександрія** — м. Олександрія, районний центр Кіровоградської області.
139. **Шпола** — м. Шпола, районний центр Черкаської області.
140. **Балта** — м. Балта, районний центр Одеської області.
141. **Рибниця** — м. Рибниця, районний центр Молдови.
142. **Річиця** — м. Річиця, районний центр Гомельської області, Білорусь.
143. **Сокаль** — м. Сокаль, районний центр Львівської області.
144. **Рава-Руська** — м. Рава-Руська Жовківського району Львівської області.
145. **Жолків** — м. Жовква, районний центр Львівської області.
146. **Перемишль** — м. Перемишль, місто на сході Польщі.
147. **Хирів** — м. Хирів Старосамбірського району Львівської області.
148. **Дрогобич** — м. Дрогобич, районний центр Львівської області.
149. **Ічня** — м. Ічня, районний центр Чернігівської області.
150. **Завари** — тепер с. Заворичі Броварського району Київської області.
151. **Цвітково** — м. Цвіткове Городищенського району Черкаської області.
152. **Драбово, ст.** — тепер с. Драбове-Борятинське Драбівського району Черкаської області.
153. **Гоголево, ст.** — тепер у складі м. Гоголеве (колишнє с. Яновщина) Великобагачанського району Полтавської області.
154. **Старокостянтинів** — м. Старокостянтинів, районний центр Хмельницької області.
155. **Новоселки** — с. Новосілки Броварського району Київської області.
156. **Пуховка** — с. Пухівка Броварського району Київської області.
157. **Рожовка** — с. Рожівка Броварського району Київської області.
158. **Димерка** — с. Велика Димерка Броварського району Київської області.
159. **Бобрик** — с. Бобрик Броварського району Київської області.
160. **Гоголів** — с. Гоголів Броварського району Київської області.
161. **Дударково** — с. Дударків Броварського району Київської області.
162. **Сеньковка** — с. Сеньківка Броварського району Київської області.
163. **Бориспіль** — м. Бориспіль, районний центр Київської області.
164. **Знаменка** — м. Знам'янка, районний центр Кіровоградської області.
165. **Користовка, ст.** — ст. Користівка Олександрійського району Кіровоградської області.
166. **П'ятихатки** — м. П'ятихатки, районний центр Дніпропетровської області.
167. **Красилівка** — с. Красилівка Броварського району Київської області.
168. **Княжичі** — с. Княжичі Броварського району Київської області.
169. **Погреби** — с. Погреби Броварського району Київської області.
170. **Олександрівка** — с. Олександрівка Бориспільського району Київської області.
171. **Гостомисль** — тепер м. Гостомель Києво-Святошинського району Київської області.
172. **Білгородка** — с. Білгородка Києво-Святошинського району Київської області.
173. **Жуляни** — залізнична станція, входить до складу с. Вишневого Києво-Святошинського району.
174. **Васильків** — м. Васильків, районний центр Київської області.
175. **Христинівка** — м. Христинівка, районний центр Черкаської області.
176. **Калинівка** — м. Калинівка, районний центр Вінницької області.
177. **Проскурів** — тепер м. Хмельницький.
178. **Бирзула** — тепер м. Котовськ, районний центр Одеської області.
179. **Помошна** — тепер м. Помічна Добровеличківського району Кіровоградської області.
180. **Тальне** — м. Тальне, районний центр Черкаської області.
181. **Шепетівка** — м. Шепетівка, районний центр Хмельницької області.
182. **Новоград-Волинський** до 1797 р. — м. Звягель) — м. Новоград-Волинський, районний центр Житомирської області.
183. **Сквира** — м. Сквира, районний центр Київської області.
184. **Попельня** — м. Попільня, районний центр Житомирської області.
185. **Турчанка** — с. Турчинка Володар-Волинського району Житомирської області.
186. **Бобрик** — с. Старий Бобрик Володар-Волинського району Житомирської області.
187. **Рудня** — с. Рудня Коростишівського району Житомирської області.
188. **Калинівка** — с. Калинівка Лугинівського району Житомирської області.
189. **Корнін** — м. Корнін Попільнянського району Житомирської області.
190. **Андрушевка** — м. Андрушівка, районний центр Житомирської області.
191. **Вчорайше** — с. Вчорайше Ружинського району Житомирської області.
192. **Ружин** — м. Ружин, районний центр Житомирської області.
193. **Коростишів** — м. Коростишів, районний центр Житомирської області.
194. **Радомишль** — м. Радомишль, районний центр Житомирської області.
195. **р. Ірша** — р. Ірша, ліва притока р. Тетерев, протікає в Червоноармійському, Володар-Волинському та Малинському районах Житомирської області.
196. **Ананіїв** — м. Ананіїв, районний центр Одеської області.

197. Паволоч — с. Паволоч Попільнянського району Житомирської області.
 198. Ходорів — очевидно, йдеться про с. Ходорків Попільнянського району Житомирської області.
 199. Красилів — м. Красилів, районний центр Хмельницької області.
 200. Костопіль — м. Костопіль, районний центр Рівненської області.
 201. Порицьк — тепер с. Старий Порицьк Іваничівського району Волинської області.
 202. Рожицьк — с. Рожицьк Підволочиського району Тернопільської області.
 203. Кочерів — с. Кочерів Радомишлянського району Житомирської області.
 204. Вапнярка — м. Вапнярка, важливий залізничний вузол, Топмашпільський район Вінницької області.
 205. Песчанка — м. Піщанка, районний центр Вінницької області.
 206. Строків — с. Строків Попільнянського району Житомирської області.
 207. Кам'янка — село Кам'янка Попільнянського району Житомирської області.
 208. Сокольча — с. Сокольча Попільнянського району Житомирської області.
 209. Спичинці — с. Шпичинці Ружинського району Житомирської області.
 210. Полустанок — очевидно, йдеться про роз'їзд Вчорайше між ст. Бровки та с. Чорнорудкою на лінії Фастів—Попільня—Козятин.
 211. Лебединці — с. Лебединці Андрушівського району Житомирської області.
 212. Городище — с. Городище Андрушівського району Житомирської області.
 213. Чорнорудка — с. Чорнорудка Ружинського району Житомирської області.
 214. Мала Чернявка — тепер с. Мала Чернявка Ружинського району Житомирської області.
 215. Чуднов-Волинськ, ст. — залізнична станція Чуднів-Волинськ в с. Вільшанка Чуднівського району Житомирської області.
 216. Іваниця — с. Іваниця Андрушівського району Житомирської області.
 217. Котельна — с. Стара Котельна та с. Нова Котельна Андрушівського району Житомирської області.
 218. Кошарище — с. Кошарище Коростишівського району Житомирської області.
 219. Хмелище — с. Хмелище Бердичівського району Житомирської області.
 220. Чехи — с. Чехи Старосинявського району Хмельницької області.
 221. Гадомці — тепер с. Малі Гадомці Козятинського району Вінницької області.
 222. Білопілля — с. Білопілля Козятинського району Вінницької області.
 223. Радзивилівка — тепер с. Велике Козятинського району Вінницької області.
 224. Дерганівка — с. Дерганівка Ружинського району Житомирської області.
 225. Сигнаєвка — тепер с. Сигнаївка Бердичівського району Житомирської області.
 226. Голяндри — ст. Голяндри на залізничній лінії Козятин—Калинівка Вінницької області.
 227. Самгородок — с. Самгородок Козятинського району Вінницької області.
 228. Черепашинці — с. Черепашинці Козятинського району Вінницької області.
 229. Чернятин — с. Чернятин Козятинського району Вінницької області.
 230. Гайворон — м. Гайворон, районний центр Кіровоградської області.
 231. Хмельник — м. Хмельник, районний центр Вінницької області.
 232. Новокосянтинів — с. Новокосянтинів Летичівського району Хмельницької області.

233. Печанівка, ст. — с. Печанівка Дзержинського району Житомирської області.
 234. Романів — тепер м. Дзержинськ, районний центр Житомирської області.
 235. Чуднів — м. Чуднів, районний центр Житомирської області.
 236. Флоріанівка — с. Флоріанівка Козятинського району Вінницької області.
 237. Малишівка — с. Малишівка Козятинського району Вінницької області.
 238. Морковці — с. Морковці Козятинського району Вінницької області.
 239. Куманівка — с. Куманівка Козятинського району Вінницької області.
 240. Вовчинець — с. Вовчинець Козятинського району Вінницької області.
 241. Кутивці — с. Кутивці Хмельницького району Вінницької області.
 242. М. Кути — тепер с. Малі Кутища Хмельницького району Вінницької області.
 243. Кути — тепер с. Великі Кутища Хмельницького району Вінницької області.
 244. Янів — тепер м. Іванів Калинівського району Вінницької області.
 245. Сальник — мається на увазі с. Сальник Калинівського району Вінницької області.
 246. Браїлів — м. Браїлів Жмеринського району Вінницької області.
 247. Літин — м. Літин, районний центр Вінницької області.
 248. Поташ, ст. — ст. Поташ, залізнична станція на лінії Тальне—Христинівка Черкаської області.
 249. Малин, ст. — м. Малин, районний центр Житомирської області.
 250. Гайсин — м. Гайсин, районний центр Вінницької області.
 251. Горинь, ст. — м. Горинь, Столинський район Брестської області, Білорусь.
 252. Словач — тепер м. Словечно, Гомельська область, Білорусь.
 253. Тетерів — м. Тетерів Бородянського району Київської області.
 254. Кременці — м. Кременець, районний центр Тернопільської області.
 255. Кмитів — с. Кмитів Коростишівського району Житомирської області.
 256. Пархомівці — с. Пархомівці Хмельницького району Хмельницької області.
 257. Голосково — тепер с. Голосків Летичівського району Хмельницької області.
 258. Гатна — с. Гатна Деражнянського району Хмельницької області.
 259. Коржовці — с. Коржівці Деражнянського району Хмельницької області.
 260. Деражня — м. Деражня, районний центр Хмельницької області.
 261. Кодня — с. Кодня Житомирського району Житомирської області.
 262. Ігнатполь — с. Ігнатполь Овруцького району Житомирської області.
 263. Татаринівка — тепер с. Озерянка Житомирського району Житомирської області.
 264. Раскопна могила — тепер с. Миролюбівка Житомирського району Житомирської області.
 265. Троянів — с. Троянів Житомирського району Житомирської області.
 266. Олександрія — с. Олександрія Рівненського району Рівненської області.
 267. Демчин — ст. Демчин Бердичівського району Житомирської області.
 268. Гулявці — с. Гулявці Калинівського району Вінницької області.
 269. Лещинівка — тепер с. Лещин Житомирського району Житомирської області.
 270. Левків — с. Левків Житомирського району Житомирської області.
 271. Старосельці — с. Старосельці Коростишівського району Житомирської області.
 272. Оженін — йдеться про с. Онежин Острозького району Рівненської області.

273. **Здолбунів** — м. Здолбунів, районний центр Рівненської області.
 274. **Березівка** — с. Березівка Житомирського району Житомирської області.
 275. **Черняхів** — м. Черняхів, районний центр Житомирської області.
 276. **Гоголівка** — тепер с. Оліївка Житомирського району Житомирської області.
 277. **Топорище** — с. Топорище Черняхівського району Житомирської області.
 278. **Городище** — с. Городище Житомирського району Житомирської області.
 279. **Звягель** — тепер м. Новоград-Волинський, районний центр Житомирської області.
 280. **Клочки** — очевидно, йдеться про ст. Клочки на лінії Коростень — Нов. Білокорівичі Коростенського району Житомирської області.
 281. **Корець** — м. Корець, районний центр Рівненської області.
 282. **Рафаїлівка** — тепер у складі с. Душиця Коростенського району Житомирської області.
 283. **Бондарівка** — с. Бондарівка Коростенського району Житомирської області.
 284. **Олевськ** — м. Олевськ, районний центр Житомирської області.
 285. **Лугини** — м. Лугини, районний центр Житомирської області.
 286. **Шитово** — тепер у складі с. Павчине Новоград-Волинського району Житомирської області.
 287. **Ярунь** — с. Ярунь Новоград-Волинського району Житомирської області.
 288. **Юрковщина** — тепер у складі с. Ярунь Новоград-Волинського району Житомирської області.
 289. **Кіково** — с. Кікове Новоград-Волинського району Житомирської області.
 290. **Киянка** — с. Киянка Новоград-Волинського району Житомирської області.
 291. **Дідовичі** — с. Дідовичі Новоград-Волинського району Житомирської області.
 292. **Броди** — м. Броди, районний центр Львівської області.
 293. **Білокорівичі** — м. Білокорівичі Олевського району Житомирської області.
 294. **Вельбівне** — с. Вельбівне Острозького району Рівненської області.
 295. **Кургани** — с. Кургани Острозького району Рівненської області.
 296. **Хорів** — с. Хорів Острозького району Рівненської області.
 297. **Плоске** — с. Плоске Острозького району Рівненської області.
 298. **Верхів** — с. Верхів Острозького району Рівненської області.
 299. **Угольці** — с. Угольці Острозького району Рівненської області.
 300. **Гутиск** — с. Гутиск Острозького району Рівненської області.
 301. **Бабине** — тепер с. Бабин Гоцанського району Рівненської області.
 302. **Бугри** — с. Бугри Гоцанського району Рівненської області.
 303. **Вільгоров** — тепер с. Вільгір Гоцанського району Рівненської області.
 304. **Томахов** — с. Томахів Гоцанського району Рівненської області.
 305. **Шкаров** — с. Шкарів Гоцанського району Рівненської області.
 306. **Болковкут** — ідентифікувати цей населений пункт на сучасних картах не вдалося.
 307. **Омелистик** — ідентифікувати цей населений пункт на сучасних картах не вдалося.
 308. **Гоща** — м. Гоща, районний центр Рівненської області.
 309. **Хренувка** — тепер с. Хренувка Гощівського району Рівненської області.
 310. **Вітков** — с. Вітків Гоцанського району Рівненської області.
 311. **Горбаків** — с. Горбаків Гоцанського району Рівненської області.
 312. **Тучин** — с. Тучин Гоцанського району Рівненської області.

313. **Рясники** — с. Рясники Гоцанського району Рівненської області.
 314. **Мнішин** — с. Мнішин Гоцанського району Рівненської області.
 315. **Гориньград** — с. Гориньград Рівненського району Рівненської області.
 316. **Шубково** — с. Шубкове Рівненського району Рівненської області.
 317. **Болотковці** — с. Болотківці Острозького району Рівненської області.
 318. **Мала Боровиця** — с. Мала Боровиця Ізяславського району Хмельницької області.
 319. **Корніловка** — с. Корніловка Ізяславського району Хмельницької області.
 320. **Великі Радогощі** — с. Великі Радогощі Ізяславського району Хмельницької області.
 321. **Каменка** — с. Кам'янка Ізяславського району Хмельницької області.
 322. **Межиріч** — с. Межиріч Острозького району Рівненської області.
 323. **Ядвина**, чеська колонія — тепер на її місці с. Михайлівка Ізяславського району Хмельницької області.
 324. **Слобідка** — с. Слобідка Острозького району Рівненської області.
 325. **Хотін** — тепер с. Хотень Ізяславського району Хмельницької області.
 326. **Городніца** — м. Городниця Новоград-Волинського району Житомирської області.
 327. **Аннопіль** — с. Аннопіль Славутського району Хмельницької області.
 328. **Олександрівка** — с. Олександрівка Гоцанського району Рівненської області.
 329. **Посягва** — с. Посягва Гоцанського району Рівненської області.
 330. **Михайлівка** — тепер у складі с. Ясне Гоцанського району Рівненської області.
 331. **Сергіївка** — с. Сергіївка Гоцанського району Рівненської області.
 332. **Людвиполь** — тепер с. Соснове Березнівського району Рівненської області.
 333. **Межирічі** — тепер с. Великі Межирічі Корецького району Рівненської області.
 334. **Клевань** — м. Клевань Рівненського району Рівненської області.
 335. **Олика** — м. Олика Ківерцівського району Волинської області.
 336. **Охотниково** — ст. Охотникове на залізничній лінії Сарни—Рокитне—Коростень.
 337. **Сновидовичі** — с. Сновидовичі Рокитнянського району Рівненської області.
 338. **Остки** — ст. Остки Рокитнянського району Рівненської області.
 339. **Косоричі** — с. Косоричі Рокитнянського району Рівненської області.
 340. **Лопатичі** — с. Лопатичі Олевського району Житомирської області.
 341. **Суцани** — с. Суцани Олевського району Житомирської області.
 342. **Ходорів** — м. Ходорів Жидачівського району Львівської області.
 343. **Радзивилів** — тепер м. Радивилів, районний центр Рівненської області.
 344. **Щуровичі** — с. Щуровичі Радехівського району Львівської області.
 345. **Волошки**, ст. — с. Волошки Рівненського району Рівненської області.
 346. **Бобровська Рудня** — тепер не існує, Березнівський район Рівненська область.
 347. **Михалик** — с. Михалик Березнівського району Рівненської області.
 348. **Білащов** — с. Білащівка Березнівського району Рівненської області.
 349. **Березно** — м. Березне, районний центр Рівненської області.
 350. **Пересип** — с. Пересипа Рожинецького району Волинської області.
 351. **Вільгов** — йдеться про м. Вільгір Гощівського району Рівненської області.
 352. **Біла Криниця** — с. Біла Криниця Рівненського району Рівненської області.

353. **Кемель** — с. Кемель Рівненського району Рівненської області.
 354. **Ходоси** — с. Ходоси Рівненського району Рівненської області.
 355. **р. Путілівка** — р. Путилівка, ліва притока р. Горинь, впадає в районі с. Жорин Рівненської області, протікає у Млинівському та Рівненському районах Рівненської області, а також у Ківецькому районі Волинської області.
 356. **Цумань** — м. Цумань Ківерцівського району Волинської області.
 357. **Олеськ** — м. Олеськ Турівського району Волинської області.
 358. **р. Стубель** — р. Стубла, ліва притока р. Горині, впадає в Рівненському районі Рівненської області.
 359. **Руда Красна** — с. Руда Красна Рівненського району Рівненської області.
 360. **Голишев** — с. Голишів Рівненського району Рівненської області.
 361. **Чеські колонії** — центр чеських колоній — с. Людгардівка, поблизу м. Дубно.

Архівні документи з історії бойових дій Армії УНР.

Як уже згадувалося, у вітчизняних архівах збереглася порівняно незначна кількість документів, присвячених бойовим діям Армії УНР у 1919 році. Майже повністю відсутні загальні оглядові звіти оперативного та стратегічного характеру, службові записки штабових офіцерів, конспекти доповідей зі стану бойових дій на фронтах тощо. Ймовірно, більшість з цих документів була знищена наприкінці 1919 року.

Вціліло лише декілька документів загального характеру, які дають оцінку тогочасним подіям і фактам. Вони практично не зв'язані між собою, крім того, між ними великі часові проміжки. Ці документи присвячені подіям на фронтах у грудні 1918 — лютому 1919 років (*Док. №№ 1–3*), створенню та операціям Київської групи отамана Юрка Тютюнника влітку 1919 р. (*Док. № 4*), а також бойовим діям частин Армії УНР у жовтні—листопаді 1919 р. (*Док. № 5*).

Документи загального оперативного характеру про дії Армії УНР навесні—влітку 1919 р. не публікуються, оскільки поки що в архівах їх не віднайдено.

Документ № 1 — це доповідь від 30 грудня 1918 р. головнокомандувача Холмсько-Галицького фронту отамана О. Шаповала Головному Отаману С. Петлюрі та директива про бойові дії військ фронту ч. 2. Ці документи зберігаються у ЦДАВОУ, Ф. 1078, оп. 1, спр. 2, Арк. 4–8-зв. Доповідь підписана командувачем фронту Олександром Шаповалом та начальником штабу фронту підполковником Генштабу (військовим старшиною) М. Красовським; директива ч. 2 підписана отаманом Шаповалом та начальником оперативного відділу штабу фронту полковником Генштабу М. Какуріним. В документі подається загальна стратегічна ситуація на західних кордонах України, включно з оцінкою сил противника.

Документ № 2 — це доповідь від 18 січня 1919 р. відомого українського військового діяча, у минулому військового міністра Центральної Ради, а при Директорії — командира Окремого кордонного корпусу Олександра Жуківського. Доповідь подає картину нищення військами супротивника практично всього державного кордону України. Крім того, Жуківський дає характеристику українських прикордонних частин після перших зіткнень з ворогом. Документ зберігається у ЦДАВОУ, Ф. 1078, оп. 1, спр. 82, Арк. 3а–5.

Документ № 3 — оперативний звіт про стан подій в Україні на 10 лютого 1919 року за підписом помічника начальника оперативного відділу

штабу Армії УНР військового старшини Генштабу М. Красицького. Документ без назви, написаний російською мовою. Документ висвітлює стан подій на фронтах УНР майже одразу після залишення Директорією Києва. Документ зберігається у ЦДАВОУ, Ф. 2078, оп. 1, спр. 8, Арк. 144–147-зв.

Як уже говорилося, віднайти в архівах цілісних документів, присвячених діям Армії УНР навесні—влітку 1919 р. не вдалося, тому наступні два документи датовані вже листопадом.

Документ №4 — “Матеріал до історії Київської групи отамана Юрка Тютюнника” — докладно оповідає про історію виникнення та діяльності 5-ї та 12-ї Селянських дивізій Армії УНР, очолюваних Ю. Тютюнником. З документа не зовсім зрозуміло, хто є його автором — чи сам Юрій Тютюнник, чи хтось з його ад’ютантів, що записав оповідь зі слів отамана. Документ зберігається у ЦДАВОУ, Ф. 1077, оп. 4, спр. 2, Арк. 3–11.

Документ №5 — найцінніший з історичної точки зору. Це книжка оперативних звітів та оперативних наказів штабу Армії УНР з 31 жовтня по 23 листопада 1919 р. Більша частина звітів та наказів підписана командувачем Армії УНР Василем Тютюнником, ще частина — начальником штабу Армії УНР В. Сінклером та начальником оперативного відділу штабу М. Капустянським.

Ці документи присвячені боротьбі Армії УНР проти білогвардійців — періоду, який мало висвітлюється істориками. Власне, саме ця україно-білогвардійська війна й передувала легендарному Зимовому походу Армії УНР.

Документи публікуються за машинописною копією, зробленою в 1939 р. у Львові під редакцією полковника В. Євтимовича. Ймовірно, Варфоломій Євтимович готував їх до друку, але публікації перешкодила Друга світова війна. Першоджерело документа — це невеликий зошит з написаними олівцем звітами й наказами. В ЦДАВОУ (Ф. 1078, оп. 2, спр. 35,) збереглася лише його перша частина, зафонована під назвою “Розпорядження отамана Тютюнника”. Оригінали другої та третьої частин доки що не виявлені.

При ретельному порівнянні оригіналів першої частини та машинописної копії В. Євтимовича розходжень та помилок не виявлено. Сподіваємося, що машинопис другої та третьої частин так само відповідає оригіналам.

Машинопис 1939 р. оперативних звітів та наказів штабу Армії УНР за осінь 1919 р. зберігається в ЦДАВОУ (Ф. 1028, оп. 2, спр. 27, Арк. 24–74).

[Директиви командувача Холмсько-Галицького фронту
отамана О. Шаповала]

Т а є м н о
В власні руки

У Н Р
Холмсько-Галицький
Фронт

Головнокомандуючому Отаману
Українських Республіканських Військ

30 грудня 1918 р.
Ч. 7

Мапа 25 в. в. І цілю

По залізниці Гомель—Брест-Литовський декотрі вузлові станції та пункти себто: Речиця, Мозир та Калиновичі зайняті більшовиками, при цьому найбільші сили їх осередковані в районі Мозира, кількістю 2000 чи 3000 багнетів з 2 чи 4 гарматами. Згадані сили складаються з місцевих більшовиків, збільшених деякими загонами більшовиків, які прибули з півночі. Поки що більшовики пасивні. Агентура освідомлює, що от Баранович через Брест в Польщу йде польська дивізія. Два полки цієї дивізії направляються на Брест-Литовськ.

На лівому березі західного Буга від Берестя до Володави і далі на південь стоїть варта з польських легіонерів; найбільше значення виявляють поляки Холмському залізничному вузлі, де стоїть легіон не з’ясованої кількості, котрі теж міцно займають ст. Дорогуз.

По незапевненім відомостям в Володимирі-Волинськім знаходиться загін поляків в 500 чи 1000 чол. У Львові 4000 регулярних військ, та коло 60 000 озброєних мешканців.

По відомостям випадкових агентів на південь від Львова в районі Стрий—Коломия—Чертков ніяких озброєних сил нема і тільки поза межами Снятина знаходиться Руминський загін нез’ясованої кількості. Теж по незапевненім відомостям внутрошні події в Румунії заставили оттягнути частини Руминського війська, котрі знаходяться на березі Дністро.

Одержані відомості, що на супротив Могилева Подільського замічається зменшення Руминських сил.

Певне зазначення наших військ зазначено на додаємії до цього схемі. Загальну кількість їх можливо з’ясувати до 40–45 тисяч багнетів, 1000 шабель та коло 200 гармат.

Не можливо затемнити і те, що більша кількість цих військ поки що в серйозних активних операціях участі не займала, а тому треба гадати, що вони майже не пригодні.

Забезпечення території України з півночі по фронті м. Речиця—Лунинець і з півдня по Дністру від річки Ягорлика до м. Хотина та далі до Коломиї від вторження ворожих банд і звільнення Холмщини та Галічини в етнографічних її межах.

Раіон майбутніх подій виявляє собою чотирехкутник, складений з ліній: Речиця—Брест-Литовськ протягом 440 в., Брест—Львів—Коломия протягом 400 верст і Кам’янець—Ягорлик протягом 280 верст.

I. Загальні обставини.
а) Відомости про ворога.

б) Відомість о наших військах.

II. Завдання фронту.

III. Общій обзор театра
дійствій.

Обмежена кількість військ дає велике значіння залізницям не тільки як комунікаційним лініям, але ж як і бойовим шляхам.

На нашому театрі подій маютьяся 4 Головні залізниці, котрі з'єднують глибокий наш тил з фронтом:

- 1) Гомель, Берест-Литовський
- 2) Київ, Коростень, Сарни, Ковель, Холм
- 3) Київ, Козятин, Здолбуново, Броди, Львів
- 4) Київ, Козятин, Жмеринка, Проскурів, Волочиськ, Тарнополь, Львів.

Перша з цих залізниць небезпечна з півночі від більшовиків, четверта на протязі від Винниці до Волочиська небезпечна з півдня від Румун.

Друга і третя можуть бути використовані як Головні військові комунікаційні шляхи фронту.

IV. Оцінка значіння фронту.

На театрі майбутніх військових подій можливо зазначити три окремих фронти: а/ північний — від Речиці до Береста виключно, б/ західний — Берест, Холм, Львів, Коломия, в/ південний — Коломия виключно, Кам'янець-Подільск, Могілев-Подільск, Ягорлик включно, загальні умови як бойового так і політичного становища примушують визнати, що північний і південний фронти зараз можуть бути тільки пасивними і вимагають за собою лише пильного нагляду.

Західний фронт по умовам політичного становища є активний і вимагає найбільшій кількості військ і найбільш активної праці.

V. Власні завдання.

а) Головне завдання.

Беручи на увагу загальні умови внутрішнього і зовнішнього становища, я гадаю раніш всього забрати лінію: Берест, Холм, Львів, скупивши для цього найбільш можливу кількість військ, забезпечив цю головну операцію з крилів і тилу, обмежених кількістю військ. Найближчі конкретні завдання:

Захоплення Львова і трохкутника залізниць Берест, Холм, Ковель для забезпечення головного операційного направлення Львів-Перемишль з півночі.

б) приватні завдання

Для забезпечення головної операції і тилу і комунікації військ, працюючих в Галичині та на Холмщині, необхідно володіти залізничною сіткою і вузлами залізниць: Лунинець, Калінковичі, Сарни, Козятин, Рівно і пильно доглядати на північ, меридіональні залізниці Бердичів, Коростень, Калінковичі та Рівно, Сарни, Лунинець від посунання північних більшовиків.

Теж саме необхідно стежити за намірами Румун і боронити течію р. Дністра від Жванця до р. Ягорлика включно і врешті решт забезпечувати головний оперативний напрямок: Львів-Перемишль з півдня, для чого необхідно володіти районом Львів виключно, Стрій, Тарнополь та Коломия.

VI. Поділ військових груп для виконання перших операцій, кількість військ призначаємих на кожну операцію та приватні операції кожної групи.

а/ Для операції на Холмщині призначається група полковника ОСКІЛКО в складі: 1-ой та 2-ой Волинської піших дивізій — 12 000 багнетів і 24 гармати.

Група війська в Коростені та Овручі: 3000 багнет.
200 шабель і
9 гармат

Взагалі: 15 000 багн., 200 шаб., 33 гармати.

Полковник ОСКІЛКО повинен, забезпечуючи свій тил і північне крило при допомозі військ існуючих в районі Коростеня, головними своїми силами захопити як можливо найскорійш трохкутник залізниць Берест, Холм, Ковель. Міцно забезпечити його між собою і організувати громадянську охорону цього краю.

Надалі він повинен мати на увазі, що частина його сил може бути використована в напрямку Сокаль, Рава Руська, Городок для допомоги Львівській групі.

Район його подій обмежується на півночі залізницею Річиця, Лунинець, Берест, на півдні залізницею Київ, Козятин, Рівно і далі умовною лінією Рівно, Сокаль, Томашів; усі зазначені пункти і залізниці входять в район полковника ОСКІЛКО.

В районі м. Сокаль він повинен вийти в тісний бойовий зв'язок з групою отамана Омеляновича-Павленко.

б/ Група Отамана Омеляновича Павленко з додатком групи Золотаренко.

Прикладня її кількість: 20 000 багнетів
200 гармат
150 кулеметів

виконує завдання по оточенню м. Львіва.

Смуга її подій обмежується на півночі вищезазначеної південної лінії для полковника Оскілко виключно, а на півдні залізницею Проскурів, Волочиск, Тарнополь і далі Рогатин, Стрій, Дрогобич; у всі ці пункти включно.

в/ Група Отамана СТЕПУРИ повинна підвищитися зі складу військ II армії к-су залогами Проскуріва, Кам'янця, Жмеринки до 4000 багнетів, 500 шабель і в найскорший час посунуться в напрямку на Станіславів. Його завдання:

Захопити район Долина-Станіславів, Коломия, Городенка, Чортків. Вийти в зв'язок з військовою групою Отамана Омеляновича-Павленко у Стрия; забезпечувати цю групу з півдня і вести розвідку на Черновці і Угорський кордон промеж залізницями Стрій, Мункач і Коломия-Сігет.

в/ II армійському корпусу з залишившимися у нього частинами і знову сформованими (загальна кількість 3500-4000 * багнетів) боронити течення р. Дністра від Кам'янця до річки Ягорлика обидва пункти включно. Біля Ягорлика вийти в тісний зв'язок з групою отамана Греківа (ст. Рибниця). Осібну увагу звернуть на залізниці ідучі на Румунію і охорону переправи біля Ямполья.

Величезний обсяг фронту вимагає розташування стратегічного резерву в декількох місцях в залізничних вузлах, аби була можливість просунути їх в те чи інше місце.

Обмежена кількість працюючих військ вимагає взяти цієї стратегічні резерви з кількості бойових груп.

Група полковника Оскілко повинна залишити дві групи стратегічного резерву в розпорядження Головнокомандуючого: а/ перша група в кількості 1000 багнетів на ст. Ковель, б/ друга група теж, в кількості * багнетів на ст. Коростень, в/ 3 групи отамана Степури необхідно відокремити стратегічний резерв в кількості 1000 багнетів в Тарнополі, г/ Крім того з кількості частин військових формуючих ся в м. Вінниця необхідно теж сформувати певний стратегічний резерв в розпорядження Головнокомандуючого в кількості не менш як 1000-2000 багнетів.

Таким чином з наявної кількості військ для головної операції використовується біля 35 000 багнетів в купі з стратегічними резервами, себто 80% від загальної кількості війська, а для другорядних операцій по забезпеченню головної операції призначається від 6500-7000 багнетів, себто 20% від загальної кількості військ.

* Виправлення олівцем по друкованому тексту: 6500-7000.

VII. Стратегічні резерви і їх розташування.

* Кількість у документі не вказана.

VIII. Улаштування тилу.

** Рукописна вставка олівцем поміж рядками

Головні базисні склади перше початково утворюються в м. Бердичеві (та Винниці **), надалі проміжну базу накладається утворити в Рівно та Проскуріві.

Якщо військовими шляхами користуються:

Група полковника Оскілко з залізницею Ковель, Сарни, Коростень.

Група Отамана Омеляновича-Павленко залізницями Львів, Рівно, Бердичів, Козятин та Львів, Тарнополь, Проскурів, Жмеринка, Козятин.

Група Отамана Степури залізницею Станіславів, Тарнополь, Волочиськ, Проскурів, Жмеринка, Козятин.

Підтримання ладу на відповідних залізницях покладається на обов'язок полковника Оскілко, Отамана Омеляновича-Павленко і Комкора II.

Тилові райони груп згідно директиви Ч. I.

Весь успіх діла цілком залежить від хутого проведення в життя операційного пляну, рухомості та маневрування військ.

За для цього треба звернути особну увагу на постачання військ належним військовим валком, особно польовими кухнями та набойними двухколками, а так саме і постачанням їх теплими речами та чоботами.

Додаток: Схема розташування військ, схема зв'язку, директива ч. 2.

Отаман
Начальник штабу,
Військовий старшина

ШАПОВАЛ (Підпис)

КРАСОВСЬКИЙ (Підпис)

ДІРЕКТИВА Ч. 2.

Полковнику Оскілко, Отаманам Омелянович-Павленко, Золотаренко, Степури, Командірам I і II корпусів, Отаманам Балбачану і Греківу, Г-му Отаману, квартирмістру Головного управління Генерального Штабу.

Загальне становище з'ясується з додаваного доповіді ч. I і схеми.

В додаток до директиви моєї ч. I оголошую.

Я рішив в найкоротший час оволодіти лінією Берест, Холм, Львів, Стрий, Коломия і міцно тримати її за собою, забезпечую свій тил і фланги з півночі і з півдня гостро необхідної кількістю сил.

Задля цього наказую:

I. Полковникові Оскілко:

Виконуючи завдання згідно директиви Ч. I, як можливо найскорійш захопити трохкутник залізниць Берест, Холм, Ковель усі ції пункти включно.

Зібраний загін, існуючий зараз на ст. Коростень, використовувати задля охорони його тилу і догляду за подіями більшовиків на напрямках — Коростень, Калінковичі, Рівно, Сарни, Лунинець, а також для охорони найважливіших залізничних вузлів в тилу його району.

Мати на увазі, що надалі може виникнути необхідність використовувати деяку частину його сил для допомоги групі Омеляновича-Павленко в південному напрямку.

В мойому розпорядженні залишити яко стратегічний резерв не менш 1000 багнетів в Ковелі і 1000 багнетів в Коростені. Цих резервів ни в жадном разі не втрачувати без мого дозволу і розпорядження.

В районі м. Сокаля вийти в дійсний та тісний зв'язок з військовою групою отамана Омеляновича-Павленко.

Район подій полковника Оскілко обмежується на півночі залізницею Річиця, Лунинець, Берест. На півдні залізницею Київ, Козятин, Рівно і далі умовної лінією Рівно, Сокаль, Томашів. Зазначені пункти і залізници входять включно в район полковника Оскілко.

Після захопу району Берест, Холм, Ковель полковнику Оскілко організувати громадянську охорону цього краю.

Загальна кількість військ призначається в розпорядження полковника Оскілко.

1-ша та 2-га Волинські піші дивізії — 12 000 багнетів.
— 24 гармати
Група військ в Коростені та Овручі — 3000 багнетів
— 9 гармат
— 200 шабель

Взагалі 15 000 багнетів, 200 шабель і 33 гармати.

II. Отаман Омелянович-Павленко — його група збільшується групою Золотаренко, про що останній одержатиме окреми вказівки. Прикладна кількість групи Омеляновича-Павленко:

— 20 000 багнетів
— 200 гармат
— 150 кулеметів

Взагалі 20 000 багнетів, 200 гармат і 150 кулеметів.

Виконує попереднє завдання по оточенню м. Львіва маючи на меті в найкоротший час захопити це останнє.

Смуга його подій обмежується на півночі вище зазначеною лінією для полковника Оскілко включно, а на півдні залізницею Проскурів, Волочиськ, Тарнополь і далі Рогатин, Стрий, Дрогобич, всі пункти включно.

III. Отаман Степура.

Не кінчаючи скінченого доформування його дивізії повинен вкупі з існуючим в його розпорядженні загеном і загеном м. Кам'янця, Проскуріві і Жмеринки, а саме 7 піш. Подільським полком, 8 піш. Проскурівським полком, 11 піш. Уманським полком, 13, 14, кінними полками в загальній кількості

— до 4000 багнетів
— 500 шабель
— 6 гармат

Взагалі 4000 багнетів, 6 гармат і 500 шабель

в найкоротший час посунуться в напрямку на Станіславов, маючи на меті захопити район Долина—Станіславів та Коломия, Городенка, Чортків і у Стрия вийти в зв'язок з групою отамана Омеляновича-Павленко; забезпечувати цію групу з півдня і вести розвідку на Черновці і Угорський кордон проміж залізницями Стрий, Мункач і Коломия Січет.

В районі Тарнополю залишити в якості стратегічного резерву не менш яко 1000 багнетів, який не втрачувати без мого розпорядження.

Про доведення до належного ладу і боєздібності полків II армійського корпусу, входячих до складу групи отамана Степури, командіру цього корпусу надаються окреми вказівки.

IV. Отаману Колодію.

Частини II армійського корпусу і нові формування, існуючі в межах його корпусу, взагалі:

- біля 8000 багнетів
- 23 гармати
- 150 шабель

Боронити течення р. Дністра від Кам'янця до річки Ягорлика обидва пункти включно. Біля Ягорлика вийти в тісний зв'язок з групою Отамана Греківа (ст. Рибниця), особну увагу звернуть на залізниці, ідучі на Румунію, і охорону переправи біля Ямполья.

До сформування мого власного стратегічного резерву в м. Винниці тримати резерв в моєму розпорядженні в кількості не менш як 1000 багнетів, який не втрачувати без мого дозволу і розпорядження.

Вжити всіх заходів щодо доведення до повного ладу полків, призначених до складу групи отамана Степури.

V. Начальникові постачання фронту — утворити базисні склади в м. Бердичіві та Винниці і мати на увазі необхідність утворення проміжної бази на лінії Рівно—Проскурів.

VI. Військові шляхи:

Група полковника Оскілко: залізниця: Козятин, Ковель, Сарни, Коростень і Ковель, Рівно.

Група отамана Омеляновича-Павленко: залізниця: Львів, Рівно, Бердичів, Козятин і Львів, Тарнополь, Проскурів, Жмеринка, Козятин.

Група отамана Степури: залізниця Станіславів, Тарнополь, Волочиск, Проскурів, Жмеринка і Козятин.

II армійський корпус: залізниця: Жмеринка, Вінниця, Козятин.

Підтримання ладу на відповідних залізницях покладеється на обов'язки полковника Оскілко, Отаманів Омеляновича-Павленко, Степури і Комкора II.

Тилові райони груп згідно директиви Ч. I.

VII. Штаб фронту тимчасово м. Винниця.

Штабам груп тимчасово залишитися на попередніх місцях, а надалі мати на увазі пересовання Штабу полковника Оскілко до Рівно, Штабу Отамана Степури до Чортків.

VIII. Термінові донесення о 6 годин ранку і о 17 годин.

IX. Заступники: Отамани Омелянович-Павленко, Колодій.

X. До виконання цієї директиви приступити по її одержанні.

XI. Про одержання цього повідомити мені по телеграфу.

Головнокомандуючий
Холмсько-Галицьким фронтом,
Отаман

Шаповал (ПІДПИС)

За Начальника Штабу

Полковник Какурін

[Доповідь начальника Окремого кордонного корпусу О. Жуківського про порушення державного кордону України]

У. Н. Р.
Міністерство фінансів
КОМАНДІР
Окремого кордонного
Корпусу

18 січня 1919 р.

№ _____

м. Київ

В сучасний мент, завдяки різним політичним подіям, організацію Кордонного Корпусу цілком порушено, а саме: Донецьку, Азовську та Одеську Кордонну бригаду, Штаби котрих росташовано в м. Луганську, Маріуполі та Одесі, завдяки бандам Махно, котрі оперують по різних місцях Катеринославщини, а також через захоплення побережжя Азовського та Чорного моря добровольцями та французами — цілком відрізано від Штабу Корпусу й жадного зв'язку з ними нема.

Північну, Курську та Хоперську кордонну бригаду, Штаби котрих росташовані в м. Гомелю, Сумах та Валуйках, завдяки переходу демаркаційної лінії більшовицькими військами, були зняті з кордону й переведені на західний кордон. В сучасний мент Північна бригада знаходиться вже в м. Луцьку. Два відділа цієї бригади захоплено більшовиками і відправлено до Жлобина. Що з ними сталося, невідомо.

Курська бригада вже знаходиться в Кам'янці-Подільському, за винятком теж 2-х відділів, й де вони знаходяться, невідомо.

Хоперську бригаду через захоплення більшовицькими військами м. Валуйки, відведено Командіром бригади до м. Куп'янську, де він задовольнивши всіх рангів бригади платнею за три місяці наперед, розпустив їх на три місяці в відпуск, а сам зі своїм Помішником переїхав до м. Полтави й, не вважаючи на те, що проїзд до м. Києва на протязі 2-х тижнів був вільний, не вважив потрібним явитися до Штабу Корпусу, щоб поінформувати про становище бригади.

Сю справу про неправні вчинки Командіра згаданої бригади та його Помішника передано Прокуророві.

Прибуваючи до Штабу Корпусу ранги цієї бригади по одинці відправляються в м. Луцьк.

Склад цих 3-х бригад буде використано на підготовку молодих козаків. Волинська бригада (Штаб м. Луцьк), згідно розказу Головнокомандуючого Південно-Західним районом, зосереджена в м. Луцьку, де вона тимчасово підлягає Помішникові Головнокомандуючого згаданим районом. Між іншим Головнокомандуючий Південно-Західним фронтом попередньо без порозуміння відповідних вищих інстанцій щодо переходу Кордонного Корпусу в розпорядження Військового міністерства і не поставивши в відомість мене як Командіра Корпусу зняв охорону району Волинської бригади і зосередив її в м. Луцьку.

Таким чином кордон в районі Волинської Кордонної бригади на протязі

ДОКЛАД

Головному Отаманові (Копії п. Міністрові фінансів і начальникові Генерального Штабу).

443 верст лишився цілком відкритим, а разом з цим і всі митні установи, котрі були встановлені в згаданом районі, збавлено можливості виконувати свої обов'язки. Завдяки такому становищу чиниться великий уєм інтересам скарбу, позаяк чужоземні крами та річі впроваджуються на Україну в величезній кількості цілком без перешкоди.

Подільська бригада (Штаб — м. Кам'янець-Подільський) знаходиться на кордоні й продовжує нести службу по охороні кордону. Командіру цієї бригади видано розказійти по лінії кордону в зв'язок з Одеською бригадою й донести про її становище.

Становище Вчечної Кордонної бригади таке:

1) Штаб бригади з рангами, що призначено для підготовки Підстаршин та виїздки коней, містився в м. Нова Прага. Завдяки почавшомуся руху серед селян з явно більшовицьким напрямом та виникнувшю паніки, коли на базарі двоє агітаторів матросів почали збирати селян, щоб їти роззброювати старшин та козаків, командір бригади, боючися якого-небудь насильства над старшинами, покинув з ними Нову Прагу й переїхав до м. Одеси. В Новій Празі залишилось тільки декілька старшин та ветеринарний лікар.

Для з'ясування цієї справи мною призначено в м. Нову Прагу комісію на чолі з Генеральним старшиною для інспекції бригад.

2) Часть старшин та підстаршин цієї бригади, котрих призначено для підготовки некрутів, зі Старшинами прилученими до них од усіх бригад Корпусу, відряджено в м. Ромодан, позаяк в м. Нова Прага не вистарчало касарень для розміщення некрутів.

Коли почалося повстання, й в м. Ромодані сформувався отряд добровольців під головуванням П. Ратманова, з його розказу, рангів Ромоданівського Кордонного отряду прилучено до добровольців, але ж через кілька днів Ромоданівський Кордонний отряд, не бажаючи брати участь в боротьбі проти народнього повстання, рушив крізь Лубни до м. Києва й добрався до Дарниці. В Дарниці їх заарештовано й через відсутність зв'язку з другою Дніпровською, їх кілька днів затримано в Дарниці, але ж непорозуміння вияснилося і їх визволено. В сучасний мент при Штабі Корпусу лишилося декілька Старшин та писарів для ліквідації справи Ромоданівського отряду, а решту відправлено до м. Кам'янець-Подільського, де їх прилучено тимчасово до Подільської Кордонної бригади надалі до з'ясування становища вченої бригади.

Таким чином, крім декількох бригад, фактично Кордонного Корпусу не існує, а державні інтереси особливо в сучасний політичний мент вимагають аби Кордонний Корпус був сформований на певних сталих підвалинах і уявляв би дійсну силу, яка б всіми засобами захищала Державні інтереси. На мій погляд для негайного проведення в життя поставленої мети необхідно відзначити зараз певний район на залізниці вблизи західнього регіону, де можна б було росташувати новобранців. Відзначення району зараз вимагають інтереси оборудовання завчасу як господарських, так технічних і санітарних засобів для прийому некрутів. Заздалегідь необхідно подбати про обмундировання козаків. Підготовка некрутів повинна провадитися одночасно всього штатного складу Корпусу, аби тим самим дати йому певні традиції виховання.

До нинішнього часу комплектування бригад Кордонного Корпусу, провадиться козаками по вільному найму; таке комплектування цілком не відповідає вимагам служби в Кордонному Корпусі, позаяк наймаються на службу головним чином люди без ніяких моральних устоїв — одною

тільки метою набути собі капітал легким трудом, себто: заробляючи гроши за пропуск пачкарства.

Зрозуміло, що такий порядок комплектування Корпусу персональним складом неможливо рахувати хоч би навіть задовольчим і відповідаючим Державним інтересам; його повинно змінити в самому коріні, для чого вирішено поповнити в майбутньому персональний склад Корпусу призивом козаків-кордонників на службу по військовій повинності.

Маючи ж крім того на увазі все вищевикладене, на мій погляд підготовку некрутів безумовно потрібно провадити віддаля кордону * й тільки коли їх буде добре виховано й вивчено по всіх галузях муштрової кордонної служби, буде зміцнено дисципліну та любов до батьківщини, тільки в той час можливо буде виставити їх для охорони кордону, не обавляючися впливу на них деморалізованих козаків сучасного менту, котрих буде звільнено від служби негайно по прибуттю на кордон молодих кордонників.

Приймаючи ж на увагу загальне сучасне політичне становище краю, бажано б було росташувати вчечні сотні можливо блище до західнього кордону й обов'язково в районі залізниці.

Росташування вчечних сотен по пунктам на лінії залізниць має переважне значіння, позаяк таке росташування полегшить постачання некрутів як предметами харчування, також й иньшими предметами лаштування й омундорования.

По згоді з Головним Управлінням Генерального Штабу таким районом, вільним від роскватерування иньших військових частин, являється в сучасний мент район: Шепетівка, Лановці та Збараж. В цьому районі одначе цілком нема касарень для розміщення некрутів, через що надто необхідно невідкладно зараз же почати його оборудовання в усіх відношеннях, себто: улаштування бараків, перевозку туди майна та ин.

Штаб Вчечної бригади лишатиметься в м. Нова Прага, де бригада буде виконувати своє завдання, себто: виїздки коней, підготовку фершалів (санітарних та ветеринарних), ковалів, а також підстаршин.

Отаман Окремого Кордонного
Корпусу

Жуковський (ПІДПИС)

* Виділення документа.

[Оперативний звіт про стан подій на фронті на 10.02.1919]

В настоящее время, т. е. к 10 февраля, театром военных действий на Украине является территория, ограниченная:

с севера линией: Сарны—Коростень—Киев, из коих Сарны и Киев уже в руках противника,

с востока линией: Черкасы, Цветково, Сигнаевка, Елисаветград, Долинская, Николокозельск, все перечисленные пункты также в руках противника, с юга линией: Николаев, Колосовка, Раздельная, Тирасполь — пункты, входящие в сферу зоны, занятой войсками Антанты,

с юго-запада — от Тирасполя до Хотина — линией: р. Днестра, составляющей границу с Румынией, оберегаемую сейчас довольно сильным кордоном румынских войск, и наконец,

с запада и северо-запада — линией: Коломыя, Бескидский хребет, составляющей границу с Румынией и Венгрией и затем фронт с поляками: Хиров, Перемышль, Львов, Рава Русска, Уринов, Торчин (на В. Вол. направлении), Голобы (на Ковельском направ.), все пункты, занятые противником.

Вышеуказанная территория представляет из себя полосу в виде прямоугольника, растянутого с северо-запада на юго-восток и имеет в длину 550—600 верст и в ширину 240—300 верст (10—14 переходов по грунтовым дорогам).

Сейчас война ведется на особых условиях, т. к. воюющие стороны прикованы к ж. д. линиям (в особенности наши части, кот. по своему состоянию действуют почти исключительно по железным дорогам, даже, зачастую, не выходя из эшалонов), то сеть железных дорог имеет для нас первенствующее значение.

В рассматриваемой полосе имеются:

1) Две продольных линии — а) Львов-Тарнополь, Проскуров, Жмеринка, Бирзула, Одеса и линия б) Ковель, Ровно, Шепетовка, Казатин, Христиновка и

2) Пять поперечных линий:

а) Бирзула-Елисаветград

б) Вапнярка-Цветково

в) Могилев, Жмеринка, Казатин и далее в направлении на Киев и Коростень

г) Каменец-Подольский, Проскуров, Шепетовка и далее с ветками на Коростень, Сарны и Ковель

д) Коломыя, Станиславов, Галич, Львов с веткой на Стрый и Хиров.

*Границы театра войны.**Железные дороги.*

Силы противников.

Указанные поперечные линии в настоящее время являются путями, вдоль которых противником ведутся операции и где главным образом и сосредоточены его силы.

Войска оперирующих против нас противников можно свести в следующие четыре группы:

- 1) Группу в районе — Черкасы, Цветково, Елисаветград, Никополь.
- 2) Группу «Киевскую».
- 3) Группу района Корсунь, Сарны и
- 4) Группу Польского фронта.

В первой группе силы противника концентрируются в районах:

- а) Никополь—Александровск—войска Махно,
- б) Елисаветград—Знаменка—Долинская и
- в) Сигнаевка—Цветково—Бобринская.

В этих районах оперируют части 1-й и 2-й повстанческих Советских дивизий при поддержке партизанских отрядов. Всего во всей этой группе насчитывается до 12 тысяч штыков при 32 орудиях и 4 броневых поездах.

«Киевскую» группу противника составляет Таращанская украинская Советская дивизия, насчитывающая в своем составе с местными большевиками и передавшимися нашими частями до 8—9 тысяч штыков при 24 ор.

Группа противника, оперирующего на направлениях Коростеньском и Сарненском, состоит из частей 17-й Советской дивизии в составе 3-х пехотных бригад и подкрепленных: на Коростеньском направлении отрядами латышей и китайцев и на Сарненском — Красными белорусскими повстанческими частями. Всего эта группа насчитывает не меньше 8 т. штыков, 24 орудий и 2 броневых автомобилей, из коих до 4000 находится на Коростеньском направлении; остальные же — на Сарненском.

Что касается Польского фронта, то он разбивается на Ковельскую и Владимир-Волынскую группы, общей численностью до 4 т., и собственно Львовского фронта — Уринов, Рава Русска, Львов, Перемышль — численностью до 34 т. пехоты, 2500 конницы (при 100 орудиях зарегистрированных).

Итак, в районе Цветково, Елисаветград, Долинская у противника 12 тысяч штыков, в районе Киева 10 000 штыков, в районе Коростень—Сарны 8 т., а всего на большевистском фронте мы обнаружили против себя не менее 32 000 штыков и на Польском — до 38 000.

Большевистская армия хорошо вооружена и снабжена, а главное отлично дисциплинирована и имеет во главе командный состав из числа бывших российских кадровых офицеров — до высших ступеней включительно. В отношении дисциплины и командного состава — крупное превосходство большевистской армии над нашей.

Красная армия недурно дерется и по-видимому там случаев отказа в выполнении боевых приказов не наблюдается. Авторитет начальников поддерживается самыми суровыми мерами.

Что касается нашей армии, то в данное время мы против вышеперечисленных сил противника имеем:

- 1) На Елисаветградском и Бобринском направлениях: остатки Республиканской дивизии — до 2000 человек и остатки Запорожского коша — до 3000 человек. Всего, следовательно, до 5—6 тысяч человек, т. е. не меньше чем у противника, но части эти крайне изнурены особенно предшествовавшими непрерывными походами в условиях боевой обстановки; между ними свирепствуют эпидемические заболевания и кроме того, разбросаны они на большом пространстве; не обеспеченность тыла от местных

Наши силы.

восстаний делают их крайне неустойчивыми. Есть несколько небольших отрядов, не представляющих из себя почти никакой боевой силы.

- 2) В районе Киева мы имеем до 6000 штыков, входящих в состав групп полковников Кучабского, Рогульского и Отамана Сушко.

- 3) На Коростеньском и Сарненском направлениях у нас до 5000 штыков (при 14 орудиях), из которых до 2000 защищают Коростень; остальные — под Сарнами. При чем фактически под Сарнами — около 1000 штыков.

Части, находящиеся на этом направлении, крайне ненадежны: у казаков очень мало желания воевать.

- 4) На Польском фронте у нас имеется: на Ковельском и Владимир-Волынском направлениях до 3000 и на Львовском фронте до 22 500 штыков (при 127 орудиях).

Таким образом, силы у нас и противника, кроме польского фронта, приблизительно одинаковы и с имеющимися силами можно было бы весьма успешно обороняться, если бы качество наших войск соответствовало качеству войск противника. Даже к началу войны у нас по количеству штыков было несомненное превосходство в силах, но за время борьбы с большевиками мы лишились почти совершенно многих частей: одни распались, другие перешли на сторону противника, третьи разоружены.

Кроме войск, находящихся на Польском фронте, и сичовых стрелков — на остальных фронтах части с большевиками сражаться не желают, считая солдат противника своими братьями, с которыми они делили трудности боевой жизни в минувшую кампанию.

Кроме того, большим минусом в нашей армии является несоответствующий подбор командного состава, как в смысле преданности делу, воспитания в чувстве долга и дисциплины, так и не соответственного в отношении тактической подготовки и служебного и боевого опыта.

Из изучения путей, сил противника и операционных направлений, можно прийти к выводу, что после занятия всей Левобережной Украины и овладением городом Киевом, большевики поставили дальнейшей своей задачей вытеснить нас с правобережной при помощи двойного обхода — с севера, на фронте Коростень—Сарны и юга, базируясь на Катеринославскую группу в направлении на Вапнярку и Бирзулу.

Киевская группа противника в настоящее время никакой активности не проявляет, наступление же ведется от Сарн к югу и из района Цветково, Елисаветград; от Цветково в сторону как Фастова, так и Вапнярки и от Елисаветграда — в направлении на Бирзулу.

Как наступление из района Сарны, так и наступление из района Цветково-Елисаветград для нас является крайне невыгодным и опасным.

Наступление к югу от Сарн ведется к захвату Ровенского ж.д. узла, с захватом коего противник:

- 1) Заходит во фланг и даже в тыл войскам, оперирующим на Львовском фронте.
- 2) Выходит в тыл войскам, находящимся на Ковельском и Владимир-Волынском направлениях.
- 3) Выходит на одну из наших продольных ж. д. линий.
- 4) С захватом Ровно, правый фланг Львовской группы должен осадить назад и наши части неизбежно должны будут занять фронт: Сокаль, Луцк, Дубно, Шепетовка, Коростень (или Житомир).

При той активности, которую противник проявляет на этом участке, а также, принимая во внимание деморализованность наших войск, а также,

(Приписка рукою) Вероятный план действий противника.

а) Наступление к югу от г. Сарны.

что от Сарн до Ровно всего лишь 90 верст, занятие противником Ровно может произойти через 3 дня и не более, как через неделю.

После занятия Ровно, при дальнейшем продвижении противника в сторону Дубно и Шепетовки, положение для нас создастся катастрофическое, т.к., помимо того, что оставшаяся территория Украины разрезается на двое, ибо будет перехвачена вторая продольная железнодорожная линия Львов—Одесса, мы принуждены будем снять с фронта к северу от Львова и снятыми с фронта войсками заслониться от войск большевиков в районе Львов—Тарнополь, перебросивши свою базу на юг — на Галич—Станиславов.

Так будет обстоять дело на западной Украине, если к тому же не будет активности со стороны Поляков.

Что же касается восточной Украины, то она при дальнейшем наступлении большевиков от Ровно или отрезании попадет вся в руки большевиков, если к тому времени положение в районе Киев—Цветково останется бы без существенных изменений, или может заслониться от большевиков на западе и перебросить свою базу на юг — на Одессу.

Наступление большевиков из района Цветково — Елисаветград ведется противником по трем направлениям:

- 1) на Белую Церковь, Фастов,
- 2) на Вапнярку и
- 3) на Помошную, Бирзулу.

Наступление на Фастов ставит в тяжелое положение Киевскую группу. Наступление на Вапнярку и на Бирзулу отрезывает нас от юга, от Одессы, от войск Антанты.

При одновременном наступлении противника к югу от Сарн и из района Цветково—Елисаветград, помимо того катастрофического положения которое создается для Галичан, а также полного изолирования войск Антанты, группа, оперирующая под Киевом, попадает в особо тяжелое положение в виду вероятия быть окруженной.

Со взятием Коростеня и при наступлении на юг оперирующей здесь группы противника, положение нашей Киевской группы еще более ухудшается, особенно положение отряда Отамана Сушко, прикрывающего железнодорожный путь Киев—Коростень.

Итак, наши части, кроме тех, что сражаются на Львовском фронте и частей сичовых стрільців, деморализованы, не желают сражаться с большевиками и управляются неподготовленным Командным составом.

При дальнейшем наступлении противника, должного сопротивления, как и до сих пор, оказано не будет. При занятии в течение ближайших дней Сарн и наступлении противника из района Цветково—Елисаветград, положение для Украины создается катастрофическое.

Для спасения Украины необходимо немедленное соглашение с теми, кто также, как и Украина заинтересован в свержении Советской власти. Другого выхода нет, так как наблюдающееся сейчас стратегическое окружение приведет к окружению тактическому. Части, прижатые к Румынской границе, или положат оружие, или будут уничтожены противником, как, например, части Запорожского корпуса, которых противник не пощадит.

Катастрофа может наступить раньше, чем предполагается, если некоторые части, почувствовав, что они бьются и умирают бесцельно, без всякой надежды на какой-нибудь успех, — сложат оружие.

(ПІДПИС)

Красицкий

МАТЕРІАЛ
ДО ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ГРУПИ ОТАМАНА ЮРКА ТЮТЮННИКА.

Записано 10-го листопаду.

До історії повстань.

Отаман ТЮТЮННИК Юрко

Юрко Іосипович Тютюнник, чотар, 28 років, з селян Звенигородщини, по жіночій лінії внук Ярини Шевченківни. Освіту получив в Уманській школі садівництва і сільського господарства. Військову освіту получив в Тифліській Військовій Школі військового часу.

Київська група.

Після ліквідації Григор'євського повстання, в якому Тютюнник приймав саму близьку участь як перший його замісник 1-ї його бригади, при Тютюннику залишилося до 150 чоловік свідомого українського елементу, які не побажали кидати зброю та ховатися в підпілля.

В кінці травня група, під керівництвом Тютюнника, вирушила зі ст. Верховці по ґрунтовим дорогам на Київщину. У Елисаветграда група мала перший бій з большевиками. Це було в перших числах червня місяця. Бій був виграний, після якого було захвачено 2 кулемета. У Новомиргорода був бій з бронеvim потягом большевиків, метою якого було не пустити його групу перейти через залізницю, але після бою він був примушений відійти. В Шполі був бій з 14-м куренем VII совітського полку. Шпола була зайнята, де було захвачено 1000 пудів сала і багато цукерків, які належали до військових заготовок совітської армії. В Шполі, між іншим, був перший слушай грабунку, але винувний був розстріляний і грабунки припинилися.

Після того Тютюнник вирушив в село Козацьке Звенигород. повіту для опочинку. Большевики, дізнавшись, що Т. перебрався на Київщину і розуміючи ролю, яку він відігравав в Григор'євщині, рішили ліквідувати його наступ і препинити його поширення. З захоплених у большевиків паперів виявилось, що плян ліквідації був такий: два куреня VII совіт. полку мусили 6-го червня розпочати наступ з боку села Воронцово-Городище, а третій курень в купі з місцевим охоронним куренем наступати з боку Звенигородки. 5-го червня 1 курень VII совіт. полку прибув в Звенигородку, де йому була устроєна помпезна зустріч. В ніч з 5-го на 6-е червня Т. з 30 повстанчеськими козаками (решта залишилася в с. Козацьке) зробив напад на м. Звенигородку при чому обидва курені відійшли до ст. Звенигородка. В 12 год. дня 6-го червня Т. вернувся в с. Козацьке, а через 1/2 години його група ввязалася в бій з куренями, які наступали з боку Воронцово-Городище при двох гарматах. Наслідки бою: в отряді Т. один забитий і два ранених; у большевиків 17 забитих, пораних невідомо. Большевики

б) Нагруженіе из района
Цветково—Елисаветград.

в) Одновременное наступле-
ние на юг от г. Сарны и из рай-
она Цветково-Елисаветград.

Выводы.

відійшли на Шполу, лишивши 3 кулемета, 16 коней і 3 полонених. Полонені розстріляні. Всі полонені московини групою розстрілювались, а українці приймалися до отряду або відпускалися на свободу, окрім командного составу, який, коли попадав в полон, розстрілювався.

На другий день весь VII сов. полк, Звенигородський Охоронний батальйон і частина V-го полку скупчилися в Звенигородці, а Т. тим часом перейшов в село Кирилівку. Тут було улаштовано урочисте Шевченкове свято. Селяне запитували у них, з ким вони б'ються і коли їм відповідали, що з росіянами, були дуже задоволені. В цьому ж селі до його отряду пристало більше як 100 чоловік повстанців (офіцерів, учителів, учнів і др.).

8-го червня ворог повів сильну розвідку в бік Кирилівки. Тют. з двома верхівцями, при одному ручному кулемету, виїзжав в своє рідне село Будище. По дорозі встрітив 10 чоловік большевистської розвідки, яка була їм обстріляна і втікла.

9-го чер. большевики повели наступ на Кирилівку (з Звенигородки) через село Тарасівку, але в ніч на 9-е Тют. зробив 45 верст переходу і опинився в Боярці. Перехід робили на селянських підводах, які селянами давалися дуже охоче. Удар большевиків оказався впустую.

На шляху до Боярки, під селом Журжинці був розбитий невеликий кінний відділ большевиків, при чому був захоплений в полон і розстріляний ад'ютант Звенигородського Охоронного батальйону, а два полонені козаки були прийняті до отряду. З Боярки Тют. зробив зв'язок з незалежницьким Ревкомом, який сидів в лісі біля Жидівської Греблі. Голова штабу Юрко Мазуренко інформував Тютюника, що йому підлягають отряди Зеленого, Ангела, Соколовського й інші. Запропонував Тютюнику підлягти. Брехня була очевидна (керуючи великими силами сам штаб сидів в лісі), але повидимому зв'язок з іншими групами був і Тют. рішив його скористувати як центр для зв'язку. Формально Тют. підляг цьому Штабу. Його отряд, який мав до 300 багнетів, був переіменований в "4-у радянську повстанчеську дивізію".

Большевики загубили слід отряду.

12-го червня весь отряд на підводах взнов було перекинуто з Боярки під Звенигородку.

В ніч на 13-е при місяцю, були зайняті позиції. Гармати були виставлені з боку села Озірни. Там же і Верхньодніпровський полк (180 багн.). З боку Хлипнівки Звенигородку мав атакувати Полтавський полк (125 багн.). Верхньодніпровський полк мусив допомагати обстрілом. В Звенигородці був VII совітський полк і місцевий охоронний курінь (всього коло 1300 багн. при двох гарматах). Обстріл почався по сигналу з боку Полтавського полку, де був Т. Большевики в той час вже були вставши і маршировали з піснями по улицям. Бій продовжувався 5—6 годин, після якого ворог відійшов до ст. Звенигородка, залишивши 14 забитих і два кулемета. Там большевики зайняли м. Кальниболото з надзвичайно сильними натуральними позиціями і перейшли з наступу до оборони.

Населення Звенигородки встрітило отряд дуже сердечно. Було знесено 500 пар білизни. Одна пара була піднесена населенням Тютюнику.

Залишивши в Звенигородці гарнизон в 30 козаків, Тют. з рештою отряда виступив на Умань. По дорозі (15-го червня) рішив добити большевиків в Кальниболоті. Бій продовжувався 12 годин. Було розстріляно майже 20 000 патронів. Після бою станція Звенигородка була здобута, а большевики розбіглися по лісах. Втрати — 12 вбитих.

З цього часу большевики починають писати про Тют. в своїх часописах, називаючи його "осколком Григор'єва".

17-го червня в 10 верстах від Умані отряд Тют. встрітив V і VII совіт. полки при двох гарматах. Бій розпочався в 4 год. пополудні і з перервою на ніч продовжувався до 2-ї год. слідуєчого дня. Ворог кілька раз кидався в багнетний бій, але був відкинутий. Тют. втратив забитими 7 козаків і 2 старшин. Перед більшими силами отряд мусив відійти, а тому Тют. лишив для прикриття частину кінноти, а з рештою відійшов на село Колодиште, а звідти на Ріжанівку (Звенигор. пов.). Большевики чекали нового наступу три дні. Втрати їх були до 70 чоловік. Там же большевиками в житі був найдений тяжко ранений скарбний отряд Ксенко, який був большевиками добитий.

На Звенигородщині Тют. пробув два тижні. За цей час отряд його побільшився до 1000 чоловік. В одній з розвідочних стичок під Звенигородкою загинув його осаул Титаренко Олекса, при якому був повний подробний денник частини з історією частини та описами боїв.

Тют. рішив двинутись на північ аби вийти в тісний зв'язок з рештою повстанців.

В Сквирі Тют. застав 3-ю повстанчеську дивізію на чолі з отаманом Діяченко. Там же був перебравшийся з ліса Головний Штаб. Сквиря була розграбована козаками 3-ї дивізії дощенту. Жиди і не жиди заплатили "за визволення" всім своїм майном, а дехто й життям. Тютюн. ввійшов в Сквиру в повному порядку, з музикою. Вирівняні ряди повстанців отряду Тют. дуже здивували уманців.

Головний штаб просив Тют. взяти в свої руки 3-ю дивізію, а Діяченко виявив своє бажання підлягти йому. Виявилось, що не Діяченко і Головний Штаб командували юрбою, а юрба ними.

Тим часом большевики великими силами рішили ліквідувати повстання. Під Антоновим дали бій, який тривав цілий день. Після бою большевики залишили до 100 чоловік забитими "курсантів" (офіцерська школа). Большевики відступили, але ввечері взнов перейшли в контрнступ, після якого Тют. повинен був відійти на Сквиру.

Через чотири дні ворог з новими силами взнов повів наступ. Обидві дивізії були з'єднані і названі "2-м радянським повстанчеським кошем". Бій тривав цілий день під Сквиною, але був програний через відступлення 3-ї дивізії, яка не мала належних керівників.

Тют. відійшов на село Самгородок, усунув Діяченко і на його місце призначив Григор'єва Олексу.

Приймаючи на увагу невелику кількість набоїв і переконавшись, що повстання в глибокому тилу не дають великої користі для Республіки, Тют. рушив на з'єднання з нашими регулярними частинами. В той час наші війська були під Гніванью.

Большевики, не хочачи дати йому з'єднатись, ловили його, при чому на перейми був пущений отряд кінноти при двох горних гарматах, а ззаду піхота з трема польовими гарматами. У Тют. було більше 3000 багнетів, 325 шабель, 3 польових і 1 горна гармата і до 100 кулеметів. Обоз состояв з 1600 селянських підвод, який розтягнувся на 8 верст. Тют. в шутку казав, що це іде татарське нашествіє.

Санітарна справа була поставлена добре. Сталого шпиталю не було, він був на підводах. Було два лікаря (один з них був єврей, який весь час показував, що він походить з Донських козаків).

Козаки Тют. були незадоволені Головним Штабом і ще в Самгородку запропонували Тютюнику заарештувати весь Штаб за його невміле втручання в керування військово-оперативними справами і його трусість.

Штаб не був заарештований, а йому було запропоновано слідувати за отрядом до фронту в ролі звичайних біженців.

В м. Вахнівці 3-я дивізія розпочала взнов грабукки і погроми. Тютюнк ліквідував їх, розстрілявши чотирьох козаків-грабіжків та випоровши десяткох старшин. Козаки 3-ї дивізії були незадоволені цим і вибігли за місто на мітинг, де підняли питання аби розстріляти Тютюнка. В критичну хвилину Тютюнк з шестью козаками кар'єром врився в середину і юрба розбіглася. Був дан наказ виступити. 3-я дивізія також підчинилася, але тепер вже пішла не попереду, а ззаду. Надалі вже більше не помічалось ні грабунків, ні погромів.

В цей час війська Директорії опустили Жмеринку. Большевики рішили піймати отряд Тютюнка в районі Жмеринки, але Тютюнк пустив чутку, що він їде на Гнівань, сам же одним переходом (55 верст) перейшов з м. Тивірова, мимо ст. Ярошники в село Тарасівку. Тут на Поділля підводи селянами давалися вже з неохотою. При переході через залізницю був спущений з рельс большевистський військовий потяг, який був зруйнований і розстріляний.

При всіх переходах через залізницю Тютюнк вживав такої тактики: попереду до залізниці під'їжджала кіннота, ділилася на дві частини, які їхали вправо і вліво верст на п'ять, де псувала залізничний шлях. Потім підходив невеликий авангард з артилерією. Артилерія переходила залізницю і у самого переходу ставала на позицію, устанавлюючи вправо і вліво по дві гармати. Після переходу авангард знімався і йшов за ар'єргардом.

Військо йшло цілими неділями без днів. Нічну охорону Тютюнку приходилося нести навіть самому, в той час коли всі спали, як вбиті. Майже кожного дня ворог будив їх гарматами, але ні разу не нападав раптом.

Большевики повстанців в полон не брали — розстрілювали.

Удачними боями, переходами і маневрами Тютюнк здобув собі популярність і в 3-й дивізії.

В одному переході від села Тарасівки до Колайгорода отряд Тютюнка сполучився з нашими регулярними частинами — Запорізькою Січчю. Радість повстанців була велика. Надіялися відпочити, одержати набої, одіж і вступити до бою де накаже Головна Команда військ Республіки.

Влада в отряді відносно до повстанців була абсолютна. Тютюнк був законодавцем, судією, а іноді навіть виконуючий свій приговор, але за те приходилося вести обов'язки Коменданта, Начальника Штабу, інтенданта, а іноді і розвідчика.

В перший же день сполучення з регулярними частинами почалися інтриги. "Незалежний Головний Штаб" в складі Юрка Мазуренка та його Начальника Штабу "Сатани-Малолітка" прийшли до Тютюнка і ставлячи перед ним катастрофічне становище фронту, доказуючи нездатність уряду до організаційної праці (в чому був запевнений і сам Тютюнк) пропонували поставити Уряду умови, щоб Уряд поповнив свій кабінет незалежниками. Власне, щоб Уряд состояв з соціал-революціонерів і незалежників. При цьому було сказане таке, що можна підрахувати це — "ми рішаюча сила". Будучи переконаний, що с.-р. і незалежники ще менше підходять до праці, Тютюнк дав відповідь, що "час торгівлі буде тоді, коли ми будемо в Білгороді і Куп'янську, а не в такому становищі як зараз" і послав телеграму до Штабу Дієвої Армії, в якій докладав про стан військових частин. Штабом був дан наказ взяти м. Бар.

Незалежники і с.-р.-и були страшно обурені і в той же самий день (16 липня) вирушили до Кам'янця. Передбачаючи авантюру, Тютюнк послав своїх представників, які б припинили всяке самозване представництво від повстанців.

Тим часом до Тютюнка приїхав Божко і запропонував з'єднати повстанців з Запорізькою Січчю, пропонував йому посаду свого замісника, висловив побажання аби послати невеликий отряд до Кам'янця, "щоб прочистити Головний Штаб і Уряд". Пропозиція була відкинута, але вражіння цієї розмови зробила на Тютюнка гнітюче. Він побачив, що Армії нема, а єсть окремі купки, які думають кожна по своєму і підлягають також тому, кому побажають.

Тютюнк дав наказ повстанцям вступити в бій з большевиками. Третью дивізію Тютюнка повів сам.

Про відпочинок забули. Козаки іронічно друг другу казали "А що, відпочив?", але до бою ішли бадьоро.

1-го липня большевики самі перейшли в наступ і вже захопили Колайгород, з якого мусіли вийти Запорізькі Січовики в напрямку на Котюжани. В цей момент підійшов Тютюнк з третьою дивізією. Головним ударом з Гайчинець ворог був розбитий, залишивши на полі коло 500 чоловік забитих 1-го Інтернаціонального полку та кілька десятків Волочиського полку. Полонених взято 181 інтернаціоналістів та 63 чоловіка Волочиського полку. Інтернаціоналісти були розстріляні, а Волочисці випороті і заруховані в склад 3-ї дивізії, в якій були гарними козаками. Крім того було взято дві гармати, кулемети і рушниці. Большевики відійшли до ст. Митки.

В ніч на 18-те третя дивізія була кинута до ст. Матейко і 18-го рано, зруйнувавши залізницю з боку Жмеринки, енергійно розпочала наступ в тил ворога вздовж залізниці. Четверта ж дивізія наступала з фронту. Бій кінчився повним розгромом большевиків, які розсипалися, але броневий потяг прорвався і став на ст. Митки. Бар був зайнятий, а на другий день повстанці зайняли залізницю між ст. Сербиновці—Комарівці. В цих боях були розстріляні майже всі набої (2—10 на козака).

26-го липня наказом по армії отряд був переіменований в Київську групу.

Погляд Тютюнка на те, яким повинен бути командір.

Теперішня психологія має така, що вимагає командування, а не мітінгації. Масси, інстинктивно відчуваючи, що анархія ні до чого не доведе, самі шукають сильних, але чесних людей, які б ними керували, і боготворять дійсних своїх командирів, прощаючи їм самі їх деспотичні вчинки при умові, коли це вимагають обставини.

Будівничий Держави мусить бути будівничим і уміло використовувати той матеріал, який єсть у нього під руками, а не бути у власті юрби.

[Оперативні звіти та оперативні накази командування армії УНР,
жовтень—листопад 1919 р.]
[I частина]

КНИЖКА
Оперативних звітів
начата 5.XI.19. ч. 384/[...]
кончена — [...]

[1]

Наштаба Головного Отамана

Копія НКГА

Наштагрупи Волинської Запоріжської полковника Удовиченко групи СС
Київської Начдів 7

Отаману Ярошевичу.

Оперативний звіт до 10 годин 31/X. 1919 р. крапка Запоріжська група дві
крапки По додатково одержаним відомостям 29/X при виході Сагайдачно-
го полку з села Савчина в район нового росташування 8 дивізії Стена
Среліціановка Клембовка ворог повів широким фронтом наступ і заняв Сав-
чино Нетребовку крапка Зараз на фронті групи спокійно крапка Згідно де-
рективи ч. 02865 [...] 6 Запоріжська дивізія 31/X з ранку перейшла в на-
ступ на м. Томашполь крапка На фронті групи полковника Удовиченко
30/X по полудні ворог силою до 300 багнетів і 600 шабель повів наступ на
праве крило групи і захопив с. [...] * крапка Частини 9 дивізії і один полк
3 дивізії займають висоти на південь від Горишковки крапка Сьогодні зран-
ку праве крило перейшло в наступ з метою захопити с. Жолоби крапка Сьо-
ма дивізія на марші згідно дерективи ч. 02865/оп крапка Волинська
і Київська група а також група СС на марші в призначені ім райони крапка
м. Жмерінка 31/X-1919 р. 10 годин ч. 381/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

* Назва села в документі
відсутня.

[2]

Наштаба Головного Отамана

Копія НКГА

Наштагрупи Запоріжської Волинської Київської Полковника Удовиченко
група СС Начдів 7

Отаману Ярошевичу

Оперативний звіт до 17 годин 1919 р. 31/X крапка Від Запоріжської гру-
пи відомості не одержані крапка Група полковника Удовиченко 3 і 9 дивізії
остаточно виснажені відводяться в тил для відпочинку і улаштування в ра-
йон Кричановка Вендичани Куковка Серебринці Озаринці крапка Добро-
вольці заняли Журавлівку крапка Сьома дивізія Наливайковським полком
вже досягнула ст. Юрковка коли їй поставлено завдання передовими час-
тинами заняти Горишковка Самгородок Тульчин і вийти в звязок з
6-ою дивізією крапка Скупчення групи СС продовжується, але перевозка ча-
стин по залізниці сильно затримується завдяки відсутности палива крапка
м. Жмерінка 31/X-1919 р. 17 годин ч. 382/оп.

172 15. 31/X

Наштарм Отаман Сінклер

Підпис Виговський

[3]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА
 Штабгрупи СС Начдів 7
 Додаток до оперативного звіта до 17 год. 31/X 1919 р. ч.382/оп. крапка Запорізьська група дві крапки На участку 6-ої дивізії спокійно крапка З нашого боку проводиться усилена розвідка крапка Від восьмої дивізії відомости не одержани крапка
 м. Жмерінка 31/X-1919 р. 18 год. 30 хвиль ч. 383/оп.
 182 30/X 31/X. Наштарм Отаман Сінклер

[4]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА
 Штабгрупи Запорізької Волинської Київської полковника Удовиченко групи СС Начдів 7
 Отаману Ярошевичу
 Оперативний звіт до 10 годин 1/XI 1919 р. крапка Запорізьська група дві крапки на участку 8 дивізії 31/X розвідочні [...] * на участку 6-ої дивізії добровольці 31/X перейшли в наступ і примусили наші частини залишити с. Антоновку крапка Неміровський полк відійшов до Рознатовки а Гайдамацький полк до Єльжбитовки крапка Ноч на фронті групи пройшла спокійно крапка На фронті сьомої дивізії о 17 годин 31/X нашим бронпотягом "Помста" був розбитий ворожий бронпотяг "Коршун" який намірявся обстрілять ст. Юрківку крапка Бронпотяг "Коршун" був ремонтною валкою ворога увезен на ст. Вапнярка крапка Ніч на участку дивізії прошла спокійно крапка Проізувалися перегрупування [...] Згідно дерективи ч. 0283 крапка В районі Могиліва спокійно крапка Група полковника Удовиченко на марші в призначений район крапка Група СС закінчує скупчення в район Рахни Джури крапка
 м. Жмерінка 1/XI-1919 р. 20 годин 384/оп.
 Наштарм Отаман Сінклер

[5]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА. Штабгрупи Волинської Запорізької Київської Полковника Удовиченко Група СС Начдів 7
 Отаману Ярошевичу
 Запорізьська група дві крапки в ніч з 31/X на 1/XI добровольці заняли невеликим відділом кінноти і піхоти с. Яланець крапка Зараз по дорозі з с. Яланець на Клемовку показала ворожа кіннота чоловік 40—50 кома вжиті заходи для ліквідації крапка Сьогодні зранку частини 6-ої дивізії заняли с. Антоновку але пополудні добровольці повели наступ на Антоновку піхотою і кіннотою з боку с. Пиньковки крапка Наші частини відійшли на західну окраїну с. Антоновки де зараз іде бій крапка На участку 7-ої дивізії сьогодні о 12 годин ворог силою до 350—400 чоловік повів наступ на м. Горишковку і примусив нашу заставу відійти крапка Наші частини заняли Бугри на південь від Станіславки з яких мали бути вибиті і одійшли від с. Юрковки крапка Республіканський полк заняв с. Сельниця крапка Від кінної бригади з Тульчина відомости не одержано

крапка Волинська і Київська групи а також групи СС закінчують скупчення в призначених районах [...] м. Жмерінка. 1/XI-1919 р. 19 годин ч.385/оп.
 Наштарм Отаман Сінклер

[6]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА
 Штабгрупи Запорізької Волинської Київської групи СС група Полковника Удовиченко Начдів 7
 Отаману Ярошевичу
 Оперативний звіт до 10 годин 2/XI 1919 р. крапка Запорізьська група своїм лівим крилом з фронту Ельжбитовка Рознатовка веде сильну розвідку на лінію Вили Пиньковки Антоновку заняті 1/XI ворогом крапка Добровольці із Антоновки повели наступ в напрямку на Воронку кома наші частини їх затримують крапка Запорізьська група має на меті з видвиженням вперед групи СС вийти на зазначений їй фронт крапка Сьома дивізія займає фронт дві крапки кіннотою с. Кобилевку а піхотою с. Юрковку Сильниця крапка Група СС закінчила 1/XI скупчення в зазначеному їй районі кома 2/XI група СС почала видвиження своїх авангардів на лінію Вел. Русова Голова-Русова головних сил 11 дивізії в [...] * кома 10 дивізії в Юліямполь крапка
 м. Жмерінка 2/XI-1919 р. 10 год. ч. 386/оп.
 Полковник Капустянський

* Слово в документі відсутнє.

[7]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА
 Штабгрупи Запорізької Волинської Київської Полковника Удовиченко групи СС Начдів 7 отаману Ярошевичу
 Оперативний звіт до 17 годин 2/XI-1919 крапка Запорізьська група дві крапки на відтинку 8 дивізії розвідочні події кома по додатковим відомостям 1/XI добровольчеський наступ від Антоновки на Рознатовку був контр атакою відбит і ворог відкинут до Антоновки крапка Зараз на відтинку дивізії рідка гарматна стрілянина крапка На фронті сьомої дивізії намічається скупчення добровольців в с. Забалаїни кома на фронті групи бої бронпотягів крапка Група СС передовими заставами 10 дивізія осягнула Юрковку Сильниця крапка Від 11 дивізії відомости не одержани крапка
 м. Жмерінка 2/XI-1919 р. 17 годин ч. 387/оп.
 Наштарм Отаман Сінклер

[8]
 Штаба Головного Отамана
 Копія НКГА
 Штабгрупи Запорізької Волинської СС Київської Полковника Удовиченко Начдів 7 Отаману Ярошевичу
 Оперативний звіт до 10 годин 3/XI-1919 р. крапка Запорізьська група дві крапки На відтинку [...] ** дивізії розвідочні події крапка На відтинку 8-ої дивізії весь день 2/XI шел бій кома добровольці повели наступ на Стена з

** Слово в документі відсутнє.

* Слово в документі відсутнє.

боку Ігнатково Вили кома перший наступ був відбит а під вечір добровольці обійшли наш фронт з боку Вили і примусили нас залишити с. Сте- на крапка Зараз 8 дівізія займає фронт Селіціановка Дзиговка крапка Гру- па СС 2/ХІ осягнула авангардами лінію фронту 11 дівізія Фолюшовка Мала Русова кома 10 дівізія Юрковка Сельница крапка Сьогодні з 8 го- дин ранку Група СС перейшла в наступ дві крапки 11 дівізія на фронті Людвиковка Жолоби 10 дівізія на Горишковку Лука Жабокрицькая кра- ка Від сьомої дівізії відомости не одержани крапка

м. Жмерінка 3/ХІ-1919 р. 10 годин ч. 388/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[9]

Наштаголт

Копія НКГА

Наштагрупи Запоріжської СС Волинської Київської Полковника Удовичен- ко Наїдів 7 Отаману Ярошевичу

Оперативний звіт до 17 годин 3/ХІ-1919 р. крапка Запоріжська група дві крапки На фронті 8 дівізії розвідочні події крапка На лівім крилі 6-тої дівізії перегрупировка з метою допомогти наступу групи СС крапка Гру- па СС веде вистричні бої з добровольцями в районі Голинченць крапка Сьо- ма дівізія котра примушена була під натиском ворога відійти на смугу Юліямполь Левківці теж перейшла в наступ разом з лівім крилом СС вздовж залізниці крапка Бої розвиваються крапка Добровольцями занята Сельница Юрковка і Чернечи крапка

м. Жмерінка 3/ХІ-1919р. 17 годин ч. 389/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[10]

Наштаголт

Копія НКГА

Наштагрупи Запоріжської СС Волинської Полковника Удовиченко Київсь- кої Отаману Ярошевичу

Оперативний звіт до 10 годин 4/ХІ-1919 р. крапка Запоріжська група дві крапки На відтинку розвідочні події крапка На участку 6 дівізії добровольці вели наступ 3/ХІ з боку Антоновки біля 14 годин вздовж шляху на Боров- ку головним чином кіннотою і біля 17 годин з фронту Антоновка Пиньков- ка на Рознатовку кіннотою і піхотою крапка Кіннота котра наступала вздовж шляху на Боровку була розігнана і утікла крапка Також був відби- тий дважди наступ ворога на Рознатовку крапка На 4/ХІ 6-ої дівізії нака- зано перейти в наступ з метою вийти на лінію Вили Антоновку Пиньковку крапка Група СС дві крапки до темної ночі 11 дівізія 3/ХІ вела бій під Го- линчинцями кома наслідки боя ще не відомі крапка 10 дівізія одним пол- ком з бою заняла с. Чернечи яке захищалось Волинським полком 14 дівізії крапка взяли полонені одна гармата гарматні набої і кухня крапка Зв'язку з сьомою запоріжською дівізією нема кома по неперевіреном ще відомо- стям частини 7 дівізії одійшли Наливайківський полк на Юліямполь кома Республиканський полк на Рахни крапка м. Шпиков нібито занято кінно- тою ворога крапка Ком груп СС на 4/ХІ наказано 7 дівізії одійти на лінію Сліди Рахни або Бушинка Уяринці кома 10 дівізії СС на лінію Звізданівка Стрільники крапка

м. Жмерінка 4/ХІ-1919 р. 10 год. ч.390/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[11]

1/ 8 дів. в район Лезнево—Давидковці

6 дів. притягнути до м. Проскуріва

21/ХІ-19 р. ч. 03122

2/ Окремих козаків і старшин направляти в райони:

Запоріжців — Красилів

СС — Староконстантинів

Київської — Кульчини

Волинської — Антоніни

Всіх блукаючих старшин в м. Кузьмин в школу старшин в роспоря- дження От. Капкана.

21/ХІ-19 р. ч. 03112

3/ На 21/ХІ було наказано: СС — Михалпіль

Київська — Ярмолинці — Шарівка ч. 03105 20/ХІ-19 р.

[12]

Наштаголт

Копія НКГА

Наштагрупи Запоріжської СС Волинської Київської Полковника Удовиченка Отаману Ярошевичу

Оперативний звіт до 17 годин 4/ХІ-1919 р. крапка Запоріжська група дві крапки на відтинку 8 дівізії без змін крапка На участку 6-ої дівізії після 7 годин Гайдамацький і Богданівський полк перейшли наступ після впер- того бою захопили Віли Антоновку крапка Ворог відходить на Томашпіль і Жолоби крапка Підчас атаки кінноти Гайдамаків на кінноту добровольців Гайдамаки понесли втрати знищивши за те майже всю кінноту ворога приймавшу участь в тому бою крапка Донесення від групи СС ще не одержано і буде надіслано додатково крапка

м. Жмерінка 4/ХІ-1919 р. 17 годин ч. 391/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[13]

Наштаголт

Копія НКГА

Наштагрупи Запоріжської СС Волинської Київської Полковника Удовичен- ко Отаману Ярошевичу

Додатковий оперативний звіт до ч. 391/оп.

По тільки що одержаним відомостям група СС займає слідуєче поло- ження дві крапки 11 дівізія кінним полком СС Джурич кома полк веде розвідку [на с...] * кома Ксендзьовка Звізданівка крапка 10 дівізія дві крапки 28 полк [...] ** Стрільники прикривав дорогу на Джурич кома 29 30 полки в с. Лопатинці кома кінний полк веде розвідку через Бу- шинка на Шпиків крапка сьома дівізія займає фронт Бушинка Стояни кома кінна бригада Улига крапка коло 12 годин ворог повів наступ на Ксендзьовку кома 31 полк відтягнут із Ксендзьовки на Бугри на півн. від неї для міцнішого опору крапка По додатково одержаним відомостям

* Слово в документі відсутнє.

** Слово в документі відсутнє.

Гайдамаки у с. Вили знищили біля 2 сотні кінноти котра ходила на них в атаку крапка

м. Жмеринка 4/XI-1919 18 годин ч. 392/оп.
Полковник Капустянський

[14]

Кн. 38.

Ком групи Київської полков. Удовиченко Копія команди Волинської Запоріжської СС Наштагрупи.

Наказую в відміні наказу від 7/XI ч. 02946 дві крапки

1/ Київської групи скупитись в районі Ялтушково прямуя приблизно через Замахів або через Богушівку крапка 2/ Групі полк. Удовиченко скупитись в районі Вербоєць — Курилівці Муровані крапка 3/ При всіх пересуваннях групами обов'язково усилено користуватися підводами для перевозки піхоти крапка 10/XI — 1919 р. 18 год. хв. — ч. 02958.

Командарм

Отаман Тютюнник

[15]

Наштагрупи Запоріжської

На ч. 0236 В дерективі 02957 сказано лапки з підходом Вашої групи к Могілеву лапки Слово Волинська передано помилково телеграфом крапка 11/XI 19 р. Проскурів ч. 02978

Нач Опервідділу

Осаул Цепліт

[16]

Комгрупи Волинської копія Начжелукр

Всі бронепотяги курсуючіє по колії Жмеринка—Проскурів подчиняю Вам крапка На лінії пост Подільський—ст. Сербиновці знаходяться бронепотяги Вірний син України Таємний Помста крапка а Хортиця і Вільна Україна ремонтуються на ст. Проскурів Наказую бронепотягам обороняти пост Подільський без мого дозволу не відходить крапка Трусливість і неохайність військ буду карать розстрілом

11/XI-19 р. ч. 02974

Командарм Отаман Тютюнник

[17]

Комгрупи Запоріжської Комгрупи Волинської Комгрупи СС Комгрупи Київської Комгрупи Полковника Удовиченко копія Наштаголт

Наслідком сепаратних умов генерала Тарнавського з представниками Добрармії і не виконання штабом НКГА починає з першого листопада директив штаголта наше стратегичне становище дуже погіршало крапка Добровольці мали можливість за останні дні вести операції лиш против Надніпрянської армії крапка Жмерінка занята добровольцями в ніч з 10 на 11 листопада а також по неперевіреном ще відомостям нами залишен Могилів крапка В сучасний мент в Затковцях провадяться переговори представниками від Соборної України з представниками добрармії відносно

завишання зброї крапка Поки наслідки не відомі крапка На випадок зрива цих переговорів і можливого продовження боєвих акцій Головним Отаманом наказано пересунуть базу і всі державні інституції приблизно в район Ярмолинці Проскурів Староконстантинов крапка Я рішив здерживая наступаючого ворога поволі відвести частини на лінію Волковинці Н. Ушица Калюс де і дати ворогу ришучий опір крапка Наказую дві крапки 1/ Запоріжської групі зосередитись на фронті від Днестра по р. Немія через Озаринці до Сугаки включно крапка Тиловий шлях Запоріжської групі Озаринці Вербоєць Н. Ушица крапка 2/ Групі СС утримувать фронт Івашковці Перепальчинці крапка Тиловий путь Копаїгород Єлтушково крапка 3/ Розмежуюча лінія між Запоріжською групою і групою СС Лучинець Снитково Гули всі включно для групи СС крапка Розмежуюча смуга між Волинською групою і групою СС Митки Борщи обоє включно для СС крапка 4/ Волинської групі утримувать назначений їй фронт по лінії Майдан Волковинці Бар видвинувши кінноту на Стодутьці і авангард на ст. Бар для прикриття лівого крила і тила групи СС крапка 5/ Всім групам в випадку наступа добровольців не видавать їм без опору займаємих районів відступая крок за кроком алеж не вязиваясь в рішучі бої крапка 6/ Групі Полковника Удовиченко зосередитись в районі Н. Ушица крапка Київської групі скупитись в районі Єлтушково крапка обої групи складають армейський резерв крапка 7/ Групам Запоріжської і СС відправити зайві гармати за браком коней і амуніції першей в Дунаєвці другої в Ярмолинці крапка 8/ Всім Комгрупам під особистою відповідальністю вжити всіх заходів для скорійшого заосмотрення своїх частин і збільшення їх складу крапка 9/ Про одержання директиви донести крапка

м. Проскурів 11/XI-1919 р. 21 год 20 хвил ч. 02977

Командарм Надніпрянської

Отаман Тютюнник

Зашифровано 11/XI 21 год 20 хв.

Підпис: нечет.

[18]

Комгрупи Запоріжської Комгрупи Волинської комгрупи СС копія Комгрупи полковника Удовиченко і Комгрупи Київської Зразок Начальній Команді Головному Отаманові

Наказую по мірі відходу частин груп всі Галицькі частини приєднати до груп і ні в якому разі не залишати їх впереді фронта крапка

Проскурів 12 жовтня(*) 19 р. 13 год 30 хв ч. 02988

Командарм Надніпрянської

Отаман Тютюнник

* Помилка: має бути — "листопада".

[19]

Начвікорес копія Комгрупи С.С. Начальнику Охорони Демаркаційної лінії Отаману Мельнику — Староконстантинів і Командіру 3-го січового Рекрутського полку — Проскурів.

Наказую негайно відправити 3-й Січовий Рекрутський полк зі Проскурова до Староконстантиніва в розпорядження коша С.С. крапка

м. Проскурів 12/XI — 19 р. год... хв...ч. 03002

Командарм Надніпрянської

Отаман /без підпису/

[20]
 Наштаголт Копія Начл-ку Охорони Демаркаційної лінії отаману Мельнику Староконстантинів, Комгрупи С.С. і Головному Отаману
 З огляду на пересунення бази і тилу Наддніпрянської армії в район Проскурів-Староконстантинів прошу распорядження аби Начальник Охорони Демаркаційної лінії отаман Мельник підлягав мені крапка
 м. Проскурів 12/XI 19 р. 17 год — хв. — ч. 02989
 Командарм Наддніпрянської
 Отаман Тютюник

[21]
 Комгрупи Волинської копія Начжелукр.
 По одержаним відомостям ворожі бронепотяги займають пост Подільський крапка Наказую негайно занять пост Подільський нашими бронепотягами і міцно тримати його в наших руках крапка Міст через річку Ров підготуйте до взриву і в випадку напора ворога і неможливости удержать пост Подільський відійти за річку Ров взирвав за собою міст крапка
 м. Проскурів 12/XI — 19 р. 19 год ч. 02999
 Командарм Отаман Тютюник

[22]
 Командиру Сводно Гарматного полку 7 Запоріжської дивізії — Копія Начвікорес Начдів 7 Запоріжської
 Командарм наказав Сводно гарматному полку 7 Запоріжської Дівізії негайно пересунутись за ст. Проскурів на ст. Красилів де розвантажитись [розташувались] в м. Красилів і приступити до поповнення і формування
 13/XI — 19 р. Проскурів ч. 03000
 Наштарм Наддніпрянської
 Отаман Сінклер.
 Дописка: одержав для Комполку і Начвікоресу сотник [...]

[23]
 Комгруп Київської копія Комгруп Запоріжської, Волинської, СС Наштаголт Командарм наказав в відміну наказу від 11/XI 19 год ч. 02977 Київської групи скупчитись в районі Замехів крапка
 Проскурів 13/XI 19 року год[...] хв[...] ч. 03003
 Наштарм Наддніпрянської
 Отаман Сінклер

[24]
 Наштаголт.
 По наказу Командарма десяти килватна радіостанція улаштовивається для праці в м. Проскурові.
 13/XI — 19 р “[...]” год “[...]” хв. ч. 03004.
 Наштарм Отаман Сінклер

[25]
 Наштажелукр.
 На Ваш рапорт ч. 6786 від 6/XI
 Командарм наказав запитати дві крапки де в сучасний мент ці панцирники і частини крапка Проскурів 13/XI 19 року 17 год 30. Хв ч. 03008
 Начопрвідділу Штарм Наддніпрянської Генштабу Осаул Цепліт

[26]
 Наштагруп Київської К-й Начдів 5, 12, 3 і 9.
 Сообщаю для відома що в Ново Ушицю сьогодні прибуває Головний Отаман, котрий бажає побачити і побалакати з Начдівами ближайших частин. Командарм наказав зробити распорядження аби Начдіви ближайших частин прибули до 22 годин сьогодні до м. Ново Ушиці і зібрались в помешканню місцевого комисара.
 12/XI — 19 року “20” гд “-” хв. — ч. 03013
 Начопрвідділу Генштабу Осаул ... /без підпису/

[27]
 Начпостачання Наддніпрянської Армії.
 По наказу Командарма передаю для відома і належних распоряджень слідууючу телеграму Комгрупа Запорожська” Начдів 6 доносить: частини набоїв не мають. Як що не має надій отримати їх негайно з тилу то примушен буду з Вашого дозвілу відтягнути дівізії далі від фронту аби не мати сутичек з ворогом. Мною відправляється до 6 дівізії отримані сьогодні випадково 8000 набоїв кома інших запасів не має крапка Крім того Начдів 6 доносить що в дівізії бракує грошей за не відпуском від постачання що гальмує справу харчового і фуражного задовольнення крапка ч. 1370 Отаман Омелянович-Павленко ч. 03013
 13/XI — 19 р. За Начопрвідділу ... /підпис нечіткий/

[28]
 К-ру кордонної охорони м. Кутьковець
 На Вашу телефонограму командарм наказав: “залишитись в м. Купин”
 13/XI — 19 р. ч. 03014
 Вартстаршина /Опрвідділу
 Чотар [...]

[29]
 Комгруп Запоріжської, Комгруп Волинської, Комгруп СС, Комгруп Київської, Комгруп Полковника Удовиченко копія Наштаголт Добровольці заняли ст. Сербиновці і ст. та місто Бар крапка Галицька армія тримає нейтралитет крапка Наказую дві крапки 1/ Запорожської групи зосередитись на фронті Ровно Беяни Дехтярка крапка 2/ Групи СС зосередитись на лінії Сушовка Верховка Елтушково крапка 3/ Волинської групи всіма засобами стримувати ворога на лінії Н. Гармани с. Комаровці—Майдан для чого впереді фронту зруйнувати залізницю крапка 4/ Розмежувати смуги між Запоріжцями і Київською групою Снитково Н. Ушиця Миньковці Дунаєвці кома шоссе через останні три пункта для загального

користування цих груп крапка Між групами Київською і СС Гула Солобковці обоі включно для групи СС крапка Між групами СС і Волинської Борщи Бе-бехи ст. Буйволівці всі включно для групи СС крапка Про одержання цей дірективи донести крапка до виконання приступать негайно
м. Проскурів 14/XI — 1919 р. 11 год. 2 хв. ч. 03018
Командарм Отаман Тютюнник

[30]

Начальнику Юнацької Школи Полковнику Вержбицькому.
З огляду на брак одягу не має можливости вирушити отряду полковника Вержбицького на фронт /без підпису/ — /не послана?/

[31]

Команданту тилу — комгрупи Волинської, Запоріжської, СС, Київської і Полковника Удовиченко копія Наштаголт і Головному Отаману Наказую всі галицькі частини та их майно котри знаходяться в районі Надніпрянської армії звернути на поповнення наших частин роспорядженням Начдівів збірних дівізій в своїх районах крапка в сякому разі Команданту тилу всі галицькі частини і їх майно взять на учот.
Про виконання донести.

м. Проскурів 14/XI — 1919 р. 10 год. 30 хв. ч. 03019
Командарм Отаман Тютюнник

[32]

Наштаголт..... продовження
Згідно підписаних умов про завішення зброї з Польщею — польському командуванню відводиться для диспозиції — зона на схід від демаркаційної лінії як слідує дві крапки Вікторівка на полуденевий схід від Гусятини через Димковці Яримірку Городок далі й вздовж потоку Тростянець до Хмилівки через Чабани Чорний Острів Катеринівку Марковці Дубище дальше вздовж річки Случ на північ до ст. Миропіль крапка З огляду на те що по стратегічним умовам тил і бази Надніпрянської Армії переносяться в район Ярмолинці Проскурів Староконстантинів кома майже від вищезазначено... зона повинн... стати ближайшим тиловим районом Надніпрянської Армії крапка. Я прошу відповідних розпоряджень аби через нашу місію в Варшаві заключені умови були змінені і щоби для бази і тила Надніпрянської армії була залишена тимчасово лінія дві крапки Городок Кузьмини Війтовці Базалія, Ляхівці Корник Ізяслав Шепетівка Полонне Миропіль всі включно для нас крапка

Проскурів 14/XI 1919 р. год. хв. ч. 03020.
Командарм Отаман Тютюнник

[31]

Начальнику Охорони Демаркаційної лінії Отаману Мельнику копія Комгрупи СС По наказу Командарма повідомляю що згідно телеграми Штаголта від 13/XI ч. 153/оп. Ви підлягаєте Командарму Надніпрянської крапка
м. Проскурів 14/XI — 1919 р. ч. 03027
Командарм Отаман Сінклер

[32]

Вінниця Осаулу Каменському
Коли Ваш приїзд до Штабу армії не затормозить дорученої Вам справи на-казую негайно вирушити в Проскурів з відповідним докладом крапка Про маршрут і час вирушення донести крапка м. Проскурів 14/XI 19 р.
ч. 03031 13 год. 20 хвил.
Командарм Надніпрянської
Отаман Тютюнник

[33]

Вінниця Осаулу Каменському
Копія Н. К. Г. Ар.
Доручаю Вам яко представнику Надніпрянської армії, перше тримати самий тісний звязок з Н К Г Армії і її представниками котри ведуть переговори з делегатами Добрармії відносно завішення зброї як Галицької армії так і взагалі армії Соборної України крапка Друге докладно інформувати Штадарм по прямому дроту щодня к 16 годинам о ході переговорів крапка
14/XI 19 р. Проскурів ч. 03039
Командарм Отаман Тютюнник.

[34]

Командіру 5-го пішого рекрутового полку копія Коменданту тила.
Наказую доручений Вам полк негайно росформувать, передавши людей і майно полку в роспорядження Коменданта Тила для сформування маршового курина крапка

М. Проскурів 15 листопаду 1919 р. ч. [...] год. [...] хвиль [...]
Командарм Отаман [...] /без підпису/

/увага: цей наказ був перекреслений черв. олівцем — як непотрібний./ * * Примітка В. Євтимовича.

[35]

Наштагрупи Запоріжської
В дерективі від 14/XI ч. 03018 замість з першого де сказано що Запоріжської групи зосередитись на фронті Ровно Біляни Дехтярка кома треба читати Запоріжської групи зосередитись на фронті Ровно Біляни Татаріска крапка
15/XI 19 р. Проскурів ч. 03041
Нач опервідділа
Осаул Цепліт

[36]

Командіру сводногарматного полку
7 Запор. Дівізії. ст. Проскурів.
При обході мійських клубів були затримані за карточної грої старшини Вашого полку. При затримані старшини заявили, що про існування наказу забороняючого карточну гру військовим им не відомо. Командарм наказав донести чи відом Вам наказ про заборону карточної гри в клюбах і чи росповсюжден ли він Вами в полку Ч. 03050.
15/XI — 19 року.
Наштадарм
Отаман Сінклер

[37]
Вінниця НКГА.
На ч. 6828.
Командарм прохає повідомити коли і в яким місті були випадки здачі в полон цілих відділів Наддніпрянської Армії окремим розіздам добровольців, 15/XI — 19 року.

Наштадарм
Отаман Сінклер

[38]

Д. Негайно
Начальнику Охорони демаркаційної лінії От. Мельнику. Староконстантинів В відміну раніш виданих розпоряджень Командарм наказав Кошу СС і всім тилловим інституціям коша залишитись в Староконстантинові. 15/XI — 19 року Ч. 03056.

Начпервідділу Генштабу Осаул Цепліт

[39]

Комгрупи Волинської, Комгрупи Запоріжської, Комгрупи СС, Комгрупи Київської і Полковника Удовиченко копія Наштаголт
На нашому правому крилі вчора 15/XI добровольці зайняли с. Ровно і продовжуючи наступ сьогодні захопили с. Сказанці крапка На нашому лівому крилі під натиском ворога нами залишена ст. Комаровці і м. Волковинці крапка Наказую дві крапки 1/ Запоріжської збірної дивізії затримувать наступ ворога і під його напором відходить на м. Н. Ушицю маючи завданням забезпечувати шоссе Н. Ушица Дунаєвці крапка 2/ Київської збірної дивізії залишаєсь в армейському резерві пересунутись в район Зиньков крапка 3/ Збірної дивізії СС тримаючи тісний звязок з Запоріжською збіроною дивізією відтягивати свое праве крило назад координіруя свой відход з відходом лівого крила Запоріжської збірної дивізії ведя розвідку в напрямку на м. Бар крапка 4/ Волинської збірної дивізії скупчив всі свої сили і при допомозі бронепотягів негайно перейти в контр-наступ для захоплення села Комаровці і м. Волковинці маючи на меті надійно забезпечити Проскуровський вузел крапка 5/ Розмежуюча лінія меж збірними дивізіями Запоріжської і СС Михайловці, Гули Солобковці всі включно для дивізії СС крапка Військам своїм своєю ініціативою забезпечувати від наглого наскоку ворога крапка 6 Про одержання директиви донести крапка

м. Проскурів 16/XI — 1919 р. 10 год 40 хв. ч. 03060
Командарм Отаман Тютюнник

[40]

Начвікорес копія Комгруп СС, Начальнику охорони демаркаційної лінії отаману Мельнику Староконстантинів і К-ру 3 січового рекрутового полку — Проскурів.
В відміну наказу моего від 12/XI — 19 р. за ч. 03002 наказую 3 січовому рекрутовому полку не пересуватись до Староконстантинова, а перейти в распорядження Коменданта Тилу Наддніпрянської Армії

16/XI — 19 року " " год " " хв. ч. 03070.
Командарм Отаман /без підпису/

[41]

Нач. збірної дивізії СС копія Начдів. збірної Запоріжської і Начдів збірної Волинської.

Наказую Вам тримати займаемый фронт сс. Говори Дашковці і не посовиватись далі назад щоб не дати ворогові можливість загрожувать лівому флангу Запоріжцев і правому фронту Волинської збірної дивізії крапка Тримайте весь час звязок з Запоріжцями крапка відход дивізії може бути тільки по мойому наказу крапка

м. Проскурів 17/XI — 1919 р. 11 годин ч. 03077.
Командарм Отаман Тютюнник

[42]

Д. Негайно.

Вінниця Осаулу Каменському.
Командарм наказав Вам негайно повернутись з Вінниці до Штабу Дієвої Армії крапка

Проскурів 17 листопаду 19 р. ч. 03078.
Наштадарм Наддніпрянської
Отаман Сінклер

[43]

Наштабу Запоріжської групи
Командарм наказав поспути гармати відправити в Красилев /на північ від Проскурова/ обози ешелонировать в напрямку Дунаєвці Проскуров крапка

17/XI Проскурів г. — — —
Наштарм отаман /без підпису/

[44]

Штагруп Запоріжської, СС. Копії штагруп Волинської, Київської і Штаголта.
По всему фронту ворог посовується за нашими частинами головним чином своєю кіннотою крапка Камянец. Подільськ. по згоді з нашим урядом вечером 16/XI зайнят польськими військами крапка Наказую 1/ Запоріжської збірної дивізії перейти через Дунаєвці в м. Солобківці в армейський резерв під захистом своєї кінноти крапка Кінноті Запоріжців як найбільш затримувати ворога і піддержувати тісний звязок з збіроною дивізією СС крапка 2/ Сбірної дивізії СС затримуючись в займаемому районі при отході Запоріжців із Ново Ушиці забезпечити своєю кіннотою шляхи із Нової Ушиці Замехіва на північний захід крапка 3/ Запоріжцям і СС тримать між собою самий тісний звязок своєчасно повідомляя о всіх пересованнях своих частин крапка 4/ Запоріжцям при проході через Дунаєвці обовязково пріеднати до себе всіх наддніпрянців із вишколи УСС применів до цього як буде потрібно навіть силу крапка ч. 03083

м. Проскурів 17/XI — 19 року " " год " " хв.
Командарм Отаман Тютюнник

[45]

Наштагруп Запоріжської
Командарм наказав поспути гармати, все зайве майно і зайви обози
відправити в Красилів, що на північ від Проскурова крапка
м. Проскурів 17/XI — 19 року ч. 03083.
Наштарм Отаман Сінклер

[46]

Начальнику охорони демаркаційної лінії Отаману Мельнику. Копії Начдів
збірної Запоріжської і Начпостач Наддніпрянської Армії.
По згоді з польським командуванням район Староконстантинів—Шепетівка
предоставлен в распорядження Дієвої Армії крапка Распорядженням Ко-
мандарма в зазначений район переноситься база і устараюються склади
частин Дієвої Армії Запоріжської збірної дивізії відведен район — м. Кра-
силіва крапка Командарм наказав не чинити ніяких перешкод Начпостач
Запоріжської збірної дивізії при росташуванні Тилових інституцій і тилових
складів в районі м. Красиліва крапка 18/XI — 19 року ч. 03087
Наштарм Отаман Сінклер

[47]

Начдів Київської Збірної
Наказую Вам по прибутті в Зіньков негайно продовжувати путь і перейти
в район Михалполь крапка
м. Проскурів 18/XI — 1919 р. 19 годин ч. 03088
Командарм Отаман Тютюнник

[48]

Волинська група 18/XI заняла позицію на захід від Деражні крапка На
останнем фронті сутички з ворожою кіннотою крапка Наказую За-
поріжської збірної дивізії із району Дунаєвці куди она скупчиться к ве-
чору 19/XI перейти в район Давідковці Шпичинці Бахматовці в армейсь-
кий резерв крапка Під час руху в ніякому разі не зупинятися на
відпочинок в м. Проскурові крапка 2/ Київської групи залишиться в ра-
йоні Лошковці, Страховці, Солобковці Покутинці крапка Розвідку вести
на Корнасувка, Мукаров Подлесний, Гановка крапка Збірної дивізії СС
скупчиться в районі Зіньков, Бебехи, Мазники крапка Волинської
збірної дивізії утримувать лінію Новоселки, Литки Теперевка стежа за ху-
тори і Шпичинці крапка Розмежуюча смуга між збірними дивізіями
Київської і СС —Кривуля, Шаровка обоі включно для СС кома розмежу-
юча смуга між дивізіями СС і Волинської —Мазники Михалполь Баламу-
товка всі включно для СС крапка 4/ Юнацької школі з доданими до неї
частинами скупчиться в район с. Капистін крапка 5/ Про одержання
директиви донести крапка

м. Проскуров 19/XI — 1919 р. 13 г. 30 хв. ч. 03093
Командарм Отаман Тютюнник.

[49]

Начальнику Юнацької Школи
Полковнику Вержбицькому копія Начжелукр.
Для кращого забезпечення м. Проскуріва наказую Вам при допомозі брон-
епотягів просунутись вперед і зайняти сс. Богдановці і Коржовці крапка Всі
бронепотяги підлягають Вам в оперативному відношенню крапка У Голоско-
во звязатись зі збірною колонською дивізією
м. Проскурів 20/XI — 1919 р. 11 годин ч. 03099
Командарм Отаман Тютюнник

[50]

Красилів.
Командиру 7 Запоріжського полку /7 Запоріжської дивізії/:
Частини Волинської групи відійшли на Голосково. на ст. Богдановці ви-
двинута юнацька школа.
Наказую Вашому полку перейти сьогодні же в Меджибож і прикривати йо-
го крапка 3 подателем цього повідомте чому Вами не виконан наказ заня-
ти Меджибож і прикривати його крапка Полк Ваш повинен вирушити сьогод-
ня 20 листопаду, про виконання донесить з подателем цього наказу крапка
20 листопаду 19 р. Проскуров г.....ч. 03100
Командарм Отаман Тютюнник

[51]

Для відпочинку виснаженої тяжкими боями Наддніпрянської армії приведення
її в належний стан і скупчення обозів і тилових учрежденій необхідно на де-
який час відповідний терен крапка Бажано для Наддніпрянської армії предо-
ставить: 1/ фронт приблизно по лінії од Онаставцево що на північ від Мед-
жибожа с. Пилява, Острополь і далі по річці Случь до Любара включно крапка
Розмежуючи лінії а/ Південна од Онаставцево, річка Бужок Николаев м. Ку-
пель, всі пункти включно для Наддніпрянської армії кома б/ Західна — річка
Купель, Базалія, Теофиполь, Ляховці всі пункти включно для Наддніпрянської
армії кома в/ Північна різка річка Горинь, — і Ізяславль, Сивки ст. Плеска Бе-
резно, Любар всі включно для Наддніпрянської армії крапка Крім того предо-
ставити Наддніпрянської армії право користуватись залізницями для транзитно-
го руху збудуванням склепів: 1/ Шепетовка Камянець 2/ Проскурів
Волочиськ 3/ Шепетівка Лановці 4/ Шепетовка Бердичев крапка

[52]

Начдів збірної Запоріжської, Начдів збірної Київської Начдів збірної СС
копія Начальнику Юнацької школи Начдів збірної Волинської
На 21 листопада наказую дві крапки 1/ Збірної дивізії СС скупчиться в
районі Михалполь і підтримувать тісний звязок з правим флангом спільної
юнацької школи в районі Коржовці крапка 2/ Збірної Київської дивізії за-
няти фронт Ярмолинці Шаровка і підтримувать звязок з дивізією СС крап-
ка 3/ Запоріжської збірної дивізії продовжувати як найскоріш свій марш в
призначений її район крапка 4/ Про одержання наказу донести крапка
м. Проскуров 20/XI — 1919 р. 20 годин ч. 03105
Командарм Отаман Тютюнник

[53]
Комдірам збірних дивізій Запоріжській Волинській кома С.С. і Київській. —
Для росташовання зайвого майна обозів і не боездатних гармат признача-
ються райони: для Запоріжської дивізії Красилів кома для дивізії С.С. Ста-
роконстантинів кома для Київської дивізії Кульчини і для Волинської дивізії
Литоніні крапка В означених пунктах старшому з начальників вступить в
виконання обов'язків начальника залоги і негайно організувати харчово-
етапний пункт для доволістя тих козаків, котрі тудя будуть направлятися
крапка. Всіх блуждаючих старшин начальникам зазначених залог направ-
ляти в школу старшин в м. Кузьмін в распорядження от. Капкана крапка
Командарм Отаман Тютюник
21/XI — 19 ч. 03109

[54]
Староконстантинів от. Мельнику
Наказую сторону демаркаційної лінії скасувати і всі маючіся частини по-
вернуть на поповнення збірної дивізії С.С. крапка Для забезпечення на-
прямку на Староконстантинів наказую отаману Мельнику негайно вислати
отряд в м. Пілява, де він повинен залишитись до зміни його частями армії
крапка Про виконання донести крапка
Командарм Н.Д.А.
Отаман Тютюник
21/XI — 19 ч. 03110

[55]
Коменданту тила і Н-кам залоги Ярмолинці Михалполь, Чорний Остров,
Николаїв, Красилів Староконстантинів.
Наказую всіх окремих старшин і козаків направляти в слідуєчи райони дві
крапки Запоріжської збірної дивізії в Красилов кома Збірної дивізії СС в
Староконстантинов, Київської дивізії в Кульчини і Волинської дивізії в Ан-
тонини а всіх блуждаючих старшин в м. Кузьмин в школу старшин в рас-
порядження Отамана Капкана крапка Це не торкається тих Старшин які
увійдуть в склад сформуємої Старшинської Сотні
м. Проскуров 21/XI 1919 р. ч. 03112
Командарм Отаман Тютюник

[56]
Отаману Капкану
Наказую Вам зі школою старшин відправитись в м. Кузьмин де вступить в
виконання обов'язків начальника залоги і зібрать при школі всіх блуждаю-
чих старшин, про надсилку котрих до Кузьмина распорядження зроблено
через начальників залог крапка
м. Проскуров 21/XI — 1919 р. ч. 03113
Командарм Отаман Тютюник

[57]
Начальнику Постачання Дієвої армії.
Командарм наказав зробити распорядження щоб етап накормив людей

обозу 4-го збірного сірого полку а також щоб був виданий фураж для ко-
ней натурою або грішми крапка
м. Проскуров 21/XI — 1919 р. ч. 03114/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[58]
Начдів збірних Запоріжської, Волинської, Київської, СС, Коменданту тила
і Начальнику постачання.
З огляду на небезпеку з боку грабіжницького місцевого населення в
районі СС, Нашковці, Климашевка, Аркадовци наказую всі обози і тилови
інституції направляти не по шоссе Проскурів-Староконстантинів а ґрунто-
вим шляхом приблизно через Іваньковці, Калиновка, Хотьковці сл. Краси-
ловська крапка
м. Проскуров 21/XI — 1919 р. ч. 03117
Командарм Отаман Тютюник

[59]
Начдів збірних Запоріжської, Волинської, СС і Київської копія Н-ку
Залізничної Управи
З огляду на майже повную відсутність прислуги для обслуговання бронпо-
тягів праця котрих дуже необхідна наказую надіслать в штаб дієвої армії
в м. Проскуров від кожної збірної дивізії по одному старшині гарматчика
і 10 козаків гарматчиків і по одному старшині кулеметчика і по 10 козаків
кулеметчиків крапка Всім командіруємим обов'язково прибути в штадарм
завтра 22 листопада крапка
м. Проскуров 21/XI — 1919 р. ч. — /немає/
Командарм Отаман Тютюник

[60]
Командиру курія Буковинських стрільців через Н-ка залоги м. Проскуров.
Наказую з одержанням цього командирувати в штаб дієвої армії 2 стар-
ших і 10 козаків гарматчиків для призначення як обслугу на бронпотягів
крапка
м. Проскурів 21/XI — 1919 р. ч. /немає/
Командарм Отаман Тютюник

[61]
Начдів збірної СС копія Н-ку Юнацької школи.
Наказую по скупченні частин Вашої дивізії в районі м. Михалполь негайно
установить тісний зв'язок з частинами Юнацької школи і надійно забезпе-
чить их правий фланг котрий в районі Коршовці крапка Наказую так
розвідкою провірить мавшіся відомости про присутність ворожої піхоти в
районі с.с. Михалковци Васильковци що на північний захід від Михалполь
крапка Про наслідки донести в штадарм і повідомить Н-ка Юнацької шко-
ли крапка
м. Проскурів 21/XI — 1919 р. ч. 03120
Командарм
Отанман Тютюник.

[62]
 Начальнику юнацької школи Копія Комполку першого збірного Полковнику Ткачуку
 Перший збірний північний полк /перша північна дивізія/ в оперативному відношенні підчиняю Вам крапка В Командування полком наказую вступити Полковнику Ткачуку крапка Перший збірний полк зараз знаходиться в с. Капистін крапка

М. Проскурів 21/XI 19 р. ч. 03121
 Командарм Отаман Тютюник
 Полковник Ткачук 21/XI

[63]
 Начдів збірної Запоріжської копія Н-ку Спільної Юнацької школи
 Для забезпечення Проскурова зі сходу наказую восьмому збірному полку скобка восьма дивізія скобка вирушить завтра 22/XI на розсвіті і обов'язково перейти в район с.с. Лезнево Давідковці відкіля повести розвідку на Пироговці Пархомовці і негайно вийти в зв'язок зі Спільною Юнацькою школою в районі Капистін Масловці крапка Шостий збірний полк /шоста дивізія/ притягнути по можливості ближче до м. Проскурова крапка

м. Проскуров 21/XI — 1919 р. ч. 03122
 Командарм
 Отаман Тютюник

[64]
 Нач Штабу Головного Отамана.
 На ч. 0534.

Скласти проект поступової передачі нами полякам Проскурівського району і поступового пересовування нашої армії в новий район з тим щоби не було зайвих зустріч і суперечек з польськими військами зараз не можливо крапка
 Сьогодні 54 Добровольческий полк 14 дивізії заняв м. Михалполь а спільна юнацька школа потіснена противником до району ст. Богдановці с. Копистин при чому виявлен рух кінноти в напрямку на Давидковці крапка Завтра 22 листопаду в район Проскурова прибуває збірна Запорізька дивізія крапка Скільки доб ще потрібно тримати Проскуров це залежить від того, як швидко Нам удасться евакуювати Проскуров, ця евакуація затримується тим що ст. Кламашівка і район на 5 верст навколо цей станції занято повставшими селянами крапка Просовувати на північ збірні дивізії Київську і С/С. до повної евакуації Проскурів неможливо, вони повинні прикривати Проскурів з півдня крапка Тому гадаю необхідним передачу Проскурівського району полякам провести так: Бажаю щоб поляки негайно заняли м. Проскурів і висунули свою кінноту в східному напрямку тоді лиш Київська дивізія і С/С будут негайно пересунути на північ в обход Проскурів з заходу, а Запорізька Дивізія і юнацька Школа будут відведени просто на північ в свій новий район крапка Евакуація ж Проскурів буде продовжуватись і після заняття Проскурів поляками крапка

21/XI 19 р. 20 год. 10 хв. ч. 03123
 Командарм Отаман Тютюник

Книжка ч. 40

[65]
 Начвікоресу.
 Командарм наказав Вам негайно подати для бронпотяга "Вільна Україна" справний паротяг, а також 2 панцирники, або 2 клясови вагона для розташування команд бронпотягів. Крім того дати в розпорядження командіра цього бронпотяга декілька військових осіб залізничного фаху аби прокласти стрілку з південнобережної на подільську залізницю.

23/XI 19 року ч. 03127

Наштарм Отаман Сінклер

[66]
 Начальнику 3-ої залізної дивізії копія Начдіву Київської збірної
 В заміну наказу про тимчасове переформування груп в збірні дивізії Командарм наказав 3-й залізній дивізії залишатись в складі дивізії а не збірного полку крапка ст. Чорний Острів 23/XI 19 р. ч. 03128

Наштадарм Надніпрянської
 Отаман Сінклер

[67] П о с в і д ч е н н я .

Дозволяю пред'явнику цього представнику Начальника Постачання Надніпрянської армії перейти в напрямок на Підоси—Водічка щоби допомогти і забрати майно і речі постачання Надніпрянської Армії крапка Всім частинам і окремим особам Командарм наказав допомогти представникам постачання в їх справі крапка ст. Чорний Острів 23/XI 19 р. ч. 03129

Наштадарм Надніпрянської
 Отаман Сінклер

[68] Начальнику Постачання групи СС.

По наказу Головного Отамана видати Штабу Дієвої Армії продукти які мають а також хліба. 23/XI — 19 року ч. 03130

Наштадарм Отаман Сінклер

[69]
 Інспектору Техничних військ.

Головний Отаман наказав маючюся в Вашому розпорядженню радіостанцію обов'язково взяти з собою на підводах, а коли це буде неможливо, то погрузити її в вагон котрий причепити до вагона Товарища Міністра Хрестюка котрий направиться до ст. Волочиск крапка Відповідальність за збереження цієї станції Головний Отаман покладає на Вас крапка ч. .../без/... 23/XI — 19 р. Наштарм Отаман Сінклер

[70]
 Командарму Отаману Тютюнику.
 Копію Староконстантинів Отаману Мельнику.

Для передачі отам. Тютюнику всім Командуючим групами для передачі от. Тютюнику.

Польські війська розпорядженням свого вищого командування по вимозі Антанти відведени на захід р. Збруча крапка Представникам польського Командування офіційно заявлено що при переході українських військ через лінію заняту польськими військами ці війська будуть обезброєні і інтерніровані крапка Головний Отаман вирішив зо всіма військами не скупченими в Староконстантинов відходити в напрямку на Шепетівку крапка Останнє рішення буде прийнято Головним Отаманом по прибуттю до Вас крапка Відносно Штабу Дієвої армії Головний Отаман наказав дві крапки Всі хто бажає вирушити з ним походом кома решту же розформувати рахувати вільними кома більшість діл котрих не можливо вивезти спалити крапка 23/XI в 14 годин Київська група проходила через ст. Чорний Острів крапка

[71]

Штаб Запоріжської дивізії с. Осташки

По донесенню Запор. групи два бронпотяга, ескадрон кінноти і 200 чел. піхоти добровольців вирушило в напрямку на Климашівку крапка Відділ ворога який займав с. Михалполь вирушив на Проскурів крапка Штаб Київської дивізії буде ночувати сьогодні в Николаєві крапка. 13/XI — 19 р. Войтовці ч. 03132
Наштарм Отаман Сінклер

[72]

Полк. Капустянський і Комдів 6 23/XI — 19 р. 13 год. 30 хв. Прошу повідомити чи немає якої відміни в останньої дерективі штадарм відносно пересування в с. Скородки
В напрямку на Староконстантинів із Чорного Острова на авто вирушив Тютюник повідомте де Ваши частини зараз, і як Ваше прізвище щоб міні не помилиться Частини переходять в даний мент через Чорний Острів і ночеватимуть в Николаїві. Моє прізвище Юрко Тютюник.
Поки перемін відносно дерективи нема. Штаб вируша в Войтовці, Тютюник преїде через Николаїв Красилів. Бажано було б щоб Ви в Чорнім Острові залишили старшину для звязку з Вами, бо із Николаїва тікі є звязок на Чорний Острів і Войтовці а далі звязку цього нема. Є тильки такий звязок Войтовці—Теофіполь Красилів—Староконстантинів. Все.

[73]

Начвікорес.

Надсилаю паротяг для майстерской валки яка повинна в першу чергу вирушити на Волочиск.

24/XI — 19 р. ч. 03134.

Наштарм Отаман Сінклер

[Компімовано] 22—26/V. 1939

Полк. В. Євтимович

А. Дедзик

[Переписав:] А. Дедзик

Львів, 4—22. V. 1939

[II частина]

/О П Е Р А Т И В Н І З В І Т И — без наголовка й обгортки/

[74]

132.

Наштаголт Копії НКГА. Наштагрупи Запоріжської, СС Волинської, Київської, Полковника Удовиченко Отаману Ярошевичу.
Оперативний звіт до 17 годин 5/XI — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки На участку 6 дивізії спокійно крапка Ворог веде усиленну розвідку з боку Томашполя крапка від колонни яка веде наступ на Вел. Русова Фолюшовка відомости не одержани крапка Від 8 дивізії донесення не одержано крапка. Група СС дві крапки ворог зранку повів наступ з с. Голинчинці піхотою і кіннотою а п... * пішим відділом з боку Юліямполь в тил частинам II дивізії СС займавшим Звіздановка Ксендзовка і примусили их відійти на лінію Деробчинка Деробчин крапка Бій продовжується наслідки його ще невідомі крапка Частини 11 дивізії займають бугри що на південний схід від Деробчинка Деробчин крапка. Ворогом заняті Звіздановка Ксендзовка Джурін крапка 10 дивізія веде наступ на Рахни крапка Частини сьомої дивізії займають с. Стояни Улига крапка.
м. Жмеринка 5/XI — 1919 р. 17 годин ч. 394/оп.
16 Наштарм Отаман Сінклер

* Слово в документі відсутнє.

[75]

Наштаголт копія НКГА Наштагруп Запоріжської, Групи СС, Волинської, Київської, Полковника Удовиченко, Отаману Ярошевичу.
Оперативний звіт до 10 годин 6/XI — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки На участку 8 дивізії спокійно крапка На участку 6 дивізії частини наступавши 5/XI на Мал. Русова заняли с.с. Мал. і Вел. Русова крапка Кінна розвідка наша заняла с. Голова Русова і доходила до с. Голинчинці крапка ворог питався наступать з боку Томашполя на Антоновку алеж його лави були затримані в 4 верствах від Антоновки крапка. Ворогу підійшли свіжі сили крапка Зараз дивізії виконують дірективу штадарм ч. 02925 крапка Група СС дві крапки По додатковим відомостям в час упертого бою 5/XI 31 полка СС з ворогом 7 кінний полк виступив з Джуріна на Ксендзовку на допомогу цьому полку але був обійдений кіннотою ворога з ліса що на південь від Джуріна крапка Бій кінноти дав можливість 31 полку СС одійти і зараз частини 11 дивізії займають фронт по лінії річки Деробчинки в с. Деробчинка Деробчин Адамівка крапка 7 кінний полк займає Рекеченци крапка Зараз на фронті ведеться розвідка крапка Частини 10 дивізії 28 п. п. біля 20 годин 5/XI

* Слово в документі відсутнє.

зайняли ст. і село Рахни кома 30 і 29 полки в с. Стрільники крапка 21 налівайківський полк 7 дивізії займає с. Следи і веде розвідку на м. Шпиків шукаючи також злуку з правим флангом галицької армії котрий повинен бути у с. Следи крапка Окрема кінна бригада і Чорни Запоріжські в кількості зо 100... * зібрались в с. Черемаши що в 4 верствах на північ від м. Красне крапка Зараз на фронті 10 дивізії без змін крапка м. Жмерінка 6/XI — 1919 р. 10 годин ч. 395/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[76]

Наштаголт Копії НКГА. Наштагрупи Запоріжської, групи СС, Волинської, Київської, Полковника Удовиченко Отаману Ярошевичу.

Оперативний звіт до 17 годин 6/XI — 1919 р. Крапка

Від Запоріжської групи за переїздом штаба групи в с. Грушки відомости недержани крапка Група СС дві крапки на участку 11 дивізії сьогодні з ранку добровольці повели наступ великими силами на фронт Адамовка ДЕРЕБЧИНКА ДЕРЕБЧИН крапка Про наслідки боя відомости ще не одержани крапка По додатково одержаним відомостям 28 полк СС зайнявшій вчора 5/XI Рахни під напором ворога примушений був вчора о 21 годин залишити Рахни і відійшов на Следи крапка Зараз 28 полк на підводах перекидається до Мурафи для допомоги частинам 11 дивізії крапка 10 дивізія СС і 7 запорожська дивізії займають фронт Стрільники Бушинка Следи крапка

м. Жмерінка 6/XI — 1919 р. 17 годин ч. 396/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[77]

Наштаголт Копії НКГА Наштагрупи Запоріжської, Волинської, Київської, Полковника Удовиченко, Отаману Ярошевичу.

Додаток до оперативного звіта ч. 396/оп крапка

На участку 11 дивізії групи СС два наступи ворога були відбиті при чому ворог поніс великі втрати убитими і раненими крапка Добровольці вели в бій свіжі частини і в третє повели енергійний наступ крапка Наши частини примушені були залишити ДЕРЕБЧИН і ДЕРЕБЧИНКА і відійти на бугри що на північ від цих сел по смузі Долинок Гравна і край ліса що на південь с. Михайловка крапка Зараз на участку 11 дивізії спокійно крапка Дивізія готується до протинаступу крапка Біля 12 годин добровольці повели наступ на Налівайковський полк займавши с. Следи і примусили його відійти на с. Уяринці крапка На фронті 10 дивізії перегрупировка крапка

м. Жмерінка 6/XI — 1919 р. — годин ч. 397/оп.
/перекреслене: Наштарм Отаман/ Капустянський

[78]

Наштаголт

Копії НКГА. Наштагрупи Запоріжської, СС, Волинської, Київської, Полковника Удовиченко, Отаману Ярошевичу.

Оперативний звіт до 10 годин 7/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська група дві крапки На фронті групи провадиться розвідка крапка 6-та дивізія зайняла смугу с.с. Боровка, Володівці Березовка кома 8-ма дивізія різка сл. Бабнинці Моевка крапка Група СС дві крапки 11 дивізія займає фронт як зазначено в звіті ч. 397/оп. крапка 10 дивізія займає Лопатинці кома 28 полк СС перейшов в Михайловку крапка 7 Запоріжська дивізія після боїв в с.с. Следи і Бушинка зібралась в м. Красному крапка Сьогодні 11 дивізія з 28 полком має перейти в протинаступ на фронті Бжурин Береччин * крапка

м. Жмерінка 7/XI — 1919 р. 10 год. ч. 398/оп.
Капустянський

* Має бути: "Джурин ДЕРЕБЧИН".

[79]

Наштаголт

Копії НКГА. Наштагрупи Запоріжської, групи СС, групи полковника Удовиченко, Наштагрупи Волинської Наштагрупи Київської, Отаману Ярошевичу. Оперативний звіт до 17 годин 7/XI — 1919 р. крапка

Донесення від груп з огляду на переїзд штабів не одержано крапка м. Жмерінка 7/XI — 1919 р. 17 год. ч. 400/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[80]

Начальнику Штабу Головного Отамана.

Тільки що одержав повідомлення від Осаула Каменського по прямому дроту що він має взяти участь в загальному засіданні з представниками Добрармії в Начал. Команді Г. Армії крапка Це засідання має одбутись до обіда крапка Осаул Каменський повідомляє що Генерал Ціріц і Значковий Головного Отамана прибули до Начальника Команди тільки сьогодні з піздняго ранку крапка Про свою мандрівку Осаул Каменський повідомляє таке дві крапки як він приїхав шостого листопаду і звернувся до генерала Тарнавського кома то останній сказав що для користі діла треба їхати як можно скоріш за делегацією котра вже виїхала ранком крапка Сьомого листопаду вечером в 18 год. Ос Каменський був в Райгороді у Начдів 5 Добрармії Генерала Васильченко котрий йому після його розмови кома показав наказ Генерала Деникіна відносно договору підписаного Галицькою делегацією 5 листопаду крапка Це було несподіванкою для його і другого старшини Галицького Командування, який входив в склад делегації кома через що вони постановили повернутись до Винниці і чекати нових наказів крапка Відповідні вказівки много дани крапка

9 листопаду 19 р. Проскурів ч. 02960.
Командарм Отаман Сальський

З визовом старш. Генштабу

С[...]

[81]

Наштаголт копії НКГА. Комгрупи Запоріжської, Київської, СС, Волинської, полковника Удовиченко.

Оперативний звіт до 10 годин 10/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська група дві крапки На участку 8 дивізії контр-наступом наших частин кіннота добровольців занявшая с. Грушки була вибита і с. Грушки зараз в наших руках крапка По додатково одержаним відомостям на участку

6 дивізії 8/XI з ранку Добровольці повели наступ на Саїнку і Володівці. Які і були ими зайняті крапка Ворог був захоплений в расплох і відійшов на с. Рознатовку крапка Добровольці понесли значні втрати при чому було захоплено 1 кулемет 12 полонених та інше різне майно крапка Перед вечором 7/XI ворожа кіннота біля 250—300 чоловік підтримана кіннотою обійшла Дорошенковців і примусила їх відійти до с. Саїнки крапка К 9 годинам 9/XI частини Запоріжської групи стали на смузї Грушка Садки Людвиківка Серби Шендоровка крапка Ворогом заняті Бокатинка Черневиці Саїнка крапка Група СС дві крапки 11 дивізія займає фронт Плебанівка Ношковка, Андріювка кома кінний полк с. Івашковці від 10 дивізії відомости не одержані крапка Волинська група на марші в район Бар Волковинці Майдан крапка Група Полковника Удовиченко на марші в район Глибівка Куражина Камос Ольховець крапка Київська група на марші в район Івашковець, Іваньковці Дурняки Кучська Балабанівка Щербовці крапка м. Проскурів 10/XI — 1919 р. 10 год. ч. 402/оп.
Капустянський

[82]
Наштаголт копії НКГА. Комгруп Запоріжської Київської, СС, Волинської полковнику Удовиченко.
Оперативний звіт дл 4 годин 10/XI 19 року крапка
Від Запоріжської групи відомости не одержані крапка Група СС дві крапки ночю з 9 на 10 листопада збірний полк 1 29, 30 полків 10 дивізії який мав стати в с. Луки в с. Пасинки був несподівано атакован ворогом з боку с. Дзялов крапка Полк поніс втрати і зараз збирається в с. Грабовці крапка Ворог до ранку наши частини не переследував крапка Вислана кінна розвідка на Теласнінці, Кацмазово, Молчини крапка 28, 31 і 33 полки стоять по лінії Перепильченці—Плебинівка хутор Вишнівського крапка Кінний полк в с. Будно крапка Ворог сильними відділами веде розвідку по встьому фронту 7 дивізії крапка 10/XI — 19 р. "17" год. "-" хв.
ч. 403/оп.
наштарм Отаман Сінклер

[83]
Наштаголт, копії Н.К.Г.А. Комгрупи Запоріжської, Волинської, Групи СС, Полковника Удовиченко, Київської.
Оперативний звіт до 10 годин 11/XI — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки Після 13 годин 10/XI добровольці переважно піхота повели наступ на ліве крило групи на участок Шендоровка Серби крапка Наступ ворога був стриманий біля 15 годин алеж завдяки обходу нашого лівого крила частини шостої дивізії примушени були відійти крапка 6 дивізії комгрупи наказано в ніч з 10 на 11 листопада зосередитися в районі Следи Садова Конева крапка 8-ої дивізії наказано перейти в район Сказинці Пилипи Воеводчинці крапка Кіннота займає Грушки крапка Частини Могілевської залоги займають Катеріновку Григоровку крапка Від групи СС відомости не одержані крапка
м. Проскурів 11/XI — 1919 10 годин ч. 404/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[84]
Наштаголт копії Наштагрупи Запоріжської, Волинської, СС, Полковника Удовиченко.
Оперативний звіт до 17 годин 11/XI — 1919 р. крапка
Від Запоріжської групи відомости не одержали крапка Зв'язку з Могіловом нема кома по непровереним ще відомостям він залишен нами крапка На фронті групи СС ворог з ранку повів наступ на с. Будно і переправи коло хуторів Вишковський і Івашковський і заняв ці пункти крапка Наши частини заняли с.с. Івашковці і Перепельчинці крапка Зараз на фронті групи розвідочні події крапка
м. Проскурів 11/ 1919 р. 17 годин ч. 405/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[85]
Наштаголт
Копії Н.К.Г.А. Наштагрупи Волинської, Запоріжської, Групи СС, Полковника Удовиченко, Київської.
Оперативний звіт до 10 годин 1919 р. 12/XI крапка Донесень від Запоріжської групи і групи СС за переїздом в нові місця их штабів донесень не одержано крапка Київська група і група Полковника Удовиченко на марші згідно директиви ч. 02977/оп. крапка Перша дивізія Волинської групи прибула в район Бара кома друга і четверта дивізії на марші в район Коморовці Вовковинці крапка
м. Проскурів 12/XI — 10 годин 1919 р. ч. 406/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[86]
Наштаголт, копії Н.К.Г.А. Наштагрупи Запоріжської, Волинської, СС, Київської, Полковника Удовиченко.
Оперативний звіт до 17 годин 12/XI — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки 11/XI біля 11 годин кіннота добровольців кількістю до 140 шабелъ зайняла Могілів крапка Частина Буковинського куріня захоплена в полон добровольцями кома частина вирушила через Ровно на Куриловці Муровані на приєднання до 3 Залізної дивізії крапка Комгрупи наказано Дністрянської кордонної бригади кількістю 40 чоловік забезпечувати шлях Могілів-Ровно крапка Частинам групи наказано в випадку коли не буде можливості тримати залізницю на участку Ізраїловка Вендичани зосередитись в районі Яришов Серебринці Куковка Жеребиновка Ломозів Ястрембна маючи кінноту в Неліерчі для зв'язку з групою СС крапка Сьогодні з ранку ворожа розвідка була в м. Озаринці крапка Група СС займає фронт Степанки Перепельчинці крапка
м. Проскурів 12/XI — 17 годин 1919 р. ч. 407/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[87]
Наштаголта Копії НКГА Наштагрупи Запоріжської, Київської, Волинської, С. С., Полковника Удовиченко
Оперативний Звіт до 10 год. 13/XI 19 року крапка Запоріжська група дві крапки Частини групи 12/XI зосередились в районі м. Яришев

ст. Ізраїлівка, ст. і село Вендичани, с. Куковка с. Жеребиловка і Ястремб. на крапка Кінний полк Чорних Запоріжців займає с. Плосков крапка

12/XI коло 17 годин ворожа кіннота вибила нашу кінну заставу з Юрковці і заняла це село крапка. Зараз на фронті групи спокійно крапка На ст. Ізраїлівка стоїть наш бронепотяг Сух крапка Група СС займає фронт дві крапки с. Гільчинці що в 3 верстах на північний схід від м. Копайгород і далі на південь с. Романки Хрепівка Степанки Горай м. Лучинець крапка Частини Київської групи прибули і ростувались в районі с.с. Струги і Песень і м. Ново Ушиця крапка

м. Проскурів 13/XI 19 р. ч. 408/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[88]

Наштаголт Кії НКГА. Наштагруп Запоріжської, Волинської Київської СС, полк. Удовиченко.

Оперативний звіт до 17 годин — 19 року крапка

Від Запоріжської групи відомости не одержани крапка Група СС займає фронт м. Копайгород с. Романки с. Хреновка с. Степанка с. Горай і м. Лучинець крапка Кінний полк котрий займає м. Лучинець тримає безпосередній зв'язок з чорними Запорожцями які займають с. Млиновку крапка Волинська група дві крапки Ворожій бронепотяг налагодив поповненою нами залізницю підійшов на 3 верстви до ст. Сербиновці крапка Другий потяг з ворожею піхотою підійшов до броневика крапка можливо чекати наступу добровольців на Сербиновці крапка Друга дивізія Волинської групи зосередилась в районі Комаровці і веде кінну і пішу розвідку на фронті Вінниковці Дубова Рожепи кома 2 кінний полк займає с. Стодульці і веде розвідку вздовж залізниці кома Перша дивізія займає Бар кома четверта в резерві в районі Го.....нці крапка

м. Проскурів

13/XI — 1919 р. 17 год. ч. 409/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[89]

Наштаголт Копії Н.К.Г.А.

Наштагруп Запоріжської Київської Волинської С.С. Полковника Удовиченко

В додаток до опер. звіту ч. 409/оп крапка

додатково одержаним відомостям від Запоріжської групи на участку 8-ої дивізії ворожа кіннота кількістю в 50 чоловік повела наступ на Ізраїлівку алеж була відбита і відійшла крапка Наши частини теж вигнали ворожу заставу з Дюльвірки що на схід від Ізраїлівки яка відійшла на Озарінці крапка М. Озарінці займаються ворожею кіннотою 70—100 чол. не відомої кількості піхоти крапка На участку 6-ої дивізії спокійно крапка

м. Проскурів 13/XI — 19 р. 20 год. 40 хв. ч. 410/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[90]

Наштаголт, Копії Наштагрупи Запоріжської, Волинської, СС, Київської, Полковника Удовиченко НКГА.

Оперативний звіт до 10 годин 14/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська група дві крапки 13/XI після полудня ворог значними силами піхоти і кінноти при 3 гарматах повів наступ з боку Могіліва вздовж великого шляху що іде з Могіліва на Яришев і після бійки в районі м. Яришева примусів частини 8 дів. залишити м. Яришов і відійти до с. Хоньковці крапка На участку 6 дивізії до с. Вендичани підходила ворожа розвідка але була відігнана крапка Частинам запоріжської групи наказано на 14/XI занять дві крапки 8 дивізії сс. Хонеловці Ястремб-на кома 6 дивізії Ломазов Куковка Жеребиловка маючи заставу в с. Вендичани крапка Дивізіям на зазначених лініях наказано дати опір ворогу крапка на фронті групи СС без змін крапка Ворог провадити інтенсивну розвідку крапка Волинська група дві крапки о 17 годин 13/XI ворожій бронепотяг з піхотою 200 чоловік повели енергійний наступ на ст. Сербиновці крапка Бронепотяги Помста і Вірний син України відбивали наступ алеж завдяки понесеним втратам в персональному складі примушені були відійти і зараз знаходяться у ст. Стодульці крапка Сербиновці захоплені ворогом крапка О 16 годині ст. і місто Бар занято ворогом крапка Перша дивізія відходить на село Комаровці крапка Ст. Бар була зайнята двома бронепотягами ворога крапка На станції були Галицькі частини алеж ніякого опору ворогові вони не оказали крапка В мент відходу наших військ із м. Бара Галичане проти нас виставили броневий самохід крапка

м. Проскурів 14/XI — 1919 р. 10 годин ч. 411/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[91]

Наштаголт копії Наштагрупи Запоріжської Волинської, СС, Київської, Полковника Удовиченко.

Оперативний звіт до 17 годин 14/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська група дві крапки на фронті групи розвідочни події крапка На фронті групи СС без змін крапка Сьогодні ранком ворожа кінна розвідка доходила до с. Романки алеж нашими частинами була прогнана крапка Від Волинської групи донесення не одержано крапка

м. Проскурів 14/XI — 1919 р. 17 годин ч. 412/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[92]

Наштаголт копії Наштагруп Запоріжської, Волинської СС Київської полк. Удовиченко.

Додаток до опер. звіту ч. 412/оп до 17 годин 14/XI — 19 року

Сьогодні біля 14 годин по неперевіреним відомостям м. Копай Город було заняте ворогом крапка М. Бар занято 15..... * Переяславським полком крапка Вчора 13/XI вечером ворог вів наступ на м. Лучинець і зайняв його крапка Чорні Запоріжці відійшли на с. Не..... а 7 кінний полк СС став в хут. Юзіни..... Крапка 28 і 31.....полки СС займають с. Горай Хреновка крапка Частини групи Удовиченко завтра до 12 годин перейти на лінію сел Снітково Сиповка—Верхівка—Сеферовка крапка

14/XI — 19 р. “ ” год. “ ” хв. ч. 413/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

* Тут і далі слова у документі відсутні.

* У документі — помилка.
З його контексту видно, що
він датується 10 год. ранку.

[93]
Наштаголт копії НКГА. Наштагрупи Запоріжської, Волинської, Київської, СС, Полковника Удовиченко.
Оперативний звіт до ІР * годин 15/ХІ — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки На участку 6 дивізії 14/ХІ коло 15 годин ворог заняв після бою с. Вендичане крапка На участку 8 дивізії розвідочні події крапка Групи наказано сьогодні занять фронт Ровно Беляни Дехтярка крапка Група СС сьогодні зранку відходе на лінію с.с. Снитково, Суповка, Верховка, Сеферовка крапка Волинська група дві крапки На фронті 2 і 4 дивізії спокійно крапка перша дивізія 14/ХІ залишила район Галузинці і вечером зібралась в районі Даражня крапка Комгрупи наказано першій дивізії сьогодні перейти в район с. Комаровці і зайнять фронт с. Комаровці, сл. Комаровська і Н. Гармаки крапка До прибуття частин першої дивізії зазначений фронт наказано занять зранку 15/ХІ 2 кінним полком крапка По додатково одержаним відомостям ст. Бар було занято біля 13 годин 13/ХІ бронпотягом ворога з 100 піш. добровольців крапка
м. Проскурів 15/ХІ — 1919 р. 10 годин ч. 414/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[94]
Наштаголт копії НКГА Наштагрупи Запоріжської, Волинської, СС, Київської Полковника Удовиченко, Начдів 7.
Оперативний звіт до 17 годин 15/ХІ — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки 8 дивізія заняла смугу Нишовці Ровно Погорелое крапка Від 6 дивізії відомости не одержани крапка Від групи СС донесення не одержани крапка Волинська група дві крапки перша дивізія займає другим полком Шпинці кома 1, 3 полки на марші в с. Галузинці кома кіннота дивізії в сл. Комаровська крапка Друга дивізія расташована в районі Волковинці Корачинці Рамови, Корачинці Волосні крапка Четверта дивізія в резерві групи в с. Корачинці Волосні, Галузинці крапка Другий кінний полк в с. Комаровці крапка На фронті групи спокійно крапка
м. Проскурів 15/ХІ — 1919 р. 17 годин ч. 415/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[95]
Наштаголт копії НКГА наштагрупи Волинської, Запоріжської, Київської, СС, Полковника Удовиченко Начдів 7.
Оперативний звіт до 10 годин 16/ХІ — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки Біля 17 годин 15/ХІ ворожа кіннота в кількості до 400 чоловік частиною в пішому строю повела наступ на 24 полк, який займав с. Ровно крапка Ворожої кінноти удалось охопити фланг і вийти майже в тил полку крапка Полк наніс значні втрати кома решта полку біля 15 чоловік прибула в Куриловці Муровани крапка Ворог вчора повів також атаку на с. Жеребіловку силою до 100 чел. кінноти і 50 чел. піхоти і примусив нашу частину відступити крапка Жеребіловка зайнята добровольцями крапка Частинам Запоріжської групи наказано на протязі ночі з 15 на 16 листопада зосередитись дві крапки 8 дивізії в районі Сказинці Куриловці Муровані з кіннотою в Березові кома 6 дивізії в районі с.с. Житники Дерешева, Петримани з кіннотою в Кривохижинці крапка Від групи СС донесень не одержано крапка Волинська група дві

крапки Коло 16 годин 15/ХІ добровольці полагодив взірваний біля с. Васютинці залізничний міст силою коло 300 багнетів при підтримці бронпотяга повели наступ на ст. Комаровці і після впертого бою примусили наши бронпотяги і частини другої дивізії залишити м. Волковинці і ст. Комаровці крапка Наш бронпотяг Т.....ний * був прострілен кулями і вийшов зі строю крапка Частини 2 дивізії відійшли на Нову Гуту крапка Впереді частин 2 дивізії знаходиться бронпотяг Хортиця крапка Перед фронтом 2 кінного полку і 4 дивізії ворога не виявлено крапка Частинам Волинської групи наказано на 16/ХІ дві крапки 2 дивізії обороняти фронт Н. Гута — С. Гута кома 4 дивізії обороняти Волоски Кароченці кома першої дивізії з 2 кінним полком обороняти Пильновані Кароченці крапка
м. Проскурів 16/ХІ — 1919 р. 10 годин ч. 414/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

* Слово у документі
нечітке.

[96]
Наштаголт копії Комгрупи Волинської, Запоріжської, СС, Київської, Начдів 7
Оперативний звіт до 17 годин 16/ХІ — 1919 р. крапка
Запоріжська група дві крапки Сьогодні зранку добровольці зайняли с. Сказинці крапка Група СС дві крапки частини групи займають фронт м. Ялтушково сл. Ялтушково і Ялтушково Ч. длісний кома кіннота займає с. Михайловка крапка На фронті Волинської групи спокійно крапка
м. Проскуров 16/ХІ — 1919 р. 17 годин ч. 417/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[97]
Наштаголт копії Наштагрупи Запоріжської, Волинської, Київської, СС, Полковника Удовиченко, Начдів 7.
Оперативний звіт до 10 годин 17/ХІ — 1919 крапка
Запоріжська група дві крапки Частини 8 дивізії після бійки 15/ХІ з добровольцями в районі с.с. Н...ловці Певан були примушени відступити і в ніч з 16/ на 17 листопада відійшло в район Березово прориву ворожа розвідка 16/ХІ доходила до с.с. Матерська Ольшевець крапка По даним розвідки ворог скупчив у районі Ровно значні сили крапка Аби уникнути розкиданного гуртовання частин Запоріжської групи наказано до півдня 17/ХІ зосередитися на фронті Куча Мала Струги з кіннотою в Івашковцях і Щербовці крапка Група СС дві крапки частини групи займають фронт с.с. Дашковці Курники кома кіннота з с. Копищева переходить в с. Тулі крапка На фронті групи спокійно крапка Волинська група дві крапки Частинам групи на 16/ХІ було наказано перейти в наступ різка 2, 4 дивізії з 2 кінним полком на с. Корачинці Римови кома першої дивізії захопить с. Галузинці крапка Наслідки наступу ще не відомі крапка
м. Проскуров 17/ХІ — 1919 р. 10 годин ч. 418/оп.
Наштарм Оаман Сінклер

[98]
Наштаголт копії Наштагрупи Волинської, Запоріжської, СС, Київської Начдів 7.
Оперативний звіт до 17 годин 17/ХІ — 1919 р. крапка

Частини Запоріжської збірної дивізії на марші для занять ими Куча, мал. Струги, Щербовці крапка На фронті збірної дивізії СС без змін кома провадиться розвідка крапка На фронті Волинської збірної дивізії по причині холода частини дивізії в наступ не переходить крапка Київська збірна дивізія на марші в Зіньков крапка

м. Проскуров 17/XI — 1919 р. 17 годин ч. 419/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[99]

Наштаголт копії Начдів збірної Запоріжської Начдів збірної Волинської Начдів збірної СС, Начдів збірної Київської, Отаману Мельнику, Начдів 7 Начохорони демаркаційної лінії Отаману Мельнику. —

Оперативний звіт до 10 годин 18/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська збірна дивізія дві крапки Частини дивізії вчора заняли смугу с.с. Куча, Струги з кіннотою Увашковцях, Щербовці крапка На 18/XI дивізії наказано перейти в район сс. Сцибора Сивороги м. Міньковці кома кіннот... захищати лінію с.с. Поповка, бол. Струги Замахов включно крапка Від збірної дивізії СС донесення не одержано крапка Волинська збірна дивізія дві крапки 17/XI кіннота другого збірного полку повела наступ на с. Корочинці Римови кома село оказалось занятой сотнею піхота добровольців кома наша кіннота займає західну околицю Корачинці Римови крапка Добровольці заняли с.с. Майдан, Захрок м. Волковинці Шелонці крапка

Проскурів 18/XI — 1919 р. 10 годин ч. 420/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[100]

Наштаголт копії Начдів збірної Запоріжської, Начдів збірної Волинської, Начдів збірної СС, Начдів збірної Київської, Начдів 7, Начохорони демаркаційної лінії Отаману Мельнику.

Оперативний звіт до 17 годин 18/XI — 1919 р. крапка

Частини Запоріжської збірної дивізії на марші в район Сцибори, Сивороги Міньковці крапка Від збірної дивізії СС за переїздом штаба дивізії в нове місце донесень не одержано крапка Волинська збірна дивізія дві крапки коло 12 годин піхота ворога силою до 100 чоловік атакувала частини 2 збірного полка у Кально Деражня і збила их кома частини полка відійшли на Нижній Черешенка крапка Одночасово біля 120 чоловік повели наступ з Галузінець на Волоскі Караченці і потіснили перший полк крапка Частинам дивізії наказано занять піхотою лінію Буцнів Криничне видвинув кінноту на лінію Кально Деражня різка Волоскі Карачинці крапка

м. Проскурів 18/XI — 1919 р. 17 годин ч. 421/оп.

Наштарм Сінклер

[101]

Наштаголт копії Начдів збірної Запоріжської Начдів збірної Волинської, Начдів збірної СС, Начдів збірної Київської, Отаману Мельнику, Начдів 7.

Оперативний звіт до 10 годин 19/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська збірна дивізія дві крапки частини дивізії вчора 18/XI прибули в район Сцибора, Сивороги, м. Міньковці крапка Сьогодні 19/XI дивізія переходить в район с.с. Станиславка, Гановка, Демьянковці Горчичная

крапка Кінноті наказано зосередитись на фронті Соколиць, Антоновка Калустяни крапка Від збірних дивізій СС і Київської донесень не одержано крапка Наши частини відійшли на лінію с.с. Теперевка, ф. Дераженський, Литки де им наказано затримать дальній наступ ворога крапка

м. Проскуров 19/XI — 1919 р. 10 годин ч. 422/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[102]

Наштаголт копії Начдів збірної Запоріжської Начдів збірної Волинської, Начдів збірної СС, Начдів збірної Київської, Отаману Мельнику, Начдів 7.

Оперативний звіт до 17 годин 19/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська збірна дивізія на марші згідно оперативного звіта ч. 423/оп крапка Частини збірної дивізії СС росташовані дві крапки 7 кінний полк с.с. Калюсин кома Піхота займає Майдан Воньковоцькій і сл. Охремівську крапка Від Волинської збірної дивізії донесень не одержано крапка

м. Проскурів 19/XI — 1919 р. 17 годин ч. 423/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[103]

Наштаголт, копії Начдів збірної Запоріжської, Волинської, СС, і Київської, Начдів 7 /Красилів/ Отаману Мельнику, Начальнику Юнацької Школи.

Оперативний звіт до 10 годин 20/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська збірна дивізія прибула в район с.с. Станиславка, Гановка, Демьянковці горчичная крапка що на північний схід від м. Дунаєвці крапка Сьогодні частини дивізії залишаються в зазначеному районі на дзенько за вис * коней і щоб зодягнутись крапка Частинам збірної дивізії СС наказано сьогодні скупчиться в районі Зіньков, Бебехи, Мазники крапка Кінни розїзди ворога доходили вчора 19/XI до лінії с.с. Ходаки Гули крапка Волинська збірна дивізія дві крапки Після бійки з добровольцями 18/XI вечером частини Волинської збірної дивізії одійшли різка частини 2-го полка в район Копочівки кома другій кінний полк в Голосково кома перший і четвертий збірні полки в район ст. Богдановці Волинська дивізія понесла значні втрати крапка По неперевіреному ще відомостям с. Богдановці зайняти розвідкою ворога крапка Спільна Юнацька школа прибула сьогодні в три години на ст. Богдановці кома виставлена сторожева охорона і провадиться розвідка крапка По тільки що одержаним відомостям ворожій бронпотяг і розстрільні повели наступ на ст. Богдановці крапка Зараз іде бій бронпотягів крапка

м. Проскуров 20/XI — 1919 р. 10 годин ч. 424/оп.

Наштарм Отаман Сінклер

[104]

Наштаголт копії Начдів збірної Запоріжської Волинської, СС, Київської, Отаману Мельнику Начдів 7, Н-ку Юнацької Школи.

Оперативний звіт до 17 годин 20/XI — 1919 р. крапка

Запоріжська збірна дивізія без змін крапка Київська збірна дивізія зосередилась на фронті Лашковці, Страховці Солобковці Покутинці крапка Збірна дивізія СС скупчується згідно звіта ч. 424/оп. крапка Кіннота займає фронт Охремівці Воньковці крапка Спільна юнацька школа дві крапки

* Слово в документі відсутнє.

Наступ ворога на ст. Богдановці був відбитий кома курінь спільної Юнацької школи при двох бронпотягах пріслідує відступаючого ворога і війшов на лінію с.с. Богдановці Коржовці кома с. Богдановці занято нашими військами крапка По перехопленим по телефону відомостям зі ст. Комаровці підвозяться на ст. Деражня частини 75 севастопольського полку крапка Частини Збірної волинської дівізії скупчуються в районі Голосково Пироговци Копистин крапка

м. Проскуров 20/XI — 1919 р. 17 годин ч. 425/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[105]

Наштаголт Начдів збірної Запоріжської, Волинської, Київської, СС, Н-ку Юнацької школи, Отаману Мельнику, Начдів 7.

Оперативний звіт до 10 годин 21/XI — 1919 р. крапка

Запоріжської збірної дівізії на 21 листопаду наказано дві крапки 8 полку перейти в район Татаринці Жилинці кома 6 дівізії досягнути район Нове Село, Нижня Томашовка кома 3 кінної бригаді зайняти лінію Міцовці Пакутинці крапка Частини Київської збірної дівізії сьогодні ранком вирушили для заняття фронту м. Ярмолинці Шаровка крапка Від збірної дівізії СС донесення не одержано крапка Частини Юнацького куріня після бою з добровольцями 20/XI заняли лінію с.с. Янковці Корисовці Богдановці Масіовці маючи розвідку в напрямках на Голосково і Марковка крапка Із підслуханих розмов по телефону виявлено що ворожій бронпотяг Ураган підбит нашим вогнем крапка Ніч на фронті юнаків пройшла спокійно крапка Від Волинської збірної дівізії донесень не одержано крапка

м. Проскурів 21/XI — 1919 р. 10 годин ч. 426/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[106]

Наштаголта копії Начдів збірної Запоріжської, Волинської, СС, Київської, Начдів 7, Н-ку Юнацької школи, Отаману Мельнику.

Оперативний звіт до 17 годин 21/XI — 1919 р. крапка

Частини Запоріжської дівізії на марші згідно операт. звіта ч. 426/оп. крапка Частини Київської збірної дівізії скупчуються на фронті м. Ярмолинці Шаровка крапка Частини збірної дівізії СС на марші в район Михалполь крапка На участку спільної Юнацької школи о 10 годин почався бій поміж ворожими і нашими бронпотягами крапка З боку ворога в бою приймають участь три нових бронпотяга кома бій продовжується крапка Від збірної Волинської дівізії донесень не одержано крапка

м. Проскуров 21/XI — 1919 р. 17 годин ч. 424/оп.
Наштарм Отаман Сінклер

[III частина]

/Інший зшиток оп. звітів без обгортки/

[107]

223 12/XI-19-20

Комгрупи Запоріжської, Комгрупи Волинської, Комгрупи СС копія Комгрупи полковника Удовиченко і Комгрупи Київської. Зразок Начальній Команді.

Головному Отаманові

Наказую по мірі відходу частин груп, всі Галицьки частини приєднати до груп і ні в якому разі не залишати їх впереді фронту крапка м. Проскурів 12 жовтня 19 р. 13 год. 30 хв. ч. 02988.

Командарм Наддніпрянської

Отаман Тютюнник

НК з дня 13/XI.....

[108]

ч. 14

/друга сторінка картки:/

Запор. гр. — 13/XI

2-55 До.....

Вол. гр. 12/XI —

17-55 До.....

СС — 13/XI

2-55 До.....

.....-передана

Київ. гр. 13/XI

2-55 До.....

НКГА — 12/XI

19-55

К.....- 12/XI

15/46.....

[109]

З ШНА ч. 228.....12/XI

192

Комгрупи Волинської копія Начжелукр.

По одержаним відомостям ворожи бронпотяги займають пост Подільській крапка Наказую негайно заняти пост Подільській нашими бронпотягами і міцно тримати його в наших руках крапка Міст через річку Ров підготувати для взриву і в випадку напора ворога і неможливости удержати Пост Подільській відійти за річку Ров взирвав за собою міст крапка м. Проскурів 12/ XI—1919 р. 19 год. ч. 02999

Командарм Отаман Тютюнник

Нажелукр надіслана.....

Вол. гр. 12/XI — 19-15.....

[110]
 З ШНА ч 247.....13/XI — 13 г 5 х
 Начвікоресп Комгрупи С.С. Начальнику охорони Демаркаційної лінії Отаману Мельнику — Староконстантинів і Начальнику ГУГШ Командіру 3-го Січового Рекрутового полку — Проскурів.
 Наказую негайно відправити 3-й Січовий Рекрутовий полк зі Проскурова до Староконстантинова в розпорядження Коша С.С. крапка.
 м. Проскурів 12/XI — 19 р. год. хв. ч. 03002
 Командарм Наддніпрянської Отаман Тютюнник.

[111]
 З ШНА ч. 245.....13/XI 13 г.
 Комгруп Київської Копія комгруп Запоріжської, Волинської, СС, Наштаголт Командарм наказав в відміну наказу від II/XI 19 року ч. 02977 Київської групі скупчитись в районі Замехів крапка
 Проскурів 13/XI 19 р. год. хв. ч. 03003.
 Наштарм Наддніпрянської Отаман Сінклер.
 Київська гр. пер. 13/XI в 13-5
 Запор. гр.
 Вол. гр. 13/XI 13-10
 СС. пр. 13/XI в 13-5 ст.
13/XI20/28....

[112] З ШНА ч. 280 бр.
 14/XI II-25 хв.

Наштаголт Камянець
 Згідно останних умов про продовження завішення зброї з Польщею Польському командуванню відводиться для експлоатації зона на схід від демаркаційної лінії по смузі дві крапки Вікторівка на полудневий схід від Гусятина через Демківець Яромірку Городок далій вздовж потоку Тростянець до Хмелівка через Чабани Чорний Острів Катеринівку Марківці Дубище далій вздовж річки Случ на північ до ст. Миропіль крапка.
 З огляду на те що по стратегичним умовам тил і база Наддніпрянської Армії переносяться в район Ярмолинці Проскурів Сароконстантинів кома майже вся вище зазначена зона повинна стати ближайшим тиловим районом Наддніпрянської Армії крапка Прошу відповідних розпоряджень аби через нашу місію в Варшаві заключени умови були змінени і щоби для бази і тила Наддніпрянської Армії була залишена місцевість до лінії дві крапки Городок Кузьмин Войтовці Базалія Теофипіль Ляхівці Корнин Ізяслав Шепетівка Полонне Міропіль всі включно для нас крапка
 Проскурів 14/XI 18 р. год. хв. ч. 03020
 Командарм Отаман Тютюнник

[113]
 З ШНА ч. 214 б/с 14/X 12-15 хв.
 Т Е Л Е Г Р А М А
 ШТАГОЛТА, Комгрупи ЗАПОРІЖСЬКОЇ
 ВОЛИНСЬКОЇ
 КИЇВСЬКОЇ
 С.С.
 УДОВИЧЕНКА

По наказу Наштадарма передаю наказ Війську Наддніпрянської Армії У.Н.Р. ч. 194 від 13-го Листопаду 1919 — року лапки Згідно наказу Головного Отамана ч. оп. 1531 від 12 сього Листопаду тиловий район касується, весь терен занятий Українським Військом передається мені, якій оголошую з цього числа на військовому стані крапка Командуючий Армією Отаман Тютюнник Наштабу Отаман Сінклер з оригіналом згідно За Начзагвідділу Скрипченко крапка Проскурів 14 Листопаду 19 року ч. 03024.
 Начопервідділу Штадармії Осаул Цеплит.

[114]
 ШНА ч. 278 б/с 14/XI 10-50
 Коменданту тилу Комгрупи Волинської, Запоріжської, СС, Київської, і Полковника Удовиченко копії Наштаголт і Головному Отаману
 Наказую всі галицькі частини та их майно котри знаходиться в районі Наддніпрянської армії звершити на поповнення наших частин розпорядженням Начдівів збірних дівізій в своїх районах крапка
 В тиловому районі Коменданту тила всі галицькі частини і их майно взять на учот Про виконання донести
 м. Проскурів 14/XI — 1919 р. 10 год. 30 хв. ч. 03019
 Командарм Отаман Тютюнник.
 3 дів. — 14/ XI — 11г. 45 хв. Кор.....

[115]
 З ШНА ч. 295 б/с 14/ XI 12 г. 15 х.
 ШТАГОЛТА, Комгрупи ЗАПОРІЖСЬКОЇ
 ВОЛИНСЬКОЇ ТЕЛЕГРАМА
 КИЇВСЬКОЇ
 С.С.
 УДОВИЧЕНКА.

По наказу Наштадарма передаю наказ війську Наддніпрянської Дієвої Армії У.Н.Р. від 13 Листопаду 1919 р. ч. 195 крапка лапки По наказу Головного Отамана ч. 57/в від 11-го Листопаду сього року всі Галицькі частини кома інституції кома установи Галицької Армії кома які розташовані на захід від лінії Бердичів кома Жмерінка і Могилів тимчасово підлягають мені кома майно же Галицької Армії береться тимчасово під мій догляд з метою його заховання кома але без права користування ним крапка Начальнику Постачання взяти як майно так і частини на учот і розмістити в районах забезпечених від ворога крапка про виконання донести крапка Командуючий Наддніпрянською Армією Отаман Тютюнник Начальник Штабу Отаман Сінклер з оригіналом згідно дві крапки За начальника Загального відділу Скрипченко крапка М. Проскурів Листопаду 1919 року. ч. 03025
 Начопервідділу Штадармії, Осаул Цеплит

[116]

З ШНА ч. 298 б/с 14/XI 12-32 хв.

Начальнику Охорони Демаркаційної лінії Отаману Мельнику копія Комгрупи СС.

По наказу Командарма повідомляю що згідно телеграми Штаголта від 13/XI ч. 153/оп. Ви підлягаєте Командарму Наддніпрянської крапка м. Проскурів 14/XI — 1919 р. ч. 03027.

Наштарм Отаман Сінклер.

С.С. — пр. тіко Комгрупи С/С

14/XI 15-5 Скиба.

Второк 15/ XI 00/40.....

[117]

Комгруп Запоріжської, Комгрупи Волинської, Комгрупи СС, Комгрупи Київської, Комгрупи Полковника Удовиченко копії Наштаголт Ч. 277

10 г. 20 х. 14/XI Цурко....

Добровольці заняли ст. Сербиновці і ст. та місто Бар крапка Галицька армія тримає нейтралитет крапка Наказую дві крапки 1/ Запоріжської групи зосередитись на фронті Ровно Беяни Дехтярка крапка 2/ Групи СС зосередитись на лінії Сушовка Верховка Ялтушково крапка 3/ Волинської групи всіма засобами стримувати ворога на лінії Н. Гармани с. Комаровці Майдан для чого впереди фронту остаточно зруйнувати залізницю крапка 4/ Розмежуючи смуги між Запоріжцями і Київською групою Снитково, Н. Ушиця Миньковці Дунаєвці кома шоссе через останні три пункта для загального користування цих груп крапка Між групами Київською і СС Гула Солобковці обої включно для групи СС крапка. Між групами СС і Волинською Борщи Бебехи ст. Буйволівці всі включно для групи СС крапка Про одержання цей дірективи донести крапка До виконання приступити негайно.

м. Проскурів 14/ XI — 1919 р. 10 г. 10 хв. ч. 03018

Командарм Отаман Тютюнник.

Прийоми СС груп. — хорун. Ярославич

Запор. груп. — хор. Макаренко.

19 чотар.....

Київської гр. — чотар Павловський

З дів. — 14/ XI — 13 г. Кор...

Волин. Гр 14/ XI 11/35.....

Нашт Г.О — 14/ XI 11-25.....

Передав 10 г. 20 х. 14/ XI

Передано

[118]

З ШНА ч. 381 б/с 16/ XI — 17 г. 10 х.

Начвікорес Копії Комгруп СС, Начальнику охорони демаркаційної лінії отаману Мельнику Староконстантинів і К-ру 3 січового рекрутового полку ХХ— Проскурів.

В відміну наказу моего від 12/ XI — 19 р. за ч. 03002 наказую 3 січовому рекрутовому полку не пересуватись до Староконстантинова, а перейти в распорядження Коменданта Тилу Наддніпрянської Армії.

16/XI — 19 року " " год. — " " хв. ч. 03070

Командарм Отаман Тютюнник

Начвіресп.

з січового Х/ XX/ передано на руки Ком. Гр. СС 18/XI 19-13

Лисенко

староконст.....

[119]

362 16/XI. 11-15

Комгрупи Волинської, Комгрупи Запоріжської, Комгрупи СС, Комгрупи Київської і Полковника Удовиченко копії Наштаголт.

На нашому правому крилі вчора 15/XI добровольці зайняли с. Ровно і продовжуючи наступ сьогодні захопили с. Сказинці крапка На нашому лівому крилі під натиском ворога нами залишена ст. Комаровці і м. Волковинці крапка Наказую дві крапки 1/ Запоріжської збірної дивізії затримувать наступ ворога і під його напором відходити на м. Н. Ушицу маючи завданням забезпечувати шоссе Н. Ушица Дунаєвці крапка 2/ Київської збірної дивізії залишаєсь в армейському резерві пересунути-ся в район Зиньков крапка 3/ Збірної дивізії СС тримаючи тісний звязок з Запоріжською збірною дивізією відтягивати свое праве крило назад координіруя свой відход з відходом лівого крила Запоріжської збірної дивізії і ведя розвідку в напрямку на м. Бар крапка 4/ Волинської збірної дивізії скупчив всі свої сили і при допомозі бронпотягів негайно перейти в контрнаступ для захоплення ст. Комаровці і м. Волковинці маючи на меті надійно забезпечить Проскурівський вузел крапка 5/ Розмежуюча лінія меж Збірними дивізіями Запоріжської і СС Михайловці, Гули Солобковці всі включно для дивізії СС крапка Військам своїм розміщенням забезпечувати себе від наглого наскоку ворога крапка 6/ про одержання дірективи донести крапка

м. Проскуров 16/XI — 1919 р.

10 год. 40 хв. ч. 03060

Командарм отаман Тютюнник

На обороті

Вол. гр.

16/XI

13-40 Б.....

Запор. гр.

16/XI

11 г. 35 Дроби че-

рез Київську.

СС

16/XI

11-40

Київ. гр.

16/XI

11 г. 35 Дроби

Удов.

16/XI

11 г. 35

ШТО

копія.....

[120]

З ШНА ч. 394 в/с 17/XI 10 г. 10 х.

Нач збірної дивізії СС копії Начдів збірної Запоріжської і Начдів збірної Волинської

Наказую Вам тримати займаємий фронт сс. Говори Дашковці і не посовиватись далі назад щоб не дати ворогові можливість загрожувать лівому флангу Запорожцев і правому флангу Волинської збірної дивізії крапка Тримайте весь час звязок з Запоріжцями крапка відход дивізії може бути тільки по мойому наказу крапка

м. Проскуров 17/XI — 1919 р.

11 годин ч. 03077

Командарм Отаман Тютюнник

На обороті: СС 17/XI — 12-2 Запор. 17/XI в
10-35 Стр....
Волинської 17/XI — 12-45.....

[121]
З ШНА ч 397 в/с 17/XI 11 г 25х Д Негайно.
Вінниця — осаулу Каменському.
Командарм наказав Вам негайно повернутись з Вінниці до Штабу Дієвої
Армії крапка

Проскурів 17 листопада 19 р. ч. 03078
Наштадарм Наддніпрянської
Отаман Сінклер.

Вінниця 18/XI 8-55.....

[122]
Наштадієвої.
При потязі Головного Отамана сформована похідно оперативна канце-
лярія, на чолі зі мною. Головний Отаман наказав надсилати до сієї канце-
лярії /вагонліт. Ж/: 1/ Щоденно оперативні розвідочні і радіозвіти, по-
чинаючи з 16-го листопада, 2/ донесення Головному Отаману негайно
змісту про події на фронті 3/ копії оперативних і інших важних розпо-
ряджень Командарма. Одночасно з цим повідомляю, що Начальником
похідно-оперативної канцелярії призначено мною сотника Стримака, кот-
рого належить рахувати уповноваженим мною представником для зв'язку
зі штабом дієвої і дозволяти йому одержувати в штабі належні інформації.
Штаб Головного Отамана в Кам'янці розформовується і знаходиться в
стані ліквідації. Проскурів 17 листопада 1919 р.
чло 0519

округла печатка: Штаб Гол. Отамана війська УНР
в середині: тризуб і УНР.
підпис: Отаман Юнаків

[123]
Наштадієвої.
Д. Негайно.
Головний Отаман наказав передати негайно додаваємо при сьому телеграму
чло 0520 по прямому дроту до Кам'янця викликавши для сього певного стар-
шину або зі Штабу Головного Отамана, або з Військового Міністерства.
При неможливості сього передати телеграму шифром. Проскурів двірець.
17 листопада 1919 р. чло 0521

Наштаголта Отаман Юнаків
Печатка округла:
Штаб Гол. Отамана війська Укр. Нар. Респ.
в середині: тризуб і УНР.

[124]
Зі ШНА ч. 399 б/с 17/XI 13 г. 5 хв. Зразок
Кам'янець під Штб. Гол. От. Полковнику..... копія Проскурів Наштадієвої.

Негайно повідомте Полковника Данільчука і осаула Гомзіна в Варшаві, що
Штаголта розформовується а тому всі зносини з Головним Командуванням
вони повинні вести через Штадієвої в Проскурові крапка Про зміст сієї
моєї телеграми повідомте теж польського звязкового старшину Капітана
Войніча з яким пропоную Вам обміркувати питання про найкращий
технічний спосіб телеграфного зв'язку меж Проскуровом і Варшавою крап-
ка ст. Проскурів 17 листопада 19 року ч. 0517
Отаман Юнаків

[125]
Зі ШНА ч. 404 б/с 17/XI 18-42
Штагруп Запоріжської, СС Копії штагруп Волинської, Київської
і Штаголт.

По всьому фронту ворог посовується за нашими частинами голо-
вним чином своєю кіннотою крапка Камінець Подільський по згоді з на-
шим урядом вечером 16/XI зайнят польськими військами які що до наших
військ не питають ніяких агресивних замислів крапка Наказую: 1/ За-
поріжської сбірної дівізії перейти через Дунаєвці в район Солобківці в ар-
мейський резерв під захістом своєї кінноти крапка Кінноті Запоріжців як
найбільш затримувати ворога і піддержувати тісний зв'язок з збірною
дівізією СС крапка 2/ Сбірної дівізії СС затримуючись в займаємому рай-
оні при отході Запоріжців із Ново Ушиці забезпечить своєю кіннотою шля-
хи із Нової Ушиці і Замехіва на північний захід крапка. 3/ Запоріжцям і СС
тримать між собою самий тісний зв'язок своєчасно повідомляя о всіх пере-
суваннях своїх частин 4/ Запоріжцям при проході через Дунаєвці обов'яз-
ково приєднати до себе всіх наддніпрянців із вишколи УСС применів до
цього як буде потрібно навіть силу крапка
ч. 03083

м. Проскурів 17/XI — 19 року " " год " " хв.
Командарм Отаман Тютюнник.

[126]
На обороті: Запор. — 17/XI в 19-25 Стр.....
СС — 17/XI 18-40 хв. Савченко.
Київ. — 17/XI — 22-13 пр. Нач. опр. від. Штбк. Багнюк
Волин. — 17/XI — 19-35
і Шт. Гол. От. Копія..... 17/XI.....

[127]
Зі Шна ч. 434 18/XI 18-10
Начдів Київської Збірної
Негайно.
Наказую Вам по прибутті в Зіньков негайно продовжувати путь і перейти
в район Михалполь крапка
м. Проскурів 17/XI — 1919 р. 19 годин ч. 03088
Командарм Отаман Тютюнник
Київ. гр. — 18/XI 18-25 Савченко

[128]

З Ш. Н. А. ч. 429 б/с 18/XI 13-25
 Начальнику охорони демаркаційної лінії Отаману Мельнику Копії Начдів
 збірної Запорізької і Начпостач Наддніпрянської Армії:

По згоді з польським командуванням район Староконстантинів – Ше-
 петівка предоставлен в распоряження Дієвої Армії крапка
 Распорядженням командарма в зазначений район переноситься база і ус-
 траюються склади частин Дієвої Армії Запорізької збірної дивізії відве-
 ден район с. Красиліва крапка Командарм наказав не чинити ніяких пере-
 шкод Начпостач Запорізької збірної дивізії при росташуванні тилових
 інституцій і тилових складів в районі м. Красиліва крапка

18/XI – 19 року ч. 03087
 Наштарм Отаман Сінклер

[129]

На обороті: От. Мельнику – Кіш СС 18/XI –16-32 Гур.....
 Запоріж. – ДНУ 18/XI 23.....
 Начпост надніпр. – зразок відправ. А Дач.....

[130]

З ШНА ч. 437 б/с 18/XI 21-40 хв.

Дуже негайно
 Таємно

Начдіву 7-ої Запорізької
 Наказую негайно перейти в м. Меджибужа і оборонять це містечко. Війти
 в зв'язок з Волинською групою, яка займає позицію у Теперівки. Розвідку
 вислати на Летичів і Деражню крапка

Ставка 17/XI –22 год. ч. 116.
 Командарм Отаман Тютюнник
 Приняв Горенко

[131]

На обороті: Штабу 7 дів. в Меджиб. немає а також немає і зв'язку
 Де – невідомо

18/XI 21-50
 Меджиб. для 7 дів.....

[132]

З ШНА ч. 234 б/с 13/XI –9 г. 25 хв.

Телефонограмма Ч.....

Наштадів З Залізної
 Копія Отаману Ерошевичу.

Командарм наказав Буковинський курінь повернутись до дивізії крапка
 м. Проскурів 12/XI –1919 р. ч. 02995
 Начпервідділу

Штадармії ОСАУЛ Цепліт

З дів. От. Ярошевичу. Копії від.....Ла.....

**Бойовий склад військ Української Народної Республіки
 у грудні 1918 – вересні 1919 років**

Спис оперуючих частин армії УНР на 29.12.1918*

	Назва частин	Місце розташування	Чисельність
I	Фронт Лівобережної України полковника Болбочана	Полтавщина (від Херсона до Речиці)	
1	Армія полковника Палія на Чернігівщині:	Бахмач	
	а) 1-ша Козача стрілецька дивізія (4-и полки, 2-і батареї)	Конотоп	
	б) V-й корпус (мобілізовано)	Чернігів	
2	Армія полковника Кудрявцева на Полтавщині:	Кременчук–Ромни	
	а) VI-й корпус та літучі загони	Ромни	
	б) Окрема Корсунська бригада отамана Волянського (3-и піші, гарматний, кінний полки)	Черкаси (Пирятин–Яготин)	5588
3	Армія полковника Загородського на Харківщині:	Харків	9050
	а) Слобідський корпус полковника Кобзи	Харківщина	
	б) Запорізька дивізія (4-и полки, 3-и батареї)		
II	Південно-Західний фронт отамана Шаповала	Жмеринка (Речиця–Холм–Львів– Кам'янець–Подільський)	
1	Волинський корпус полковника Оскілка:	Рівне	7500
	а) 1-а дивізія (4-и піших, 2-а гарматних полки)	Рівне–Сарни	
	б) 2-а дивізія (5-ть піших, кінний полки, окремий загін)	Бердичів–Коростень	
2	Подільський корпус отамана Ерошевича:	Вінниця	8000
	а) 3-тя дивізія (3-и полки)	Проскурів	
	б) 4-та дивізія отамана Поджіо (3-и полки, батарея)	Могилів–Подільський– Вінниця	
3	Група комісара Степури	Кам'янець–Подільський	1500
4	Група отамана Золотаренка	Вишнівець	1000
5	Армія Омеляновича-Павленка	Бережани	
III	Південний фронт отамана Грекова	Роздільна	
1	Група отамана Філатєва (3-и полки)	Тираспіль–Роздільна	7000
2	Група полковника Григор'єва	Апостолово	

3	Група полковника Гулія:**	Катеринослав	4000
	а) полк Січових Стрільців Вільного Козацтва полковника Самокіша	П'ятихатка	
	б) Верхньодніпровський полк	Верхньодніпровськ	
IV	Тиловий район		
1	Осадний корпус полковника Коновальця:	Київ, в. Олександрівська, 6	
	а) Дивізія Січових Стрільців полковника Сушка (4-і полки, гарматна бригада)	Київ, в. Прорізна, 3	
2	б) Окрема Дніпровська дивізія отамана Терпила (4-і полки)	Святошин Предмостовна Слобідка	
3	в) Чорноморська дивізія отамана Поліщука (3-і піших, гарматний полк, панцерний та кінний дивізіони)	Київ, в. Львівська, 24	
4.	Резерв осадного корпусу (командувач Крещенко):		15000
	а) Білоцерківська бригада	Біла Церква	
	б) Козятинська бригада	Козятин	
	в) Фастівський полк	Фастів	
	г) Черкаський полк	Черкаси	
5	8-ма Республіканська дивізія отамана Вороніна (2-а полки)	Умань	2740

Підписав: в. о. начальника дислокаційної частини значковий Бакало

* Власна назва документа, який зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 74, Арк. 27-28.

** У документі неточність. До групи Гулія безпосередньо у Катеринославі входили ще Катеринославський, Олександрівський полки та три курені Вільного Козацтва.

**Дислокація
Бойовий склад частин Армії Української Народної Республіки
11 січня 1919 року***

Військові підрозділи	Чисельність						місце розташування
	багне-тів	Куле-метів	легк. гарм.	Важк. гарм.	авто	ко-ней	
2	3	4	5	6	7	8	9
Холмсько-Галицький фронт. Отамана Шаповала							Вінниця
Група полковника Оскілка	75						Рівне
1-й кадровий корпус полковника Кривенка	97						Житомир
1-а кадрова дивізія:	52						Житомир
1-й Луцький полк	120	1					Луцьк
2-й Волинський полк	60	1					Старокостянтинів
3-й Брест-Литовський полк (Ланівець-Ямпольський)	1000	17	4				Ізяслав
1-а важка гарматна бригада	80	26	3	3			Луцьк
1-а легка гарматна бригада	40		7	4			Рівне
Разом:	1524	45	14	7			
2-а кадрова дивізія:	50						Житомир

4-й Холмський полк	60	25					Остріг
5-й Кременецький полк	600	20					Рівне
6-й Житомирський полк	1200	4					Житомир
2-а легка гарматна бригада	150						Житомир
1-й гірський гарматний полк	52						Луцьк
Разом:	2112	49					
2-а кінна дивізія:							Житомир
5-й Кінбурнський кінний полк	350						Житомир
6-й Ольвіопольський кінний полк	60						Житомир
7-й Володимир-Волинський кінний полк	100						Дубно
8-й Український кінний полк	150						Кременець
<Технічні частини корпусу:>**							
1-е ремонтне бюро							Житомир
1-й інженерний курінь							Рівне
Авто-панцерний дивізіон							Луцьк
Самохідний загін		2					Бердичів
Автоколона							Луцьк
Панцерний потяг		9					Бердичів
Радіодивізіон	20						Житомир
Разом:	680	11					
1-а дійова дивізія:	10						Рівне
Полк імені Франка	700	4					Луцьк
Полк імені Винниченка	1300	32	7				Сарни
Полк імені Петлюри	843	10	5				Сарни
Разом:	2853	46	12				
2-а дійова дивізія:	15						Житомир
Черняхівський полк	1300	4					Житомир
Коростишевський полк	1000						Луцьк
Левківський полк	2150	8					Житомир
Горбалівський полк	600	8	2				Рівне
Разом:	3065	20	2				
Партизанські загони на Волині:							
Сотня імені Напівайка	250	6					Остріг
Революційний загін Біденка-Золотаренка	300	9	2				Ізяслав
Збірн. ударн. загін Вдорозіна	461	25	6				Житомир
Горбачівська кін. сотня "Смерті"	30						Житомир
Гарм. курінь особливого загону	150						Житомир
Кінна півсотня особливого загону	100						Луцьк
Комендантська сотня	120						Житомир
1-а окрема телеграфна сотня	50						Бердичів
1-й Запорізький кіш Низових козаків	1100		4				Овруч
Могилівський кіш Низових козаків	300	4	2				Сарни

Звягельський кіш Низових козаків	556	4	4				Новоград-Волинський
1-й Партизанський полк Січових Стрільців	350	25	3				Овруч
Охоронний комендантський курінь	500						Житомир
Бердичевський заїасний полк	1000						Рівне
Ударний полк	500						Бердичів
Бердичівська комендантська сотня	380	7					Бердичів
Дубенська комендантська сотня	300	3					Дубно
Разом:	6847	83	21				
Група Омеляновича-Павленка***							Бережани (Галичина)
Загін отамана Шишкевича	1500	2	8				
Загін отамана Букшованого	3000	45	20				
Загін отамана Микитки	6000	80	28				
Загін отамана Косака	6000	92	20				
Разом:	16500	229	76				
2-й кадровий корпус отамана Колодія	100					44	Вінниця
3-я кадрова дивізія:	30					14	Проскурів
7-й Подільський полк	900	42				29	Кам'янець
8-й Проскурівський полк	400	16				54	Проскурів
9-й Вінницький полк	750	22	2				Вінниця
Разом:	2180	80	2				
4-а кадрова дивізія:	29					14	Жмеринка
10-й Липовецький полк	320	7					Гайсин
11-й Уманський полк	650	4					Жмеринка
12-й Брацлавський полк	800	19					Тульчин
Разом:	1729	30					
4-а кадрова кінна дивізія:	30					25	Проскурів
13-й Стародубський кінний полк	300	4					Волочиськ
14-й Охтирський кінний полк (роззброєно)							Меджибож
15-й Білгородський кінний полк	120	1					Проскурів
16-й Вознесенський кінний полк (розбігся)							
Разом:	450	5					
3-я легка гарматна бригада	300		6				Проскурів
4-а легка гарматна бригада	154	3	12	9			Вінниця
2-а важка гарматна бригада	500						Жмеринка
3-й гірський гарматний полк	250					142	Могилів
4-й кінний гарматний полк	200	5	9				Кам'янець
Разом:	1404	22	27	9		142	
2-й інженерний курінь	300	14					Вінниця
2-а авто-панцерна батарея	75	2					Вінниця
2-й авіадивізіон	20	1			3		Вінниця
2-й радіодивізіон	100	1					Вінниця
2-а автоколони	55						Вінниця

Разом:	545	18				3	
Партизанські загони і охоронні сотні на Поділлі:							
загін імені Кармелюка	500						Кам'янець
кінна сотня загону ім. Кармелюка	100						с. Ісаковці
Група отамана Степури****	700	9	4				Кам'янець
1-й та 2-й полки коша Низових козаків	?						Могилів
група отамана Волинця	550						Гайсин
група отаманів Бойка та Матюшенка	Відомостей немає						Могилів-Жмеринка
дві охор. сотні Проскурівського коменданта	400						Проскурів
курінь (8 с.) Літинського коменданта	1000						Літин
охорон. сотня Ушицького коменданта	120	12					Ушиця
дві охорон. сотні Ямпільського коменданта	150						Ямпіль
дві охорон. сотні Кам'янецького коменданта	200						Кам'янець
охорон. сотня Ольгопільського коменданта	150	3					Ольгопіль
дві охоронні с. Брацлавського коменданта	100						Брацлав
Разом:	3970	35	4				
Евакуйований з Харківщини 7-й кадровий корпус*****		26					Рівне-Луцьк-Дубно
Разом на фронті:	56633	699	158	16		302	
Південний фронт отамана Грекова							
Група отамана Філатєва та Грекова (полки, зформовані з III корпусу - 5-ї дивізії)							
1-й Одеський полк	2300						Вигода
2-й Одеський полк	2300						Дачна
Слобідський полк	2500						Тірасполь
<Збірна дивізія отамана Григор'єва>							
Павлоградський полк	2300						Роздільна
Миколаївський полк	2300						
Херсонський полк	2300						Херсон
Республіканська дивізія (бувша 6-а):							
16-й Лісаветградський полк	250						Миколаїв
17-й Олександрійський полк	150						Лісаветград
18-й Запорізький полк	300						Херсон
Загони, укомплектовані при військових начальниках Херсонщини: в кожному по 400 багнетів							
Разом:	14700						
Других відомостей про склад та росташування частин фронту немає							

* Власна назва документа. Документ зберігається у ЦДАВОУ, ф.1078, оп. 1, спр. 8., Арк. 158-160.

** Літаків - 4; автомобілів - 9; легких автомобілів - 2; важких - 27; броньовиків - 5; мотоцикліток - 2.

*** Тобто Українська Галицька армія.

**** У документі група отамана Степури помилково визначена в 7000 багнетів, але це не збігається з даними підсумку таблиці та іншими історичними джерелами.

***** Старшин - 862; козаків - 1185.

Слід додати, що, незважаючи на досить велику, на перший погляд, чисельність військ Холмсько-Галицького

та Південного фронтів, жодне з їхніх з'єднань не могло бути використане на Лівобережному фронті — проти більшовиків. Війська Холмсько-Галицького фронту, основу яких складала УГА та Північна група отамана Оскілка, протистояли полякам, Південного — частинам Антанти в районі Одеси. Кожна з груп Холмсько-Галицького фронту мала своє окреме завдання.

Доповнення до дислокації армії УНР станом на 11.01.1919*

<u>Лівобережний фронт полковника Болбочана</u>						Полтава
<u>Група полковника Палія на Чернігівщині</u>						Бахмач
1-а Козацько-стрілецька дивізія						Конотоп
1-й Сірожупаний полк	800	10				Бахмач
2-й Сірожупаний полк	900	8				Короп
3-й Сірожупаний полк	900	10				Чернігів
4-й Сірожупаний полк	750	8			4	Ніжин
Сірожупаний гарматний полк			4			Конотоп
5-й кадровий корпус						Чернігів
9-а кадрова дивізія						Чернігів
25-й Чернігівський полк	70					Чернігів
26-й Козелецький полк	70					Чернігів
27-й Ніжинський полк	70					Чернігів
10-а кадрова дивізія:						
28-й Стародубський полк	150					Прилуки
29-й Борзнянський полк	70					Прилуки
30-й Конотопський полк	70					Конотоп
<u>Група полковника Кудрявцева на Полтавщині</u>						Полтава
6-й кадровий корпус						Полтава
11-а кадрова дивізія:						Полтава
31-й Роменський полк	50					Ромни
32-й Сумський полк	50					Полтава
33-й Охтирський полк	100					Полтава
12-а кадрова дивізія:						Кременчук
34-й Лубенський полк	70					Лубни
35-й Кременчуцький полк	50					Кременчук
36-й Полтавський полк	200					Кременчук
<u>Група полковника Загородського на Харківщині</u>						Харків
1-а Запорізька дивізія:						Харків

1-й полк імені Дорошенка	1000					Білгород
3-й Гайдамацький полк	1500					Дебальцево
4-й полк імені Хмельницького	1000					Куп'янськ
курінь імені Кармелюка	500					Куп'янськ
Запорізький гарматний полк		12				Харків
2-а Республіканська дивізія:						Полтава
1-й Республіканський полк	1000					Полтава
2-й полк імені Мазепи	1000					Полтава
3-й полк імені Наливайка	1000					Харків
4-й полк імені Богуна	1000					Полтава
кінно-гірський дивізіон			12			Харків
Слобідський кіш	1000					Харків
<u>Осадний корпус полковника Коноваальця</u>						Київ
Січова дивізія:						Київ
1-й Січовий полк	1000					Київ
2-й Січовий полк	1000					Київ
3-й Січовий полк	1000					Київ
4-й Січовий полк	1000					Київ
Січова гарматна бригада			48			Київ
Дніпровська дивізія:						Київ
1-й Дніпровський полк	1000					Київ
2-й Дніпровський полк	1000					Київ
3-й Дніпровський полк	1000					Київ
4-й Дніпровський полк	1000					Київ
Чорноморська дивізія:						Київ
1-й Чорноморський полк	800					Київ
2-й Чорноморський полк	900					Київ
3-й Чорноморський полк	700					Київ
Чорноморський гарматний полк			12			Київ
Резервні війська:						
1-а Білоцерківська запасна бригада:						Корсунь
5-й Білоцерківський запасний полк	5000					Корсунь
Київський запасний полк	2000					Корсунь
2-а Корсунська запасна бригада:	5588					Черкаси
2-й Черкаський запасний полк						Черкаси
6-й Корсунський запасний полк						Черкаси

1-й Фастівський запасний полк	3500								Фастів
3-й Уманський запасний полк	3500								Умань
8-а Республіканська дивізія:	200								Умань
22-й Канівський полк									
24-й Чигиринський полк									
7-а кадрова дивізія:									Київ
19-й Овруцький полк	100								Київ
20-й Радомисльський полк	100								Київ
21-й Сквирський полк	100								Київ
Катеринославський кіш Гулий-Гуленка:	400								Катеринослав
Катеринославський полк									Катеринослав
Січовий полк Вільного козацтва									Катеринослав
Олександрівський полк									Олександрівськ
Верхньодніпровський полк									Верхньодніпров.
курінь Вільного козацтва									Катеринослав
курінь Самарської паланки									Нижньодніпров.
курінь Донецького кряжа									Катеринослав

*Складено Ярославом Тинченком на підставі телеграфних повідомлень командирів з'єднань за першу половину січня 1919 року та наказів командувача Лівобережного фронту полковника П. Болбочана, що зберігаються у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 15-46.

Таким чином, на початку січня 1919 року чисельність армії УНР та УГА сягала 100-110 тисяч вояків.

**Чисельність та склад української армії (без Південної групи)
наприкінці квітня 1919 року***

Назва	стар-шнни	козаки	багне-ти	шаблі	руш-ниці	куле-мети	гарма-ти	коні	командири, начальники штабів
1	2	5	6	7	8	9	10	11	12
Північна група									отаман Оскілко, генерал Агапів
1-а дійова дивізія:									полковник Никонів, сотник Серєда
1-й Луцький полк			400			10			полковник Душенко
3-й Берестейський полк			300			5			полковник Назаров
10-й Ліповецький полк			300			8			полковник Бальме
Галицький імені Оскілка полк			400			10			полковник Тихий
1-а гарматна бригада							6		сотник Омелюсик
17-а дійова дивізія:									полковник Пузицький, сотник Гуртовенко

49-й імені Франка полк		200							поручник Костик
50-й Звягельський полк		200							полковник Глінський
51-й імені Наливайка полк		200							Сумчук
17-та гарматна бригада								6	генерал Годлевський
Звягельська кінна сотня			60						сотник Ахтаніо
18-та дійова дивізія:									полковник Рєва
52-й Збаразький полк		250							підполковник Ковальчук
53-й Холмський полк		250							?
54-й Кременецький полк		250						4	полковник Башинський
18-та гарматна бригада									сотник Афнер
Запорізька кінна сотня			60						поручник Добрянський, підполковник Оржановський
19-та дійова дивізія:									сотник Лисогор
56-й Немирівський полк		150							Неграш
57-й Гайсинський полк		150							отаман Волинець
61-й імені Петлюри полк		150							полковник Триписький, підполк. Бакланів-Петрів
5-та дійова кінна дивізія:		1032					436	98	сотник Галайда
27-й Чортомлицький полк									сотник Карпович
28-й Звягельський полк									сотник Смовський
29-й Кінбурнський полк									сотник Дараган
30-й Український полк									сотник Підпригора
9-й інженерний курінь		150							сотник Стрекопитов
Тульська бригада:									
1-й Тульський полк		250							
2-й Тульський полк		300							
1-ша Тульська батарея								2	
Холмська група									генерал Осецький
Сірожупанний корпус									генерал Мартинюк
1-ша Сірожупанна дивізія:									полковник Абаза
1-й Сірожупанний полк		320						18	сотник Ганжа
2-й Сірожупанний полк		260						10	сотник Таран
1-а Сірожупанна батарея								2	
2-га Сірожупанна дивізія:		530						22	сотник Тимченко, сотник Пилипенко
3-й Сірожупанний полк									Сотник Немоловський
4-й Сірожупанний полк									Сотник Шелер
2-а Сірожупанна батарея								2	
Сірожупанна кінна сотня							35		
кінний полк імені Осецького							30		Сотник Манич
1-й Волинський полк		250							Сотник Цивірко
Пінський імені Полуботка курінь		100							сотник Улітка

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Корпус Січових Стрільців:	300	4000							полковник Коновалець, підполковник Безручко
1-й Січовий полк									сотник Рогульський
2-й Січовий полк									сотник Осипенко
3-й Січовий полк									сотник Піщаленко
4-й Січовий полк									підполковник Лазарський
Миргородський полк									сотник Виборний
Січова гарматна бригада									сотник Дашкевич
1-й Січовий гарматний полк						16			сотник Курах
3-й Січовий гарматний полк						12			підполковник Голубаїв
5-й Січовий гарматний полк						12			полковник Михайлів
Січовий кінний дивізіон									сотник Борис
Залізнична дивізія:									отаман Бень, сотник Вовк
1-й Залізничний полк			200						полковник Кулик
2-й Залізничний полк			200						полковник Врублевський
3-й Залізничний полк	18	130			9				підполковник Кепп
Курінь Низових козаків			100						сотник Нагорний
Підстаршинська школа			100						осавул Губа
Житомирська юнацька школа	36	220							полковник Петрів
1-й Залізничний гарматний полк						6			поручик Клімко
Тилові частини:									
Запорізька бригада:									отаман Семосенко, сотник Яценко
1-й курінь			200						
2-й курінь			200						
Кінний курінь			100						
Гарматний курінь						4			
Загони отамана Шаповала:									Отаман Шаповал, підполковник Удовиченко
Запорізький стрілецький курінь			350	60	8	2			сотник Шандрук
Рибницький полк			220		10				сотник Чміль
Лубенський кінний полк			100	120					сотник Поплавський
4-й Січовий гарматний полк						12			сотник Іньків
Гуцульський курінь			300						сотник Ціпсер
1-й Синьожупаний полк			350			1			сотник Вишнівський
7-ма кадрова дивізія			120						полковник Ольшевський
1-й Чорноморський полк		360							сотник Царенко
курінь Лівобережної України		75							
запасний курінь "Запорізької Січі"		60							
Проскурівський партизанський загін		27							сотник Ківерчук
Кінно-гірський дивізіон						6			полковник Алмазів

Дніпровська гарматна бригада								12		полковник Білокриницький
Панцерні потяги: "Сух", "Воля", "Кліш", "Гандзя", "Стрілець", "Запорожець", "Ворошилов" (захоплений)										
Панцерники: "Сагайдачний", "Дорошенко", "Гайдамака", "Петлюра", "Мельник", "Коновалець", "Черник"										
Разом (включаючи війська Південної групи, не подані у таблиці, дані приблизні): 20 000 багнетів, 1 000 шабель, 108 гармат, 7 панцерних потягів, 7 панцирок.										

*Таблицю складено Я. Тинченком на підставі телеграфних повідомлень командирів частин за другу половину квітня 1919 р., що зберігаються у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 15-18, 25, 30, 33-35, 42, 47, 48, та ін.

**Чисельний стан
Запорізького корпусу на 15 травня 1919 року***

Назва	стар-шин	під-стар.	уряд	козаків	руш-ниць	куле-метів	гар-мат	ко-ней	
управління корпусу	30	27*		265	250	2		35	*із них 14 писарів
1-ша Запорізька дивізія:	22			177				38	
1-й ім. Дорошенка полк	28		56	326	382			4	1-й курінь і кулеметна сотня ще не прибули
2-й ім. Кармелюка полк	35			351**	350			61	**3 них 178 хворих залишено у Галичині
3-й Гайдамацький полк	54			1070***	415		3	183	***3 них 160 чол. кінноти
4-й ім. Хмельницького полк	30			322	300				
Технічний курінь	16			14				4	
Кінний полк ім. Гордієнка	17			140				29	
2-га Республіканська дивізія:	управління ще не прибуло з Румунії								
1-й Республіканський полк	26			120					
2-й ім. Мазепи полк	42			598				18	
3-й ім. Наливайка полк	56			512	440	4		16	
4-й ім. Богуна полк	41		53	389	400	8		53	Зараз в полку велика пошесть <на тиф>
Республіканський легкий гарматний полк	ще не прибув з Румунії								
Окремий кінний дивізіон	ще не прибув з Румунії								
Інженерний курінь	30			220					
Запорізький важкий дивізіон	входить до складу Галицької армії								
Запорізький кінно-гірський дивізіон	стоїть у Волочеську								
Окремий технічний курінь	ще не прибув з Румунії								
2-й Чорноморський полк	185			304					Мабуть, буде 9-м полком корпусу**
5-та дійова дивізія	100			650					Піде на поповнення 2-ї дивізії

*Документ зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 42.

**2-й Чорноморський полк було перейменовано на 24-й Запорізький ім. Сагайдачного. Разом із Богунським та Наливайківським полками вони склали 8-му Запорізьку дивізію.

**Дислокаційна відомість
і бойовий стан частин Дієвої армії
військ УНР
Складена на 16 серпня 1919 року***

Назва	старшини	підстаршини	козаки	багнети	шаблі	рушниці	ночі	кулемети	важкі гарм.	гаубиці	легка гарм.	броньовик	потяг	самохід	літаки	радіо	Розташування	Командири
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Волинська група	33/25		89				65							4			їдуть до Жмеринки	полк. Осмоловський с. Стецький
сотня штагрупи	2	4	75	50		70	23	2										хор. Бірюків
кін. ком. ординарців	7	2	27		17	12	31											с. Чорномаз
4-та радіостанція	2	9					13									1		хор. Білогорський
1-ша Північна див.	37	27	189	64	20	64	93	2										от. Єрошевич
1-й Гайсинський п. п.	50	32	178	81		125	110	12										с. Васильєв
2-й Берестенський п. п.	33	80	177	125		280	86	6										ос. Атрощенко
3-й Подільський п. п.	79	74	554	280	50	271	202	10										полк. Ткачук
1-ша Північна гарматна бригада	3		35			11	22											полк. Башинський
1-й гарм. полк	21		241			38	137	3	2	6								полк. Куделінський
2-й гарматний полк	24	20	219				230	5	4	2								полк. Барковський
1-й техн. півн. курінь	14	7	64			7	30											с. Підпригора
1-й півн. зап. курінь	37	38	187	196		179	37	11										полк. Петрів
4-та Сіра дивізія	19		111	37	20	30	72	2										полк. Янченко
10-й п. Сірожупан.	78	86	285	240	14	384	100	16										с. Костик
11-й п. Сірожупан.	24	46	285	258	10	236	43	8										полк. Бучек
10-й гарм. полк	27	23	101			50	94	2										ос. Плющинський
4-й техн. курінь	15	7	66			32	21											чот. Козак
4-й запас курінь	34	6	7			9												с. Сухоярський
1-й кін. полк імені Залізняка	31	12	123		41	133	155	3										ос. Смовський

полк СС	48	43	643	210		210	166	11										от. Коновалець полк. Безручко
Польова станція	2	5	12				6											1 м. Чорний Острів с. Борщанський
Дивізія	8	6	45				10											полк. Рогульський
п.п. СС	24	3	398	250		250	107	6										ос. Андрух
п.п. СС	24	3	398	250		250	107	6										с. Осипенко
п.п. СС	36	8	400	320		320	74	6										ос. Кмета
кін. сотня	12		153		70	70	90											с. Загаєвич
техн.	7	1	87				72	19	2									с. Яценко
гарм. бригада	5	3	37				22	22										
гарм.	20	7	343				292	196									9	ос. Курах
гарм.	25	5	434				400	294									12	полк. Голубаїв
гарм.	19	4	375				284	254									11	полк. Михайлів
Дивізія	22		110	60		60	35											полк. Сушко
п.п. СС	34	5	830	473		473	176	6										ос. Піщаленко
п.п. СС	31	2	104	79		79	39	6										ос. Черняк
п.п. СС	23	1	272	195		195	52	6										с. Внборний
народу-бий п.п.	34		133	70		80	14	5										полк. Мончинський
техн. курінь СС	7		75			75	25	1										чот. Місіюк
окр. кін. сотня	7		80		41	41	71	2										чот. Пилипенко
гарматна бригада:																		
гарм. полк	18	3	404				369	216									12	
гарм. полк	25	4	361				295	269									2	4
гарм. полк	11		328				320	123									5	
арк	5		51					33										
на розвідка	6		44			23	23	41									1	
окр. кінна бригада:																		
кін. полк (бувш. 27 (портм))	18		193	70	80	180	90	4										ос. Галайда
кін. полк (бувш. 28 (Залізняка))	5		35		33	35	37	2										полк. Кантович
кін. полк СС	24	2	349	65	260	265	229	7										с. Борис

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

4-а кінна батарея	4		65			40				2											
автопанц. див. СС	12	4	132					12		3	5										
кїш скорострілів	30	8	219	97		97		7													
кїш групи СС	14	5	759			20															
Запорїзька група	82	51	401	60	20	120	107	2					5/6	Вінниця	от. Сальський полк. Куш						
2-га радіостанція	2	4	10				10								чот. Головуї						
6-та Запорїзька дивїз.	22		177	30		30	88								от. Ліневський						
16-й п. п. ім. Дорошенка	36	24	243	186	4	260	25	4							<сот. Литви ненко>						
17-й Гайдамацький полк	19	14	280	160	7	310	27	12							<сот. Масло >						
18-й п. п. ім. Хмельницького	16	17	155	109		193	55	2							<сот. Лазу ренко>						
12-й Немирівський п. п.	11	8	168	108	12	138	60	6							<сот. Лисо гор>						
парт. загін "30 Квітня"	9	6	76	35	22	65	42	4													
окр. гайд. кїн. сотня	3	8	112		57	87	94	1													
6-й технічний курїнь	23	5	98			50	24														
6-та гарматна бригада	9	8	68			60	55	1				4									
17-й гарматний полк	11	10	250			50	112	1				3									
парк	3	3	88			40	141														
7-ма Запорїзька дивїз.	26	22	129			46	26								полк. Осмоловський						
19-й Республіканський п. п.	15	12	433	133	15	138	26	7							полк. Малевць						
20-й п. п. ім. Мазепи	27	38	681	153	24	205	60	7							полк. Дубовий						
21-й п. п. ім. Налївайка	22	23	697	233	6	279	50	7							полк. Пирогів						
7-ма гарматна бригада	3	5	8				6								полк. Лощенко						
19-й гарм. полк	18	35	160			128	27	2				6									
20-й гарм. полк	16	23	172			108	21		1				2								
21-й гарм. полк	17	17	88			52	7														
7-й технічний полк	19	29	81			66	41								с. Герасїмов						
7-ма окрема кїнна сотня	8	5	73		18	40	42														

3-го арт.	4	10	74							30	57	1	2									
2-го Днїпр.	5	6	118							50	79	1		9								
Запо- дивїз.	18	3	75	39						39	35											полк. Базильський
П.п.	24	25	188	85						400	99	3										полк. Ляги-Гусарев
П.п.	30	45	278	165	32					168	78	4										полк. Троцький
П.п. ім. Чапаєва	82	2	193	146	10					80	6	6										чот. Жупїнас
П.п. ім. Дачного	14	17	149							63	139	2		7								ос. Карпенко
П.п. ім. Гармат-полк	16	10	110							80	64	1										полк. Ніговський
П.п. ім. Технічний	64	60	760			291	450	483	15				1									полк. Дяченко
П.п. ім. Окрема бриг.	19		36							21	8											м. Жмеринка от. Тюпониїк полк. Решке
П.п. ім. Ська	2	1	98	69						74	1											Антонівський
П.п. ім. П.п.	3	1	38							5	5											Комар
П.п. ім. зв'язку	14	4	63							12	40											от. Григорїєв стар. Запоро-жець
П.п. ім. Селянсь- дивїзія	8		238	230						250	7											Панченко
П.п. ім. П.п.	13	24	260	250						250	35	5										Чайка
П.п. ім. П.п.	5	13	114	107	9					120	18	4										Даниленко
П.п. ім. 5-ої гарматної бригади	3		47							47	35			3								Борцагівський
П.п. ім. с. і ком. зв'язку	3	2	13							13												їнк. Нехаєнко
П.п. ім. кїн. ескадрон	7	7	38						25	45	41											Цюрупа
П.п. ім. 1-ша Селян-ська дивїз.	9		42							30	36											от. Безуc стар. Пирогов
П.п. ім. П.п.	9	12	180	195						180	21	2										полк. Шкурїк
П.п. ім. П.п.	13	4	156	125						156	17	3										полк. Война-ревський
П.п. ім. П.п.	3	5	123	110						123	18	2										полк. Мирошніченко
П.п. ім. П.п.	2	1	118	66	10					118	32	5										от. Запїзняк
П.п. ім. П.п.	1		15							10	10	1		2								Карпач
П.п. ім. П.п.	5	2	28						25	28	28											с. Сердюк
П.п. ім. П.п.	1		3									5										от. Шепель
П.п. ім. П.п.	7		104	60						60	5	2										
П.п. ім. П.п.	2		105	45						45	5	2										

2-й Галицький корпус:																					Старо-костянтинів	полк. Вольф, от. Льонер		
3-тя бригада	581	15221	4500	4500	864	227	61																	
4-та бригада																								
18-та бригада																								
7-ма бригада																								
1-а бригада УСС																								
3-й Галицький корпус:																						м. Юзін	генерал-хотар Краус от. Лобковці	
2-га бригада	360	9283	3373	3373	3193	128	38																	
8-ма бригада																								
11-та бригада																								
14-та бригада																								
2-га кінна бригада	7	305		220	220	164	4																	
Ком. етапу УГА	326	9784	2960	2960	1354	16																		1
Разом в УГА:	1888	49795	17363	220	17583	11376	546																	158
Разом в обох арміях:	4911	2031	78721	28744	1971	37649	20863	1079	2	26	307	6	9	36	26	4								
Підписали: Начальний Дислокаційної частини Генерального штабу осавул М.<азур> Ляхівський, перевірено: діловод Стуляницький																								

* Власна назва документа, який зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 2, спр. 28, Арк. 1–8. У цій же справі вміщено малюнки, кроки та перший відбиток з мап, що ввійшли до книжки М. Капустяньського "Похід українських армій на Київ-Одесу", ч. 1–2, 1921 року видання. Таким чином, готуючи до друку свою працю, в оцінці власних збройних сил автор користувався саме цим документом.

Чисельний стан Волинської групи на 23 серпня 1919 року

	старшин	підстарш.	козаків	багнетів	шабель	рушниць	коней	кулеметів	гаубиць	легк. гарм.	самоходів	розташування	командири
Штаб групи	45						41					с. Кривачинці	полковник Осмоловський помічник отаман Никонів
комендантська сотня	2	4	123	117		102		2				---	хорунжий Бирюків
ком. кінних ординарців	8	3	47	50	17	67	38					---	сотник Черномаз
1-ша піша дивізія:	26	18	176	54	19	100	88	2				із району Жмеринки переходить в район Хрестинівки	отаман Єрошев
1-й піхотний полк	40	53	302	223		185	122	12					осавул Долуд
2-й Берестейський полк	42	79	273	245		320	86	11					осавул Атрощенко
3-й Подільський полк	60	62	539	194	48	323	210	15					полковник Тіме

	4	35																							
1-ша Північна гарматна бригада:	4		35																	Вантажитья на дворці Чорний Острів для вирушення на Хрестинівку				полковник Башинський	
1-ий гарматний полк	22		227			11	21		2	6															полковник Куделінський
2-ий гарматний полк	22		211			38	181	3	4	2															полковник Барковський
4-й технічний курінь	12	13	90			25	109	5												При 1-й дивізії					сотник Підпригора
4-та дивізія Сірожупанників:	22/14	6/4*	181	51	20	57	110	2												с. Кришто-фівка					полковник Янченко
10-ий полк Сірожупанників	75/10	68/5	512	432	16	187	137	22												с. Писарівка					сотник Костик
11-й полк Сірожупанників	44/4	57/10	410	323	23	344	164	14												с. Велика Бубнівка					полковник Бучек
10-ий гарматний полк	29	15	153	165		33	86						4							Вантажитья на дворці Чорний Острів					осавул Пльошинський
технічний курінь 4-й дивізії	10	7	63	49		32	19													с. Кришто-фівка					хотар Козак
1-й запасний курінь	46/8	79/27	260	262		199	37	8												с. Петриківці					полковник Петрів
2-й запасний курінь	30/6	20/2	243	334		81	15	6												-/-					сотник Сухоярський
2-й кінний полк ім. Максима Загізняка	22	20	129		41	160	134	5												с. Мартинівка					полковник Аркас
4-а польова радіостанція	2/5		11																	с. Кривачинці					хотар Білогорський
Разом:	562/72	504/48	4116	2399	184	2291	1657	107	6	12	3														

* Через риску подано урядовців та немуштрових підстаршин. Документ зберігається в Центральному Державному Історичному архіві м. Львова, ф. 581, оп. 1, спр. 51.

Чисельний стан Волинської групи на 15 вересня 1919 року

	мається за списком																мається на обличчя												
	старшин	урядовців	священників	лікарі			фельдш.			козаків							старшин	урядовців	Священ	лікарів			фельдш.			козаків			коней
				медиків	ветеринар.	медиків	фельдш.	ветеринар.	муштров.	немуштр.	підстаршин	коней	старшин	урядовців	медиків	ветеринар.				медиків	ветеринар.	підстаршин	муштров.	немуштров.					
Штаб	123	61	1	1	1	3	3	322	517	42	209	88	45	1	1	1	1	1	1	35	266	415	360						
1-а Північна дивізія:	26	4		1	1	1	1	120	89	11	96	26	4		1	1	1	1	1	11	106	73	95						
1-й піший полк	54	8		2	2	2	215	110	59	120	36	7		2	2	2	2	2	2	54	186	90	119						
2-й Берестейський полк	33	7		1	1	1	260	62	73	98	33	7		1	1	1	1	1	1	73	260	62	98						
3-й Подільський полк	109	8	1	1	1	18	545	4000	115	271	66	6	1	1	1	1	1	1	1	83	440	297	270						
1-а Північна гарматна бригада:	6	1					6	10	4	10	5	1								4	5	8	10						
1-й гарматний полк	16	4		1	1	2	2	450	130	25	190	16	4		1	1	2	2	2	25	450	130	190						

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

2-й гарматний полк	16	4						461	140	21	201	16	4					21	461	140	201			
1-й парк 1-ї паркової групи	3	2							33	10	52	3	2					10		33	52			
1-й технічний курінь	14	2						70	26	14	26	11	2					14	70	26	26			
1-й запасний курінь	48	6	1	1	1			421	142	168	67	40	5	1	1	1		1	139	392	119	37		
Окрема кінна сотня	4						1	53		4	25	4						1	4	50		22		
дивізійний обоз	4	3							42		53	4	3									42	63	
дивізійний лазарет	1	3		9					58	8	14	1	3		9								42	63
4-а дивізія Сірожупанників:	26	14			2	1		107	149	6	102	19	14				2	1	5	85	133	92		
10-й полк Сірожупанників	74	8	1	1		7	3	534	128	104	132	55	8		1		7	3	70	397	82	130		
11-й полк Сірожупанників	68	7	1	1		1	1	550	154	90	168	52	7	1	1		1	1	84	352	108	163		
12-й Брацлавський полк	Відомостей не одержано																							
10-й гарматний полк	19	3				3			10	83	13	16	3					3		10	76	24	76	
2-а піша дивізія:	Відомостей не одержано																							
4-й піший полк	Відомостей не одержано																							
5-й піший полк	Відомостей не одержано																							
6-й піший полк	Відомостей не одержано																							
гарматна бригада	Відомостей не одержано																							
кінна сотня	Відомостей не одержано																							
технічний курінь	Відомостей не одержано																							
4-й парк 1-ї паркової групи	формується																							
4-й технічний курінь	12	1				1		76	22	8	10	1							8	58	25	22		
4-й запасний курінь	32	6				1		432	29	92	25	6						1	92	149	46	29		
окрема кінна сотня	формується																							
дивізійний обоз	формується																							
1-й кінний Лубенський полк	ще не прибув																							
2-й кінний ім. Максима Залізняка полк	38	6	1			1	1	232	55	34	171	23	5	1				1	1	27	187	55	171	
Разом:	623	158	6	19	3	44	15	4965	2389	901	2319	549	137	5	19	4	36	15	777	3990	1966	2240		

Документ зберігається в Центральному Державному Історичному архіві м. Львова, ф. 581, оп. 1, спр. 51.

Чисельний стан армії УНР на 15 вересня 1919 року

	Назва з'єднань	старшин	урядовців	свящ	лікарів		фельдш.		підстаршин	козаків		коней
					медиків	вет	медиків	вет		муштрових	немуштрових	
1	Штаб	96	181	3	2	1	1	1	2	114	96	30
2	Запорізька група	1069	152	3	19	8	83	24	1041	8189	1807	2607
3	Січові Стрільці	698	162	4	13	2	36	11	589	5865	4198	3372

4	Волинська група	723*	158	6	19	3	44	14	898	4965	2389	2319	
5	Київська група	192			3	2	7	4		3016		702	
6	2-а піша дивізія	169	3						113		1467		
7	3-я Залізна дивізія	402							542	4542	1276		
8	9-а Залізнична дивізія	144							192	1111	593		
9	Резервний курінь Головного Отамана	46	4	1	1		6	5	74	510	166	21	
10	1-й запасний кінний полк	34	7				2	1	1	30	202	57	113
11	1-а запасна кінна батарея	7	1						5	47	11	41	
12	Технічний кіш	22	1							3			
13	1-й Окремий Залізничний курінь	45	7		1		6		21	386		12	
14	4-и панцирних загіна	199	17		4		10		93		1048	47	
	Разом:	3846*	693	17	62	18	194	60	3603		40189	11133	

* Якщо порівняти з Чисельним станом Волинської групи на 15.09.1919, то виявиться, що упорядники цього документа припустилися помилки щодо кількості старшин у Волинській групі: 623 (а не 723, як зазначено); відповідно — 3746 (а не 3846) — в армії.

Документ зберігається в Центральному Державному Історичному архіві м. Львова, ф. 581, оп. 1, спр. 51.

Радянські документи про бойові дії проти армії УНР у червні—серпні 1919 року

Сьогодні важко достеменно реконструювати хід бойових дій того часу. Перш за все — через майже повну відсутність штабових документів української армії. Зберігати цей документальний масив під час боїв було складно, а згодом — при переході кордону, в час перебування в таборах для інтернованих та на еміграції — умови для того, щоб зібрати документи в один архів та опрацювати, були вкрай несприятливі.

До певної міри хід бойових дій можна уявити більш об'єктивно, якщо є можливість проглянути аналогічні документи сторони-супротивника. На перший погляд, це нескладно: у 1967 році в Києві видавництвом “Наукова думка” було видно 3-томник (у 4-х частинах) документів “Гражданская война на Украине”. Наклад невеликий — всього 4,5 тисячі примірників, як на той час — дуже мало. Цінність збірника в тому, що тут подано матеріали з багатьох радянських архівів, у першу чергу — архіву Червоної армії (нині — Російський державний Військовий архів).

Однак користуватися цим джерелом треба з деякими зауваженнями. Перш за все, варто пам'ятати, що документи пройшли археографічну правку при підготовці до видання. Вочевидь, ця правка торкнулась і граматико-стилістичних особливостей тексту. По-друге, документи до збірника подавалися вибірково, джерела — найрізноманітніші, від рукописів і розшифровок наказів до пропагандистських статей у журналі “Коммунист” без посилання на авторів (напр., док. №356 на ст. 312). Принципи відбору документів базувалися на політико-ідеологічних завданнях авторського колективу, що в корені унеможлилювало об'єктивне висвітлення питань воєнної історії 1918—1920 рр. Зрештою, найголовніше: політична й ідеологічна упередженість авторів до українського визвольного руху, їхня відверта ідеологічна заангажованість призводить до відвертого перекручування та переосмикування фактів. У передмові, зокрема, до 2-го тому збірника відповідальний редактор видання професор С. М. Королівський завзято (навіть з ентузіазмом — зовсім не як учений-історик) таврує петлюрівців. Головними були два акценти: класовий та національний. Класова ситуація у викладенні С. М. Красовського однозначна і для радянського читача не потребує доказів: “Петлюра делал все для восстановления буржуазно-кулацких порядков в районах, которые оказывались под его властью. С ожесточением он выкорчевывал все, что могло напомнить трудящимся о советском строе, об Украинском советском государстве. Он вешал и расстреливал коммунистов и им сочувствующих, устраивал еврейские погромы, подвергал

пыткам и издевательствам всякого, кто осмеливался проявлять недовольство, выступал против его бесконечных мобилизаций и реквизиций". Погляд на національне питання в автора так само "залізобетонний": "С особым упорством он (Петлюра. — Я. Т.) продолжал сеять недоверие к великому русскому народу, стремился оторвать украинский народ от русского, видя в этом единственный залог и гарантию сохранения на Украине буржуазно-капиталистических порядков и классового господства украинских националистов" (стор. XXIX). На підтвердження таких своїх постулатів автор відсилає читача до конкретних документів збірника, вочевидь, сподіваючись, що читач трапиться (як і було за радянських часів) не прискіпливий і не помітить, що документи здебільшого не мають нічого спільного з пропагандним постулатом. Змалювання ж "всенародної підтримки" на Україні більшовиків і Червоної армії в 1919 р. не потребує жодних коментарів... Успіхи Армії УНР і взяття Києва в серпні 1919 р. в автора "об'ясняется только большой помощью, временно оказываемой... авантюристическими лидерами буржуазной Западно-Украинской Народной Республики" (стор. XXIX).

Ставлячись, таким чином, з застереженням до документів Червоної армії, виданих у збірнику "Гражданская война на Украине", ми не можемо ігнорувати їх, оскільки вони представляють не лише точку зору радянської історіографії, а й погляд зсередини на військові дії червоних частин.

Документи Червоної армії, що подаються тут, мають сприйматися як додатковий матеріал, який може прояснити для нас хід бойових дій весни—літа 1919 р. Молодому українському війську протистояли регулярні військові частини Червоної армії, сформовані на основі частин російської царської армії, укомплектовані військовими фахівцями і контрольовані військовими комісарами. Характеристика сил супротивника, висвітлення подій за його документами може багато сказати нам про стан Армії УНР того часу, причини її успіхів і поразок.

№ 130

Телеграмма председателя Венгерской группы РКП(б) Э. Руднянского Народному комиссару иностранных дел РСФСР Г. В. Чичерину о героизме 1-го интернационального полка.

Начало июня 1919 г.

Передать по прямому проводу
Москва

Срочно, вне всякой очереди

Прошу передать Куну шифром спешно. Тардин, командир 1-го интернационального полка, сообщает от 2 июня: полк вступил в бой, разбил противника у Черного Острова, захватил 6 пулеметов, 1 батарею, 120 лошадей. Убито 150 человек. Наши потери: трое ранено, один убит. Настроение у полка боевое, они шлют привет Красной Венгрии.

Руднянский

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 112—113)

№ 142

Из оперативной сводки штаба Украинского фронта о боях с петлюровцами в районе Ровно, Проскурова и Каменец-Подольского.

5 июня 1919 г.

Киев. К 6 час.

Карта 10 верст.

Ровненское направление. После упорного боя нами занято м. Березцы, 10 верст западнее Кременца, и город Кременец.

В районе Ровно спокойно, в сторону Радзивилова — усиленная разведка. В районе Изяславля — без перемен, противник держит себя пассивно. В районе дер. Антонины, 25 верст северо-западнее Староконстантинова, появились части противника, продвижение его задержано. В районе Проскурова противник повел наступление на Черный Остров, 17 верст северо-западнее Проскурова. Атаки противника отбиты.

Волочисское направление. Под давлением противника наши части отступают через ст. Войтовцы на Черный Остров.

В районе Гусятина наступление противника отбито с большими для него потерями. Нами взято в плен 15 гайдамаков, один пулемет.

Каменец-Подольское направление. Под давлением превосходных

сил противника при большом количестве артиллерии нашими частями оставлен Каменец-Подольск.

Наши части заняли позицию на высотах восточнее города. В районе Могилева-Подольского спокойно.

Начоперод Давыдов
Военком Малыхин
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 125)

№ 173

Из приказа войскам 12-й армии об образовании реввоенсовета и штаба армии.

16 июня 1919 г.

№ 1

г. Киев

1. На основании телеграммы Главнокомандующего всеми вооруженными силами Республики от 4-го сего июня за № 219/Б я сего числа вступил в командование 12-й армией, входящей в состав Западного фронта.

Полевое управление армий Украинского фронта переименовать в полевое управление 12-й армии и с сего числа приступить к переформированию согласно штатам, объявленным в приказе РВСР от 26 декабря 1918 г. за № 477 с последующими к нему дополнениями и изменениями.

2. В состав Реввоенсовета армии входят: командующий армией Генерального штаба Николай Григорьевич Семенов и члены Реввоенсовета тт. Семен Иванович Аралов и Адам Яковлевич Семашко.

Основание: телеграммы Главкома и наштареввоенсовета за № 219/Б и 2838/оп.

3. Начальником штаба армии назначается Генерального штаба Гаврил Яковлевич Кутырев, которому для сформирования штаба армии передается весь личный состав штаба армий Украинского фронта, все дела, документы, денежные суммы и имущество этого штаба.

Подлинный подписали:
Командующий армией Генерального штаба Семенов
Член Реввоенсовета Аралов
Начальник штаба Генерального штаба Кутырев
Верно:
Начальник инспекторского отделения Левитский
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 150)

№ 174

Приказ войскам 12-й армии о сформировании 44-й, 45-й, 46-й стрелковых и 9-й кавалерийской дивизий.

16 июня 1919 г.

Секретно

№ 2

г. Киев

Согласно телеграмме Главкома № 129/Б приказываю:

1. Полевые управления 1-й и 3-й Украинских армий расформировать. Личный состав штабов и всех отделов армий прикомандировать к штабу и соответствующим отделам 12-й армии, передав в эти же отделы по описи все дела, документы, денежные суммы и инвентарь.

2. Части, ныне входящие в состав 1-й Украинской армии, за исключением Особой кавалерийской бригады 2-й Украинской стрелковой дивизии, 1-го и 2-го интернациональных полков и местных войск, объединить в 44-ю стрелковую дивизию (полки 388—396). Начальником дивизии назначается т. Щорс, комиссаром — бывший член Реввоенсовета 1-й армии т. Ткалун. Штабу дивизии расположиться в г. Бердичеве.

3. Части, ныне входящие в состав 3-й Украинской армии, за исключением интернациональных частей, отдельной бригады Филиппова, а также частей, отправляемых на Южный фронт, и местных войск, объединить в 45-ю стрелковую дивизию (полки 397—405). Начальником дивизии назначается т. Худяков, комиссаром — бывший член Реввоенсовета 3-й армии т. Голубенко. Штабу дивизии расположиться в Вознесенске.

4. 2-ю Украинскую стрелковую дивизию, отдельную бригаду Филиппова и отдельную бригаду Богунского объединить в 46-ю стрелковую дивизию (полки 406—414). Начальником дивизии назначается т. Ленговский, комиссаром — бывший член Реввоенсовета 1-й армии т. Марочкин. Штабу дивизии расположиться на ст. Бобринская.

5. Особой кавалерийской бригаде развернуться в 9-ю кавалерийскую дивизию (полки 49—54), временно командующим дивизией назначается т. Киловод, комиссаром — т. Григорий Григорьевич Джиган.

6. Стрелковые дивизии формировать строго по штатам, объявленным в приказе Реввоенсовета Республики 1918 г. за № 220 со всеми последующими изменениями и дополнениями этих штатов, а кавалерийскую дивизию — по штату, объявленному в приказе Реввоенсовета Республики 1918 г. № 460.

7. Приказ этот выполнить в кратчайший срок.

8. О ходе переформирования начальникам дивизий доносить ежедневно.

Подлинный подписали:
Командующий армией Генерального штаба Семенов
Член Реввоенсовета Аралов
Начальник штаба Генерального штаба Кутырев
Верно:
Начальник инспекторского отделения Левитский
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 150—151)

№ 186

Из оперативной сводки штаба 12-й армии о занятии ст. Деражня, Подольской губернии

18 июня 1919 г.

Киев. 18 июня. Оперативная.

Карта 10 верст.

[На] Ковельском направлении нами [без] боя занята дер. Боровое, 35 верст севернее Чарторийска. [На] Ровенском направлении на участке Ровно—Дубно поиски разведчиков, в районе Радзивилов—Почаев — артиллерийская перестрелка. В районе м. Красилово, 26 верст западнее Староконстантинова, наши части отошли на левый берег р. Збруча, где заняли позицию. На Волочиском направлении наши части перешли в решительное наступление и

после сильного боя при поддержке броневиков нами занята ст. Деражня, в районе которой нами захвачен бронепоезд противника с двумя орудиями, четыре пулемета и большое количество огнеприпасов. Юго-западнее Бара идет упорный бой, результат неизвестен. В Каменец-Подольском направлении спокойно. С остальных участков фронта сведений не поступало...

Начоперарм 12 Генштаба Давыдов
Военком Мальхин

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 159—160)

№ 201

Оперативная сводка штаба 12-й армии о боях с петлюровцами на Волочискском и Каменец-Подольском направлениях.

23 июня 1919 г.

Серпухов, начоперсовет. Копия — Смоленск,
Штабап — Козлов, штаож — Бердичев, Дубовому,
Екатеринослав — Ворошилову, Вознесенск — Худякову,
Киев — предсовнаркому Украины Раковскому
Киев. К 6 час.

Карта 10 верст.

На Ковельском направлении без перемен. В районе Ровно поиски наших разведчиков. На южной окраине Староконстантинова идет бой, результаты которого не выяснены.

На Волочискском направлении наступление наших войск продолжается, противник оказывает упорное сопротивление. Находящиеся у ст. Деражня неприятельские войска окружены нами со всех сторон. В бою у дер. Литки, 6 верст западнее Деражни, нами захвачено 5 пулеметов, 10 повозок с провиантом и 35 лошадей.

На Каменец-Подольском направлении наши части, перейдя в наступление, ведут бои на линии деревень Долиняны, Посухов и Попова, юго-восточнее Н. Ушицы. Здесь нами взято 12 пулеметов, из них 7 исправных, и другая военная добыча. Наша кавалерия сделала набег на предместье Н. Ушицы, откуда петлюровский штаб в панике бежал на Каменец-Подольский. Нами захвачены пленные и обоз с обмундированием и другим имуществом. В г. Могилев-Подольский неприятельский аэроплан сбросил 4 бомбы и прокламации. В районе этого города артиллерийская и ружейная перестрелка.

На Бессарабском фронте у м. Рыбница румыны временами открывают частый артиллерийский огонь. На остальных участках ружейная перестрелка и поиски разведчиков.

Внутренний фронт. У м. Жаботин сдались в плен два повстанческих отряда численностью до 700 человек. У сдавшихся отобрано несколько пулеметов, около 1200 винтовок и телефонные аппараты. Главари банд Уваров и Гагарин с деньгами при одном бомбомете и двух пулеметах с частью бандитов бежали. В районе Звенигородка банды силою до 500 человек пытались наступать на ст. Звенигородка, но были отбиты.

№ 01988

Начоперарм 12 Генштаба Давыдов
Военком Рогоза
Верно: [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 177)

№ 261

Донесение штаба группы войск Проскурковского направления о боях с петлюровцами за Жмеринку.

10 июля 1919 г.

Копия — управдел Наркомвоен Модестову,
Реввоенсовет 12-й армии

Вне очереди [из] Винницы, секретно
Винница, 10 июля, 6 час. Доношу о положении дел в Жмеринском районе. В результате пятидневных маршей, маневров и боев противник, подступив ко времени приезда наркомвоена Подвойского к самой Виннице, [в] настоящее время разбит и находится [в] полном отступлении. Сегодня днем нами в западном направлении занята линия ст. Севериновка—ст. Матейково, 15 верст западнее Жмеринки; сейчас части продвинулись дальше, гоня перед собой банды, которые рассеиваются. Наши броневики доходили до ст. Комаровцы и почти до Бар. На юге мы после боев соединились у [ст.] Ярошенки с войсками, действовавшими от Вапнярки; путь на Одессу открыт. Захвачено три броневика, пленные, много артиллерийского, и другого имущества, паровозов и проч.

Обозначился резкий перелом к лучшему в настроении и боеспособности войск. Сегодня в Жмеринке [в] присутствии наркомвоена Подвойского [состоялись] торжественные похороны петлюровских жертв — рабочих и красноармейцев. Тов. Подвойский выступал с вдохновенными речами, которые произвели огромное впечатление. Успеху операции много способствовали лихие действия отряда киевских красных курсантов, а также наши бронепоезда. Восточнее Винницы район Вахновка—Гуменное занят значительными силами петлюровско-повстанческих банд, приняты меры [к] ликвидации. Северо-западнее Винницы нами занят Литин. Успех операции по овладению Жмеринкой был достигнут благодаря исключительной энергии т. Подвойского, организовавшего наступление и принимавшего непосредственное личное участие в боевых действиях.

№ 156

Врид. Нач. штаба Шиловский
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 225)

№ 264

Оперативная сводка штаба Украинской группы войск о положении на фронтах

13 июля 1919 г.

Секретно

Карта 10 верст

Козлов. К 6 час.

Украинская группа

Ковельское направление. Наши части под давлением превосходных сил противника отошли на правый берег р. Горынь. Попытки противника наступать на железнодорожный мост через р. Горынь и переправиться [в] районе Городец, 20 верст юго-западнее Сарны, нами отбиты.

Луцкое направление. Наступление противника [в] районе с. Киверцы, а также со стороны ст. Киверцы на Софиевку отбито.

Волочиское направление. Благодаря героическим усилиям наших частей и личному участию [в] боях наркомвоена Подвойского противник разбит

и находится [в] полном отступлении. Наши части заняли ст. Деражня, Литин, ст. Комаровцы и м. Бар. За время пятидневных боев нами захвачено три бронепоезда, паровозы, пленные, много артиллерийского и другого имущества. В войсках обозначился резкий перелом к лучшему — и настроение и боеспособность. По дополнительным сведениям, нами захвачено на ст. Жмеринка всего семь орудий, несколько пулеметов, масса винтовок; два бронепоезда, находившихся на железнодорожной линии Вапнярка — Жмеринка, взорвались.

Каменец-Подольское направление. Наши части успешно продвигаются [к] западу от ст. Ярошенка и Рахны, 20—30 верст юго-западнее от Жмеринки. При занятии нами ст. Рахны захвачены пленные и пять пулеметов.

Екатеринославское направление. Нами [с] боем заняты ст. Верховцево, 50 верст западнее Екатеринослава, где захвачено 3 паровоза под парами и вагон кабеля. Части наши выдвигаются на линию Пушкаревка—Благодаровка, 60 верст северо-западнее, и Елановка, 30 верст юго-западнее Екатеринослава. Севернее наши конные части удачным налетом заняли дер. Марьяновку, что 8 верст северо-западнее Новомосковска, и обстреляли Новомосковск.

Константиноградское направление. Контратакой наших частей противник был выбит из дер. Дмитриевки, 30 верст западнее Константинограда, причем захвачено одно орудие и пять пулеметов.

Харьковское направление. Наши части заняли ст. и дер. Коломак. Попытки противника овладеть обратно этим пунктом успеха не имели, противник был разбит, причем взято нами 100 пленных и два орудия. 11. VII. После сильной артиллерийской подготовки противник превосходными силами атаковал и принудил наши части оставить дер. Коломак. Севернее наши части заняли г. Богодухов, захватив пленных и оружие, количество выясняется. [В] районе ст. Купьеваха нами уничтожена рота 42-го пехотного Якутского полка и захвачено 2 пулемета.

Внутренний фронт. [В] районе Триполья около 5000 бандитов и 300 всадников стоят [в] Злодеевке [в] 1 версте севернее Триполья, имеют оружия [в] достаточном количестве. [В] Новых Безрадичах, 12 верст северо-западнее Триполья, зелеными объявлена мобилизация от 20—30 лет, население относится безразлично. [В] Половецком, 20 верст юго-западнее Фастова, и Дроздах, 15 верст северо-западнее м. Белая Церковь, бандами выставлено сторожевое охранение, население неспокойно, идут приготовления. [В] Таращанском уезде сильная банда, разделенная на три части, движется [в] направлении Тараща—Жашков, 10 верст юго-восточнее Ставище. Преследуемый нашими частями Тютюнник бандой [в] 1500 человек при четырех орудиях отходит из Вахновки на Липовец. [В] районе Жаботина и Белозерья, 15 верст юго-западнее и 30 верст южнее Черкасс, появились банды. Меры приняты. [В] Корнинском уезде [в] нескольких местах мелкие банды.

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 227—228)

№ 289

Разведывательная сводка штаба группы войск проскуровского направления о перевооружении и подготовке к наступлению петлюровской армии.

22 июля 1919 г.

Вне очереди

Военная

Киев или по месту нахождения наркомвоена

т. Подвойского. Киев, командарм 12.

Бердичев, начдив 44. Винница, губвоенком.

Проскуров, начбоевуч Козко. Христиновка

Или по месту нахождения комбрига 2.

К 15 час.

Из опроса красноармейцев 18-го кавалерийского дивизиона, возвратившихся из г. Одессы и прошедших фронт противника через Вапнярку, и опроса красноармейца, пришедшего с Каменец-Подольска, выяснилось следующее: в настоящее время Петлюрой будто бы при содействии англичан, американцев, японцев и немцев производится вооружение и снабжение своей армии. В Каменец-Подольске имеются при правительстве Петлюры французская, английская, американская, германская и японская миссии, которыми производятся опросы местных жителей и крестьян, за кого они стоят, к кому лучше относятся и т. д. Германская миссия, кроме того, занимается доставкой различного оружия и берет на себя поставку кредиток, заказанных в Германии Петлюрой. Американская и английская миссии доставляют снаряжение и обмундирование для петлюровской армии. Румынами поставляется оружие и снаряды, отобранные у русских в Румынии, а также возвращается вооружение Запорожского корпуса, которым теперь Петлюра вооружает повстанцев дивизии Тютюнника и другие части.

В Каменец-Подольске и в районе его сосредотачиваются Петлюрой части войск, снятые с Галицийского фронта. Части эти в настоящее время перевооружаются и обмундировываются для предполагающегося, по слухам, большого наступления на Украинском фронте. Наступление это, будто бы, готовится к 25 июля. В 50 верстах от Каменца-Подольского в с. Рудновцы сплавляются по Днестру плоты с гайдамацкими частями. Во всем районе, занятом войсками Петлюры, сильное гонение на русский язык. В г. Баре были собраны крупные силы, которые двинуты теперь в район Вапнярки. В Вапнярке работают части синежупанников, которые вместе с крестьянами в бою 20 июля под Вапняркой наступали на части 45-й дивизии, кричали слова: «Долой коммуну». В районе Христиновки действуют другие части синежупанников и повстанцев с белыми повязками. На ст. Лопатинцы, около ст. Рахны, появилась [банда] в составе 300—400 человек. В м. Красное вчера [...] 40 конных петлюровцев, которыми наложена была контрибуция 40 тыс. руб. и забрано много одежды и обуви. В м. Тыврово исполком петлюровцами разогнан. Между ст. Рахны—Ярошенка по направлению на Одессу, путь также разобран во многих местах.

За начштаба Михайлов

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 255—256)

№ 299

Телеграмма особоуполномоченного совета рабоче-крестьянской обороны
УССР Н. А. Скрыпника о ликвидации банд Зеленого в районе Триполье—Обухов.

26 июля 1919 г.

Киев. Из Обухова. № 84. Подана 26-го, 14 час.

Боевая задача, возложенная на Трипольский сводный отряд, исполнена. Триполье было взято 20 июля после восьмичасового боя. Затем в течение трех дней Трипольский сводный отряд отбивал на 15-верстном фронте непрерывные атаки в 3—4 [раза] сильнейших организованных банд Зеленого. Каждый день к ночи банда была разбита и отброшена на несколько верст, но категорический приказ киевского командвойск т. Павлова запрещал развивать успех и продолжать наступление, обязывал отряд возвращаться каждый раз на исходную позицию Триполье—Обухов. Причина: полевой штаб Наркомвоена выработал общий план окружения Зеленого с введением новых отрядов. Наконец, 25 июля наркомвоен Подвойский издал приказ с объявлением, что все готово — «гнездо злодеев оцеплено неразрывным революционным кольцом и с призывом в атаку на негодяев». Атака была назначена на 25 июля с 4 час. до 24 час. Но именно к 4 час. 25 июля после ожесточенного ночного боя банды Зеленого было окончательно разбиты Трипольским сводным отрядом. Контрразведкой и показаниями пленных установлено, что на совещании зеленцов 24. VII. было решено в ночь на 25-е дать решительный бой. Он окончился поражением зеленцов, и банды рассыпались. Мобилизованные Зеленым крестьяне частью скрываются в лесах и ярах, частью возвращаются в свои села для жилья. Сам Зеленый с полутысячей закоренелых бандитов бросился на запад, разбил один из организованных Подвойским отрядом и прорвался в район Таращи—Белой Церкви. Преследование его шайки продолжается, но это уже мелкая шайка.

Восстание же крестьян Трипольского района подавлено..., теперь остается мобилизация всего населения этого района, обезоружение его и взыскание с него всех расходов, понесенных рабоче-крестьянским государством на подавление.

Обезоружение населения производится обысками, все виновные в утайке оружия и военных материалов предаются полевому ревтрибуналу. Что касается мобилизации всего взрослого населения, то проводить ее сейчас нецелесообразно. Сейчас идет уборка богатейшего урожая. Уборка идет, хлеб готов и высыпается из-за малейшего промедления. Мобилизацию всего взрослого населения в возрасте от 18 до 40 лет необходимо провести по окончании жнивья дней через пять-семь.

Необходимо произвести взыскание продуктами, взыскание с крестьян расходов, вызванных восстанием. Одновременно ведется работа по организации населения. Устраиваются митинги и сходы, организуются комбеды.

Во всех селах назначены коменданты и политкомы. Необходима присылка литературы в массовом количестве.

Лично я считаю свою задачу исчерпанной и возвращаюсь в Киев.

Зашифрованные листы вы имеете получить от киевского командвойск т. Павлова.

Осоуполномоченный Совета Обороны
народный комиссар Скрыпник

Расшифровал [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 263, 264)

№ 304

Оперативная сводка штаба Украинской группы войск Южного фронта о
положении на фронтах

29 июля 1919 г.

Одесса, окрвоенком; Киев, предсовнарком Украины; Киев, Совет обороны; Киев, Высвоенинспекция; Киев, Прорезная, 2, кв. 66, Цензору; Киев, Большая Владимирская, 60; Председателю Реввоентрибунала; Киев, Окрвоенком; Киев, политуправление Реввоенсовета 12; Киев, начвосо; Киев, инспарт

К 12 час. 29 июля.

Карта 10 верст.

На Сарненском направлении без перемен. На Ровненском направлении — поиски разведчиков. На Проскуровском направлении противник, доведя свои наступающие силы до 15 тыс., теснит наши части в направлении на Проскуров и Староконстантинов. На Могилев-Подольском направлении противник вынудил наши части с боем оставить Вапнярку. В районе Ямполья — глубокая разведка наших разведчиков в направлении на Могилев-Подольск. На Харьковском направлении наши части в течение целого дня 28 июля вели упорные бои в непосредственной близости г. Полтавы. Противник, направив главные силы на железные дороги Карловка—Полтава, принудил наши части к отходу, и в 4 час. 29 июля Полтава была занята противником. На Богодуховском направлении наши части выдвинулись на линию деревень Лопуховатый—Пархомовка—Веселое, 20—25 верст западнее Богодухова. В районе г. Хотмыжска — поиски разведчиков. Живая связь Сумской группы с Полтавской группой восстановлена. С остальных направлений группы сведений не поступало.

Внутренний фронт. Наш отряд был отрезан бандитами западнее ст. Емельяновка, после упорного боя отряд пробился к ст. Емельяновка. В дер. Смолдырев, 25 верст южнее Новоград-Волынска, наш отряд был окружен со всех сторон бандитами и вынужден был отойти к ст. Колоденка. [В] Барановской волости южнее Новоград-Волынска бандитом Кравчуком объявлена мобилизация от 17 до 50 лет. Кравчук предполагает отправиться к Новоград-Волынску в помощь Погорелову. Прилуки и Турбов, юго-восточнее Калиновки, от бандитов очищены. В Козинцах, южнее Турбовки, наш отряд, встретив сопротивление, вынужден был оставить Козинцы. В районе Мироновки бандиты Зеленого обнаружены восточнее Таращи.

№ 02496 / А

Начопергруппы Генштаба [подпись]

Военком [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 268)

№ 315

ДОНЕСЕНИЕ КОМАНДОВАНИЯ 12-й АРМИИ ГЛАВКОМУ С. С. КАМЕНЕВУ
О ПОЛОЖЕНИИ НА ФРОНТЕ БОРЬБЫ С ПЕТЛЮРОВЦАМИ
на 31 ИЮЛЯ 1919 г.

2 августа 1919 г.

Копия — Киев, председателю Совета
Обороны Раковскому; Смоленск, командзап

Обстановка на фронте 12-й армии [к] утру 31 июля: на фронте от Сарн до Радзивилова продолжается усиление полков. Кроме четырех имеющихся дивизий, перебрасываются еще три дивизии. На петлюровском фронте Волочиск—Ямполь на Днестре противник, значительно усиленный свежими частями, тесня безостановочно наши части, овладел Проскуровом и прорвал наш фронт на участке Жмеринка исключительно, Вапнярка включительно и продолжает энергичное движение на восток, соединяясь [с] местными бандами, которые заняли район Брацлав—Гайсин—Умань и прервали железнодорожный путь Монастырище—Христиновка—Умань. Части 44-й дивизии (пять тысяч штыков) и 1-й Украинской (восемь тысяч штыков) дивизии отводятся на линию Сарны—Новоград-Волынский—Шепетовка—Старокопстантинов—Жмеринка. По подслушанным разговорам и допросу пленных, все части Петлюры будто объединены [в] руках Щербачева. Против прорвавшихся петлюровцев и местных банд действуют слабые части окрвоенкома. Усилить их за отсутствием резервов не представляется возможным. Правый фланг 45-й дивизии (имея всего [в] дивизии двенадцать тысяч штыков) отброшен от Вапнярки к Горячовке, на остальном участке дивизии Ямполь—Маяки без перемен. На фронте 47-й дивизии (две тысячи штыков) Маяки—Херсон усиленная деятельность неприятельских судов и восстания немецких колонистов. С 58-й дивизией, переходящей согласно приказу Главкома № 30/ш в наше подчинение, связи не установлено. Дальнейшее продвижение противника от Христиновки на восток отрежет 45-я, 47-я и 58-я дивизии от остальных частей армии. Необходимы свежие резервы из центра. Прошу спешно телеграфировать, когда и какие части придут к нам на поддержку.

№ 02519

Подлинный подписали:
Командарм 12 Семенов
Начштаб Кутырев

Члены РВС А. Семашко, В. Затонский

С подлинным верно:

Секретарь Реввоенсовета 12-й армии Воронцов
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 277, 278)

№ 327

ОПЕРАТИВНЫЙ ПРИКАЗ ВОЙСКАМ 12-й АРМИИ
О БОЕВЫХ ЗАДАНИЯХ 45-й, 47-й И 58-й ДИВИЗИЯМ

7 августа 1919 г.

Вне очереди

Согласно приказанию Реввоенсовета Республики 45-й, 47-й и 58-й дивизиям продолжать всеми силами сдерживать противника, так как только этим путем они прикуют к себе противника и тем выполнят свое назначение в общем плане действий. Дивизиям оказывать упорное сопротивление противни-

ку, помогая друг другу и поддерживая между собой тесную связь. Для объединения действий дивизий отправиться в Одессу члену Реввоенсовета Затонскому. Наиболее крепкие части дивизий должны группироваться для последовательной упорной обороны узлов: Одессы, Херсона, Николаева, Балты, Бирзулы, Ольвиополя, Ново-Украинки, Кривого Рога, Александрии, Знаменки, Елисаветграда, Христиновки, Цветкова, Бобринской, Кременчуга.

О принимаемых мерах упрочения дивизий Реввоенсоветом Республики будет сообщено дополнительно.

Киев, 7 августа, 18 час. 30 мин.

№02618

Командарм 12 Н. Семенов

Член РВС 12 Аралов

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 289)

№ 328

ТЕЛЕГРАММА В. И. ЛЕНИНА Л. Д. ТРОЦКОМУ

9 августа 1919 г.

Шифром

Троцкому

Копия Раковскому

Политбюро Цека просит сообщить всем ответственным работникам директиву Цека: обороняться до последней возможности, отстаивая Одессу и Киев, их связь и связь их с нами до последней капли крови. Это вопрос о судьбе всей революции. Помните, что наша помощь недалека.

За Политбюро Цека Ленин

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 289)

№ 339

ПРИКАЗ КОМАНДОВАНИЯ 12-й АРМИИ
О СОЗДАНИИ ЮЖНОЙ ГРУППЫ ВОЙСК И ЕЕ БОЕВЫХ ЗАДАЧАХ

14 августа 1919 г.

Одесскому окрвоенкому; Николаев,
начдиву 58; Бирзула, начдиву 45;
Одесса, начдиву 47.

Копия — т. Раковскому.

Для объединения действий 45-й, 47-й и 58-й дивизий образовать Южную группу 12-й армии. Командующим группой назначается начдив 58 Федько, членами Реввоенсовета товарищи Краевский и Ян. Впредь до прибытия Федько к Реввоенсовету временно командующим группой быть начдиву 47. Группе сдерживать наступление противника, подавить внутренние восстания и принять меры к соединению с правобережным боевым участком, штаб которого на ст. Бобринской, для чего восстановить жел.-дор. путь Одесса—Помошная. Части правобережного участка будут восстанавливать путь Бобринская—Помошная.

14 августа. № 02722

Командующий армией Семенов

Член Реввоенсовета Аралов

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 298)

№ 340

ОПЕРАТИВНЫЙ ПРИКАЗ ВОЙСКАМ 12-й АРМИИ О БОЕВЫХ ЗАДАЧАХ ЧАСТЯМ САРНЕНСКОГО И ЖМЕРИНСКОГО НАПРАВЛЕНИЙ

14 августа 1919 г.

Главкому и командарму 14, начдиву 44
20 час.

№ 9

Совершенно секретно

Под сильным натиском поляков части 3-й бригады 1-й Украинской стрелковой дивизии оставили Ровно и отошли на линию м. Колец—ст. Славута и Шепетовка, у которых идет бой. Под влиянием отхода 3-й бригады отошли к разъезду Клесово и части Сарненского направления, в то же время конницей Петлюры заняты Острополь и ст. Холоневская. Ввиду необходимости сохранения за собой железнодорожных узлов Сарны, Новоград-Волынский, Шепетовка, Винница и Жмеринка приказываю:

1. Частям Сарненского направления вновь занять оборонительную линию р. Случь.
2. 1-й Украинской дивизии приостановить отход и упорно оборонять занятые позиции.
3. 3-й бригаде 44-й стрелковой дивизии упорно оборонять подступы к Староконстантинову.
4. Частям Жмеринского направления перейти в энергичное наступление с целью овладения Винницей и железнодорожным узлом Жмеринка.
5. Обращаю внимание на тщательное наблюдение за флангами и поддержание связи между боевыми участками.

Подлинный подписали командующий армией
Генерального штаба Семенов

Член Революционного

Военного Совета армии Аралов

Врид начальника штаба Генерального штаба Давыдов

Киев, 14 августа,
21 час. 40 мин. № 02727

Начальник оперативного отдела
Генерального штаба Седачев

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 298, 299)

№ 341

ОПЕРАТИВНАЯ СВОДКА ШТАБА 45-й ДИВИЗИИ
ОБ УСПЕШНОМ НАСТУПЛЕНИИ НА ЛИНИИ КАЗАТИН—ФАСТОВ

15 августа 1919 г.

Командюжгрупп, начдив 44, 58, комбриг 2 и 3
[К] 12 час.

Карта 10 верст в дюйме

Части 45-й дивизии, сломив упорное сопротивление противника [на] линии железной дороги Казатин—Фастов, вышли на линию Вербов—Яроповичи, Городище, ст. Бровки. Противник отступает на Казатин и Житомир, подбито два орудия противника, захвачено несколько пулеметов. Продвижение вперед продолжается.

№ 710
Вербов

Подписали: Наштадив 45 Кононов
Верно: Начоперод Бутырский
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 299)

№ 342

ТЕЛЕГРАММА КОМАНДОВАНИЯ 12-й АРМИИ ГЛАВКОМУ С. С. КАМЕНЕВУ
О ПОЛОЖЕНИИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ

17 августа 1919 г.

Срочно. Секретно

Копия предсовнаркому Раковскому

Только т. Раковскому

Киев, 17 августа. 19 час.

45-я, 47-я и 58-я дивизии объединены в Южную группу. Связь с группой по железной дороге и телеграфу прервана. Петлюровцы, поддержанные галичанами, наступая со стороны Вапнярки, заняли вместе с бандами Христиновку и Умань. Деникинцы, наступая со стороны Знаменки, заняли Елисаветград. По непроверенным сведениям, два эшелона казаков захватили ст. Помошную. Видно, стремление петлюровцев — соединиться с деникинцами, чем расстояние между ними сузилось до 90 верст. Связь с Южной группой в течение недели поддерживается только по радио. Правый фланг 45-й дивизии потеснен петлюровцами, занявшими ст. Попелюхи. Железная дорога от ст. Бирзула до ст. Любашевка очищена от банд. Далее на перегоне Любашевка—Врадиевка путь скрыт повстанцами до основания. 3-я бригада 58-й дивизии, находившаяся в районе ст. Долинской, разложилась и частью передалась махновцам. 2-я бригада отходит на Братское, что 40 верст севернее Вознесенска. Херсон занят противником. Часть гарнизона Николаева передана махновцам, часть — защищает город и расчищает дорогу к Одессе, сражаясь с бандами. В случае падения Николаева положение Одессы и 58-й дивизии будет тяжелое. Прошу указаний — продолжать ли Южной группе обороняться на юге или же отойти к северу. Член Реввоенсовета армии т. Затонский, посланный для объединения действий дивизии на юге, доехав до Помошной, был окружен бандами и возвратился на Бобринскую.

№ 02815

Подлинную подписали:

Командарм 12 Семенов

Член Реввоенсовета Аралов

С подлинным верно:

Начальник оперативного отдела

Генерального штаба [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 299, 300)

№ 347

ПРИКАЗ КОМАНДОВАНИЯ 12-й АРМИИ ВОЙСКАМ ЮЖНОЙ ГРУППЫ ОБ ОБО-
РОНЕ ЮГА УКРАИНЫ ОТ БЕЛОГВАРДЕЙЦЕВ

18 августа 1919 г.

По радио

Одесса, командующему Южной группой;
Бирзула, начдиву 45; предсовнаркома
Раковскому; начдиву 44; командующему
правобережным боевым участком.

Копия — Москва, Главкому

Сегодня Реввоенсовет Республики приказал:

1. Войска Южной группы (45-й, 47-й и 58-й дивизии) на север не отводить, так как оборона южной Украины, и в частности Одессы, — необходима.
2. На одну наиболее прочную дивизию группы возложить обеспечение прочной связи Киева с южной Украиной, для чего ей упорно оборонять район Умань—Ольвиополь—Ново-Украинка, Новомиргород—Звенигородка путем активных действий против противника, наступающего со стороны Вапнярки на восток и со стороны Знаменки на запад.
3. На группу возлагается сохранение южной Украины даже в том случае, если деникинцы и петлюровцы соединятся в районе Умань—Елисаветград.
4. Войска должны принять все меры, чтобы объединить вокруг себя население для борьбы с противником.

В развитие этой директивы приказываю направить возможно больше сил против Деникина, дабы отвлечь его силы с Южного фронта, где ему готовится мощный удар. Части приднепровского участка удерживают линию Бобринская—Черкассы. Поезд с патронами 17 августа выступил со ст. Бобринская на Вознесенск. Якир утверждает командующим группы. Киев, 18 августа, 22 час.

№ 2105к

Командарм Семенов

Член Реввоенсовета Аралов

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 304)

№ 351

ПРИКАЗ ВОЙСКАМ ЮЖНОЙ ГРУППЫ
О НАСТУПЛЕНИИ НА МОГИЛЕВСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

20 августа 1919 г.

Весьма секретно

Начдив 45, начдив 47, начдив 58.

Копия — командарм 12 и 14

Карта 10 верст в дюйме

1. Противник старается, нанося удары по флангам группы со стороны Знаменки—Елисаветграда и Крыжополя—Рудницы, сбивать наши части к югу и окончательно отрезать от центра и от частей, идущих с севера. Одновременно противник, пользуясь гнусными агитаторами, поднимает в тылу группы волнения, разрушает железнодорожные магистрали и тылы дивизии Южгруппы.
2. На правом фланге 44-я дивизия, получив подкрепление, перешла [в] наступление [в] направлении: Липовец—Рахны—Христиновка—Вапнярка, на левом — о 14-й армии никаких сведений нет.
3. Наша группа занимает линию: ст. Городище—ст. Рудница—Малеваная—

Христищи—Дмитрашковка—Кукулы—Севериновка—Каменка, по Днестру и Черному морю до Очакова и по лиману и Бугу—Варваровка—Новая Одесса.

4. Нашей группе приказано: а) во что бы то ни стало удерживать занимаемый район, перейти [в] энергичное наступление на Могилевском направлении, имея конечной целью восстановление жел.-дор. пути Рудница—Вапнярка—Жмеринка—Киев и соединение [с] частями, действующими с севера и востока; б) ликвидировать противника, пытающегося захватить Варваровку и прочно прикрыть линию р. Буга до Новой Одессы и дальше на север по линии Новая Одесса—Братское—Ровное—Ново-Украинка, имея целью прочно закрепить и оборонять район для прикрытия правого берега Буга и жел.-дор. магистрали Вознесенск—Помошная—Бобринская.

5. Во исполнение чего приказываю: а) 45-й дивизии продолжать поставленную мною задачу и в наикратчайший срок захватить ст. Вапнярку, вступив в связь с частями, наступающими [с] востока; б) 47-й дивизии, удерживая в руках побережье Днестровского лимана, Черного моря и Днепроовско-Бугского лимана, во что бы то ни стало совместно с частями 58-й дивизии удерживать правый берег Буга. При невозможности взять обратно Николаев, к чему должны быть приложены все усилия, — уничтожить переправу через Буг у Варваровки. По выполнении последней задачи участок 47-й дивизии распространить до дер. Сливина; в) 58-й дивизии по выполнении совместно с частями 47-й дивизии, указанной в п. б) задачи, удерживая правый берег Буга, передвинуться к северу на линии Новая Одесса—Братское—Ровное, имея главной задачей удержание в руках узлов Вознесенск и Помошная. Штабу 58-й дивизии перейти в Колосовку.

6. 416-му полку поступить в мой резерв и оставаться в Одессе.

7. Начгруппы т. Княгницкому [в] наикратчайший срок захватить ст. Помошную и в районе Голта вступить в связь с частями 45-й дивизии, наступающими на Помошную от Голты, и частями, наступающими с севера на Помошную.

8. Донесение доставлять: оперативное — к 9 и 21 час. и разведывательные — к 12 час. Штаб Реввоенсовета — в Одессе.

21 августа, № 19

Командгруппы И. Якир

Член Реввоенсовета Ян

С подлинным верно:

Управдел [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 307, 308)

№ 352

ОПЕРАТИВНАЯ СВОДКА ШТАБА 45-й ДИВИЗИИ
ОБ УСПЕШНЫХ БОЯХ С ПЕТЛЮРОВЦАМИ НА МОГИЛЕВСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

20 августа 1919 г.

Военная, вне очереди

Одесса, Реввоенсовет Южгруппы т. Якиру;

наштадив 47; комбриг 1, 2 и 3;

командиру 48-го Балтского полка

Карта 10 верст в дюйме

[На] Могилевском направлении. Наше наступление продолжается. Разбитый противник отступает, оказывая сопротивление на некоторых пунктах. Два полка противника разбиты совершенно, бросая обозы, пулеметы,

винтовки, петлюровцы разбегаются по всем направлениям. Нами захвачено много пленных, несколько десятков пулеметов, много винтовок и часть обозов противника. Нашими частями занимается линия ст. Крыжополь—Жидовка—Горячковка—Ольшанка—Кетросы—Качковка. Настроение войск по-прежнему превосходное, комсостав на полной высоте.

Бессарабский участок. Ружейная перестрелка, противник обстреливал артиллерийским огнем г. Тирасполь.

Внутренний фронт. [В] районе севернее от Тирасполя принимаются меры [к] ликвидации кулацкого восстания.

[На] линии железной дороги Бирзула—Голта. Наши части ведут наступление на ст. Голту.
Бирзула, 20 августа, № 0998

Помнаштадив 45 Бутырский
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 308)

№ 353

ОПЕРАТИВНАЯ СВОДКА ШТАБА 12-й АРМИИ
О ПОЛОЖЕНИИ НА ФРОНТЕ

21 августа 1919 г.

Наштареввоенсовет. Копия — наштазап,
наштаюж, наштарм 16, наштарм 14,
наштадив 44, наштадив 45, наштадив 47,
наштадив 58, наштадив 60

Только наштаюж

Киев

К 6 час.

Срочно

Секретно

Карта 10 верст

44-я стрелковая дивизия. на Сарненском направлении наши части под натиском поляков оставили позиции у Олевска и Новоград-Волынского. В Ровно, в Дубенском районе петлюровцы и галичане атаковали наши части, оборонявшие подступы к Бердичеву и Житомиру. После упорных боев Бердичев и Житомир оставлены. Все части с Сарненского, Ровенского и Дубенского направлений отходят на ст. Коростень. На Казатинском направлении наши части отошли к ст. Попельня.

Южная группа: на участке 45-й дивизии противник повел было наступление на Бирзулу, но наши части сами перешли в контрнаступление на Могилевском направлении, и на всем фронте теснят противника. Настроение частей отличное.

47-я дивизия. на участке от Днестровского лимана до Очакова спокойно. У Николаева противник занял Варваровский мост, Варваровка обстреливается ураганным артогнем.

58-я стрелковая дивизия. части дивизии, отступившие от Николаева к Варваровке, занимают позицию по правому берегу Буга, позицию приказано упорно оборонять.

Правобережный боевой участок. Противник сгруппировал значительные силы, при поддержке бронепоездов повел наступление на ст. Бобринская и принудил наши части, оборонявшие линию Черкаassy—Бобринская, отойти к ст. Цветково. Одновременно противник повел сильное наступление на ст. Цветково. Наши части, не выдержав натиска противника, отходят в направлении Корсуня.

60-я стрелковая дивизия. в районе Хоцки—Гельмязев появились неприятельские разъезды. Части дивизии отошли к дер. Натягайловка, 15 верст юго-восточнее Переяславля, заняли линию дер. Городище—Верхояровка.

Внутренний фронт. На среднем боевом участке наши части группируются на линии Сквиря—Белая Церковь. На южном боевом участке в районе железнодорожной линии Бирзула—Голта—Ломотная обнаружены большие банды. Железнодорожная линия сильно разрушена бандитами. У северной оконечности Куяльницкого лимана появились банды [в] количестве до 500 человек при двух орудиях. Принимаются решительные меры [к] ликвидации бандитов. С остальных участков сведений не поступало.
№ 02840

Начоперодарм Седачев

Военком Войман

Расшифровал [подпись]

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 309, 310)

№ 359

ПРИКАЗ ВОЙСКАМ 12-й АРМИИ
О МЕРАХ ПО ОБОРОНЕ г. КИЕВА ОТ БЕЛОГВАРДЕЙЦЕВ

24 августа 1919 г.

№ 11/опер

1. Противник наступает от Белой Церкви к Василькову и от Фастова вдоль железной дороги. Утром был обнаружен конный отряд противника, следовавший от Бышева на Новоселки. В Черногородке обнаружен отряд в 300 штыков; на ст. Кожанка высадились два эшелона петлюровцев с артиллерией.

2. Наши части под давлением противника отходят к линии Княжичи—ст. Васильков—г. Васильков—Копачи. У Макарова расположен батальон интернационалистов, охраняющих шоссе Киев—Житомир, на ст. Мироньовка — штаб 1-й бригады 4-й стрелковой дивизии т. Тарасенко.

3. Для обороны Киева и для наказания зарвавшегося противника приказываю:

а) Частям сводной стрелковой дивизии под командой т. Медведева сдерживать во что бы то ни стало наступающего врага, а с подходом свежих частей и с переходом их в наступление перейти в общее решительное наступление с целью занятия Фастова и Белой Церкви.

б) Полку курсантов с эскадронам кавалерии, с броневым отрядом и с бронепоездами в 5 час. 25-го сего августа выступить от Пост-Волынского и наступать в полосе между р. Ирпень включительно и железной дорогой Киев—Фастов включительно, имея целью сбить противника и овладеть Фастовом. Полку обратить особое внимание на обеспечение своего правого фланга от налетов конницы противника.

в) 1-й интернациональной бригаде под начальством т. Кауделько выступить из деревень Глеваха, Маршаловка в 6 час. утра 25 августа и следовать в общем направлении на Васильков—Белая Церковь с целью сбить противника и овладеть линией Фастов (исключительно)—Белая Церковь (включительно). Бригаде установить прочную связь с курсантами и обеспечить свой новый фланг от налетов конницы противника.

г) Коменданту Киевского крепостного района принять меры к немедленной обороне крепостного обвода и к задержанию на нем всех дезертиров и отступающих частей.

д) Армейскому резерву расположиться: полку курсантов — на Печерске, киевской крепостной бригаде — в Святошинском лагере.

4. Начальникам боевых участков и начальникам частей резерва установить связь со штабом армии.

5. Заместители: командир бригады курсантов т. Миронов и Генерального штаба Давыдов.

6. Срочные донесения присылать в штаб армии в 8 час. утра и к 22 час.

Командарм 12 Семенов,

Член Реввоенсовета 12 А. Сафонов

Врид наштарм Давыдов

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 313, 314)

№ 361

ПРИКАЗ КОМАНДОВАНИЯ 12-й АРМИИ
ЧАСТЯМ СВОДНОЙ СТРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ О НАСТУПЛЕНИИ
ПО ЛИНИИ ФАСТОВ—БЕЛАЯ ЦЕРКОВЬ, КИЕВСКОЙ ГУБЕРНИИ

26 августа 1919 г.

Начдиву сводной Медведеву,
копия — комбригу I интернациональной

Приказываю вам к 5 час. 26 августа перейти в решительное наступление с целью отбросить противника на линию Фастов—Белая Церковь. На вашем фронте решается судьба Киева, требуется напряжение всех сил, чтобы зарвавшегося противнику не дать овладеть и разграбить город. Все начальствующие лица и красноармейцы в предстоящем бою обязаны доказать своей матери — Советской России, что они верные сыны революции. Вы должны помнить, что наша победа над петлюровскими и деникинскими бандами кончает войну и дает возможность воспользоваться завоеванной революцией свободой и перейти к мирному ведению хозяйства.

26 августа 2 час. № 02901

Командарм 12 Семенов

Член РВС А. Сафонов

Вр. наш[таба] [подпись]

Передана т. Медведеву 26. VIII, 2. 15.

Передал Машков

Принял Медведев

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 316)

№ 366

ПРИКАЗ ВОЙСКАМ ЮЖНОЙ ГРУППЫ 12-й АРМИИ
О ПРОРЫВЕ НА СЕВЕР НА СОЕДИНЕНИЕ С СОВЕТСКИМИ ВОЙСКАМИ

28 августа 1919 г.

№ 01

ст. Бирзула

Карта 10 верст в дюйме

Общее положение

Одесса, Вознесенск, Помощная, Черкассы, Переяслав заняты деникинцами. Пространство между Каневом и Белой Церковью и к югу от этой линии до железной дороги Бирзула—Голта кишит бандами, действующими

в согласии с Петлюрой. На линии Жабокричь—Крыжополь—Вольфановка регулярные петлюровские части. Далее к югу по Днестру — румыны.

Согласно сообщению радио от 27. VIII, наши войска на всех частях Южного фронта перешли в наступление и, в частности, нанесли удар петлюровцам и деникинцам в районах Василькова и Корсуня на направлениях из Киева.

Части Южной группы в настоящую минуту расположены: а) 45-я дивизия сосредоточена в районе Бирзулы и выполняет задачу активной обороны линии Вапнярка—Бирзула отседающих петлюровцев и линии Балта—Помощная от деникинцев; б) 58-я дивизия на переходе с линии Новая Одесса—Варваровка на линию Врэдиевка—Голта; в) уцелевшие части 47-й дивизии, отходя от Одессы, подтягиваются и вливаются в части 58-й дивизии.

Задача. Применяясь к создавшейся обстановке и преследуя цели, поставленные последними директивами командарма 12, полученными по радио, задача Южной группы войск 12-й армии следующая: жертвуя подвижным жел.-дор. составом, но сохраняя максимум живой силы и материальных средств войск группы, выйти шоссейными и грунтовыми дорогами на соединение с советскими войсками, действующими от Киева, нанеся противнику решительный удар с тыла в каком-либо одном пункте его расположения между Фастовом и Переяславом.

Для этого приказываю:

1) имеющиеся силы организовать следующим образом: начальнику 45-й дивизии т. Гарькавому выделить в авангард 3-ю бригаду т. Черникова с придачей ей отрядов тт. Степаненко, Гуляницкого, роты запасного полка и комендантской команды поезда особого назначения. Все эти части, составляя авангард группы, подчиняются т. Черникову;

2) 58-я дивизия и уцелевшие части 47-й дивизии составят правый боковой отряд под общей командой т. Федько;

3) первая и вторая бригады 45-й дивизии составят левый боковой отряд под общей командой комбрига 1 т. Грицева;

4) главные силы в составе: пяти рот 48-го Балтского полка, отряда т. Базарного, отряда латышей, сводного коммунистического Тираспольского отряда, отряда т. Черненко и 15-го кавалерийского дивизиона, а также учреждений Южной группы войск, Реввоенсовета и штаба 45-й дивизии под общей командой начдива 45 т. Гарькавого;

5) арьергард в составе отряда т. Мацилецкого и Ананьевского гарнизона.

Указанным отрядам ставятся следующие задачи:

1. Авангарду т. Черникова к вечеру 30 августа выйти на линию Емиловка—Голованевск—Хщеватое—Бершадь—Жабокричка и примкнуть своим левым флангом к правому флангу 45-й дивизии у Торкановки, произведя впереди себя разведку на Тальное—Умань—Христиновка и Гайсин.

2. Правому боковому отряду т. Федько (58-я и 47-я дивизии) к вечеру 30 августа вытянуться по линии Юзефполь—Покатилов—Торговица, пустив конные части по дороге Ольшанка—Добрянка—Тишковка и Ново-Архангельск.

3. Левому боковому отряду т. Грицева (1-я и 2-я бригады 45-й дивизии) до ночи 30 на 31 августа продолжать удерживать занимаемую линию Торкановка—Крыжополь—Вольфановка во что бы то ни стало.

4. Главным силам к 30-му вечером сосредоточиться в Балте.

5. Арьергарду к 30-му вечером подтянуться на с. Чубовку.

На 30-е к вечеру штабам упомянутых отрядов быть: штабу авангарда

т. Черникова — в Хщеватом, штабу правого бокового отряда т. Голубенко — в Емиловке, штабу левого бокового отряда т. Грицева — в Руднице, штабу главных сил и группы в Балте, штабу арьергарда т. Мацилецкого — в Бирзуле. Всем штабам соединиться друг с другом и со штабом Южной группы войск имеющимися в указанных пунктах правительственными телеграфами, а также мотоциклетами и конниками и подробно донести мне о положении. Штабу Южной группы войск и штабу 58-й дивизии сверх того немедленно установить в местах стоянок радиостанции.

В пути следования колонн всем начальникам частей иметь тщательное наблюдение за телеграфными проводами, направляя их, где нужно, для установления связи.

Член Реввоенсовета 12-й армии В. Затонский
Командующий Южной группы войск Якир
Член Реввоенсовета Ян
За начальника штаба [подпись]
(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 319—321)

№ 368

ПРИКАЗ ВОЙСКАМ 58-й СРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ О ПЕРЕХОДЕ НА СЕВЕР
НА СОЕДИНЕНИЕ С СОВЕТСКИМИ ВОЙСКАМИ В РАЙОНЕ КИЕВА

30 августа 1919 г.
Секретно

По оперативной части

№ 120

дер. Крымка, 1 час.

Карта 10 верст в дюйме

1. Одесса, Вознесенск, Помощная, Черкассы, Переяслав заняты денкинцами. Пространство между Каневом и Белой Церковью и к югу от этой линии до железной дороги Бирзула—Голта — разрозненные банды, действующие в согласии с Петлюрой. На линии Жабокрич—Крыжополь—Вольфановка — регулярные петлюровские части.

2. Согласно сообщению радио, наши войска по всему Южному фронту перешли в наступление и нанесли удар петлюровцам и денкинцам в направлении из Киева на Васильков—Корсунь.

3. Части 45-й дивизии в районе Бирзулы, части 58-й и 47-й дивизии в районе Кр[уты]—Голта.

4. Сохраняя максимум живой силы и материальных средств, выйти шоссейными и [грунтовыми] дорогами на соединение с северными советскими войсками, действующими от Киева, нанося противнику решительный удар с тыла в районе между Фастовом и Переяславом.

Частям 45-й дивизии дана задача левым боковым отрядом выйти на линию Умань—[Хрис]тиновка. Части 58-й и 47-й стрелковой дивизии составляют правый боковой отряд [под] моим командованием. Во исполнение чего:

Правая колонна:

Начальник т. Мокроусов
520-й полк — 600 штыков,
2 орудия, 40 сабель
521-й полк — 1000 штыков,
2 орудия, 80 сабель

Выступить по дороге из Голты [на Бор]щевку—Пушково—Одай—Голованевск—Вербова—Степковка — на Умань в следующем порядке: начало движения в 6 час. утра 30 августа 520-й полк, за ним в 11 час. 521-й полк, [за] ним в 16 час.

522-й полк — 1200 штыков,
4 орудия, 200 сабель

2800 штыков, 8 орудий, 320
сабель

Левая колонна

Начальник т. Маслов
1-й крест, полк — 250
штыков, 2 орудия, 70 са-
бель.

3-й легкий артиллерийс-
кий дивизион — 4 орудия.

Батальон связи — 250
штыков, 70 сабель.
Комендантская команда —
100 штыков.

5-й полк — 350 штыков, 20
сабель.

Гарнизонный батальон —
300 штыков, 75 сабель.

1250 штыков, 4 орудия, 185
сабель

Арьергард:

Начальник т. Лагофет.
416-й полк — 800 штыков,
50 сабель.

418-й полк — 600 штыков,
6 орудий.

1400 штыков, 6 орудий, 50 са-
бель

522-й полк. Ночлег в Голованевске. Часы выступления после ночлега сохраняются на 31 августа те же.

Выступить по дороге из д. Крымка—Николаевка—Секретарка—Мечетна—Мая[к]—Голосково—Станиславчик—Сеньки—Городница—Томашевка на Умань в следующем порядке: начало движения в 6 час. 30 августа — 1-й крест, полк, за ним 3-й легкий артдивизион в 5 час. 30 августа выступить из Голты, через Конецполь на Николаевку и следовать за 1-м крест. полком, за артдивизионом обоз. отдела снабжения, коему выступить в 10 час., [за] ним — артиллерийское снабжение дивизии, батальон связи — в 14 час., в 15 с половиною час. — комендантская команда и обоз штаба, в 16 с половиною час. — санитарная часть, в 17 час. — обоз штаба 13-й бригады, в 18 час. — 5-й полк, в 20 час. — гарнизонный батальон. Ночлег в районе Станиславчик—Сеньки, не изменяя порядка движения 31 августа, часы выступления те же, что 30-го.

Прикрывать движение частей 58-й дивизии, [после] чего выступить 418-му полку по пр[авому] [марш]руту, 416-му полку — по левому марш[руту] 31 августа. Утром 30 августа [выслать] разведку в район Врадиевка—Счастлив[ка]—[Констан]тиновка.

5. Во время движения начальникам частей иметь в виду, что по пути следования встретятся разрозненные банды противника, а посему надлежит принять все [меры] [охра]нения, выслать авангард и вести непрерывную разведку конными и п[ешими] ... рами.

6. Ввиду вышеизложенного порядок движения частей следующий: авангард — голов[ные силы] части, обоз части — арьергард. Во время движения поддерживать строгий порядок. [Все] попытки к нарушению планомерности движения пресекать самыми решительными мерами. [Раз]решается пропускать вперед лишь автомобили и экипажи начальствующих лиц. Регулировать движение, а также уполномоченных начальников дивизии и колонн.

7. На ночлеге в районе своего расположения начальники колонн являются и начальниками гарнизонов и принимают все меры к действительному охранению отдыхающих частей, высылая разъезды и выставя

заставы во всех направлениях. Начальники колонн назначают пропуск и отзыв по своей колонне и сообщают их друг другу и в штаб дивизии.

8. Связь между колоннами распоряжением начальников колонн должна поддерживаться во все время движения и расположения всеми имеющимися средствами. Начальнику первой колонны в местах своих остановок разворачивать радио для связи со штадивом.

Командиру батальона связи выслать незамедлительно одну лучшую легковую [машину], снабдив ее смесью в достаточном количестве, для поддержания связи в распоряж[ение] штадива, один мотоцикл с коляской и 20 конных ординарцев в распоряжение Маслова. Радиостанцию дивизии по прибытии в Сеньки развернуть, не ожидая особого распоряжения.

9. В ночь на 31 августа штабам расположиться: т. Мокроусову — в Голваневске, штабу Маслова — в Станиславчике, штадиву — в селении Сеньки. Донесения в штадив до ... посылать в Голосково в местную школу, после этого времени до утра 31 августа — [в] Сеньки.

10. Санитарные обозы частей двигать в колоннах полковых обозов в ме[ста по усмот]рению командиров частей и о месте их нахождения поставить в известность [командиров] и красноармейцев.

11. При подходе к Степковке—Томашевке выслать вперед на 35 верст силь[ную развед]ку и, имея в виду, что Умань занята петлюровцами, своевременно привести ч[асти в бое]вой порядок и стремительно повести наступление, имея своей задачей овла[дение] и перерыв железнодорожной линии Христиновка—Тальное. Более подробная дис[локация по] мере выяснения обстановки должна быть дана командирами колонн.

12. Заместителем моим — т. Мокроусов. Заместители начальников колонн — по [распоря]жению.

Начальник дивизии Федько
Политком Михалевич
Начальник штаба Урицкий
Верно:

Старший помощник начальника штаба
по оперативной части [подпись]

Приказ разослан в 2 час. 20 мин. 30-го.

(Гражданская война на Украине, т. 2, Киев, 1967, С. 322—324)

№ 369

ТЕЛЕГРАММА РЕВВОЕНСОВЕТА 12-й АРМИИ
ОБ ОСТАВЛЕНИИ СОВЕТСКИМИ ВОЙСКАМИ г. КИЕВА

30 августа 1919 г.

11 час. 45 мин. [Из] Гомеля
Предреввоенсовет Троцкому,
НАПУР, копия — ЦИК

коммунистов-большевиков, № 6

30 августа вынужден оставить Киев. Отправились оттуда, когда петлюровцы зашли [в] предместье Пост-Вольнский и снаряды тяжелой артиллерии стали ложиться на окраины. Дальнейшее сопротивление было невозможно по причинам, о которых сообщим дополнительно. Приняты меры [к] планомерному отходу, руководство которым поручено военному совету, состоящему в лице т. Петерса, Лациса, Наумова. Оставленный Киев был загружен отходящими войсками. Все шли в порядке. К вечеру с парохода был виден большой пожар и рвущиеся снаряды петлюровцев. Первая остановка [в] Любече, где, связавшись [с] частями, выясним дальнейшее направление.

№ 46

Члены Реввоенсовета Сафонов, Аралов

**Чисельний склад військ РСЧА,
що оперували проти армії УНР,
у січні—серпні 1919 року**

**Бойовий склад військ Українського фронту
станом на 20.01.1919**

назва з'єднань	багнетів	коней
9-та стрілецька дивізія	4.753	3.064
1-ша піхотна Радянська українська дивізія	9.000	-
2-га піхотна Радянська українська дивізія	7.000	-
Харківська група*	6.700	-
3-тя Радянська українська дивізія	3.000	-
Разом:	30.453	3.064

* до складу Харківської групи входили полки 3-ї прикордонної дивізії, кілька інтернаціональних частин та група військ П. Дибенка, яка наступала в напрямку на Крим
(Гражданская война на Украине, Киев, 1967, т. 1, кн. 2, С. 70).

**Загальна чисельність радянських збройних сил в Україні
станом на 1.06.1919**

А) У розпорядженні Народного комісара Військових та морських сил:

1. комскладу — 4.964
2. червоноармійців — 89.848
3. коней — 5.644
4. рушниць — 38.348

Б) У частинах Українського фронту (тільки у 1-й та у 3-й Українських радянських арміях):

1. комскладу — 4.000
2. червоноармійців — 89.200
3. коней — 10.700
4. рушниць — 62.000

Всього:

1. комскладу — 8.944
2. червоноармійців — 179.148
3. коней — 16.344
4. рушниць — 100.348

(Гражданская война на Украине, Киев, 1967, т. 2, С. 195).

**Бойовий склад та чисельність військ Українського фронту,
що боролися з армією УНР,
станом на 1.06.1919**

Назва	багнетів	шабель	гармат	кулеметів
1-ша Українська радянська армія:				
1-ша Українська дивізія	8152	90	30	211
2-га Українська дивізія	8085	300	-	-
3-тя прикордонна дивізія	2255	-	4	18
1-ша окрема кавбригада	-	1732	7	38
Окр. Бессарабська бригада	2323	49	20	43
Колона бронепотягів	-	-	33	131
Разом:	20.815	2.171	94	441
3-тя Українська радянська армія:				
5-та Українська дивізія	11.103	1406	35	131
Білоруська бригада	151	206	12	4
Партизанський загін ВУЦВК	488	68	6	24
Разом:	11.742	1.680	53	159
В обох арміях:	32.557	3.851	147	600

(Директиви командования фронтов Красной Армии (1917–1922), Москва, 1978, т. 4, С. 63)

**Бойовий склад 12-ї армії, що оперувала проти українських військ,
станом на 12.07.1919***

	багнетів	шабель	кулеметів	гармат	бронепотягів
44 сд**	15.423	1.741	581	79	11
45 сд	8.630	662	95	40	2
47 сд	950		8	18	
Разом:	25.003	2.403	684	137	13

* без 58-ї та 60-ї стрілецьких дивізій, які також входили до складу 12-ї армії.

** сд – стрілецька дивізія, кд – кавалерійська дивізія; 44-й дивізії в оперативному відношенні була підпорядкована значна кількість кінних, запасних полків та військово-навчальних закладів, які також включено в загальну чисельність дивізії.

(Гражданская война на Украине, Киев, 1967, т. 2, С. 252).

Бойовий склад 12-ї армії станом на 15.08.1919

	комскл	багнетів	шабель	людей	гармат	кулемет	коней
44 сд	545	5.281	-	9444	7	111	1283
45 сд	1157	12.083	-	17.122	35	137	1859
47 сд*	728	1.760	-	5.647	29	18	149
58 сд	?	?	?	?	?	?	?
59 сд**	995	11.685	-	16.611	42	270	3495
60 сд	?	?	?	?	?	?	?
9 кд	148	180	?	2.255	5	94	1411
Всього (без 58 та 60 сд):	3.573	30.989	-	51.079	118	630	8.197

* – без 2-ї бригади.

** – дивізія формувалася з запасних військ та військово-навчальних закладів Київської військової округи РСЧА.

(Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922), Москва, 1978, т. 4, С. 85–86)

МАПИ

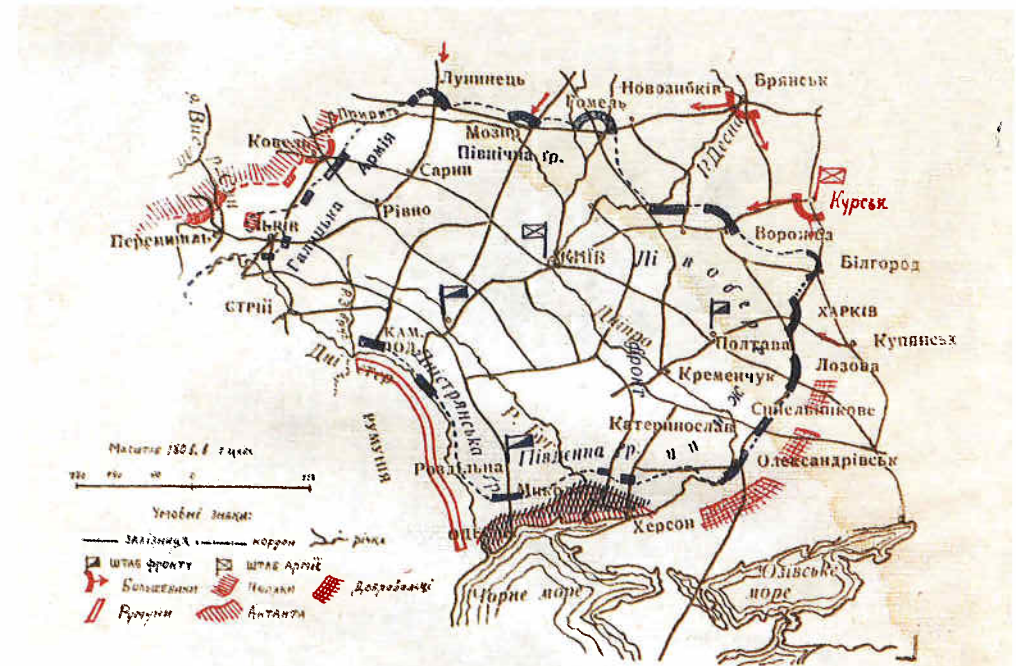

Схема ч. 1. Становище на укр. фронті в початку грудня 1918 р.

Схема ч. 2. Становище на укр. фронті в кінці січня 1919 р.

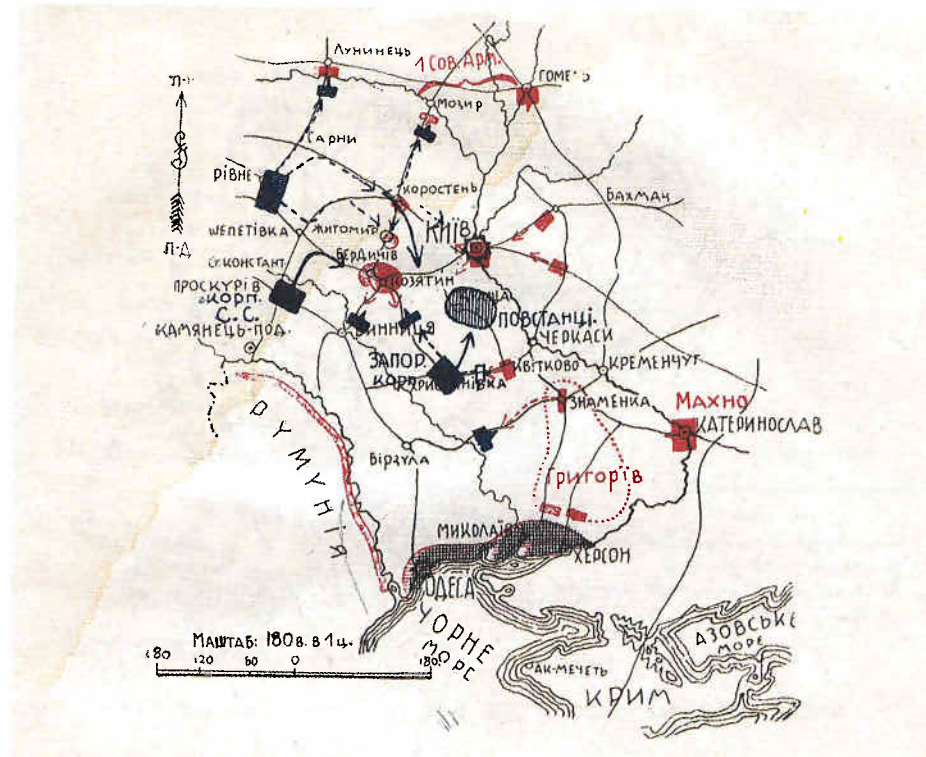

Схема ч. 3. Плян маневра укр. армії в кінці березня 1919 р.

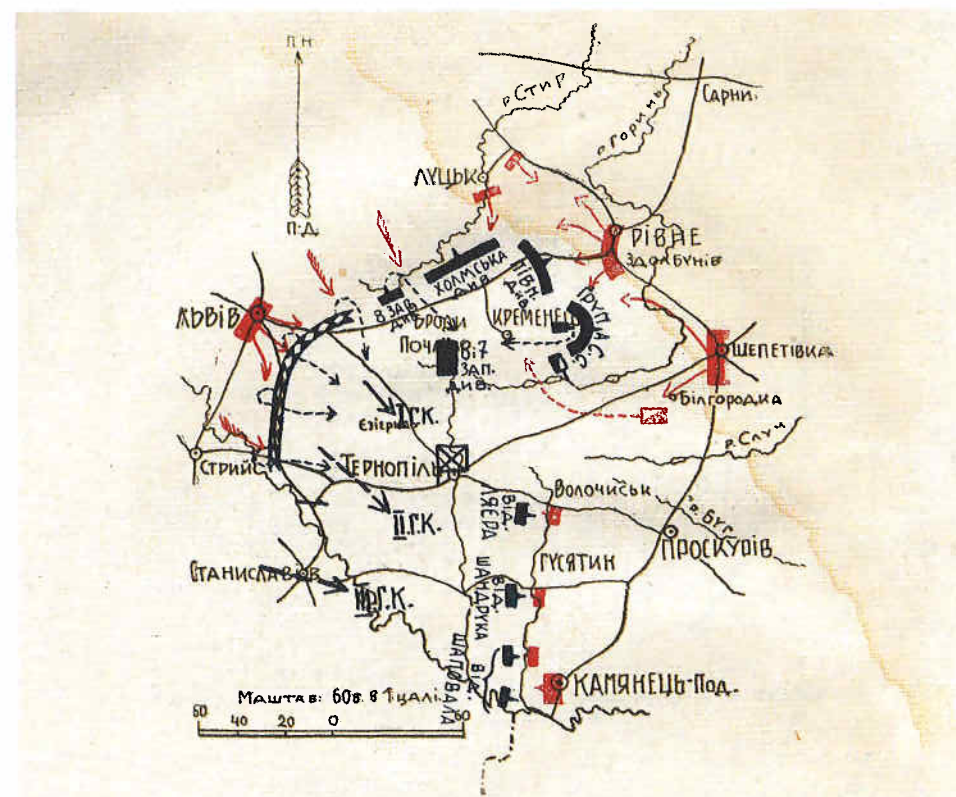

Схема ч. 5. Становище на фронті укр. армії 29. V. 1919.

Схема ч. 4. Становище на фронті укр. армії перед наступом поляків.

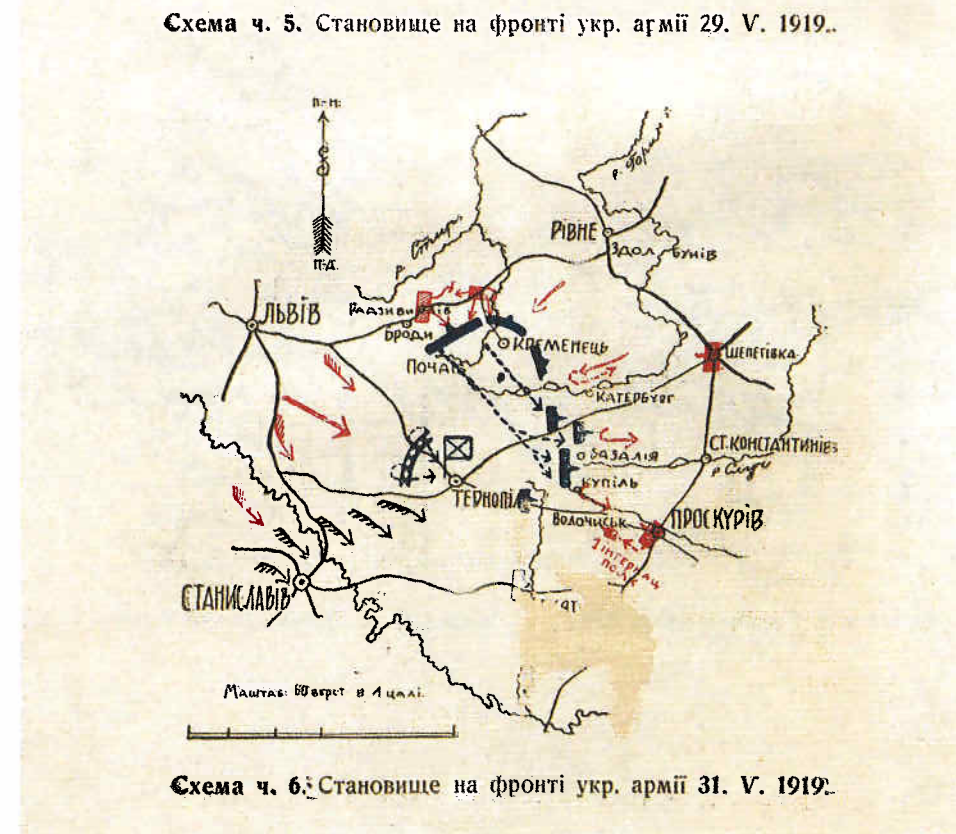

Схема ч. 6. Становище на фронті укр. армії 31. V. 1919.

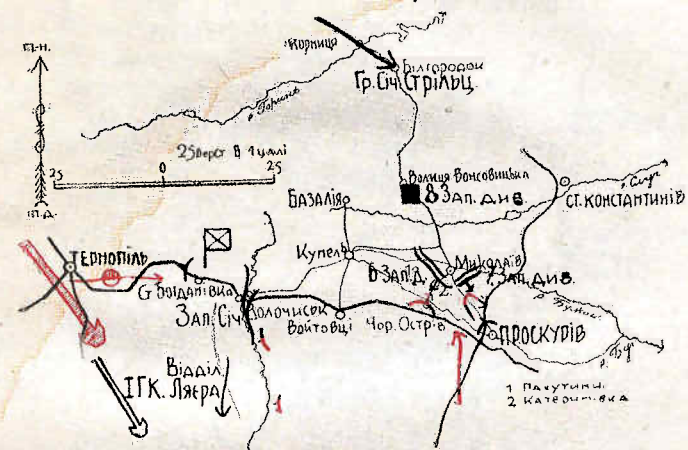

Схема ч. 7. Становище Штабу Наддніпрянської Армії і Держ. Установ. 22. VI. 1919.

Схема ч. 8. Становище укр. Армії 5. VI. 1919.

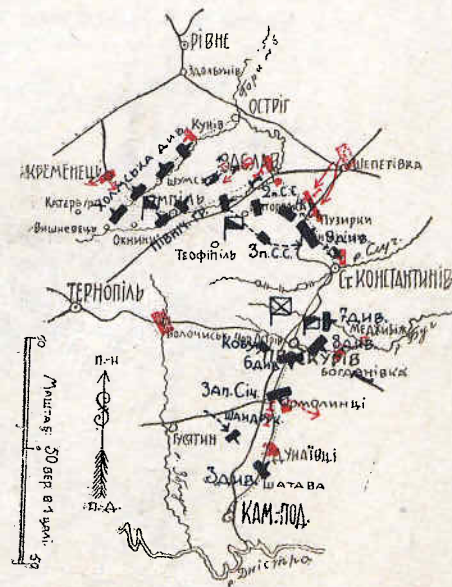

Схема ч. 9. Становище укр. Армії 7. VI. 1919.

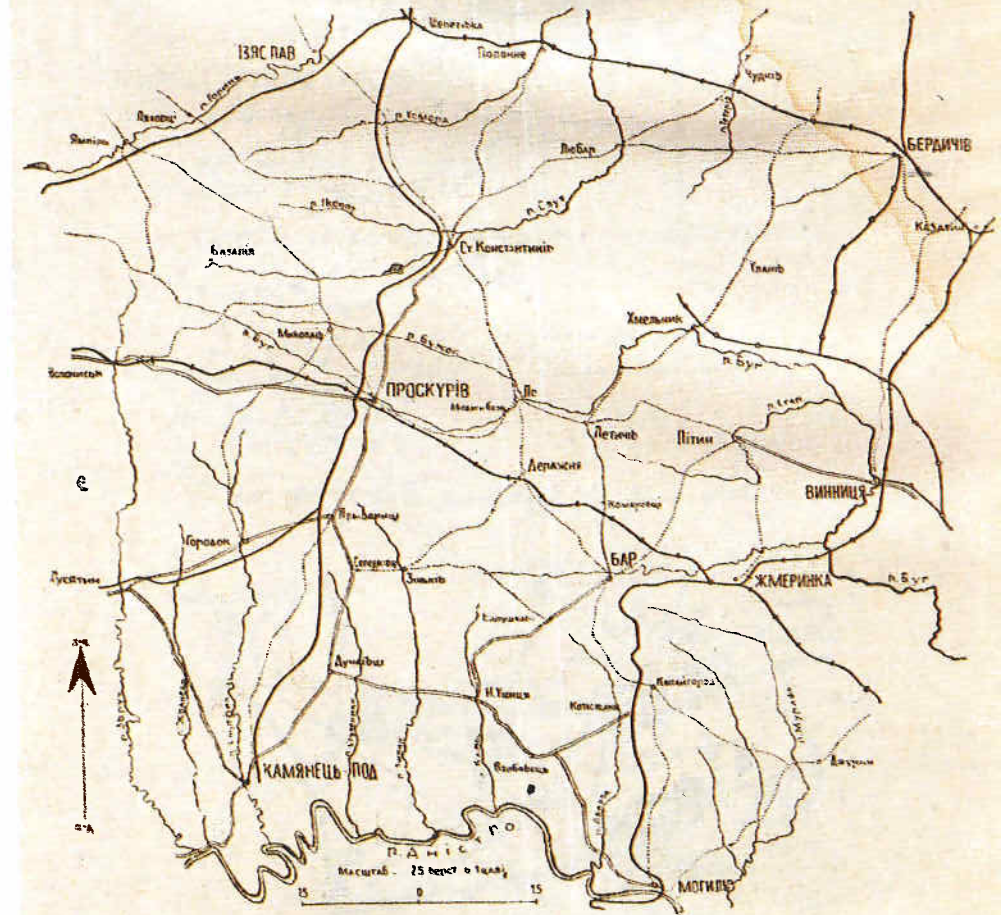

Схема ч. 10. До статистичного огляду.

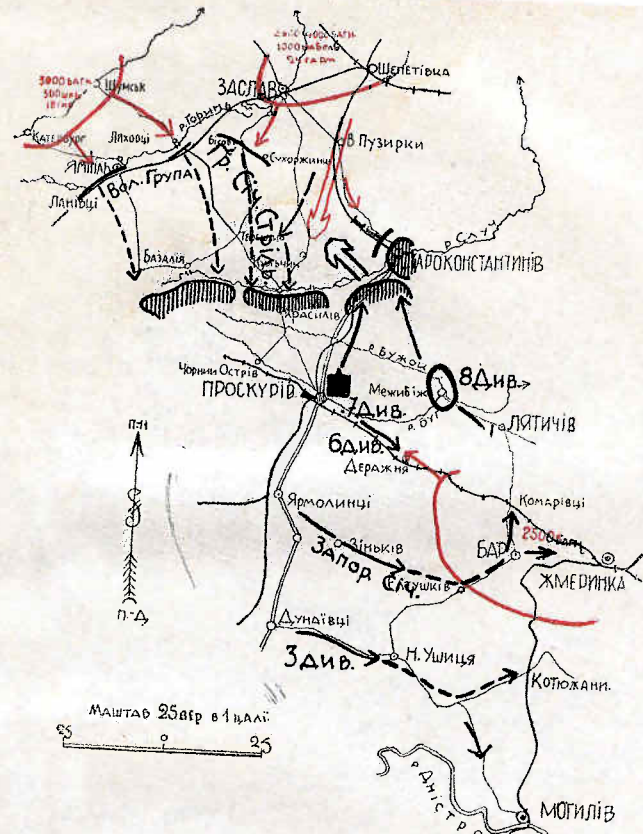

Схема ч. 11. До ситуації укр. армії 12. VI. 1919.

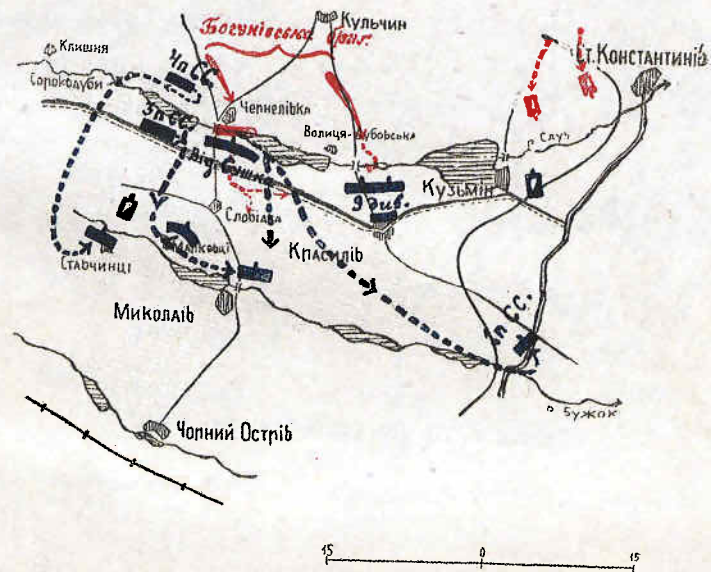

Схема ч. 12. Бої за переправи на р. Случ 14. VI. 1919.

СТАНОВИЩЕ ГРУП С.С. і ВОЛИНСЬКОЇ
НА ПРОТЯГІ ДНЯ 15 ГО ЧЕРВНЯ 1919Р.

Схема ч. 13. Контрнаступ 7-ої див. і гр. С. С. 15. VI. 1919.

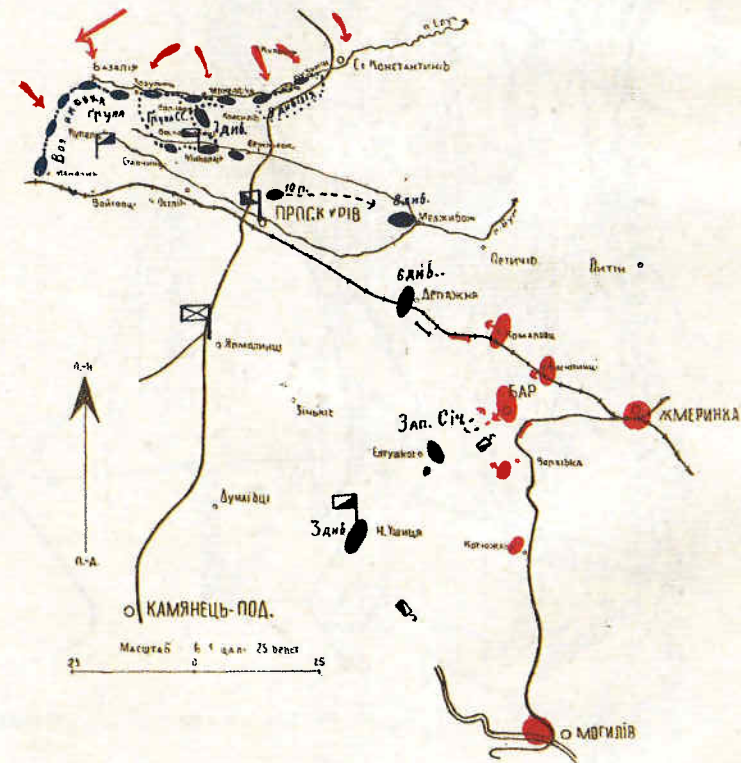

Схема ч. 14. Становище укр. армії 16. VI. 1919.

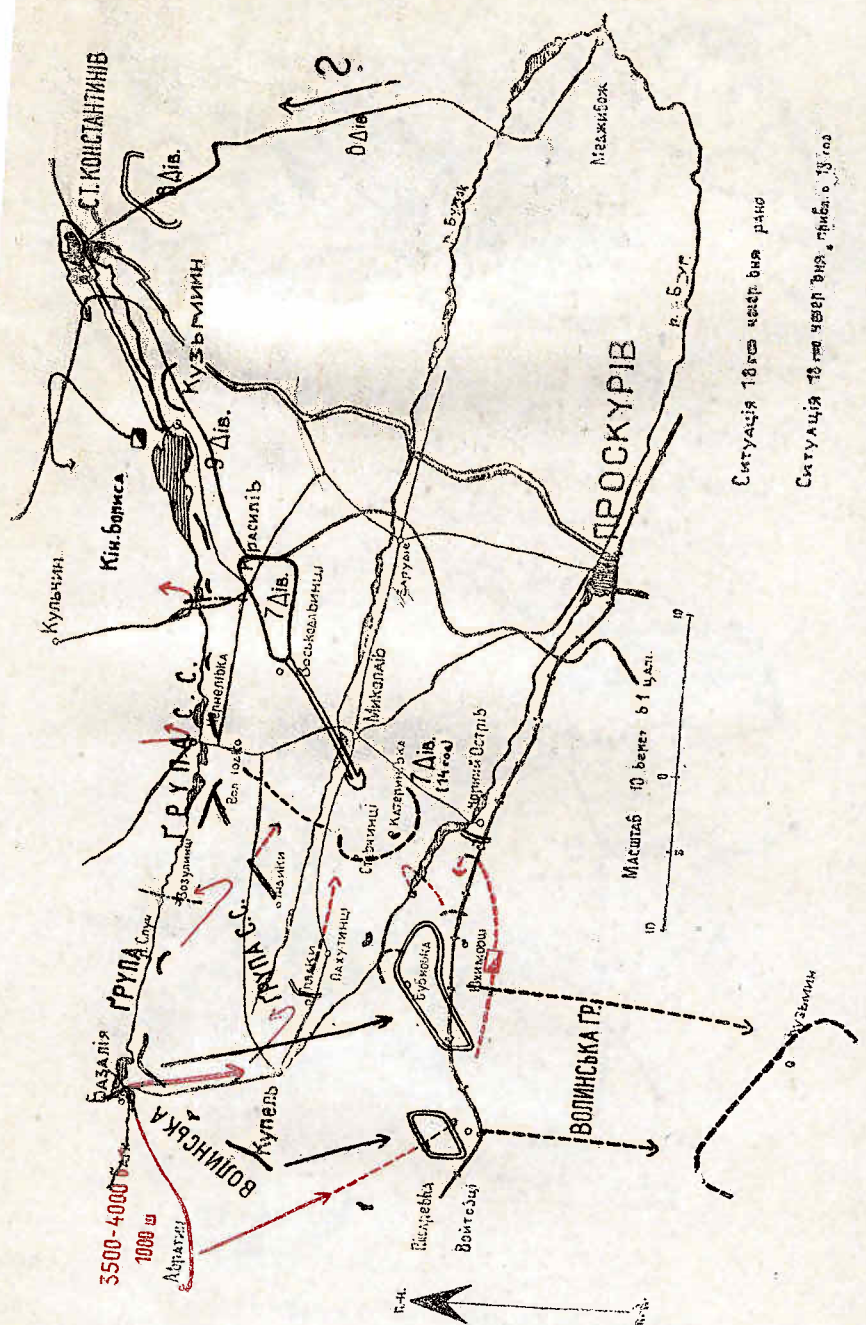

Схема ч. 15. Становище укр. армії 18. VI. — 19. VI. 1919.

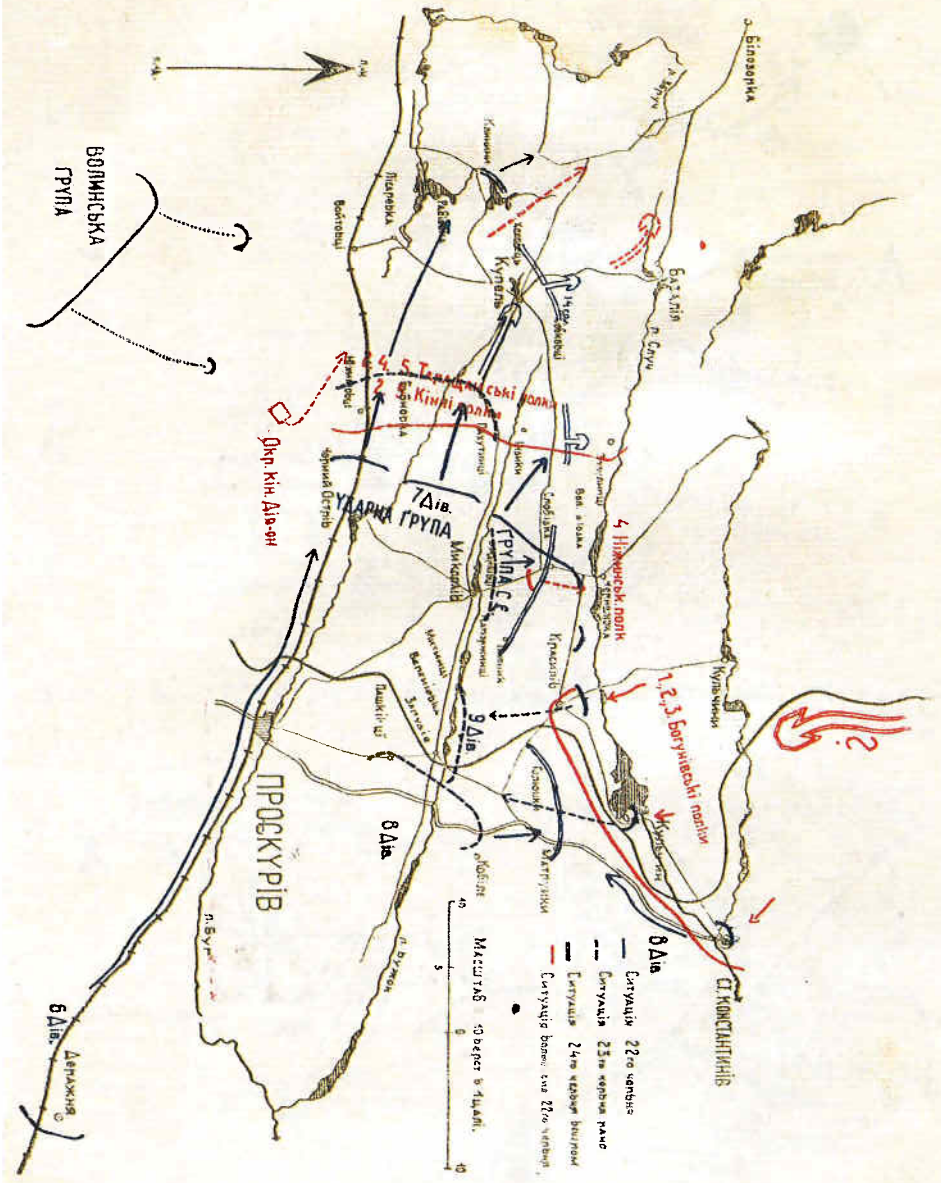

Схема ч. 16. Становище укр. армії 22. VI. — 24. VI. 1919 та большев. сил 22. VI. 1919.

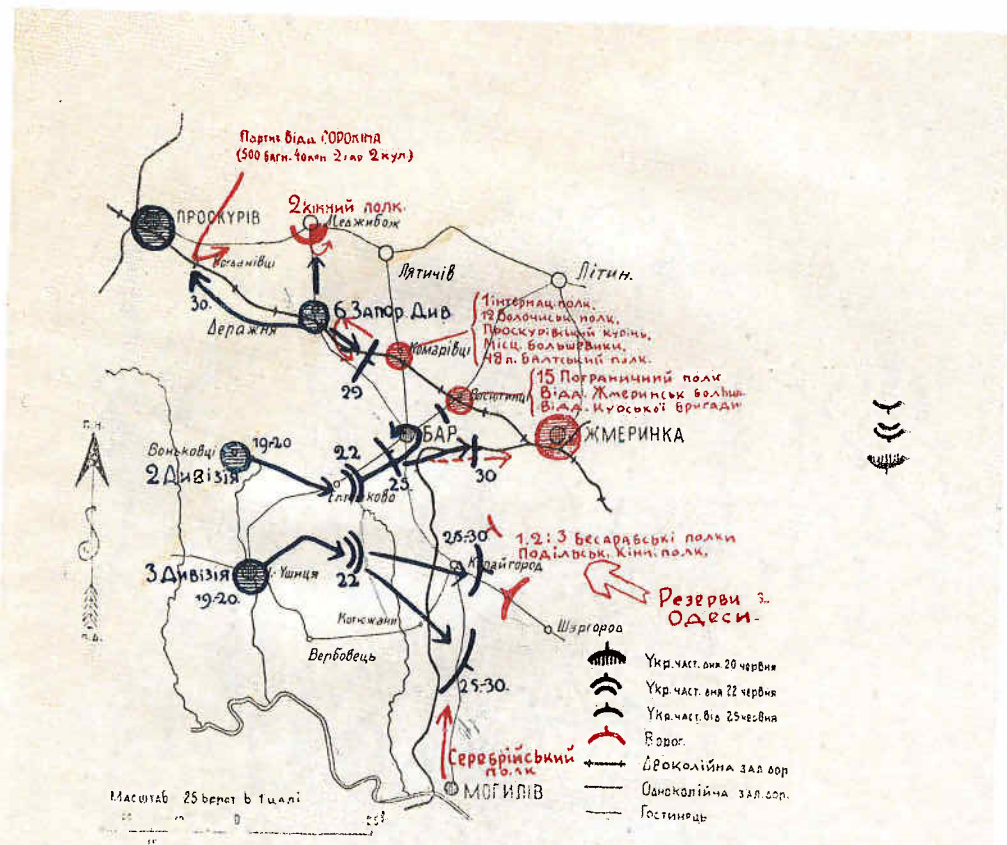

Схема ч. 17. Становище на фронті східних дивізіій від 20. VI. — 30. VI. 1919.

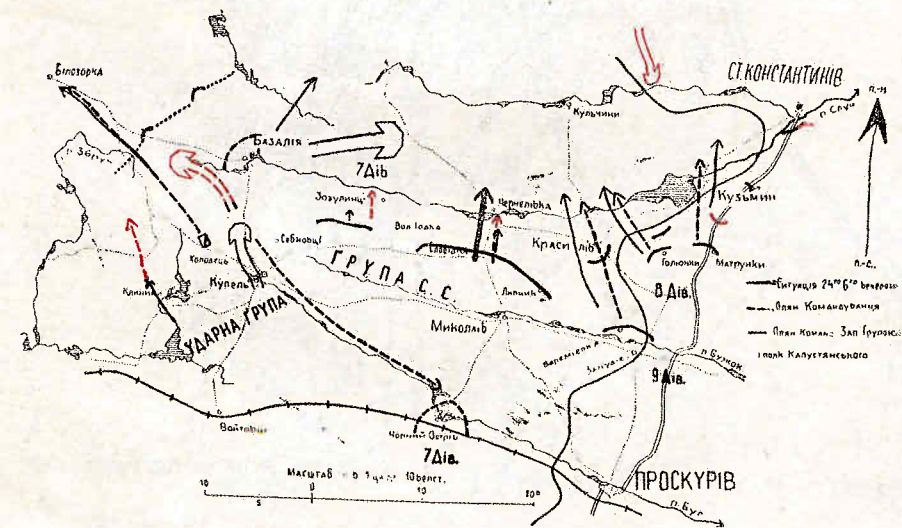

Схема ч. 18. Пляни контрманевра.

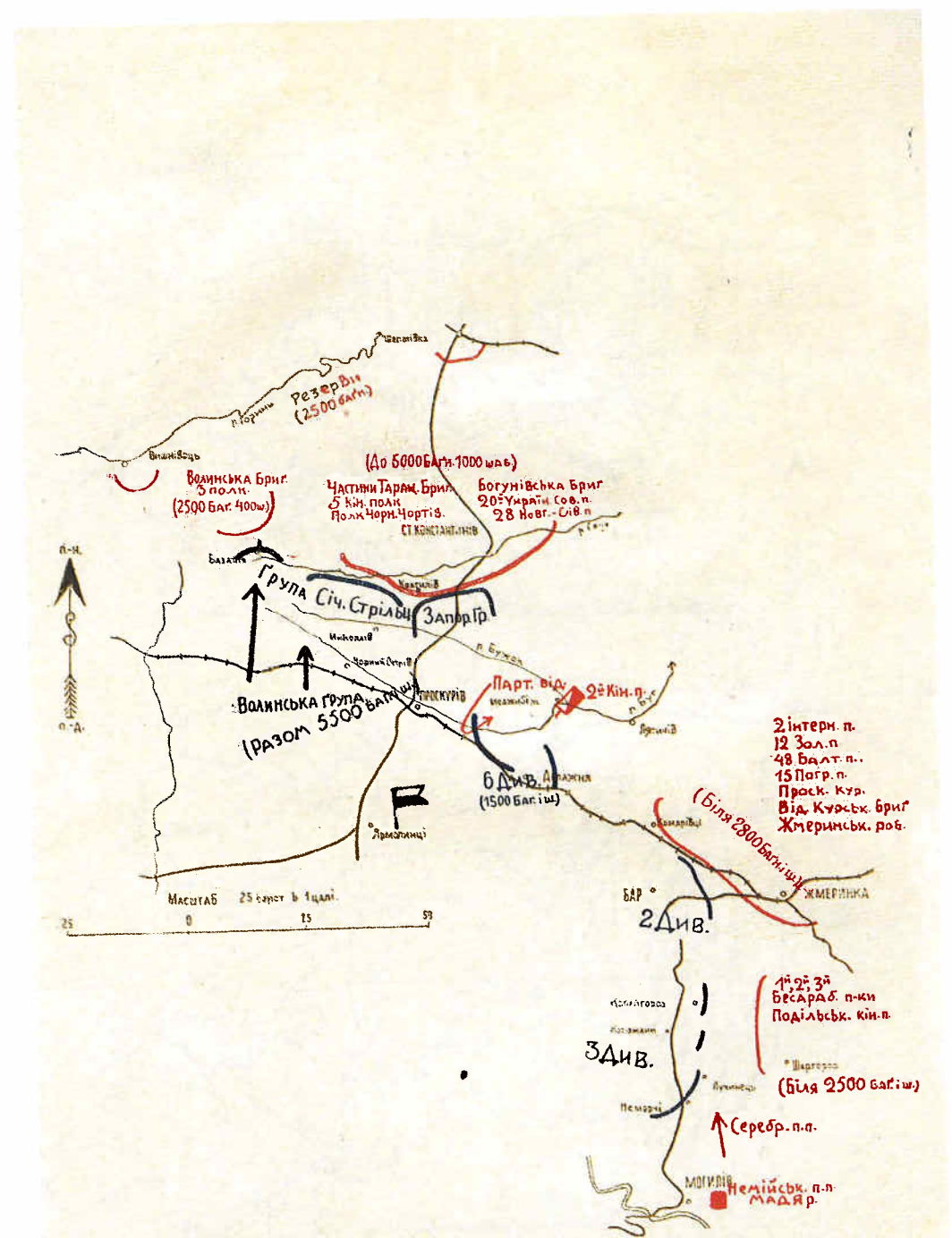

Схема ч. 19. Становище укр. та большев. сил 30. VI. 1919.

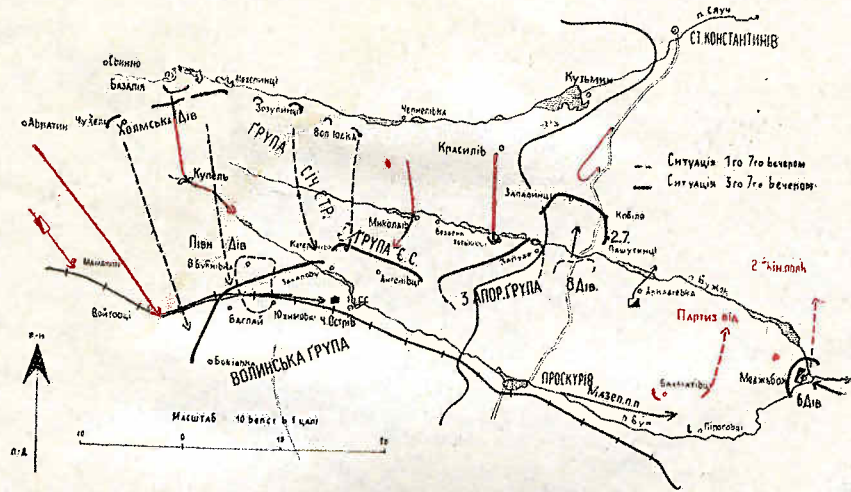

Схема ч. 20. Становище укр. армії 1. VII. — 3. VII. 1919.

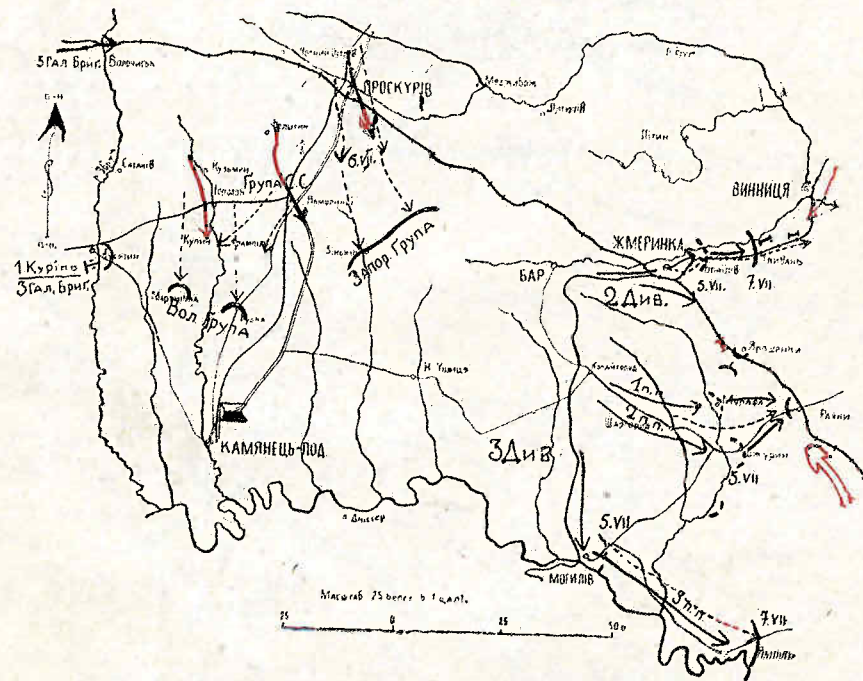

Схема ч. 22. Становище укр. армії 5. VII. — 7. VII. 1919.

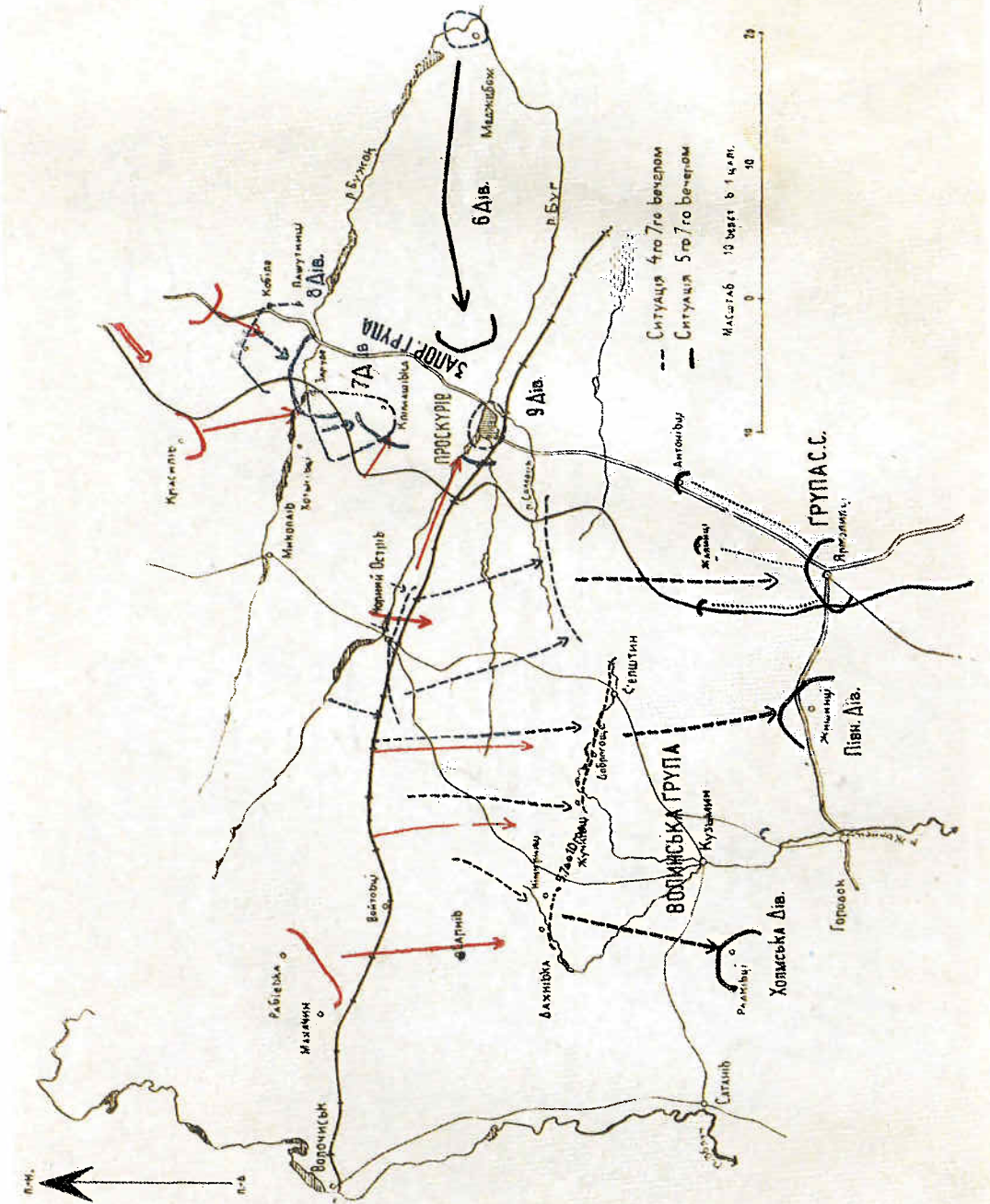

Схема ч. 21. Становище укр. армії 3. VII. — 5. VII. 1919.

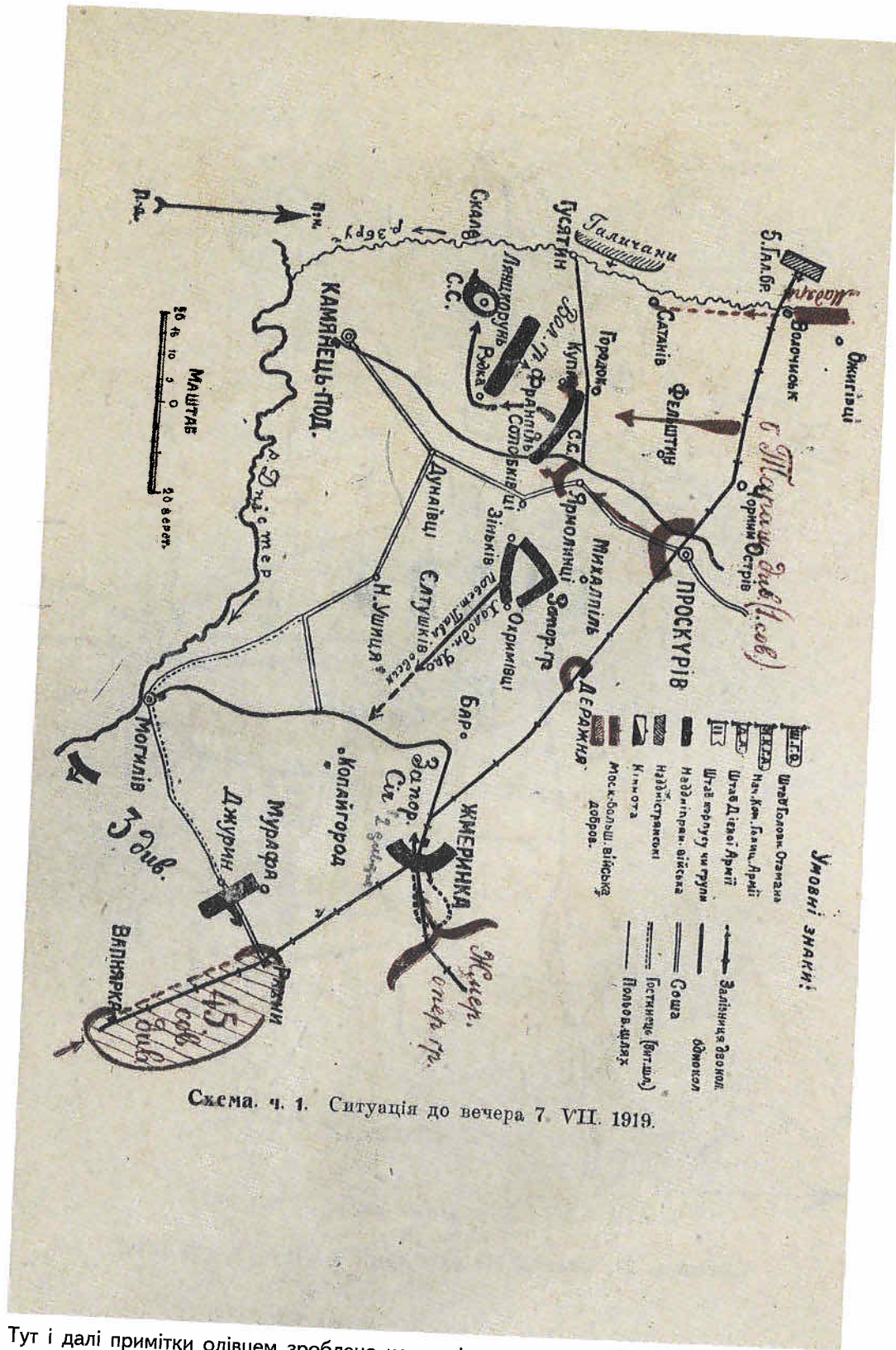

Схема ч. 1. Ситуація до вечера 7. VII. 1919.

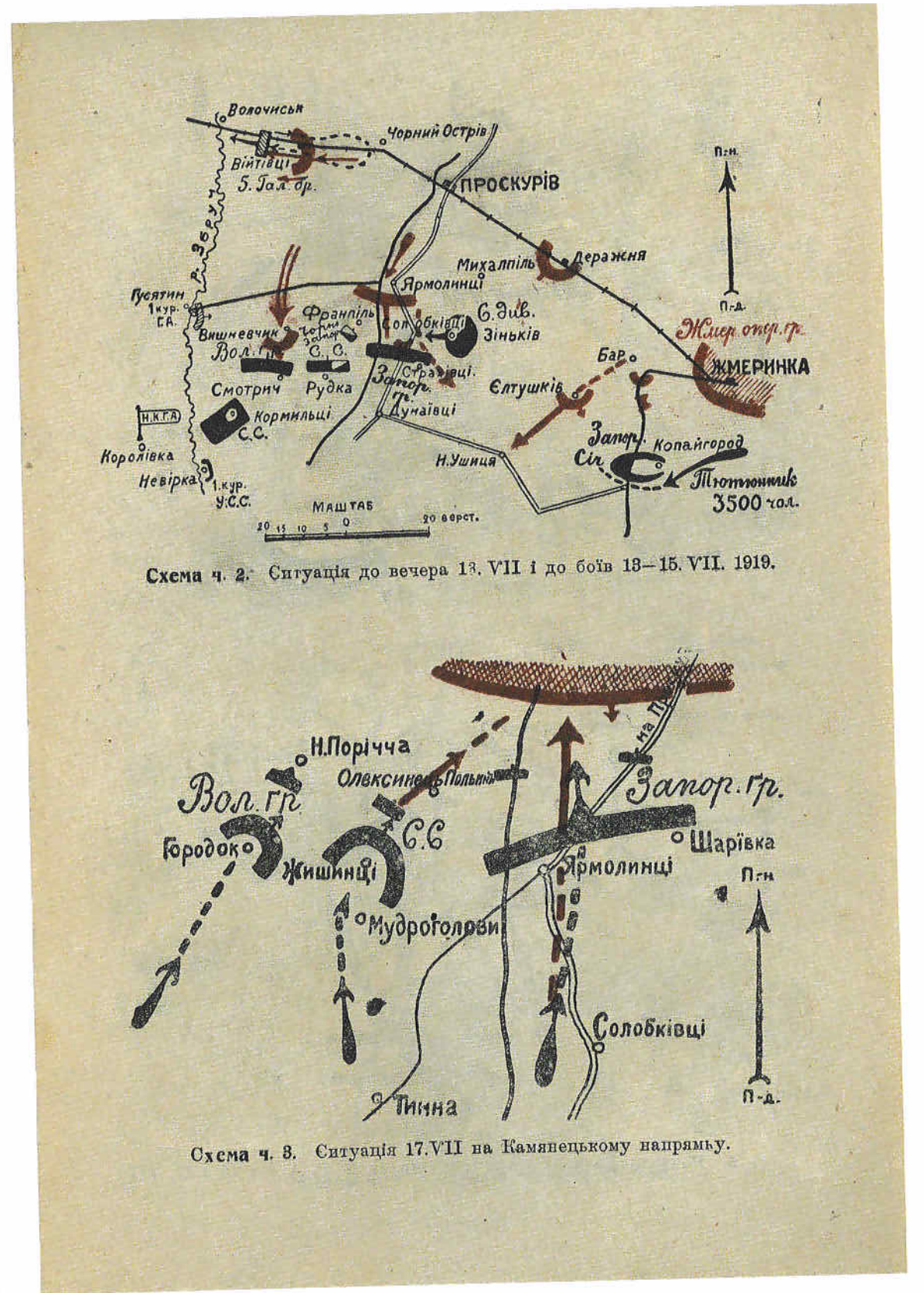

Схема ч. 2. Ситуація до вечера 13. VII і до боїв 13-15. VII. 1919.

Схема ч. 3. Ситуація 17. VII на Кам'янецькому напрямку.

Тут і далі примітки олівцем зроблено колишнім старшиною Січових Стрільців, відомим дослідником Осипом Думніним (А. Крезубом), власником книги, за якою готува-лося це видання.

Схема ч. 4. Ситуація 17. VII східних дивізіонів

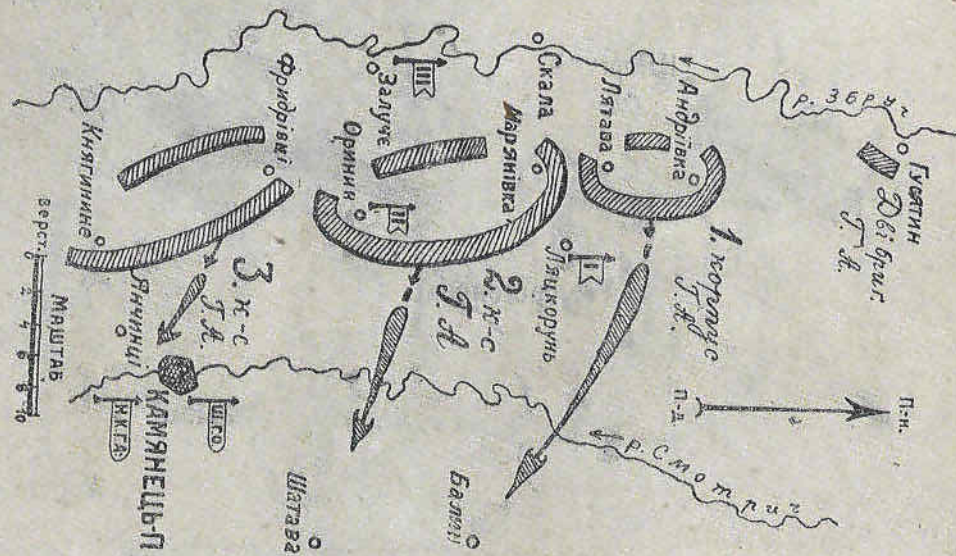

Схема ч. 5. Розполог Галицької Армії (телегр. Н. К. Г. А. від 16. і 17. VII.)

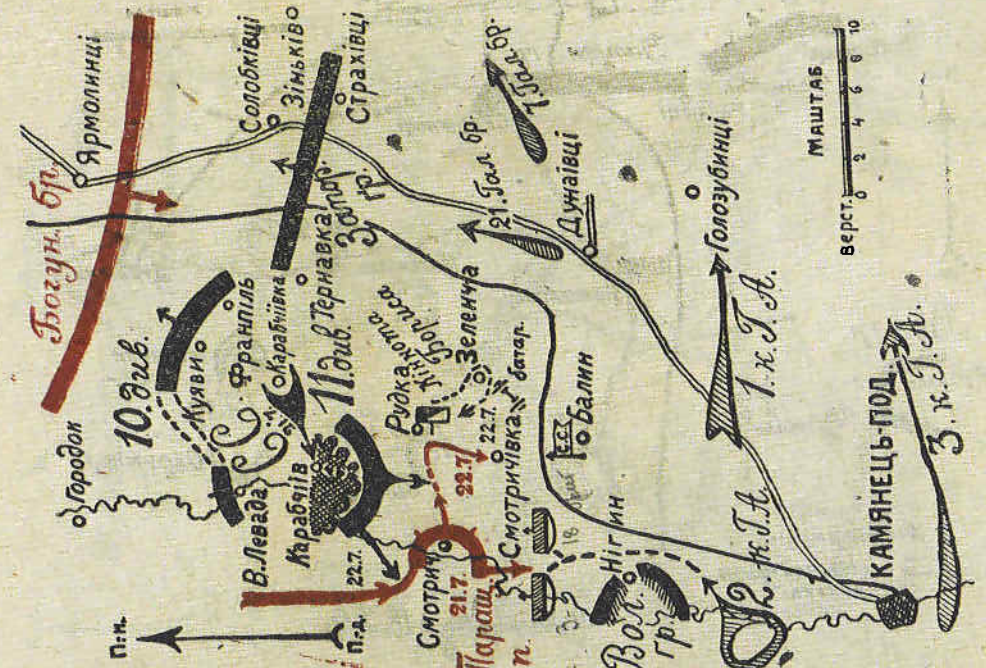

Схема ч. 6. Ситуація 21. і 22. VII.

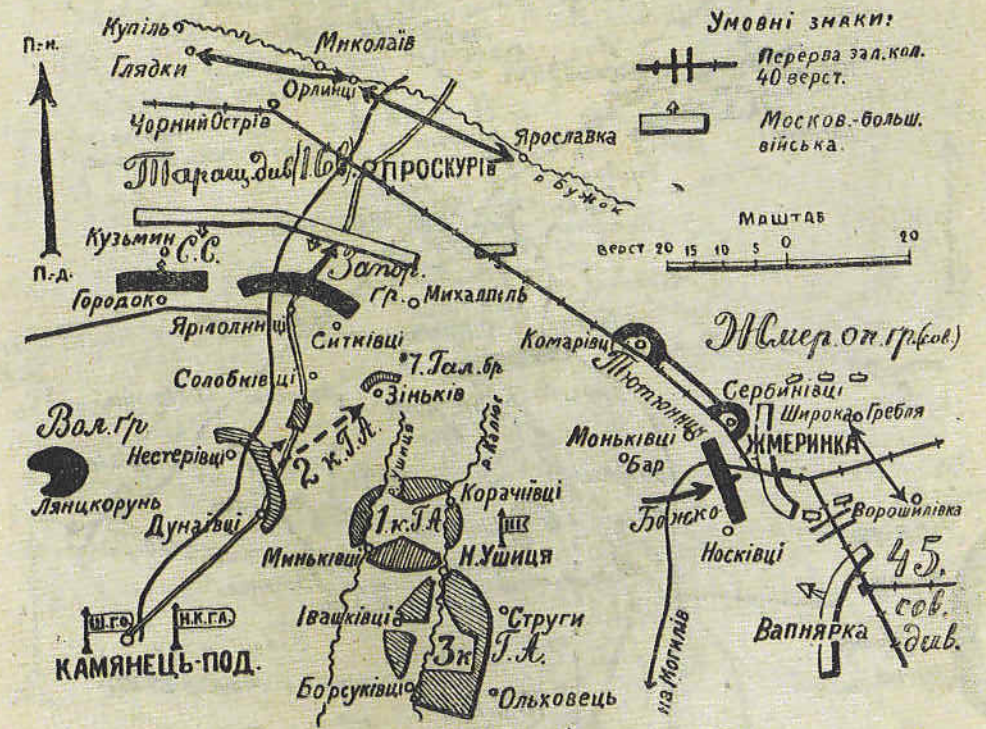

Схема ч. 7. Ситуація на вечір 25. VII.

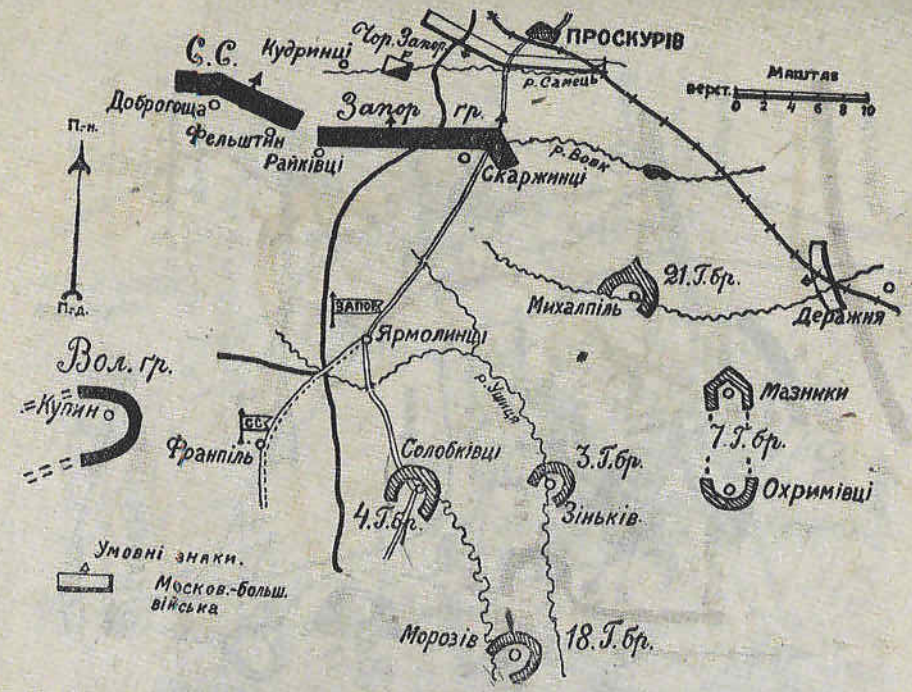

Схема ч. 8. Ситуація на Проскурівському напрямку на вечір 27. VII.

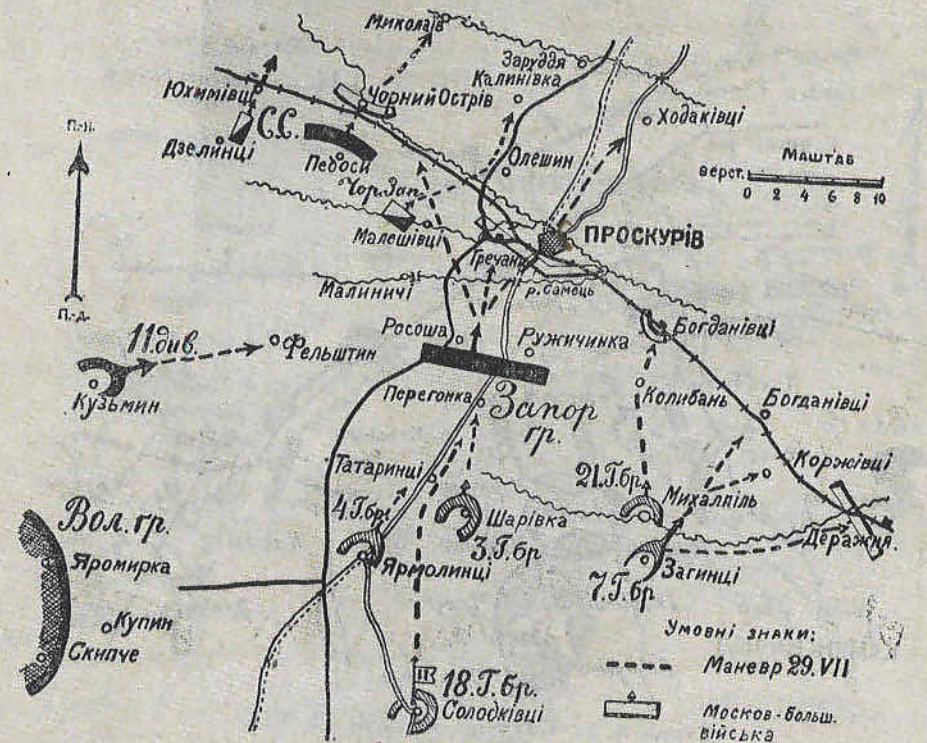

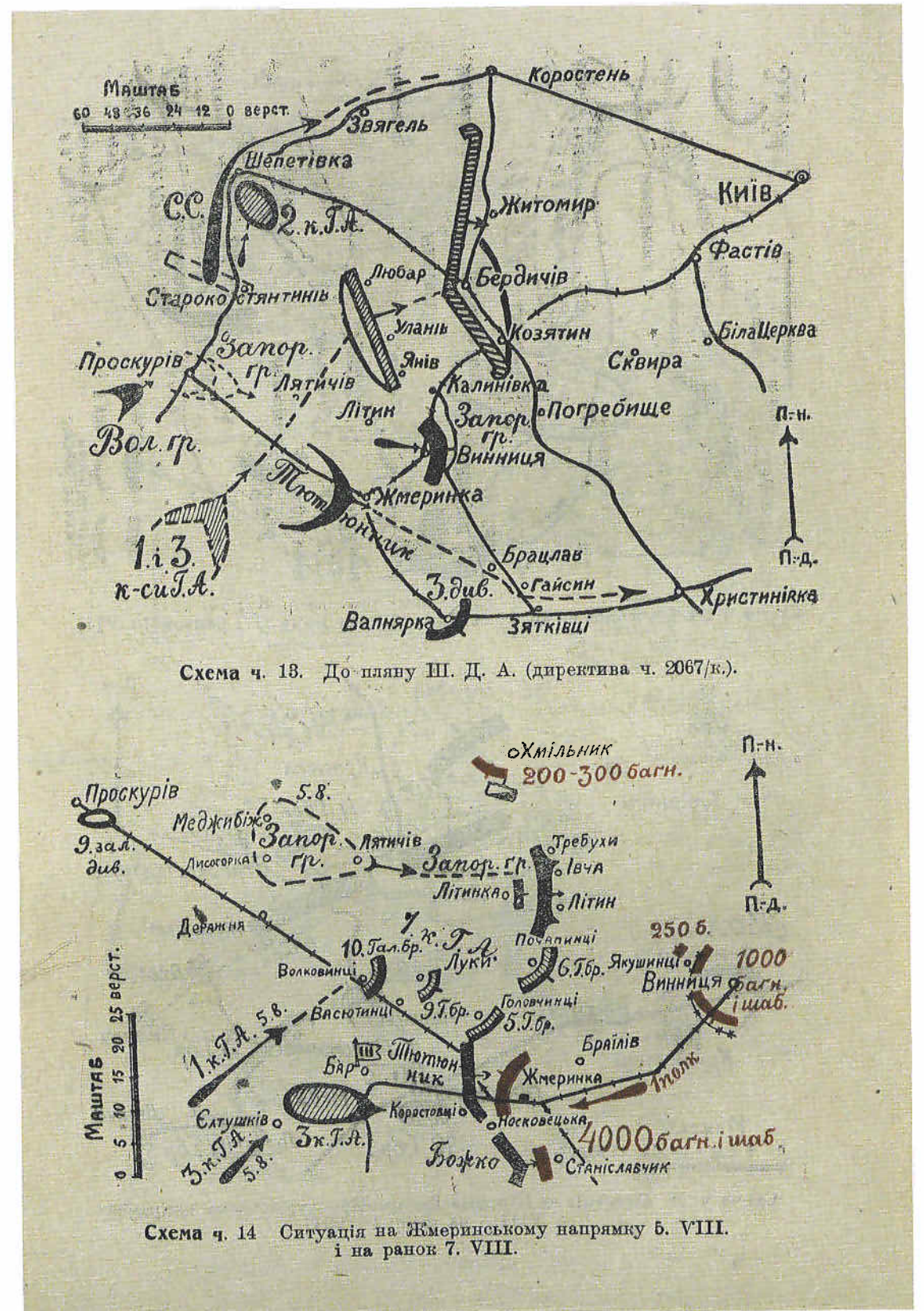
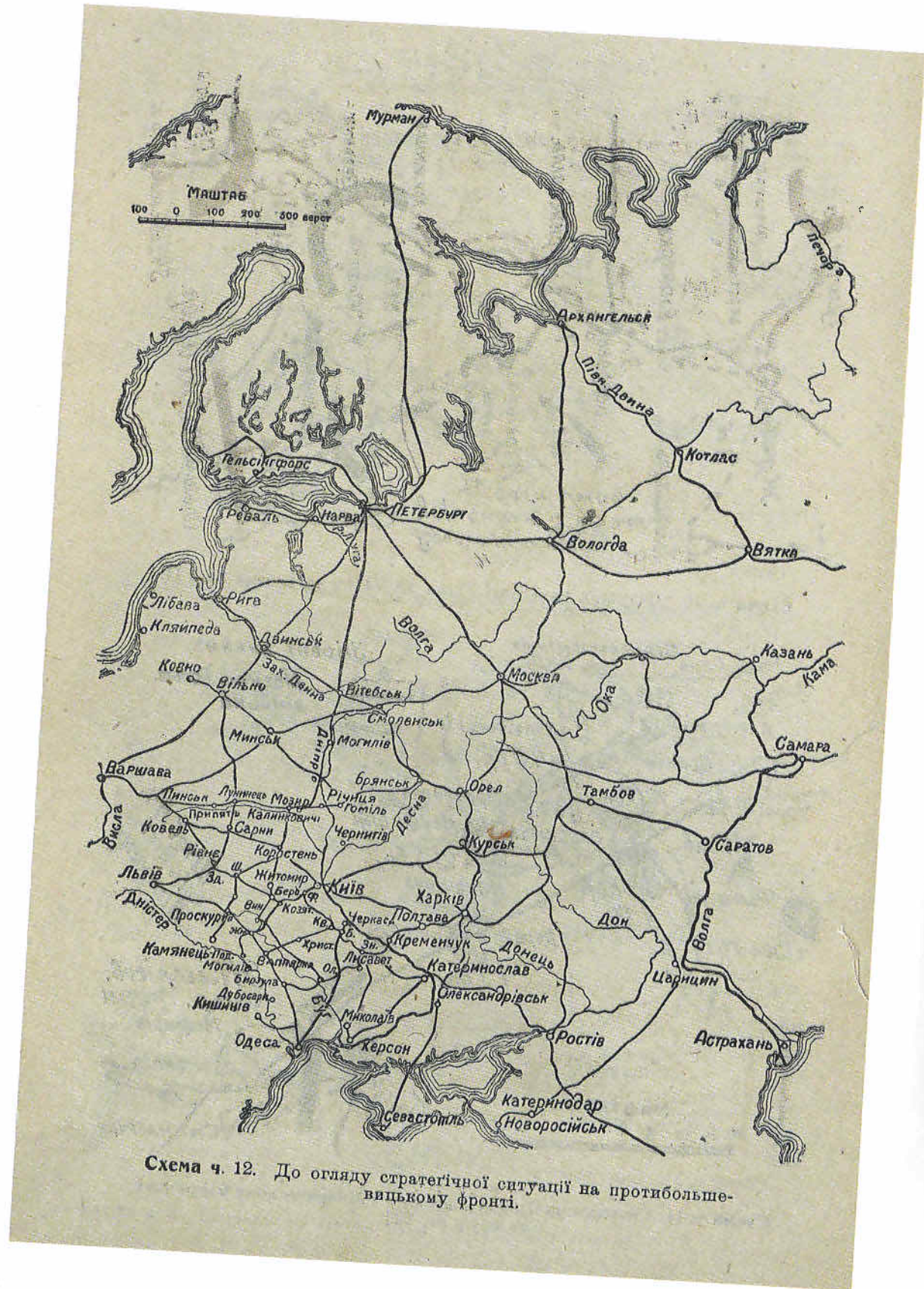
Схема ч. 9. Ситуація на Проск. напр. на вечір 28. і маневр на 29. VII.

Схема ч. 10. Ситуація на фронті з днів 28. VII. і до вечера 31. VII.

Схема ч. 11. Ситуація на Проскурівському і Жмеринському напрямках на вечір 31. VII.

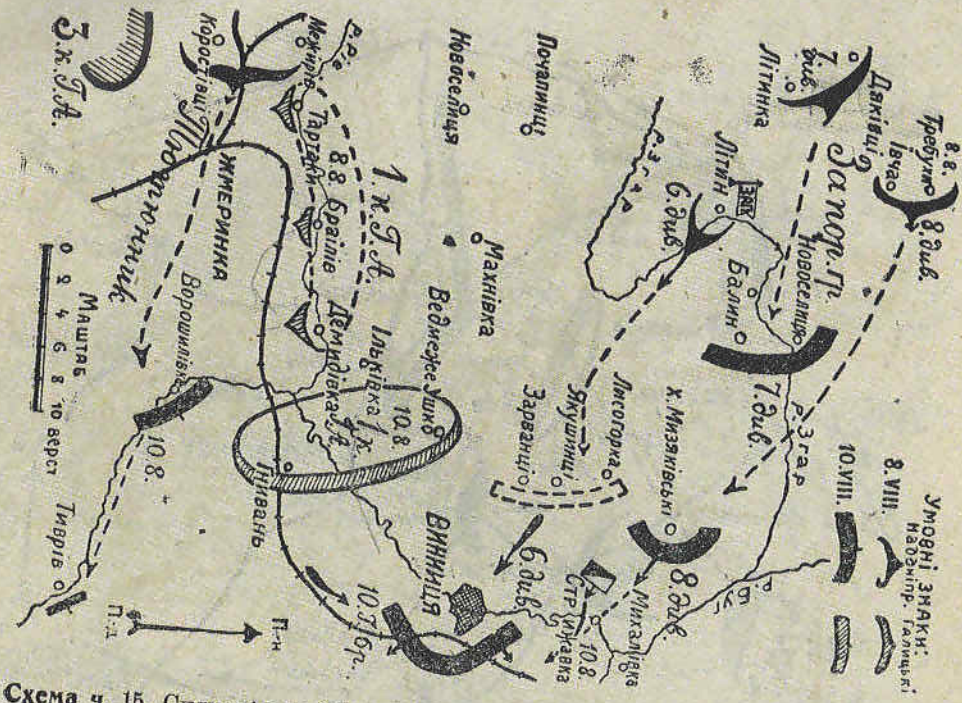

Схема ч. 15. Ситуація на Жмер. і Винницькому напр. 8. і ранком 10. VIII.

Схема ч. 16 Ситуація на Шепетівському і Проскурівському напрямках 5. VIII. і на вечір 1^о. VIII.

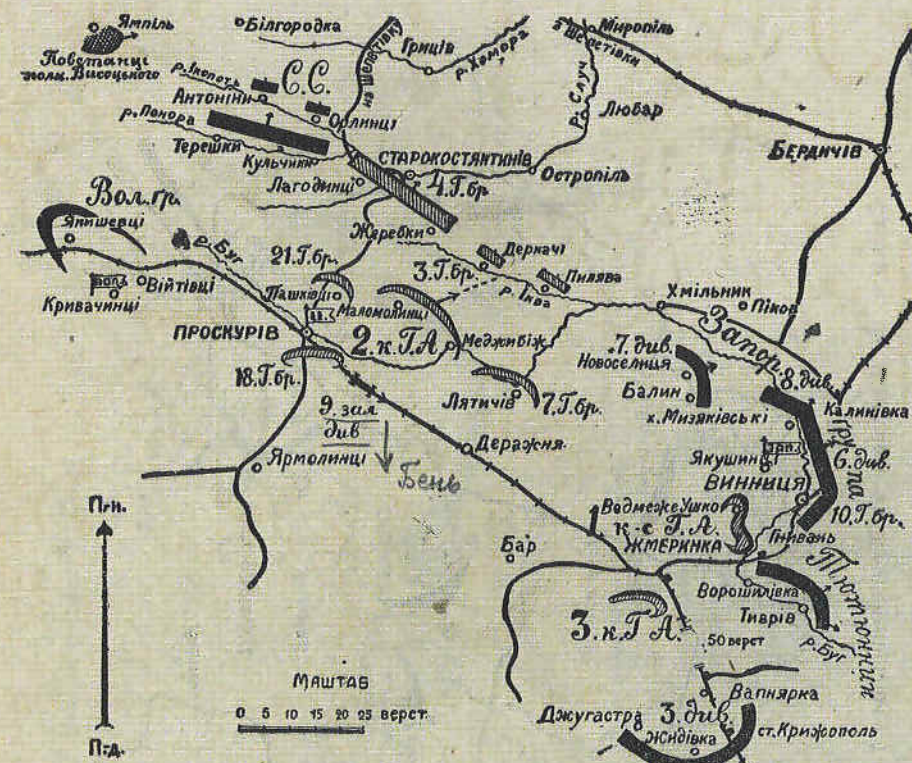

Схема ч. 17. Ситуація на Шепетівському, Винницькому й Одеському напрямках до вечера 10. VIII.

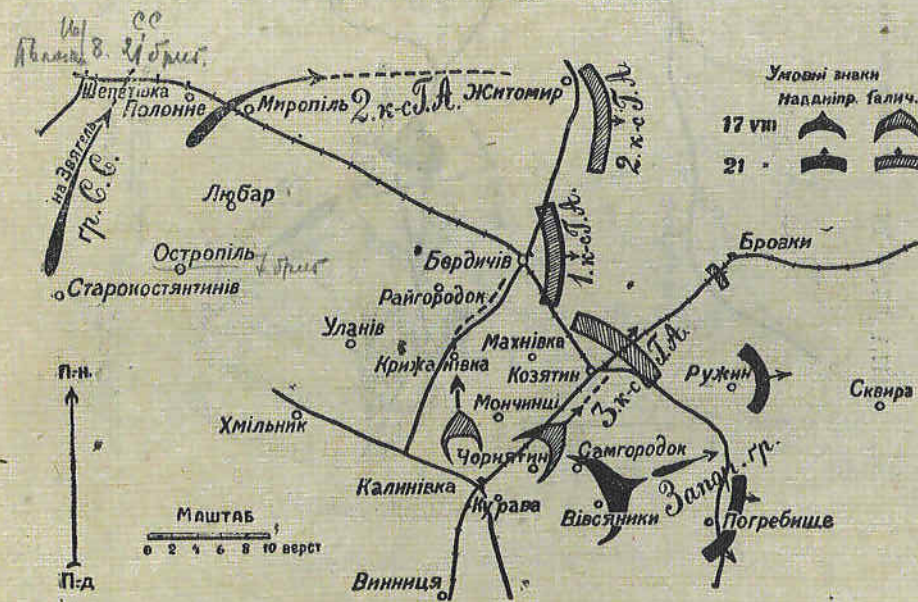

Схема ч. 18. Становище галицьких корпусів 17. і 21. VIII.

Схема ч. 19. Ситуація на Христинівському і Одеському напрямках з 10. до 22. VIII.

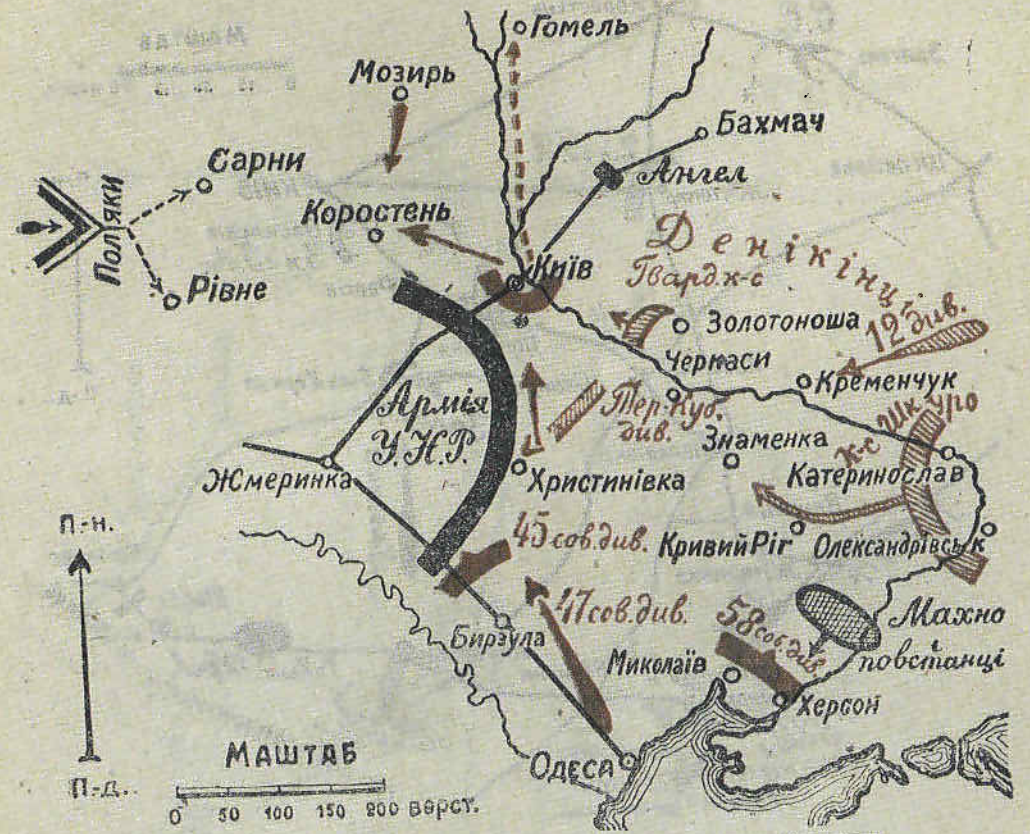
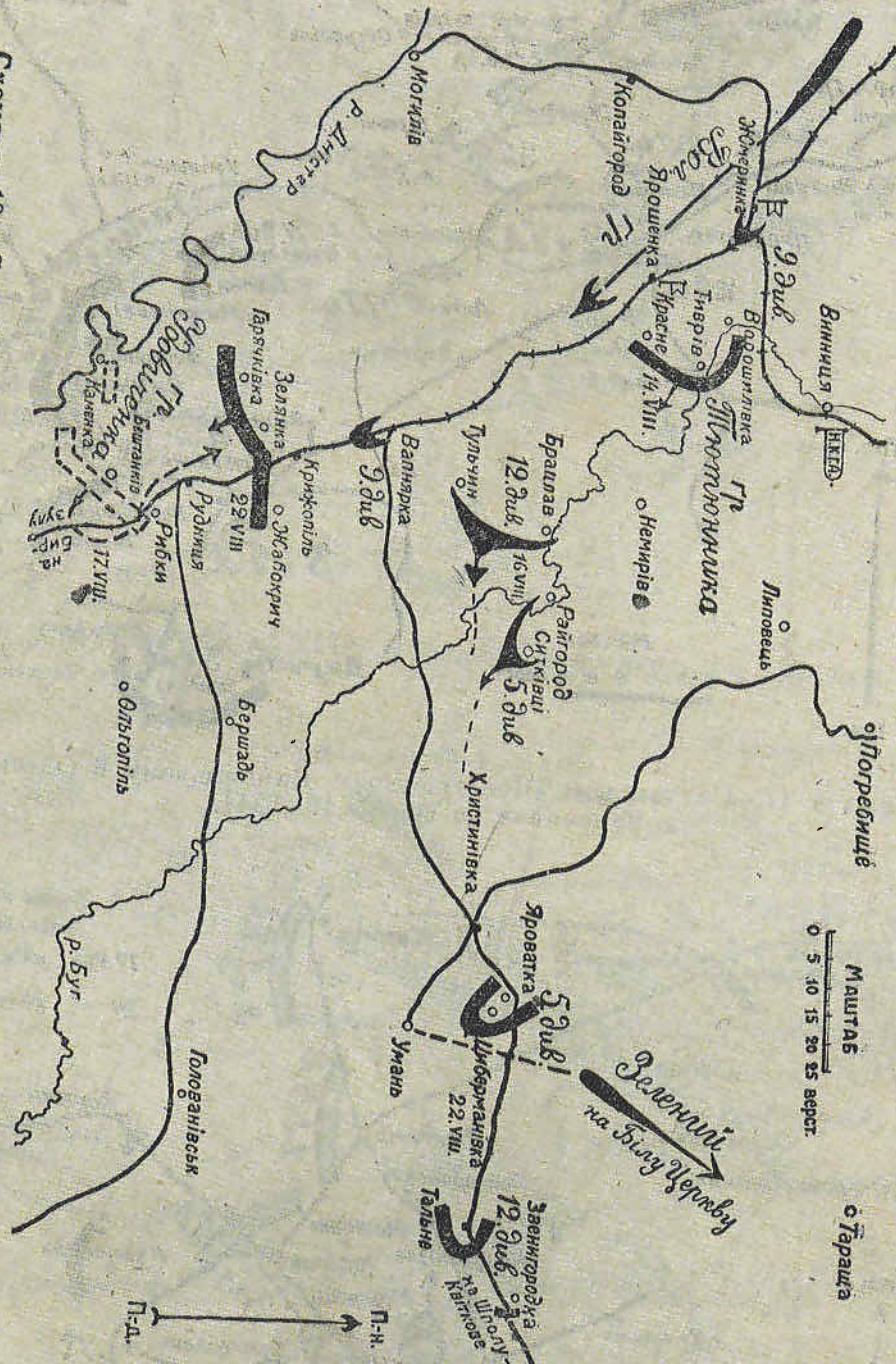

Схема ч. 20. Ситуація на Україні до 22. VIII.

Схема ч. 22. До директиви від 26 VIII.

(3 див., 11 див., 9 див.)

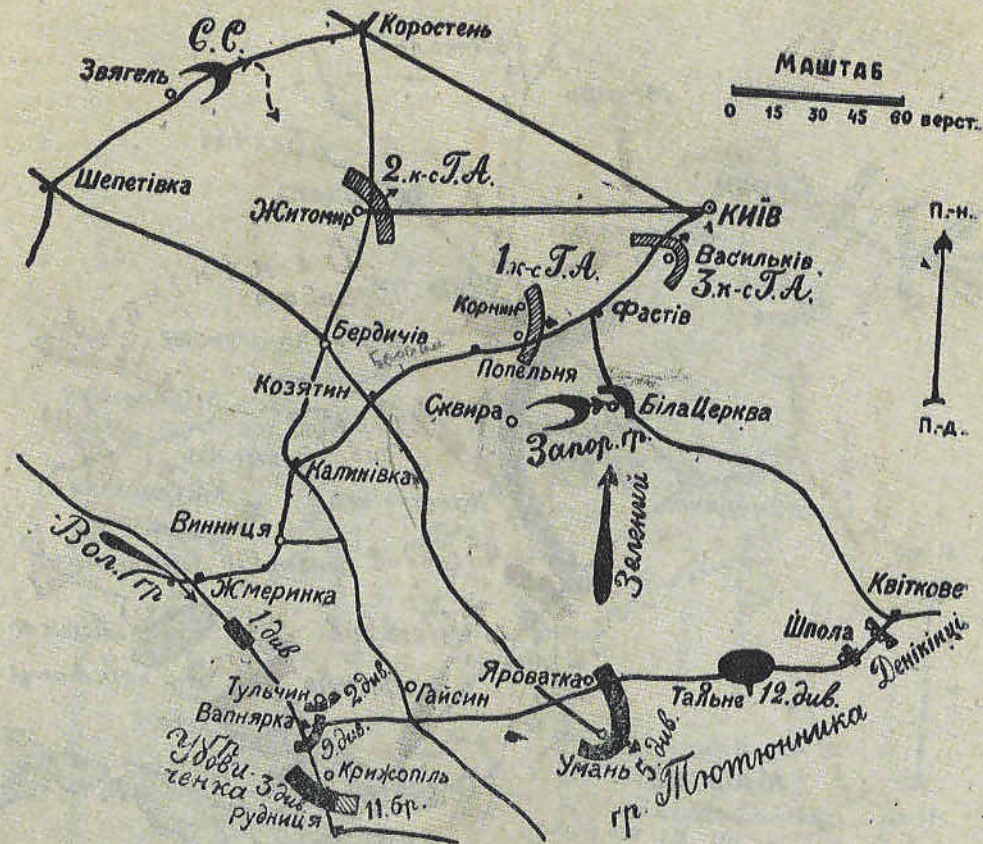

Схема ч. 21. Ситуація на всіх напрямках 26. VIII.

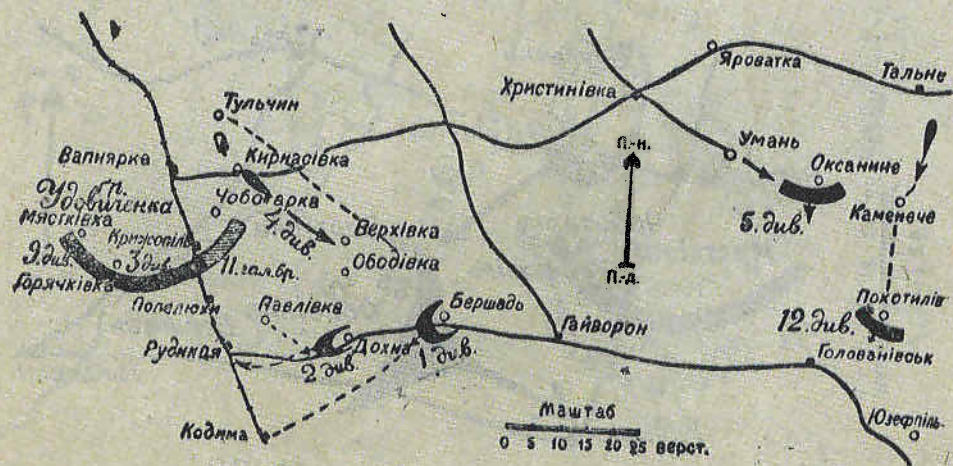

Схема ч. 23. Ситуація 29. VIII.

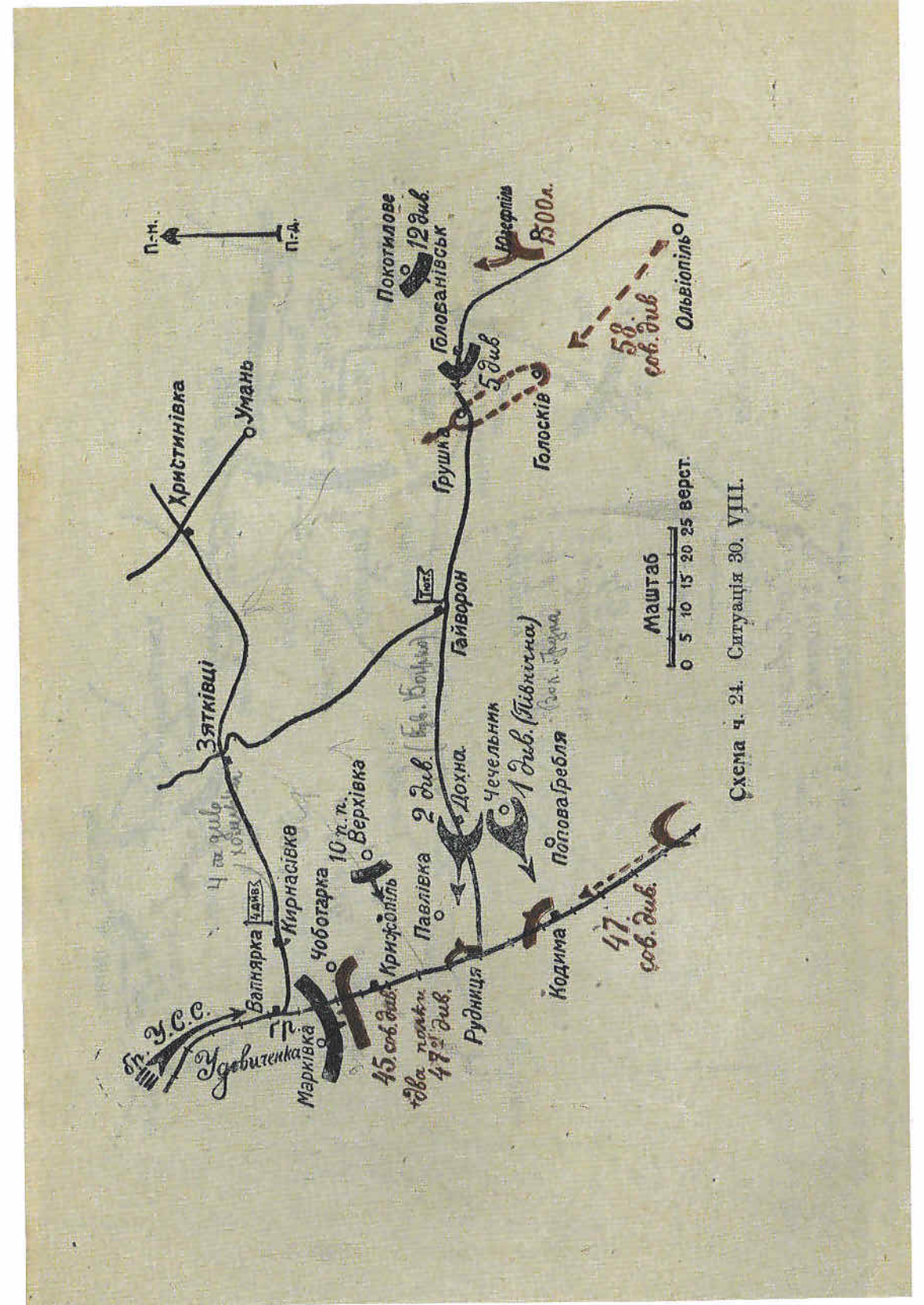
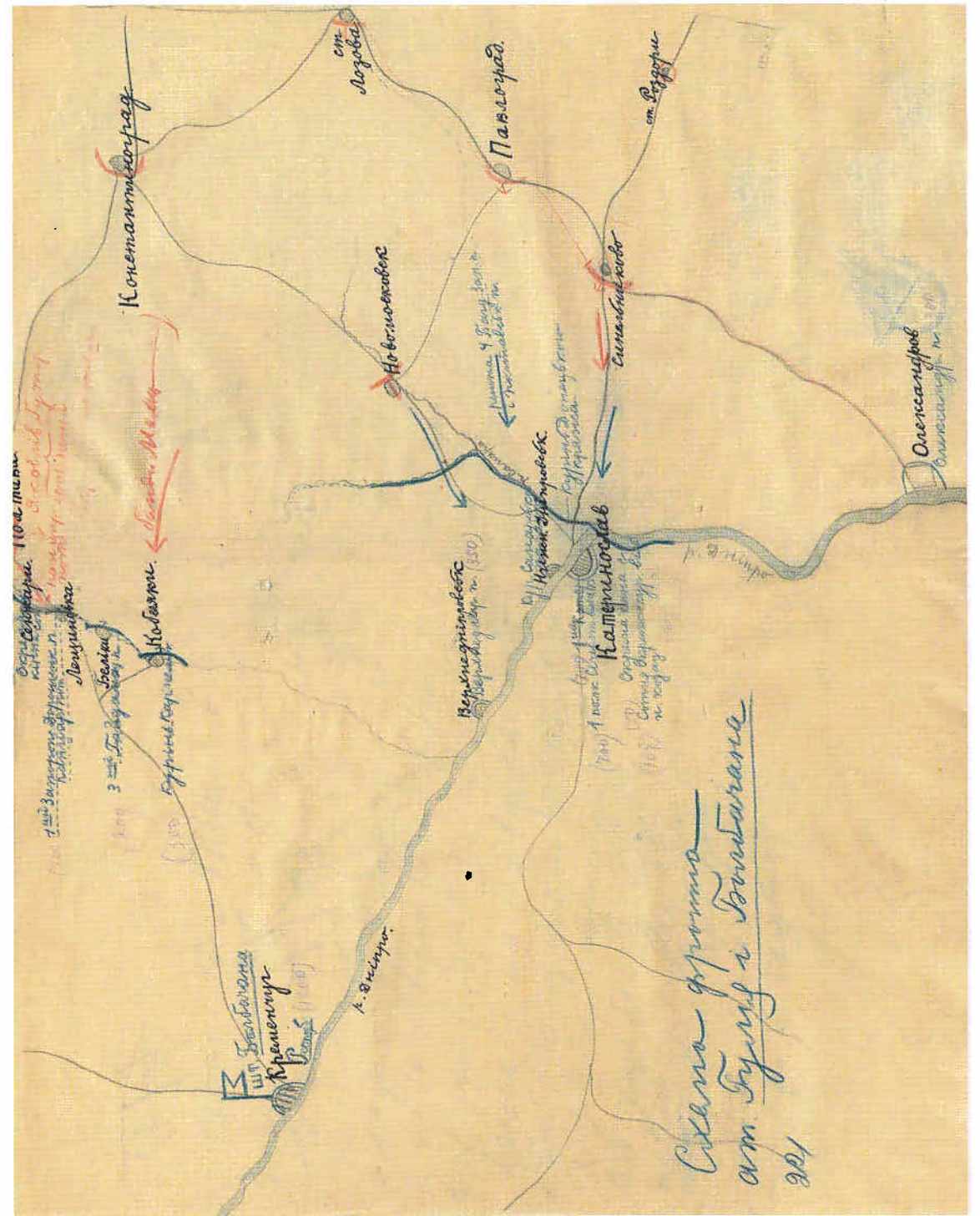
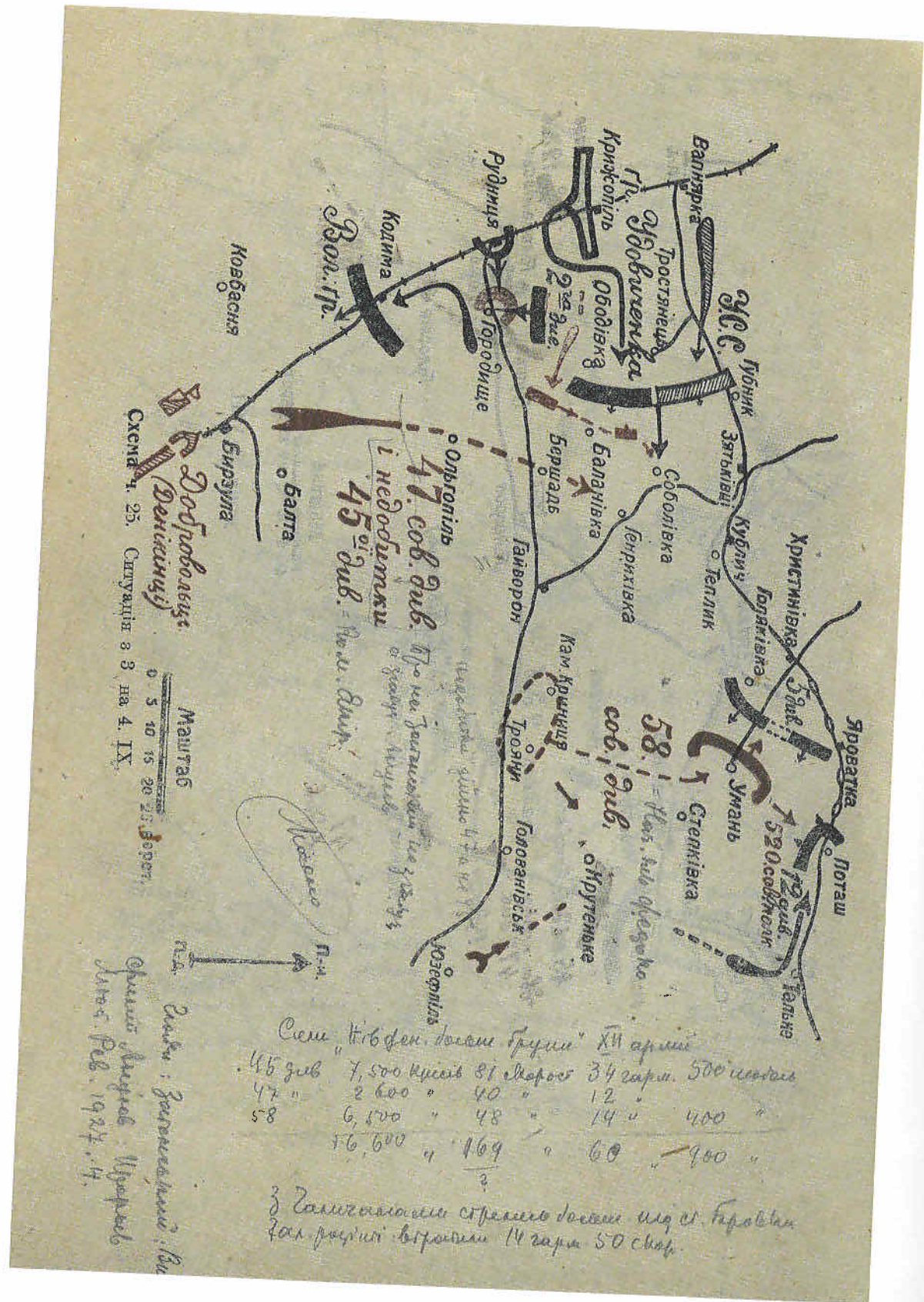
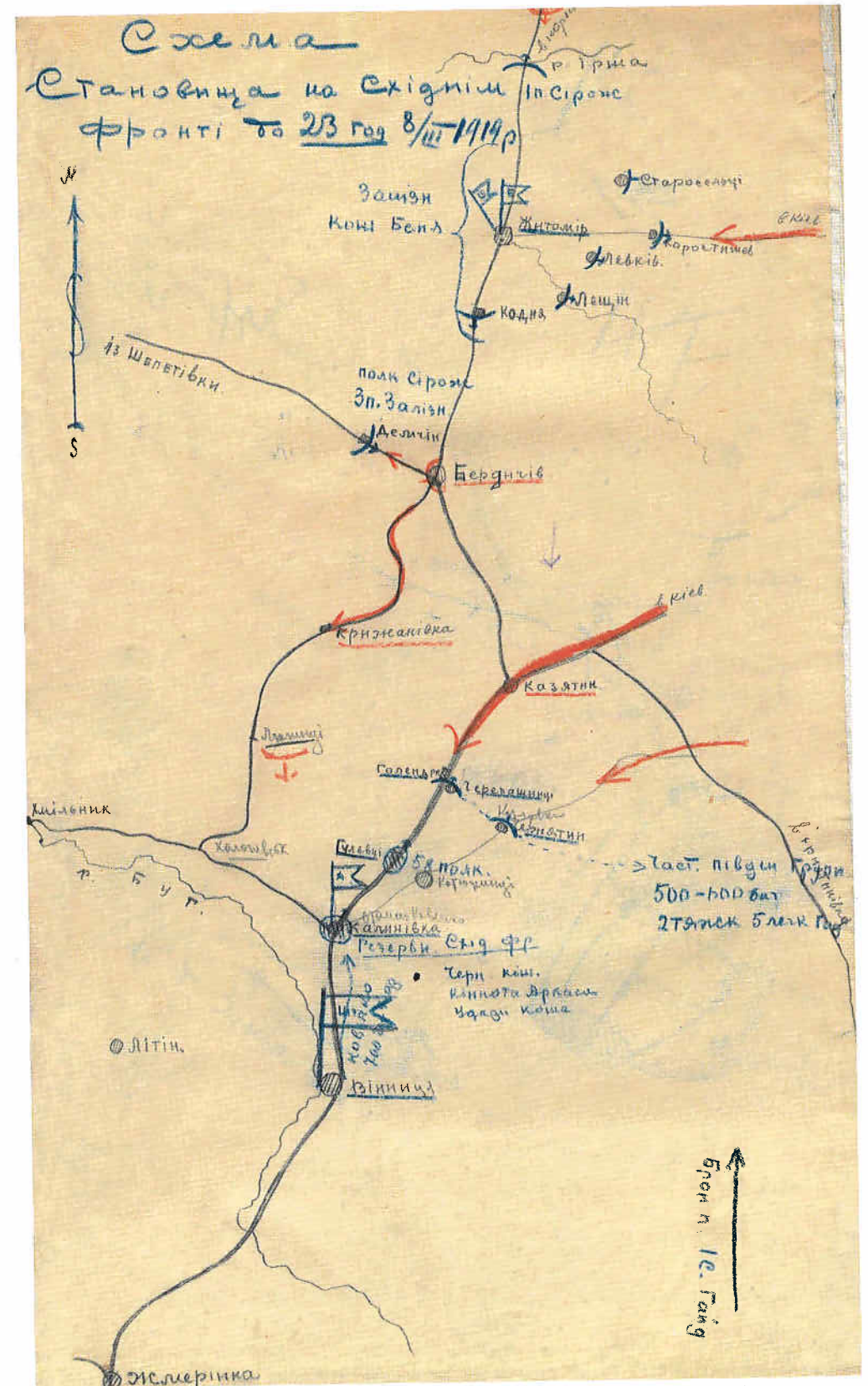
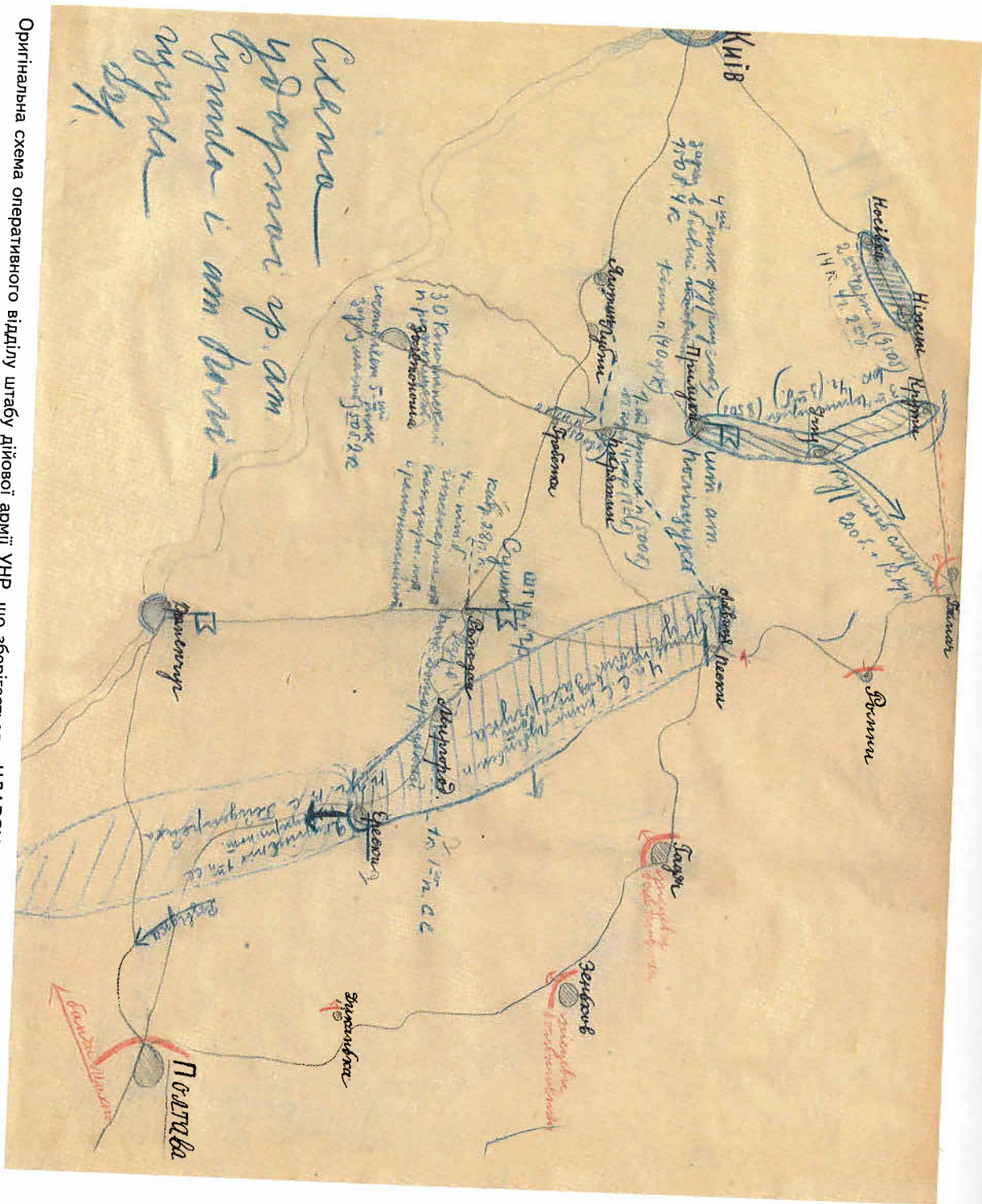

Схема ч. 24. Ситуація 30. VIII.

Оригінальна схема оперативного відділу штабу дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 74, Арк. 109, 110.

Оригінальна схема оперативного відділу штабу дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 74, Арк. 105.

Оригінальна схема оперативного відділу штабу дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 74, Арк. 107.

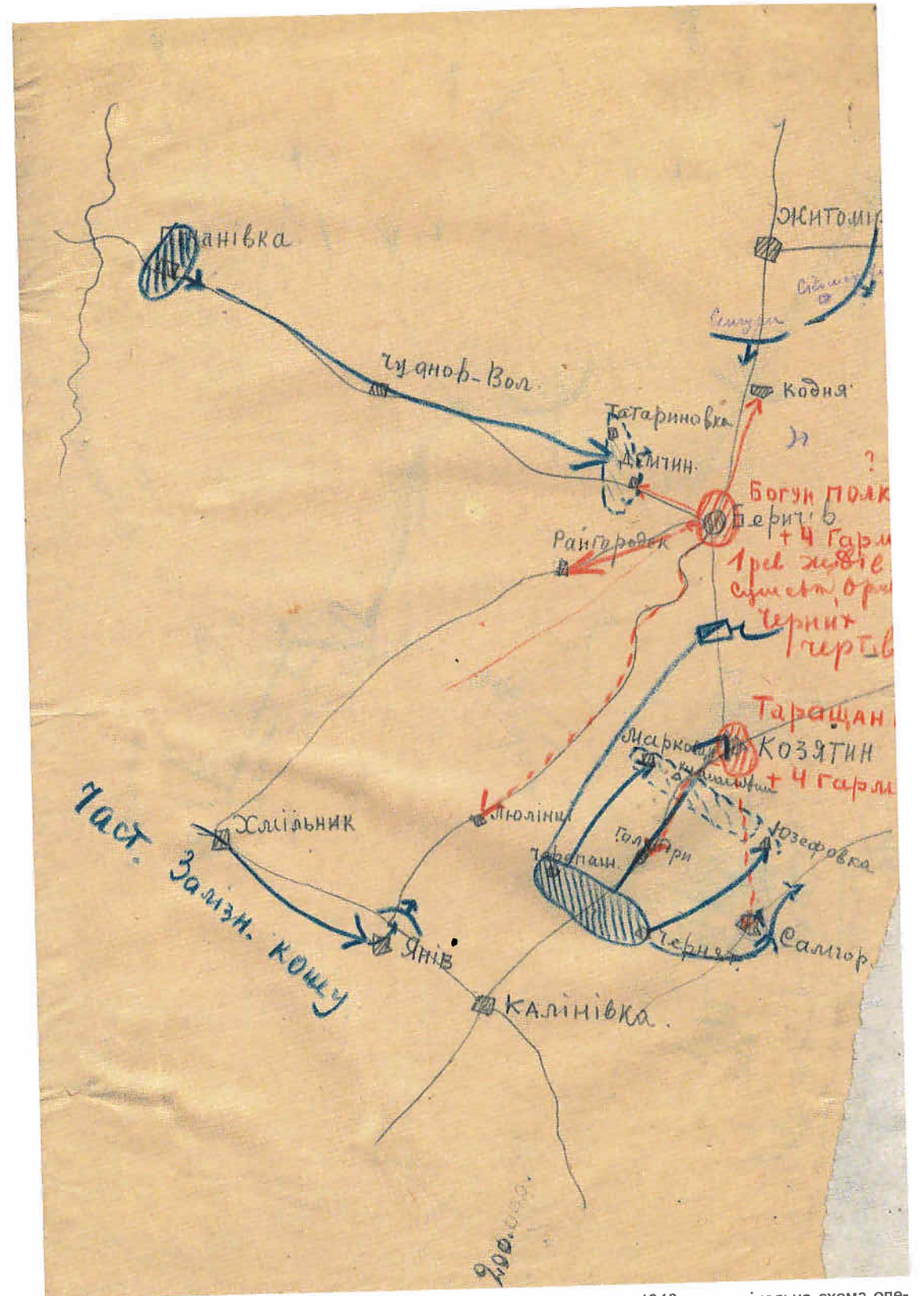
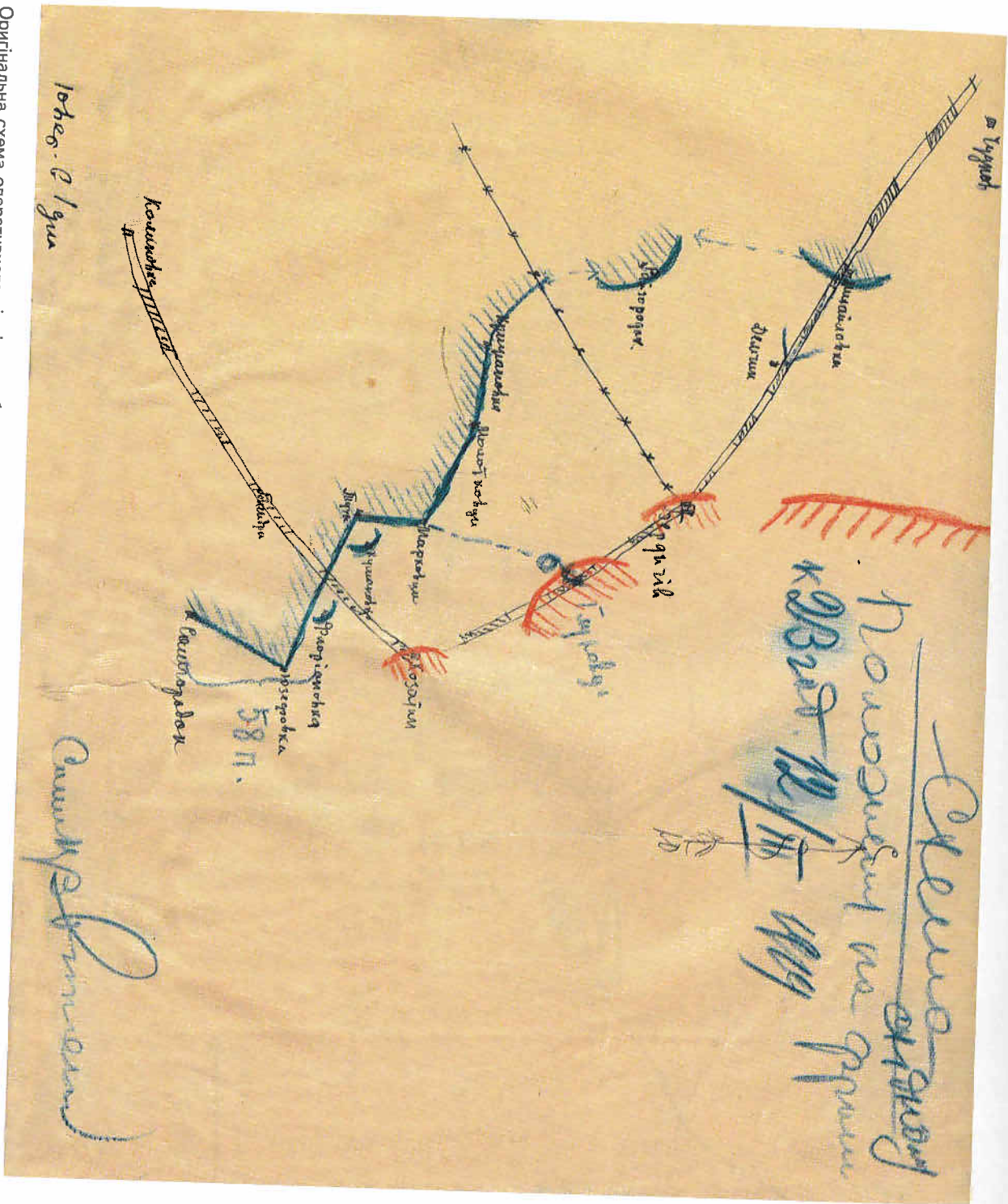
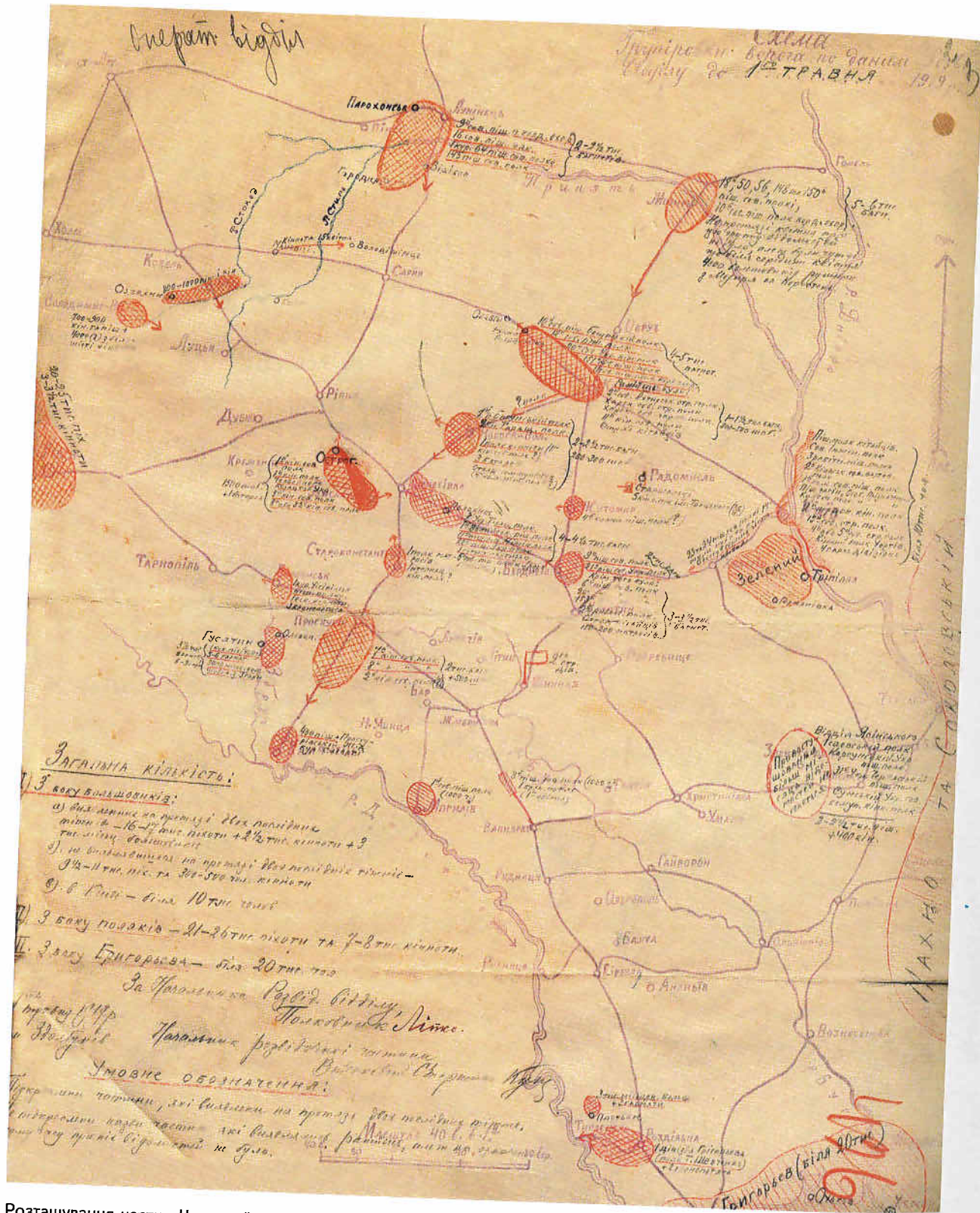

Схема операцій армії УНР за олодіння Бердичевом на початку квітня 1919 р., оригінальна схема оперативного відділу штабу Дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 74, Арк. 106.

Розташування частин Червоної армії в Україні за даними розвідного відділу штабу Дійової армії УНР на 1.05.1919, зберігається у ЦДАВОУ, ф.1078, оп.1, спр.82, Арк.3.

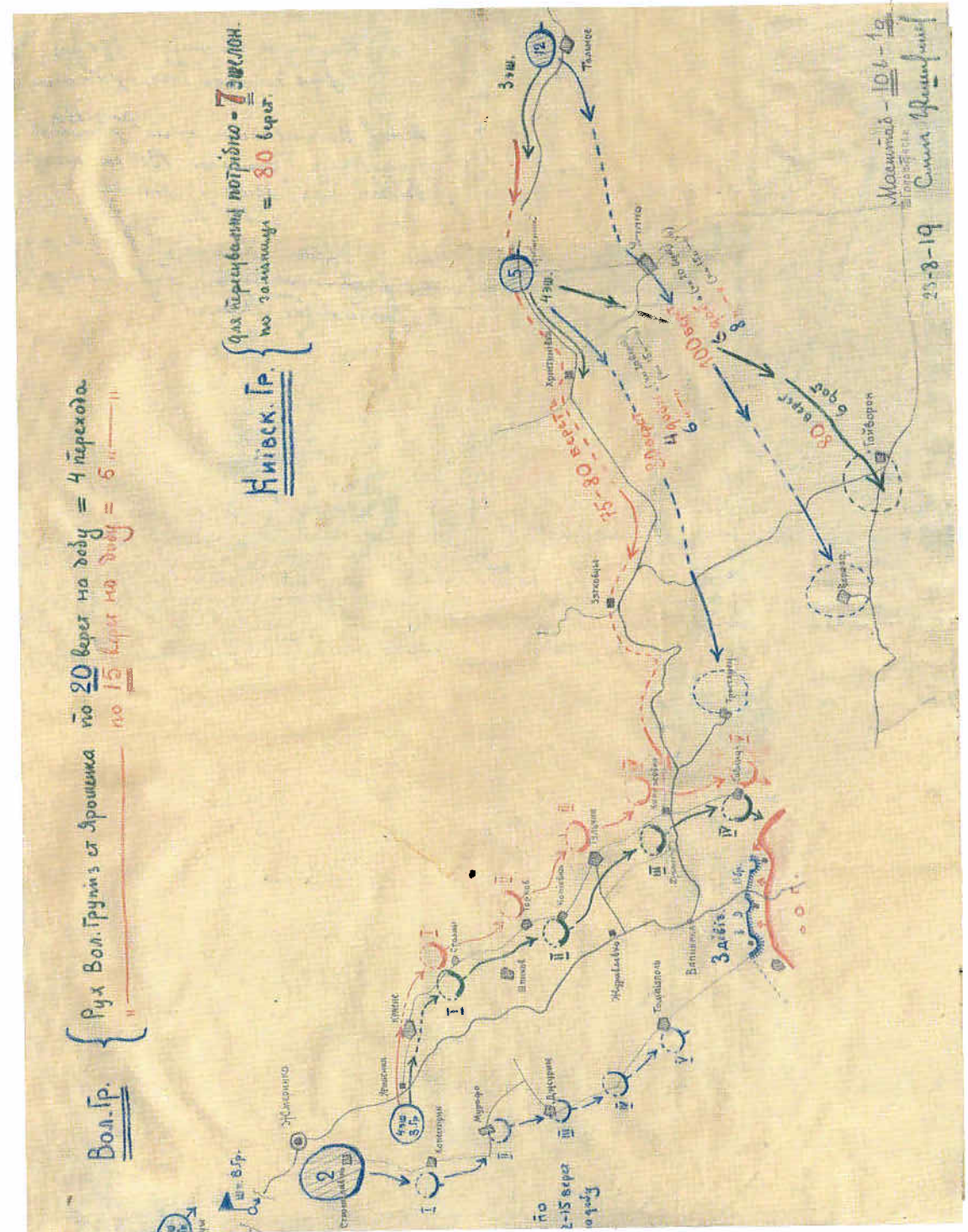
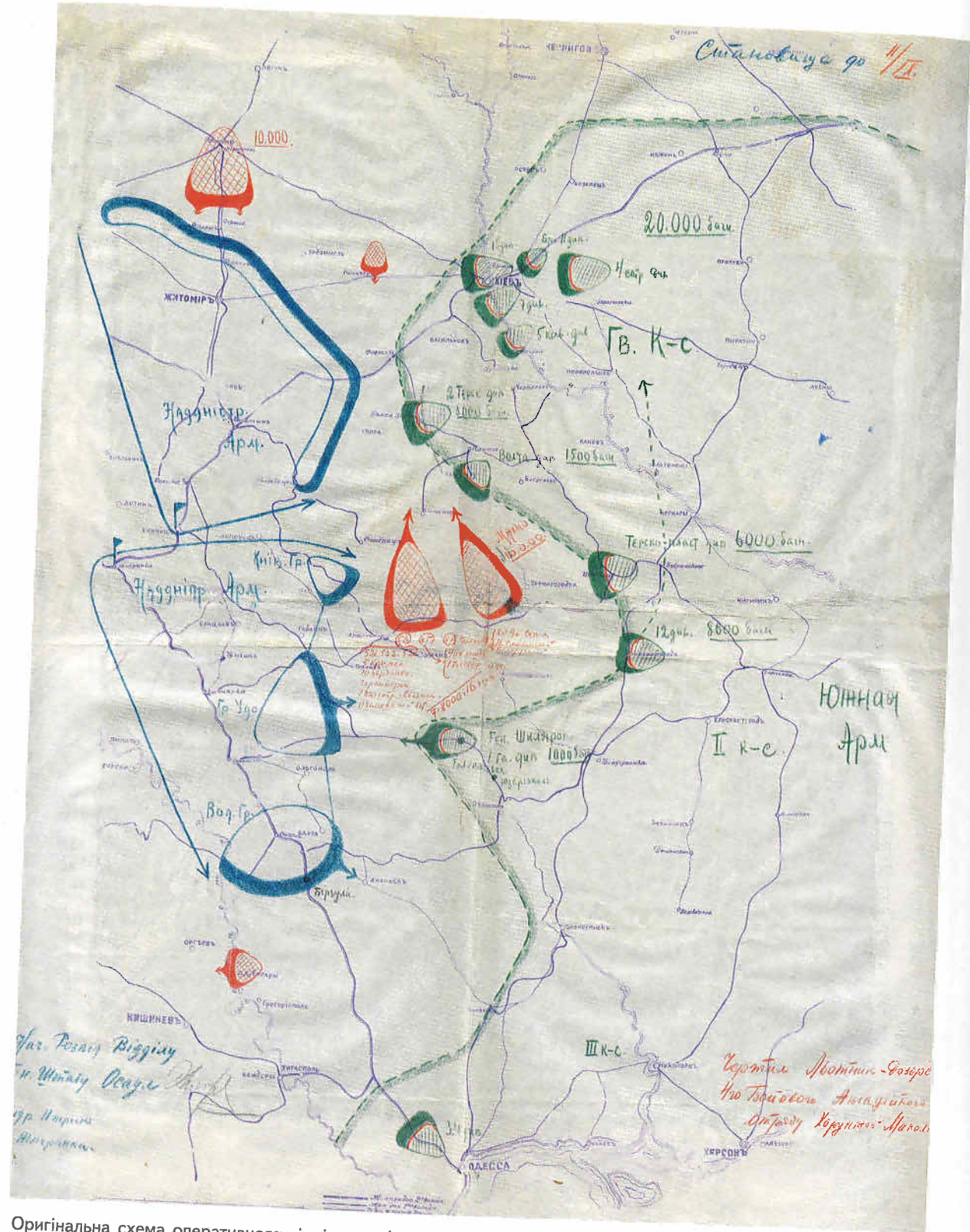

Схема руху Волинської, Київської груп та 3-ї пішої дивізії назустріч червоній Південній групі, що з району Одеси проривалася на північ, 23.08.1919; оригінальна схема оперативного відділу штабу дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф.1078, оп.2, спр.28, Арк.19.

ФОТОДОДАТОК

Оригінальна схема оперативного відділу штабу дійової армії УНР, що зберігається у ЦДАВОУ, ф.1078, оп.2, спр.28.

Командний склад XXIII армійського корпусу та 5-ї стрілецької бригади російської армії. Травень 1915, в центрі, з георгіївським хрестом – командувач корпусу генерал А. В. Сичевський, ліворуч від нього (з чорною борідкою) капітан М. О. Капустянський.

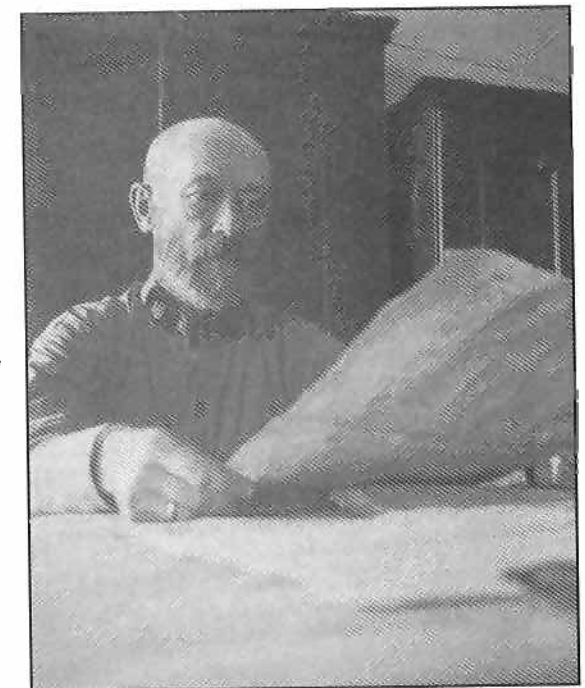
Штаб 5-ї стрілецької бригади російської армії. Другий зліва в першому ряду – командир бригади генерал В. Ф. Новицький, третій – старший ад'ютант штабу бригади капітан М. О. Капустянський. 14.10.1915.

Генерал Володимир Сінклер, начальник штабу Армії УНР у другій половині 1919 року.

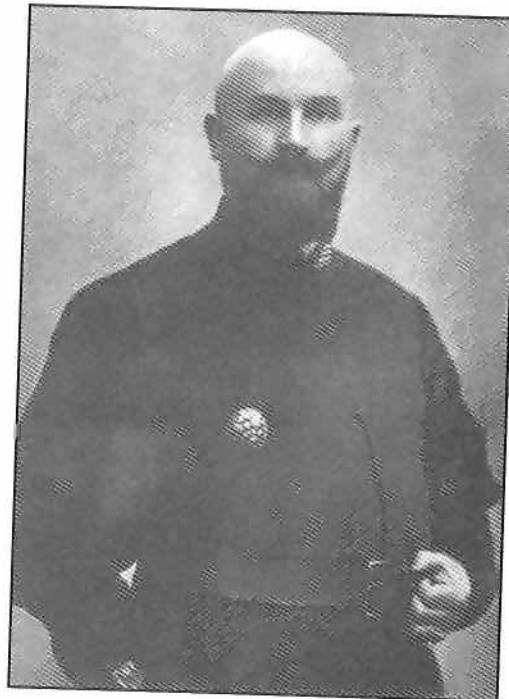
Отаман Василь Тютюнник, помічник командувача та командувач Армії УНР, у 1919 році.

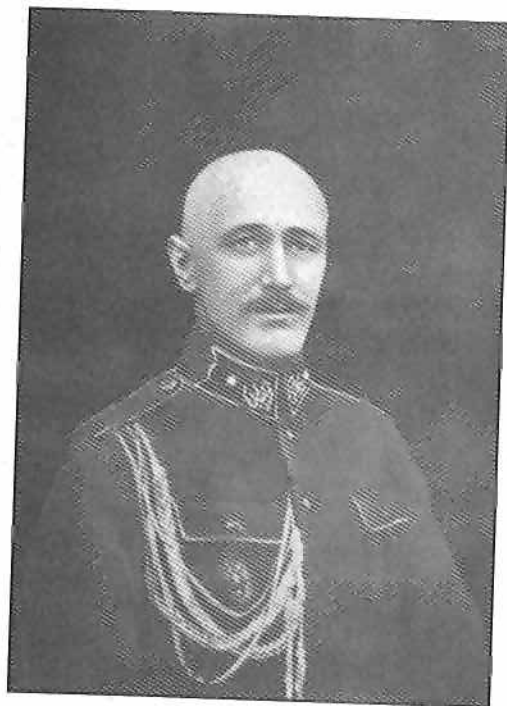
Генерал Микола Юнаків, начальник штабу Головного Отамана С. Петлюри в липні-грудні 1919 року.

Полковник Євген Мешківський, помічник командувача Армії УНР, у жовтні-листопаді 1919 року.

Полковник Володимир Сальський, командувач Запорізької групи та військовий міністр УНР, у другій половині 1919 року.

Полковник Всеволод Петрів, командувач Волинської групи, військовий міністр УНР, у другій половині 1919 року.

Полковник Євген Коновалець, командувач Корпусу Січових Стрільців у 1919 році.

Полковник Олександр Удовиченко, командир 3-ї Залізної дивізії у 1919 році.

Полковник Марко Безручко, начальник штабу Корпусу Січових Стрільців у квітні-листопаді 1919 року.

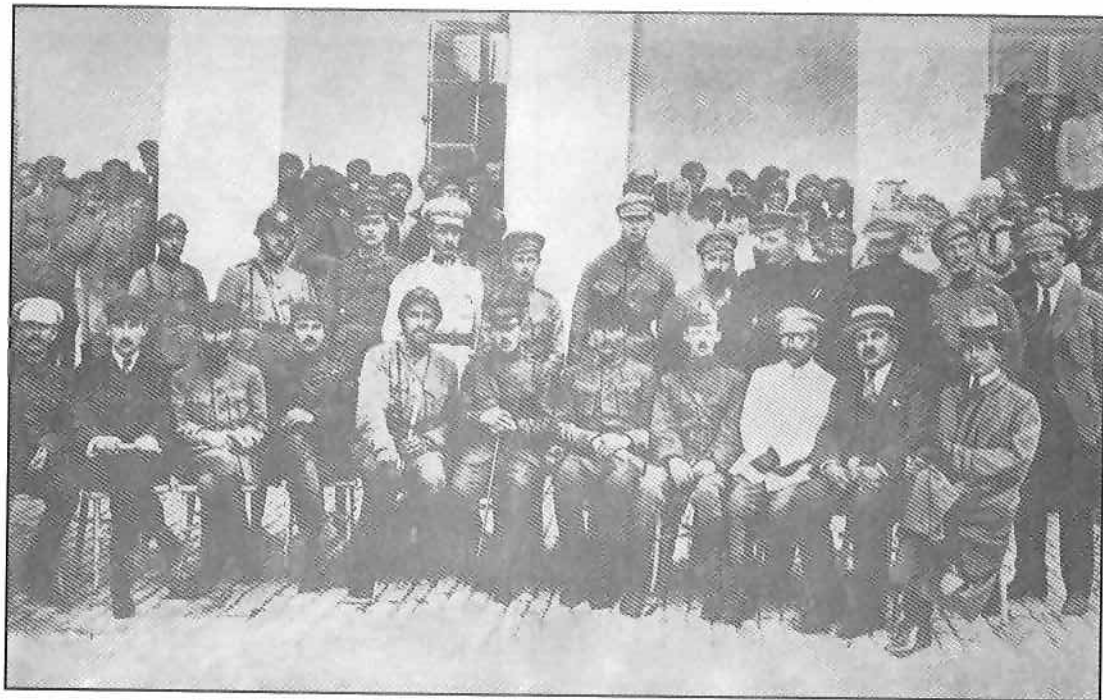
Генерал Олександр Осецький, Наказний Отаман УНР у першій половині 1919 року.

Отаман Юрко Тютюнник, командувач Київської групи Армії УНР у другій половині 1919 року.

Симон Петлюра (в центрі), командувач Осадного корпусу Євген Коновалець (праворуч, у білій папасі) та начальник 1-ї пішої дивізії Січових Стрільців полковник Роман Сушко (ліворуч) приймають парад військ УНР на Софійській площі у Києві. 17.12.1918.

554 Старшини штабу армії УНР з іноземною військовою делегацією. Сидять зліва: начальник оперативного відділу штабу армії УНР полковник М. Капустянський, начальник політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ Кульчицький, начальник штабу генерал В. Сінклер, французький військовий представник лейтенант Бомон, військовий міністр УНР В. Петрів, англійський військовий представник полковник Фрітч, командувач армії УНР отаман В. Тютюнник, американський військовий представник підполковник Лінстрон, начальник Генерального штабу генерал Шайбле, дипломатичні працівники УНР. У другому ряду за спиною Тютюнника — його особистий ад'ютант сотник Євген Маланюк. Кам'янець-Подільський, липень 1919 року.

Керівники Директорії та армії УНР. Зліва направо сидять: Ф. Швець, С. Петлюра, А. Макаренко; стоять: ад'ютант Петлюри О. Доценко, начальник канцелярії М. Миронович, ад'ютант Петлюри полковник Куликівський, сотник Осецький, генерал Шайбле, військовий міністр В. Петрів, посильний Г. Швець, головний військовий прокурор Є. Мошинський. Кам'янець-Подільський, липень 1919.

Командний склад дивізії "Запорізька Січ", на передньому плані отаман Січі О. Божко та професор Маковей. Квітень 1919.

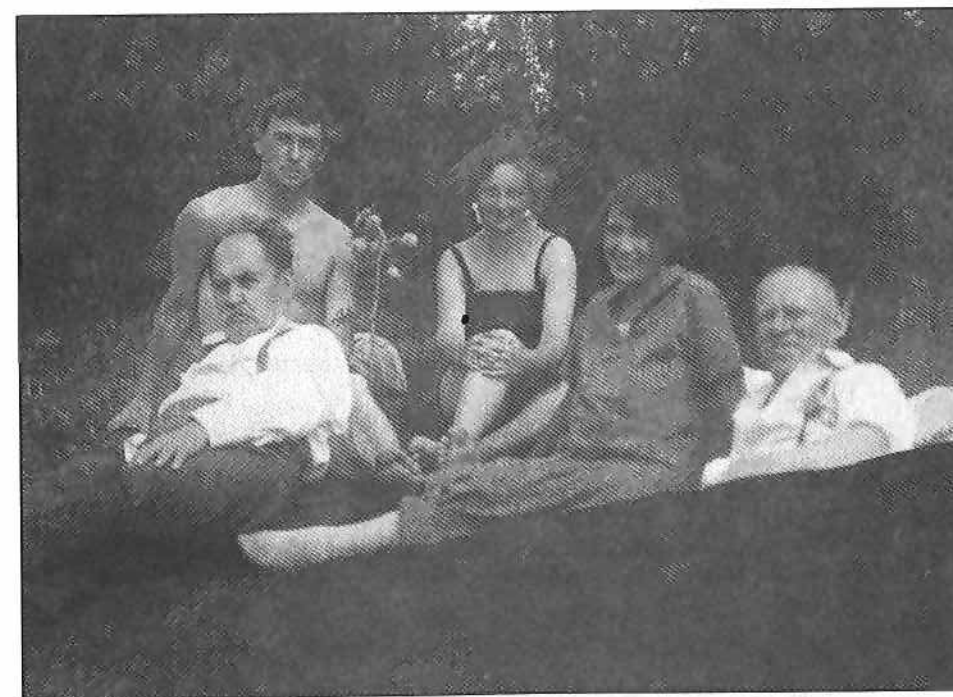
Свято запорожців у Парижі, у ресторані Белянкур, 1931 рік. Стоять у першому ряду: Недайкаша, Іван Охмак, Сергій Редько, Микола Капустянський, Петро Морозовський, Леонід Буткевич. Стоять у другому ряду: Леонід Бахтін, Іван Набоба, Іван Вереха, Василь Вишиваний (принц Габсбург, за плечем М. Капустянського), Сергій Бордюківський.

Учасники 1-го Конгресу Українських Націоналістів. У першому ряду третій зліва — генерал М. Капустянський, четвертий — лідер УВО та голова ОУН Євген Коновалець, 1929 рік.

Є. Маланюк в час I Світової війни.

На еміграції у Чехо-Словаччині: Є. Маланюк, Є. Чикаленко, З. Равиц, Ю. Садик, невідомий. 20-ті роки ХХ ст.